

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZETÉNEK
KUTATÁSI JELENTÉSEI

DEMOGRÁFIAI TÁJÉKOZTATÓ FÜZETEK

3.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET

Igazgató:
Monigl István

ISSN 0237-2614
ISSN 0236-736-X

Sorozatszerkesztő:
Szentgáli Tamás

Összeállította:
Monigl István

**A TÁVLATI TERVEZÉS KERETÉBEN SZÜLETETT
NÉPESEDÉSPOLITIKAI KONCEPCIÓK,
1968–1982**

BUDAPEST
1988/1

TARTALOMJEGYZÉK

	oldal
Előszó	7
Népesedési helyzetünk néhány tanulsága (3/a elemzési téma) (1968. március) .	13
Néhány megfontolás a távlati tervezés népesedéspolitikai koncepciójának ki- alakításához (1970)	43
Népesedéspolitikánk alapkérdései (1970. szeptember)	79
Népesedés és foglalkoztatáspolitikai politika 1970-1985 (Tervkoncepció) (1971. május)	97
A népesedéspolitika távlati koncepciója (1976-1990) (1974. március)	119
A népesedéspolitika távlati tervkoncepciója (1978. március)	165
Népesedési helyzet az 1970-es és az 1980-as években, népesedéspolitikai teendők (1980. június)	221
Népesedés és a népesedéspolitika alakulása a múltban; a jövőbeni változások főbb tendenciái (1981. január)	269
A népesedéspolitika távlati tervkoncepciója 1981-2000 (Előzetes változat) (1982. október)	321

ELŐSZÓ

A második világháború után - eddigi kutatásaim szerint - Péter György, a KSH elnöke vetette fel 1957 elején^x először egy, a népesedés alakulásával, a népesedéspolitikával foglalkozó magasszintű, az államigazgatás intézményrendszerébe illeszkedő népesedési állandó bizottság létrehozásának gondolatát. A javaslat másodszer 1959 közepén bukkant fel.^{xx} Jellegét és összefüggéseit jól mutatja az alábbi hosszabb idézet:

"A felvetett kérdések (A "Feljegyzés" a népszaporodással, a születésszám alakulásával és egy népesedéspolitikai program kidolgozásával foglalkozik. M.I.) mélyreható vizsgálata alapján - a népgazdaság helyzetének figyelembevételével - ki kellene dolgozni azokat az intézkedéseket, amelyek a népességfejlődés befolyásolására alkalmasak. E kérdések bonyolultsága hosszabb ideig tartó és részletes tanulmányozást követel és ezért a javaslatok megtétele is csak egy bizonyos idő múlva várható. A megoldásra váró probléma azonban nem égető és a hozandó intézkedések célja nem rövid időre szóló, átmeneti hatások elérése, hanem nagyobb távlatú, tartós változások biztosítása.

E kérdések beható tanulmányozására és a szükséges intézkedésekre vonatkozó javaslatok megtételére önmagában egyetlen minisztérium vagy főhatóság sem alkalmas. Ezért a csehszlovák, francia és egyéb külföldi példák alapján javasolnám egy Népesedési Tanács felállítását. Ennek munkájában a Központi Statisztikai Hivatalon kívül részt kellene vennie az Egészségügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium, a Munkaügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, az Országos Tervhivatal, a Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Pártközpont Államgazdasági Osztálya, a Közgazdaságtudományi Intézet felelős beosztásban dolgozó szakértőinek. A feállítandó Tanács feladata természetesen elsősorban a születések beható tanulmányozása után a szükséges intézkedésekre vonatkozó javaslatok kidolgozása lenne. A Tanács munkaterületébe azonban nemcsak a születési mozgalom vizsgálata tartozhatna, hanem egyéb népesedési kérdések is (pl. válások, fiatalkori házasságkötések, a népesség városokba való áramlása, öregeedés stb.)

Budapest, 1959. augusztus hó 4.

Péter György s.k."

^x Javaslat Népesedési Tanács létrehozására. Párttörténeti Intézet Archivuma. 288.f. 23/1957/33.

^{xx} Feljegyzés a népesedési helyzet alakulásáról Fock elvtárs részére. KSH. Párttörténeti Intézet Archivuma. 289. f.23/1959/29.

Ez a gondolat az elmúlt harminc év alatt sem valósult meg - bár szükségessége a hazai népesedési viszonyok mellett - korábban sem igen volt és ma sem vitatható.

Egy ilyen bizottság lehetséges funkcióit az 1950-es évek végétől, az 1960-as évek elejétől részben az akkor létrejött MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága látta el. Ez a tudományos jellegű bizottság természetesen nem helyettesíthette a hiányzó állami bizottságot, feladatkörének egyrészét azonban elvégezte. Ebben kissé később nagy szerepe volt annak, hogy az újonnan alakult MTA Demográfiai Bizottságban és ennek területi bizottságaiban igen aktív munka folyt és ez a munka széles nyilvánosságot kapott. Természetesen nagy szerepet játszott - a személyi és intézményes kapcsolatokon túl - a KSH, mint a demográfiai kutatások bázisintézménye, amely helyzetéből adódóan rendelkezett az állami döntéshozók számára minden információjával.

1967-től Magyarországon a távlati tervezés új szerepet és jelentőséget kapott. Ettől az időponttól kezdve a népességgel összefüggő állami tevékenység fokozatosan a távlati tervezés bizottsági rendszerére koncentrálni kezdett.

1967 második felében alakultak azok a Tervezési Bizottságok, amelyek a távlati tervezés egyes területein folyó munkát fogták össze. A népesedés és a népesedéspolitikai Munkaerő- és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottságához (MÉB) tartozott. Ennek névsora megalakulásakor az alábbi volt: Huszár István (elnök), Timár János (titkár), Andrikó Miklós, Bánki Pál, Beckl Sándor, Cravero Róbert, Cserba László, Gadó Ottó, Garamvölgyi Károly, Gönczöl Ferenc, Hegedűs András, Hoch Róbert, Keserű Jánosné, Kovács János, Mód Aladárné, Polinszki Károly, Rózsa József, Rácz László, Soltész László, Szabady Egon, Szabó Kálmán. A MÉB Titkárságát az Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztályának Munkaerő- és Életszínvonal Osztálya adta. Tagjai: Alpár Ottó, Baldoczki János, Gönczöl Ferenc, John Ede, Káposztás Ferenc, Mausecz Zsuzsa, Monigl István, Timár János.

Az 1967-ben újra kezdődött távlati tervezés új helyzetet teremtett a népesedéspolitikai gondolkodás számára. Ez az új helyzet több vonatkozásban is kitapítható volt. A távlati tervezésben a népesedés és ennek befolyásolására irányuló törekvés fokozatosan a tervezés szerves részévé vált. Ennek nyomán egyrészt a népgazdasági tervezés társadalmi jellege erősödött, másrészt a gazdaságpolitikai gondolkodás számára a népesség szerepe, mely korábban csak a termelésfejlesztés tervezésének kiindulópontjaként, "peremfeltételeként" volt fontos, fokozatosan átalakult "népesedéstervezéssé", a távlati tervezés egyre inkább önálló elemévé.

A hazai népesedéstudományi kutatás addigi eredményei alapján a távlati tervezésben már igen korán - 1968-1970-ben - szinte teljes egészében kialakult a népesedéspolitikai távlati koncepció. Létrejötték azok az elemek, elvek, az a váz amelyekre

az 1973-ban meghírdetésre kerülő népesedéspolitikai épült.

Az 1971-ig a távlati tervezés keretében kidolgozott távlati népesedéspolitikai koncepciót az 1973-as népesedéspolitikai párthatározat során felhasználták, azonban ez a határozat a koncepciótól több lényeges összefüggésben eltért, egyes döntő vonatkozásokban pedig azzal ellentétes álláspontot érvényesített.

Az 1967-1971 közötti időszakban a népesedés és a népesedéspolitikai tervezése a MÉB Népesedés és Foglalkoztatás Tervezési Munkacsoportjának keretében folyt. Tagjai: Iván Pál (elnök), Mausecz Zsuzsa (titkár), Ambrus András, Andorka Rudolf, Berettván László, Berényi József, Cseh-Szombathy László, Györffy András, Horányi Péterné, Illés György, Kéri Tamás, Kovács János, Olajos Árpád, Somogyi Miklós, Tamásy József.

A demográfiával kapcsolatos elemző-tervezőmunkát nagyfokú önállóság jellemezte. Ez nagyrészt abból adódott, hogy a népesedéssel és népesedéspolitikával összefüggő érdemi tevékenység az előző, korábbi évekhez hasonlóan az MTA Demográfiai Bizottságában is folytatódott. A KSH és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete pedig meghatározó szerepet játszott a demográfiai kutatásokban. Így a Munkacsoport ebben az időszakban inkább felhasználta, semmint létrehozta az eredményeket, hiszen a népgazdasági szintű koordináció tervezési szakasza szinte teljesen egybeesett avval a Központi Bizottság által szervezett munkával, amelynek az eredménye az 1973-as népesedéspolitikai határozat volt.

Az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportja 1972-ben alakult, akkor amikor a távlati tervezés szerepének politikai átértékelésével annak jelentősége nagymértékben csökkent és amikor más Tervezési Bizottságok megszűntek; mint ilyen, egyedülálló volt. Ezt részben az is magyarázta, hogy a népesedéspolitikának nem volt intézményi háttere.

Születésénél Huszár István a KSH és a MÉB elnöke, Hetényi István, az OT elnökhelyettese, Szabady Egon, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója, Timár János, a MÉB titkára, Hoch Róbert és Kovács János az OT Távlati Tervezési Főosztályának tudományos tanácsadói, Klinger András, az MTA Demográfiai Bizottságának titkára és Monigl István az OT Távlati Tervezési Főosztály Munkaerő- és Életszínvonal Osztályának osztályvezetőhelyettese bábáskodtak.

Ez a Munkacsoport működésének egész ideje alatt, idegen test volt a tervezésben, azonban a működésével szembeni valós igény, az előző névsorral is reprezentált, szinte teljes konszenzus és az OT Távlati Tervezési Főosztálya változó vezetőinek támogatása létét realitássá, működését hatékonyá tette. Az 1972-ben alakult Munkacsoport 1977-ben és 1981-ben újjáalakult.

Tagjai 1972-1976 között: Szabady Egon (elnök), Monigl István (titkár), Andorka Rudolf (KSH), Barta Barnabás (KSH), Cseh-Szombathy László (KSH), Balog János (Eü. Min.) Cravero Róbert (OT), Illés János (KSH), Juszt Lajos (PM), Klinger András (KSH), Medve László (MSZMP KB), Miltényi Károly (KSH), Rácz Albert (KSH), Rózsa József (MÜM), Szigeti István (MSZMP KB), Tamásy József (KSH NKI), Timár János (OT).

Tagjai 1977-1980 között: Szabady Egon (elnök), Monigl István (titkár), Cravero Róbert (OT), Czerván Mártonné (SZOT), Enyedi József (OT), Jenei György (MSZMP KB), Juszt Lajos (PM), Klinger András (KSH), Magyar Béláné (OT), Markó István (MSZMP KB), Őry Imre (Eü.Min.), Rózsa József (MÜM), Tamásy József (KSH NKI), Tekse Kálmán (KSH NKI), Vidovszky Kálmán (MSZMP KB).

Tagjai 1981-től: Barta Barnabás (elnök), Monigl István (titkár), Enyedi József (OT), Kepecs Gábor (OT), Magyar Béláné (OT), Boldoczki János (OT), Őry Imre (Eü.Min.), Klinger András (KSH) Vukovich György (KSH), Tamásy József (KSH NKI), Szabó Kálmán (KSH NKI), Ferge Sándor (PM), Szabó László (Műv.Min.) Vidovszky Kálmán (MSZMP KB) Lányi György (MSZMP KB), Munkácsy Ferenc (ÁBMH), Kemenes Ernő (OT), Pócs Ervin (MSZMP KB), Honti Mária (SZOT).

Az 1972-1982 közötti időszakban szervezetileg is önállósult a népesedéspolitikai tervezés és az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportja a népesedéspolitika előkészítésének, koordinálásának meghatározó fontosságú szerve volt. A Munkacsoport több funkciót látott el

- folyamatosan és követlenül integrálta a távlati népgazdasági tervezésbe a népesedéssel kapcsolatos tudományos kutatás eredményeit;
- a távlati tervezés egymást követő szakaszaiban kidolgozta és megvitatta az egyes népesedéspolitikai koncepciókat;
- folyamatosan koordinálta a népesedéspolitikai tervezést, valamint a népese-
dést közvetlenebbül érintő területek - így elsősorban a foglalkozáspolitikai,
a lakáspolitikai, az egészségpolitikai, a szociálpolitikai, a jövedelempolitikai,
általában életszínvonalpolitikai - tervezését;
- a távlati tervezés alapján összehangolta a népesedéspolitikai tervezőmunkát
és a népességprognózisok kidolgozását;
- orientálta a népesedéspolitikai távlati koncepciók kidolgozására irányuló
tudományos kutatásokat;
- koordinálta a népesedést érintő, népesedéspolitikai döntéselőkészítő munkát.

Az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportjának mintegy 10 éves működése a magyarországi népesedéspolitika alakulásában kivételes jelentőségű volt. Bár a hazai tudományos kutatások eredményei alapján már 1969-1970-re kialakult egy távlati népesedéspolitikai koncepció minden lényeges eleme, a Munkacsoportnak döntő szerepe volt abban, hogy ez a koncepció folyamatosan korszerűsödött és az 1980-as évek elején - lényegesen megváltozott népesedési helyzetben - létrejöttek egy minőségileg új népesedéspolitikai - az 1981 szeptemberi Politikai Bizottsági - határozat tudományos alapjai és népesedéspolitikai feltételei.

A Munkacsoport keretei között folyó koncepcionális műhelymunka és a kutatások eredményeinek közvetlen felhasználása eredményezte azt, hogy 1980 közepére már készen állt az új népesedéspolitikai koncepció kerettervezete, "Népesedési helyzet az 1970-es és az 1980-as években, népesedéspolitikai teendők" (1980. június), így az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály által 1981 februárjában felkért Szerkesztőbizottság (Klinger A., Lökkös János, Fekete Sándor, Lányi Gy., Monigl I., Óry I., Rózsa J., Vidovszky K.) erre alapozva már 1981 áprilisában vitára bocsájthatta anyagát, az 1981. évi szeptemberi népesedéspolitikai Politikai Bizottsági előterjesztés és határozat alapanyagát.

Emellett külön, önálló jelentősége van annak, hogy folyamatos működésével megőrizte és stabilizálta a népesedéspolitikai tervezés területén a távlati, koncepcionális-stratégiai szemléletet, végsősorán folyamatos gyakorlattá tette a népesedéspolitikai koncepcionális gondolkodást és tervezést, a döntéselőkészítés és a tudományos kutatás szoros együttműködését.

1981 ősztől zökkenőkkel és jelentős késedelmekkel folyt a távlati népesedéspolitikai koncepció kidolgozására irányuló állami döntéselőkészítés az OT irányítása mellett. Ezért az OT 1983-ban ad hoc Népesedéspolitikai Bizottságot hozott létre Cravero Róbert elnökhelyettes vezetésével, mely nem kellően eredményes munkája miatt 1984-ben megszűnt és az OT elnökének, Faluvégi Lajosnak a vezetésével újabb szűkkörű, magasszintű ad hoc Bizottság alakult, amely a Politikai Bizottság 1981 szeptemberi határozatából kiindulva, főként az OT Távlati Tervezési Főosztályának szakmai bázisára támaszkodva, mintegy féléves munkával előkészítette az MT 1984 szeptemberi népesedéspolitikai határozatát. Ezzel egyidejűleg - 1983 elejétől - az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportjának tevékenysége gyakorlatilag megszűnt. Funkciójának egy részét azóta - helyzetükből adódóan - a népességtudományi kutatás bázisintézményei a KSH és a KSH Népességtudományi Kutató Intézet, valamint az MTA Demográfiai Bizottsága látják el.

Az OT Népesedéspolitikai Munkacsoportjának munkája keretében született dokumentumok, koncepciótervezetek közreadását forrásfeltárásnak szánjuk elsősorban a tudományos kutatás, a demográfusok újabb nemzedékei számára, hiszen ezek a nyilvános, bizottsági, munkahelyi vitákra készült kis példányszámban sokszorosított dokumentumok időtálló nyilvános publikációként korábban nem jelentek meg. Végül megjegyezzük, hogy ez a kiadvány a távlati népgazdasági tervezés és ezen belül különösen a távlati munkaerő és életszínvonaltervezés 1967-1985 közötti összefoglaló dokumentumaiban szereplő népesedési, népesedéspolitikai tárgyú fejezeteket, szövegrészeket stb. nem tartalmazza; az ilyen tartalmú kiadvány most áll szerkesztés alatt és így kiadására később kerülhet sor.

Monigl István

NÉPESEDÉSI HELYZETÜNK NÉHÁNY TANULSÁGA
(3/a elemzési téma)

KÉSZÜLT A MUNKAERŐ ÉS ÉLETSZINVONAL
TERVEZÉSI BIZOTTSÁG TÁVLATI TERVEZÉSI MUNKÁJA
KERETÉBEN

Budapest
1968. március

NÉPESEDÉSI HELYZETÜNK NÉHÁNY TANULSÁGA

(3/a elemzési téma)

Készült a Demográfiában e témakörben megjelent tanulmányok felhasználásával a Munkaerő és Életszínvonal Tervezési Bizottság távlati tervezési munkája keretében.

Témafelelős: dr. Szabady Egon

Közreműködők: dr. Acsádi György

dr. Andorka Rudolf

Cseh-Szombathy László

dr. Vukovich György

A népesség előreszámítását végezték: Pallós Emil

dr. Tamásy József

A tanulmány tervezetét az MTA Demográfiai Bizottságának Társadalom és Gazdaság-demográfiai, valamint Reprodukciós Munkabizottsága együttes ülésen 1968. február 13-án megvitatta, a Munkaerő és Életszínvonal Tervezési Bizottság pedig március 29-i ülésén megvitatta és jóváhagyta.

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
I. NÉPESSÉGFEJLŐDÉS ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA ALAKULÁSA	17
1. Társadalmi-gazdasági változások hatása a születésekre és a reprodukcióra	17
2. A gyermekes családok támogatását szolgáló intézkedések	22
3. Halandóság és élettartam	23
II. A MAGYAR NÉPESSÉG DEMOGRÁFIAI STRUKTÚRÁJA	26
1. A magyar népesség társadalmi-foglalkozási átrétegződése	26
2. A család mai jelentősége	28
3. A korösszetétel változása	29
III. A NÉPESSÉG JOVÓBENI SZÁMA ÉS ÖSSZETÉTELE	31
IV. NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS. NÉPESEDÉSPOLITIKAI MEGGONDOLÁSOK	33
KIEGÉSZÍTÉS	38

I. NÉPESSÉGFEJLŐDÉS ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA ALAKULÁSA

A magyar népesség fejlődésében az elmúlt két évtizedben megmutatkozott annak hatása, hogy a felszabadulást követően hosszú időn át nem alakult ki átgondolt és következetesen érvényesített népesedéspolitikai elképzelés. Nemcsak konkrét népesedéspolitikai tervek hiányoztak - ezek kidolgozásához nem voltak ekkor még meg a szükséges tudományos feltételek -, hanem az a felismerés is, hogy az élet legkülönbözőbb területén hozott nem kifejezetten népesedéspolitikai jellegű intézkedések jelentős demográfiai következményekkel járhatnak. Az átfogó gazdasági tervekhez, a követett társadalompolitikához nem kapcsolódott megfelelő népesedéspolitika, és a népesedéspolitikával több területen érintkező egészségügyi politika ezt a hiányt természetesen ugyanugy nem pótolhatta, mint a népesedéssel ugyancsak kapcsolatban álló munkaerő, vagy iparfejlesztési politikával, az árakkal és munkabérekkel, az oktatással, a polgári joggal vagy a mezőgazdaság átszervezésével stb. kapcsolatos jogszabályalkotás, vagy az egyes népesedési kérdéseket is érintő intézkedések, amelyek között nem volt meg a kellő összhang. A tervezett és megvalósított alapvető társadalmi, gazdasági változásoknak pedig szükségszerűen komoly kihatásai voltak a népesedés alakulására. A megfelelő népesedéspolitika hiányában a bekövetkezett népességi változásokkal gyakran nem számoltak előre és e változások egyrésze az ország népesedése és annak jövője, társadalmi közérzete szempontjából kedvezőtlen, sőt káros volt.

1. Társadalmi-gazdasági változások hatása a születésekre és a reprodukcióra

A következetes és átgondolt népesedéspolitika hiányának következményei a legszembetűnőbben a születések számának alakulásában mutatkoztak meg. Az elmúlt másfél évtizedben egymás után két teljesen ellentétes irányzat érvényesült. Ennek következtében a születések száma előbb átmenetileg magasra szökött, majd pedig annyira lecsökkent, hogy jelenleg az 1000 lakosra jutó születések száma Magyarországon a legalacsonyabb Európában.

Az elmúlt husz év alatt lezajlott magyarországi változások nem egyedülállóak Európában, ez időszakban a többi szocialista országban is megfigyelhető volt először a születési mozgalom megélénkülése, majd a születések csökkenése, mely utóbbinak hatására jelenleg Európában a legalacsonyabb termékenységű 7 ország között 5 szocialista ország szerepel. /Hazánkon kívül Bulgária, Csehszlovákia, NDK és az utolsó év kivételével Románia./ Az európai szocialista országok születés-csökkenésének mértéke 1950 óta általában 30-40 százalék körül mozgott.

Év	Élveszületési arányszám ¹	Termékenységi arányszám ²	Halálozási arányszám ¹	Természetes szaporodás aránya ¹	Nettó reprodukciós együttható ³
1901-1905	36,9	.	25,6	11,3	.
1906-1910	35,8	.	24,0	11,8	.
1911-1915	32,1	.	22,9	9,2	.
1916-1920	21,8	.	21,7	0,1	.
1921-1925	29,4	116,8 ⁴	19,9	9,5	1,128 ⁴
1926-1930	26,0	.	17,0	9,0	.
1931-1935	22,4	88,0 ⁵	15,8	6,6	1,010 ⁵
1936-1940	19,9	73,6 ⁶	14,1	5,8	.
1941-1945	19,4	71,3 ⁷	16,4	3,0	0,972 ⁷
1946	18,7	.	15,0	3,7	.
1947	20,6	74,4	12,9	7,7	.
1948	21,0	76,1	11,6	9,4	.
1949	20,6	75,4	11,4	9,2	.
1950	20,9	77,4	11,4	9,5	.
1951	20,2	75,4	11,7	8,5	.
1952	19,6	73,5	11,3	8,3	1,083
1953	21,6	81,8	11,7	9,9	1,202
1954	23,0	88,3	11,0	12,0	1,308
1955	21,4	83,0	10,0	11,4	1,256
1956	19,5	75,9	10,5	9,0	1,164
1957	17,0	66,9	10,5	6,5	1,019
1958	16,0	63,6	9,9	6,1	0,973
1959	15,2	60,7	10,5	4,7	0,935
1960	14,7	58,9	10,2	4,5	0,907
1961	14,0	56,6	9,6	4,4	0,880
1962	12,9	52,5	10,8	2,1	0,808
1963	13,1	53,4	9,9	3,2	0,819
1964	13,1	53,2	10,0	3,1	0,829
1965	13,1	53,2	10,7	2,4	0,831
1966	13,6	54,5	10,0	3,6	0,863
1967 ⁸	14,5	.	10,7	3,8	.

1 1000 lakosra számítva.

2 Ezer 15-49 éves koru nőre jutó élveszületések száma.

3 A nettó reprodukciós együttható azt fejezi ki, hogy az egy nő által szült leánygyermek közül ugyanezen év halandósága mellett hányan jutnának el a szülőképes életkorba. Ha értéke egy, az a népesség stagnálására mutat. Az egyen felül érték szaporodást, az egyen aluli érték fogyást jelent.

4 1921.

5 1930-1931.

6 1938.

7 1940-1941.

8 Előzetes adatok.

A születések számának csökkenése azonban nem a szocialista társadalmi rendszer sajátossága: hasonló csökkenés következett be a gazdasági fejlődés bizonyos szakaszában minden fejlett országban. A szocialista országokban bekövetkezett változások csupán annyiban térnek el más, nem szocialista országokban lezajlott népesedési folyamatoktól, hogy a szocialista átalakulás által létrehozott gyors gazdasági, társadalmi struktúra változás erőteljesebben hatott vissza a születésszám alakulására.

A születések számának csökkenése egyes nyugat-európai országokban már a XIX. század első felében megindult és a második világháborút megelőző években volt a legalacsonyabb a termékenység. Az alacsony termékenységű országokban az ötvenes években stabilizálódott a születések száma, sőt némileg növekedett is. Ezzel szemben a szocialista országokban, ahol a születések számának csökkenése csak ebben a században indult meg, az utolsó időszakban e folyamat folytatódott.

Magyarország az első világháború előtt még a magas születési arányszámú európai országok közé tartozott. Az első világháború óta azonban születésszámunk csökkenése nagyobb arányú volt, mint a többi európai országé. Ennek tulajdonítható, hogy a 24 fontosabb ország között a századforduló idején elfoglalt 5. helyről a 20-as évek végéig a 11., a 30-as évek végéig a 13. helyre kerültünk. E közepes helyzetet Európában hazánk az 50-es évek közepéig tartotta. Ettől kezdve azonban a környező országokénál alacsonyabb szintről induló, időben hamarabb kezdődő és nagyarányú születésszám-csökkenés következtében az európai rangsorban évről évre hátrább kerültünk és 1962 óta a legutolsó helyet foglaljuk el. A továbbiakban vázlatosan foglalkozunk e folyamat népesedéspolitikai, demográfiai és társadalmi-gazdasági hátterével.

A második világháborút követően, ha konkrét népesedéspolitikai elvekben ez nem is jutott kifejezésre, az a várakozás élt társadalmunkban, hogy korábbi szociális elmardottságunk demográfiai kísérő jelenségei a társadalmi-gazdasági rend gyökeres átalakításával együtt felszámolódnak. Vulgáris nézetek szerint a szocializmusban szakadatlanul csökkenni fog a halandóság és növekedni a születések száma. A népesség fejlődése természetesen nem igazolhatta ezeket a várakozásokat.

A szocialista társadalom fejlődése a népgazdaság szerkezetének lényeges átalakulásával járt. A gazdasági növekedés meggyorsítását szolgálta a munkaerő-tartalékok igénybevétele, sokszor erőltetett mozgósítása. Ebben a koncepcióban nemcsak a mezőgazdasági népesség munkaerő feleslegének a felhasználása, sőt a mezőgazdasági politika révén ilyen felesleg előteremtése szerepelt, hanem a női munkaerő fokozódó munkábaállítása is. A nők fokozott munkavállalása kívánatos volt a fejlődő népgazdaság növekvő munkaerő igénye szempontjából, és megfelelt a fiatal lányok törekvésének is, akik korábbi generációkhoz képest sokkal inkább kívántak önálló keresetre szert tenni, függetlenebb életmód biztosítása érdekében. E folyamat jövedelempolitikánk is elősegítette, amely egyúttal jelentős következményekkel járt a család életére, jellemzőire és népesedési magatartá-

sára is. Az iparosodással összefüggő társadalmi átrétegződés a magasabb termékenyséű mezőgazdasági lakosság arányát csökkentette, ugyanezt eredményezte a faluból a városba való áramlás is. A városiasodással és az iskolázottsági színvonal növekedésével összefüggésben a gazdasági és kulturális igények fokozódtak.

A nők fokozottabb arányú munkavállalása jelentős mértékben járult hozzá a születések számának csökkenéséhez, amely az 1953-ban hozott un. családvédelmi törvény következtében csak 1955-től jelentkezett. Közismert a női munkavállalás és a gyermekszám közötti összefüggés: egyfelől a sokgyermekes anyák általában nem vállalhatnak munkát, másfelől a dolgozó nők kevesebb gyermek szülésére vállalkoznak. Más szóval, a kereső nők termékenysége és reprodukciója alatta marad az eltartottakénak. Ezt bizonyítják a termékenységi és családtervezési vizsgálatok eredményei is: a kereső nők kevesebb gyermeket terveznek, mint az eltartottak.

A kevesebb gyermek kívánása irányába ható társadalmi-gazdasági befolyások érvényesülését elősegítette a hagyományos gondolkodásmód háttérbe szorulása, a tradíciók gyengülése. Mindezek következtében az utóbbi évtizedekben a családok kevesebb gyermeket terveztek és szültek. Kevesebb gyermek szülésére bírta az anyákat az is, hogy a megszült gyermekeik életben maradtak, mert a gazdasági, társadalmi fejlődés és az orvostudomány fejlődése a halandóság csökkenésének folyamatát idézte elő. Ennek következtében különösen a csecsemő- és gyermekhalandóság, de a felnőttkori halandóság is jelentősen kisebb lett, a várható átlagos élettartam nagymértékben nőtt. Ezzel összefüggésben azonos nagyságú család kialakításához ma kevesebb születés is elegendő, mint a múltban.

A bekövetkező társadalmi-gazdasági változások erősítették a már évtizedek óta tartó csökkenő tendenciát. A második világháború után ugyan néhány évre a születési arányszám ismét 20 ezrelék fölé emelkedett, de az ötvenes évek elején újból csökkenni kezdett. A tendencia okainak fel nem ismerése, valamint a népesedési jelenségek gazdasági és társadalmi feltételeinek és következményeinek figyelmen kívül hagyása olyan adminisztratív rendszabályokhoz vezetett az 1950-es évek első felében, amelyek rövid ideig fellendülést hoztak. A születések területi alakulása azonban arra mutat, hogy az abortuszok üldözése lényegében csak Budapesten és némileg a vidéki városokban emelte a születések számát. Az emelkedés csupán átmenetinek bizonyult, és a születési arányszám Budapesten még a szigorú abortusz-rendelkezések idején csökkenni kezdett. Falun az abortuszok ellen hozott intézkedések jóformán hatástalannak bizonyultak. A születések száma itt csak 1954-ben emelkedett, feltehetően a mezőgazdasági népességet érintő intézkedések hatására. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a magas születési arányszám még 1955-ben is megmaradt, amikor pedig az abortusz-rendelkezéseket már lényegesen enyhítették, sőt még 1956-ban is magasabb volt a falusi születési arány, mint 1953-ban.

1954 után fokozatosan enyhült az a politika, amely az adminisztratív eszközökkel kívánt egy magasabb termékenységi színvonalat elérni, és az 1956 nyarán életbe lépett rendelke-

zések lehetővé tették minden terhes nő számára a nem kívánt terhesség megszakítását. E rendelkezéseket követőleg rohamosan emelkedett a művi vetélések száma és ezzel egyidejűleg visszaesett a születések száma. Meg kell azonban jegyezni, hogy a tiltó rendelkezések idején is kb. százezerre becsülhető az illegális művi abortuszok évi száma. Jelenleg az engedélyezett művi abortuszok száma száznyolcvanezer körül mozog. A születések és abortuszok egymáshoz viszonyított aránya az utolsó évtizedben megfordult: míg 1957-ben 100 élveszületésre 74 művi vetélés jutott, 1965-ben már 136 volt a 100 élveszületésre jutó vetélések száma.

A művi vetélések számának emelkedése és a születések számának csökkenése között kétségtelen összefüggés van, mégis helytelen volna a születések számának csökkenését az abortuszok engedélyezésére visszavezetni. Nyilvánvaló, hogy a kettő közötti kapcsolat nem közvetlen: így érthető, hogy például az abortuszok száma 1967-re az előző évhez viszonyítva mintegy 6 ezerrel nőtt, ugyanakkor a születések száma is mintegy 9 ezerrel növekedett meg. Az abortuszok ugyanis nem okai annak, hogy ha a nők nem kívánnak gyermeket, vagy több gyermeket, csupán eszközei a nem kívánt szülés megakadályozásának.

A születések számának csökkenése a demográfiai, társadalmi és gazdasági okok komplex együtthatásának következménye és a művi vetélés csak eszköz hozzá. Ehhez az eszközhöz pedig a nők azért folyamodnak olyan nagy számmal szülei szabályozása végett, mert 1956-ban és az azt követő években nem történt semmi a születésszabályozás modernebb, az egészségre nézve veszélytelenebb módszereinek elterjesztése érdekében. Meg kell állapítani, hogy az abortusz kulturálatlan, rossz születésszabályozási módszer, mert mind pszichikai, mind pedig fizikai károsodáshoz vezethet. A családtervezési vizsgálat adatai alapján megállapítható, hogy a magyar nők nagyrésze elavult és nem kellően hatékony fogamzásgátlási módszereket alkalmaz, ami nyilvánvalóan növeli a művi abortuszok számát. Az abortuszokkal szemben a védekezés hatékony, korszerű módszereinek rendszeres propagálása és a legszélesebb körben, olcsó áron történő terjesztése csökkentené, hosszabb távon pedig minimálisra szoríthatná a jelenleg világviszonylatban rendkívül magas művi abortusz számot.

A népesedési probléma egészséges megoldása nem várható a művi abortuszokkal kapcsolatos rendelet esetleges módosításától. A jövőbeni népesedéspolitikának elsősorban a születések számára ható társadalmi-gazdasági tényezőket kell figyelembe vennie, ezek révén lehet a népesség szaporodását tartósan a kívánt szintre emelni. Az elmúlt évtizedben a gazdasági és politikai koncepciókban bekövetkezett változás, a fogyasztás és felhalmozás megváltozott arányai hozzájárultak ahhoz, hogy társadalmunk értékrendjében érthetőleg hátrább sorolódott a gyermek, a harmadik - sok esetben már a második - és további gyermekek értéke.

A társadalom népesedési magatartását befolyásolta, hogy a többgyermekes anyák, illetve családok nem részesültek megfelelő anyagi támogatásban és társadalmi megbecsülésben.

A művi vetélés korlátainak megszüntetése egészségügyi okokra való hivatkozással ugyanis nem járt együtt a gyermekszülést propagáló pszichológiai vagy nagyobb jelentőségű gazdasági intézkedésekkel.

A történeti és nemzetközi összehasonlítás meggyőz arról, hogy népesedésünk helyzete az 1960-as évek első felére egyedülállóan kedvezőtlené vált olyannyira, hogy e helyzet állandósulása súlyos következményekkel járt volna. A nettó reprodukciós együttható értéke az utóbbi években 0,8-0,9 körül mozgott. /A nettó reprodukciós együttható azt fejezi ki, hogy az egy nő által szült leánygyermek közül ugyanezen év halandósága mellett hányan jutnának el a szülőképes korba./ Ilyen reprodukció a népesség utánpótlását hosszabb távon nem biztosítaná és demográfiai és gazdasági viszonylatban egyaránt negatív hatásokat eredményezhet, elsősorban a népesség korösszetételét deformáló öregedés következtében. Ebben a demográfiai helyzetben megfelelő pozitív népesedéspolitikai befolyásolás szükséges a születési hullámvölgyből való kiemelkedésre. Azok az európai országok, amelyeknek már a század elején, vagy a két világháború közötti időszakban kellett szembenézniük hasonló problémákkal, jelentős - és nem eredménytelen - erőfeszítéseket tettek a családvédelem fokozására anyagi vonatkozásban és a társadalmi közhangulat befolyásolására egyaránt. Nagyrészt ennek tulajdonítható a születési mozgalomnak - az előbbieken érintett - fellelendülése, mely a második világháború óta ezekben az országokban tapasztalható.

2. A gyermekes családok támogatását szolgáló intézkedések

A gyermek eltartásával és nevelésével kapcsolatos költségek túlnyomó része a szülőket terheli azokban az országokban is, melyek jelentős összegeket fordítanak a gyermekes családok támogatására. Magyarországon, bár a társadalom sok vonatkozásban hozzájárul a terhek viseléséhez /bölcsődék, óvodák fenntartásával, ingyenes iskolázás biztosításával, egyes fogyasztási cikkek szubvencionálásával stb./ mégis a gyermekek eltartása olyan jelentős kiadásokkal jár, amelyek erősen korlátozzák a család anyagi lehetőségeit. A család életszínvonala jelentős mértékben függ a gyermekek számától: a többgyermekes családok anyagi helyzete lényegesen kedvezőtlenebb.

A gyermekes családok terhei csökkentésének egyik eszköze a családi pótlék. A családi pótlék összege Magyarországon az utolsó húsz év alatt fokozatosan emelkedett és az 1965-ben és 1966-ban történt emelés kétségtelenül könnyítette a több- és elsősorban a kétgyermekes családok helyzetén, azonban nem olyan arányban, hogy anyagi vonatkozásban közvetlenül hasson a népszaporulatra, mert csak kis részben fedezte a gyermekes családok többletkiadásait. Korlátozta hatékonyságát, hogy csak a népesség egy részére, a munkás és alkalmazott családokra vonatkozott. Így érthető, hogy pl. az 1959. évi családi pótlék emelés még nem akadályozta meg a születési arányszám rohamos csökkenését,

az 1965. évi, kizárólag csak a kétgyermekes családokat érintő emelés pedig nem okozott alapvető változást a születések terén. 1966-ban megváltozott a tsz tagok családi pótlék rendszere is, de csak a következő években, 1970-ig kerülnek majd a tsz családok azonos helyzetbe a munkás és alkalmazott családokkal.

A népesedési helyzet kedvezőbb alakulását eredményesebben mozditja elő az 1967 folyamán bevezetett gyermekgondozási segély. Az államvezetés ezzel az intézkedéssel csökkenteni kívánta azt a negatív hatást, amelyet a nők fokozott munkavállalása termékenységük alakulására kifejtett. Az 1967. január 1. óta életbeléptetett gyermekgondozási segélyrendszer hatásának teljes felmérésére még nem állnak rendelkezésre a szükséges adatok, de a már feldolgozott részleges adatok arra engednek következtetni, hogy a születési arányszám 1967. évi emelkedése - 13,6 ezrelékről 14,5 ezrelékre - a megtett intézkedéseknek, és a kialakuló, a születések szempontjából már kedvezőbb légkörnek köszönhető.

Előzetes adatokon alapuló becslések szerint az 1967 első negyedében szült kereső nők közel 70 százaléka vette igénybe a gyermekgondozási segélyt. Az igénybevevő nők többsége, mintegy 60 százaléka, alkalmazásban álló fizikai dolgozó, de jelentős a szellemi foglalkozásúak aránya is /az igénybevevő nők egyharmada/. Az igénybevevő nők többsége - 59 százaléka - 1967-ben szült először, ez az arány lényegesen magasabb, mint amilyen az első szülők aránya volt az összes nők esetében az előző évek során /1966-ban pl. 49 százalék/. Ez arra enged következtetni, hogy a gyermekgondozási segély és az ezzel együttjáró kedvezmények hatására a dolgozó nők kisebb része halasztja el az első gyermekének megszületését, mint korábban. Feltehető, hogy ezek gyermekszáma általában magasabb lesz, mint azoké, akik már az első gyermek megszületését is halogatták.

3. Halandóság és élettartam

A magyar népesség halandósága - a nyers halálozási arányszámok alapján - az alacsony halandóságú európai országok sorában közepesnek tekinthető. A korösszetétel torzító hatását kiküszöbölő /standardizált/ arányszámok értékét nézve azonban Magyarország halandósága Európában a közepesnél valamivel rosszabb.

Az elmúlt két évtizedben a magyar halandóság jelentősen csökkent. A halandóság csökkenése azonban a különböző életkorokban eltérő volt. A csecsemő- és gyermekkorúak halandósága - kisebb ingadozásoktól eltekintve - az egész húszéves időszak folyamán csökkent, az öregkorúak korszerinti halandóságában azonban voltak olyan időszakok is /pl. az 1950-es évek eleje/, amikor növekedés volt tapasztalható, a legutóbbi években pedig alig észlelhető javulás. Bár a csecsemő- és gyermekhalandóság ma már kisebb veszteséget okoz, mint a felnőttkorúak halandósága, nem mondhatjuk azt, hogy színvonala kielégítő. Nemzetközi tekintetben különösen a csecsemők és a kisgyermek halandósága mutat jelenleg még kedvezőtlen képet.

A munkás és alkalmazott családok családi pótlékának alakulása⁹
/A családi pótlék havi összege Ft-ban/

Gyerekszám	1946. okt. 1.	1947. jan. 1.	1948. jan. 1.	1951. dec. 1.	1953. márc. 1.	1959. ápr. 1.	1965. jul. 1-től	1966. febr. 1-től
Egy	10	18	18	30	-	-	-	-
Kettő	24	36	40	75	75	75	200	300
Három	42	54	66	135	180	360	360	510
Négy	64	72	96	210	260	480	480	680
Öt	90	90	130	300	350	600	600	850
Hat	108	108	168	405	450	720	720	1020
Hét	126	126	210	525	560	840	840	1190
Nyolc	144	144	256	660	680	960	960	1360
Kilenc	162	162	306	810	810	1080	1080	1530
Tíz	180	180	356	975	975	1200	1200	1700
Az adott év nyers élveszüle- tési arány- száma	18,7	20,6	21,0	20,2	21,6	15,2	13,1	13,6
A következő év nyers él- veszületési arány száma	20,6	21,0	20,6	19,6	23,0	14,7	13,6	14,5

⁹ A termelőszövetkezeti tagnak 1966. VI. 1. óta egy naptári hónapra járó családi pótlékának összege két gyermek után 140.- Ft, minden további gyermek után gyermekenként 70.- Ft.

A halandóság csökkenése a születéskor várható élettartam növekedését okozza. 1948-49 átlagában a születéskor várható élettartam 61,0 év volt. Ez 1964-re 69,4 évre nőtt, azaz csaknem 10 évvel emelkedett. Az élettartam növekedése az öregkoru népesség és ezen keresztül a társadalmi ellátásra szorulóknak számának emelkedését eredményezte.

A halandóság csökkenése és az élettartam növekedése nem feltétlenül egyértelmű a lakosság egészségi állapotának javulásával. A gyakran visszatérő influenza járványok és szövődményeik magas halandósága, a friss tbc megbetegedések viszonylag nagy száma, egyes speciális halálokok stb. mutatják, hogy a népesség egészségügyi ellátása további fejlesztésre szorul. Bár az elmúlt években jelentős előrehaladás történt a betegségek megelőzése terén, mégis az egészségügy további fejlesztésének fokozott hangsúlyt kellene biztosítani azon eljárásoknak, melyek csökkentik a betegségek kialakulásának és súlyosabbá válásának veszélyeit, biztosítják a felnőtt lakosság egészségét és optimális munkaképességét, az egészséges öregséget és lehetővé teszik, hogy a most felnövekvő generációk mind kevesebb ártalomnak legyenek kitéve. Ez nemcsak az egészségügyi ellátással szemben támaszt igényeket, hanem magában foglalja az elmaradott higiéniai viszonyaink fejlesztését, az urbanizációs ártalmak stb. leküzdését.

II. A MAGYAR NÉPESSÉG DEMOGRÁFIAI STRUKTURÁJA

1. A magyar népesség társadalmi-foglalkozási átrétegződése

Magyarországon - eltekintve most a társadalomtudományi szempontból legfontosabb változástól, a tőkés jelleg megszüntetésétől - a társadalmi-foglalkozási átrétegződés legjelentősebb iránya a mezőgazdasági foglalkozásuaknak a nem mezőgazdasági foglalkozásuak csoportjába történő nagymérvű áramlása. Az utóbbi időszak legfontosabb demográfiai változása is azzal kapcsolatos, hogy megszűnt a mezőgazdasági népesség számbeli túlsúlya és növekedett a nem mezőgazdasági foglalkozási rétegekbe tartozók aránya.

A magyarországi átrétegződést a hasonló külföldi folyamatokkal összehasonlítva ítélni lehet meg, hogy következtetni tudunk a magyarországi helyzet speciális vagy általános voltára. Az összehasonlításhoz a mezőgazdasági népesség valamely adott aránya elérésének időpontját vehetjük alapul. Az adott aránynak azt tekinthetjük, amikor a vizsgált országban megszűnt a mezőgazdaság uralkodó jellege, és a többi népgazdasági ághoz tartozók együttes aránya meghaladta a mezőgazdaságét.

Az összehasonlításból a magyarországi fejlődést illetően két fő megállapítást tehetünk:

- a/ Magyarországon a társadalmi-foglalkozási átrétegződés alapjául tekinthető folyamat 50-60 évvel később következett be, mint a közép- és nyugat-európai országok többségében.
- b/ A mezőgazdasági népesség aránya a közel félévszázadig tartó változatlanóság után egy évtized alatt rohamosan csökkent, és ez a folyamat - bár lassulva - a jövőben is folytatódni fog.

A mezőgazdasági keresőknek nemcsak az aránya és száma csökken, hanem a réteg összetételében is alapvető átalakulás ment végbe. A szocialista országok egy részével együtt az egyénileg gazdálkodó parasztságot a termelőszövetkezeti parasztság rétege váltotta föl. Az átalakulás során megváltozott a réteg demográfiai strukturája: parasztságunk nagymértékben öregedett. Az öregedés folyamata gyorsabban zajlott le, mint a közép- és nyugat-európai országokban.

Az ország népességéből 1960. január 1-én 5,3 millió fő volt kereső./Ebből 4,9 millió aktív kereső, 400 ezer pedig nyugdíjas, járadékos./ 1949-hez viszonyítva az aktív keresők száma jóval nagyobb mértékben növekedett, mint az ossztlakosságé.

Az aktív, ill. inaktív keresők és eltartottak száma és
százalékos megoszlása

Megnevezés	A népesség száma				
	1930	1941	1949	1960	1963
1. Aktív keresők	3 822 121	4 297 407	4 154 543	4 876 232	4 790 050
2. Inaktív keresők	175 718	205 416	254 756	436 599	773 600
3. Keresők összesen	3 997 839	4 502 823	4 409 299	5 312 831	5 563 650
4. Eltartottak	4 687 270	4 813 251	4 795 500	4 648 213	4 508 050
5. Népesség összesen	8 685 109	9 316 074	9 204 799	9 961 044	10 071 700
	Százalékos megoszlás				
1. Aktív keresők	44,0	46,1	45,1	48,9	47,5
2. Inaktív keresők	2,0	2,2	2,8	4,4	7,7
3. Keresők összesen	46,0	48,3	47,9	53,3	55,2
4. Eltartottak	54,0	51,7	52,1	46,7	44,8
5. Népesség összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Az 1930., 1941., 1949., 1960. évi népszámlálás és az 1963. évi mikrocenzus adatai alapján.

Az aktív keresők számának nagyarányú emelkedése elsősorban a nők munkábaállításának tulajdonítható.

Év	Az aktív kereső nők aránya az összes aktív kereső százalékában	A 15-54 éves aktív kereső nők a megfelelő korú nők százalékában
1930	22,2	31,2
1949	25,2	34,9
1960	33,2	50,5
1963	33,4	53,0

A népgazdaság növekvő munkaerő-igényét jelentős részben az addig háztartásban dolgozó, illetve a munkaképes korba lépő nők munkavállalása elégítette ki.

Ennek megfelelően a kereső-eltartott arány a háború előttihez képest jelentősen megváltozott. 1930-ban 100 kereső 117 személyt tartottal, míg 1963-ban 100 keresőre már csak 81 eltartott jutott. Ez az átalakulás egyértelmű azzal, hogy a korábbi egykeresős családrendszert a kétkeresős családrendszer váltotta fel. Ennek általánossá válása nemcsak a családi életforma átalakulásában, a funkciók változásában mérhető le, hanem a demográfiai folyamatokban is tartósan kifejezésre jut.

2. A család mai jelentősége

Az elmúlt évtizedekben világszerte megváltoztak a család hagyományos formái és változott a családi élet tartalma is. E nálunk is bekövetkezett változások azonban nem jelentik azt, hogy a modern gazdasági és társadalmi fejlődés, az iparosodás, a városiasodás aláásták a család intézményét, a család nem veszítette el jelentőségét, sem az egyén, sem a társadalom szempontjából. Mint a család-demográfiai és család-szociológiai vizsgálatok bizonyítják, a család ma is társadalmunk alapsejtje, melynek megfelelő működése alapvető fontosságú a mi társadalmunkban is. Első helyen a családnak a népesség reprodukciójában betöltött fontos szerepét kell kiemelni. Ez ugyanis a múltéhoz viszonyítva még kizárólagosabban a család funkciója lett. A házasságon kívüli születések aránya állandóan csökken és a népesség reprodukciója szempontjából jelentéktelen. A megszületett gyermek gondozása, nevelése is elsősorban a családban folyik. Bár a modern társadalomban egyre több feladatot lát el a közösség és az újszülött gyermekek elhelyezhetők a csecsemőotthonban, a társadalomba való illeszkedésükhöz szükséges hatásokat megkaphatják a bölcsődében, az óvodában, mégis a társadalmi együttéléshez szükséges ismeretek elsajátításának, az úgynevezett szocializálódásnak legfontosabb eszköze ma is a család. A családban a gyermekek körül kialakuló érzelmi kapcsolatok, amelyek személyiségének egészséges kifejlődéséhez nélkülözhetetlenek, családon kívül csak nehezen teremthetők meg.

A család jelentőségének nem mond ellent a válások magas és állandóan emelkedő száma. 1966-ban például 20 631 válás történt. 1000 lakosra 2,1, 1000 fennálló házasságra 7,8 válás jutott. A magas válási arányszámokból arra szoktak következtetni, hogy a család felbomló intézmény, amely már nem felel meg a modern ember igényeinek. A válások számának növekedését kétségkívül a család funkcióinak változása tette lehetővé. A házastársakat nem anyagi kényszer köti össze, s a nő kereső volta, viszonylagos anyagi függetlensége megengedi a megromlott házasságok felbontását.

Az elváltak zöme azonban újra házasodik, azaz nem a házasság intézményében csalódott, hanem a maga házasságát nem találta megfelelőnek. Ezt bizonyítja egyrészt az, hogy ma jóval többen élnek házasságban, mint bármikor azelőtt /1930-ban például a 15 éves és idősebb népesség 59,4 százaléka volt házas, 1966-ban pedig 67,3 százalék/, másrészt erre következtethetünk az élénk házasodási mozgalmából.

3. A korösszetétel változása

A magyar népesség korösszetétele már hosszabb ideje öregedő tendenciát mutat, az öregedésnek a háboru előtt már megkezdődött lassu folyamata 1945 után is egyre fokozódó mértékben folytatódott.

1949 és 1963 között elsősorban a fiatal produktív korúak /15-39 évesek/ arányának rovására nagymértékben megnőtt a 60 éves korú és annál idősebb népesség aránya. A népesség öregedésének folyamata az utóbbi években is tovább folytatódott, a 0-14 évesek aránya az 1949. évi 24,9 %-ról 1967-re 22,5 %-ra csökkent, az időskorúak /60 éven felüliek/ aránya pedig tovább emelkedett és 1966-ban az 1949. évi 11,6%-kal szemben már 16,1%-ot tett ki. 1949 és 1966 között - tehát 17 év alatt - a 60 éves és idősebb népesség száma csaknem 600 ezer fővel nőtt meg és 1967 év elején meghaladta az 1,6 milliót.

A népesség öregedésének, az öregkorúak arányának növekedésének alapvető oka a termékenységnek a vizsgált időszakban tapasztalható állandó csökkenése, és - bár ennél jóval kisebb mértékben - a halandóság csökkenése. A halandóság csökkenése elsősorban az igen fiatal és középkorú korosztályban volt nagymértékű, az idősebb korúak halandósága ezzel szemben jóval kisebb mértékben csökkent. A jelenlegi népesedési helyzetben a halandóság csökkenésének hatása a termékenység által okozott összetétel változásokhoz viszonyítva a népesség kormegoszlására csak kisebb jelentőségű.

Az öregek arányának igen erős emelkedése egyre több problémát vet fel. A változások fontos következményekkel járnak a népgazdaság szempontjából: a népességben belül az idősök arányának növekedése azt jelenti, hogy a produktív korúaknak mind több és több öreget kell eltartaniuk. Ha produktív korúnak tekintjük a 15-59 éves férfiakat és a 15-54 éves nőket és öregnek a 60 éves és idősebb férfiakat és az 55 éves és idősebb nőket, akkor az öregek aránya a produktív korúakhoz viszonyítva 1900-ban 16,6% volt, 1967-re pedig 33,6%-ra emelkedett.

A gazdaságilag inaktív öregek ma már több szempontból különálló jelentős réteget alkotnak. 1968 elején 1,27 millió személy részesült nyugellátásban. A nyugdíjasok arányának növekedése csak részben magyarázható a népesség öregedésével, nagyjából a társadalombiztosítás kiterjesztésének a következménye. 1960 és 1963 között például az okozta a nyugdíjasok számának hirtelen emelkedését, hogy a termelészövetkezeti tagok is nyugdíjra, illetve járadékra jogosulttá váltak, s egyszerre több százezer termelészövetkezeti tag élt ezzel a jogával.

A magyar népesség szabálytalan korösszetételű, az egyes életkorokba belépő korosztályok létszáma rendkívül változó. A magyar korösszetétel nemcsak annyiban tér el egy normális reprodukció következményeként várható összetételtől, amennyiben a legtöbb európai népességé, amelyek egyaránt magukon viselik a két világháború stb. hatásainak nyomait, hanem a következtelen népesedéspolitika miatti abnormitásokat is mutatja. A népesedést érő bármilyen átmeneti intézkedés egy évszázad múlva is éreztetheti hatásait.

Az egyenetlen korösszetétel hatása társadalmi-gazdasági és demográfiai szempontból egyaránt káros, sőt súlyos következményekkel is járhat, és ezért az egyenletes, nem hullámzó korfa kialakulása látszik demográfiai szempontból is legalkalmasabbnak. Egyenletes jövőbeni korösszetétel csak akkor alakulhat ki, ha a születések száma évről évre egyenletesen alakul, tehát a megszülető korosztályok létszáma nem ingadozik jelentős mértékben.

III. A NÉPESSÉG JÖVŐBENI SZÁMA ÉS ÖSSZETÉTELE

A KSH Népeştudományi Kutató Intézete a közelmúltban öt változatban számította előre Magyarország népességét 2001-ig.¹⁰ Az öt változat a kor szerinti termékenységre és halandóságra vonatkozó következő feltételezések alapján készült:

- I. változat: termékenység - változatlan az 1966. évi szinten
halandóság - az 1965. évi színvonálról kiindulva lassan csökken
- II. változat: termékenység - 1966 és 2001 között állandóan egyenletesen növekszik
halandóság - mint az I. változatban
- III. változat: termékenység - 1971-ig növekszik, 1971 és 1981 között csökken, majd 1981 és 2001 között folyamatosan növekszik
halandóság - mint az I. változatban
- IV. változat: termékenység - 1971-ig gyorsabban, 1971 és 1975 között lassabban, 1975 és 1985 között ismét gyorsabban, majd 1985 és 2001 között ismét lassabban növekszik
halandóság - mint az I. változatban
- V. változat: termékenység - mint a II. változatban
halandóság - mint az I. változatban, kivéve az 50 éven felüli kor szerinti halandóságot, amely az 1966. évi /az 1965. évinél valamivel alacsonyabb/ szintről kiindulva lassan csökken.

A mellékelt táblázat tartalmazza a népességszám és a legfontosabb demográfiai mutatószámok ötévenkénti alakulását öt változat esetében.

Ha feltételeznénk, hogy az 1966. évi alacsony termékenység változatlan maradna, a halandóság pedig lassan csökkenne, úgy a népesség száma mintegy husz év múlva fogyni kezdene. Meg kell jegyezni azt is, hogy az 1966. év után belépő, a demográfiai hullám következtében egyre nagyobb létszámú női generációk egyelőre még változatlan termékenység esetén is magasabb létszámú élveszületést és következésképpen magasabb nyers születési arányszámot produkálnának, de 1976 és 1981 között a nyers születési arányszám már csökkenni kezdene, az 1981 és 1986 közötti években pedig a nyers halandósági arányszám már meghaladná a születési arányszámot. Így a két arányszám közötti különbség egyre növekedne és a következő öt éves időszak végére természetes fogyás állna elő.

¹⁰ A népességi előreszámítások realitása mindig az alapul vett feltételezések bekövetkezésétől függ és a feltételezések bármilyen előre nem látott és így a számításoknál figyelembe nem vett változása alapvetően módosítja az eredményeket.

Ezeknek a feltételezéseknek a bekövetkezése természetesen nem valószínű, realisabb azzal számolni, hogy a termékenység a jövőben lassan emelkedik. A II-V. változatok a termékenység különböző emelkedését tételezik fel, de mind a négy változat esetében azonos végső szintet ér el a termékenység 2001-ben. Közülük a demográfiai szempontból legelőnyösebb a IV. változat. Ez a változat a kívánatosnak tartott termékenységi szintet úgy érné el, hogy 1970-ig viszonylag gyorsan nőne a termékenység, majd 1975-ig - vagyis abban az időszakban, amikor az ötvenes évek elején született nagyobb létszámú nemzedékek szülik első és részben második gyermeküket - a termékenység növekedése lassu lenne, és 1976-tól kezdve - vagyis amikor a demográfiai hullámvölgyben /1958 után/ született kisebb létszámú nemzedékek kezdenek szülni - a termékenység növekedése ismét meggyorsulna. A termékenység ilyen /nem egyenletes/ növekedése következtében a születésszám nem ingadozna annyira, mint a szülőképes korba belépő nők száma. Így a magyar népesség korstruktúrájának abnormális jegyei mérséklődnének.

Abban az esetben, ha a születési arányszámunk a hetvenes évek közepére meghaladja a 16%-ot, a századforduló táján pedig a 17%-ot, a népesség száma 1966 és 2001 között kb. másfél millió fővel növekedne. A növekedés továbbra is erőteljesebb lenne az öregkorúak és az idősebb propagatív korúak között, mint a fiatal propagatív korban. A gyermekkorúak aránya egyideig még ez esetben is csökkenne, később azonban lassan, kismértékben növekedne. A nyers halálozási arányszám az öregedés miatt a csökkenő kor szerinti halandóság ellenére is növekedni fog, valószínűleg eléri a 12,5 ezreléket, az évszázad vége felé a belépő fiatalabb korcsoportok kisebb halandóságának eredményeképpen stagnálhat, esetleg kismértékben csökkenhet.

A korösszetételben meglévő egyenetlenségek közül az első világháború hatása az évszázad végére már eltűnik, a második világháború veszteségei majd az azt követő időszak születési hullámvölgyének hatása azonban még érezhető lesz.

Tekintettel a korösszetétel nagy társadalmi-gazdasági jelentőségére, a jövőbeli népesség összetétel perspektívái különös figyelmet érdemelnek, elsősorban annak várható gazdasági hatásait illetően.

IV. NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS. NÉPESEDÉSPOLITIKAI MEGGONDOLÁSOK

A fentiekben kívánatosnak jelzett célok, azaz a felnövekvő termékenység elérését, illetve az egyenletes, nem hullámzó korösszetétel kialakítását az aktív népesedéspolitika jelentősen elősegítheti. E céloknak megfelelő volna, ha a születésszám növekedését ösztönző anyagi természetű népesedéspolitikai intézkedések két időszakra koncentrálnának: a következő két évre /1969-1970/, majd az 1975 és 1980 közötti időszakra. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az 1970-1975 körül várható kielégítő születésszám még nem lehet ok a megnyugvásra, mert erre az ötvenes évek elején született nagyobb létszámú korosztályoknak a szülőképes korba való belépése miatt automatikusan sor kerül. A hetvenes évek második felétől - megfelelő intézkedések hiányában - újabb erős születésszám visszaesésre lehet számítani, kizárólag azért, mert a demográfiai hullámvölgyben született kisebb létszámú nemzedékek lépnek be a szülőképes korba. A jelenlegi intézkedések után, azok folyamatos fenntartása mellett az 1975-1980-as időszakban bevezetett újabb népesedéspolitikai ösztönzők elősegíthetnék azt, hogy - éppen abban az időszakban, amikor a kisebb létszámú nemzedékek kezdenek szülni - az előttük járó nagyobb létszámú nemzedékek, a családi pótlék felemelése és más intézkedések hatására, részben megszülnék harmadik esetleg negyedik gyermekeiket. Így a születésszám visszaesése kisebb lenne.

A tudatos népesedéspolitikai intézkedések meghozása mellett gondolni kell arra, hogy egyéb gazdasági- és társadalmpolitikai intézkedések ne keresztezzék a népesedéspolitikai törekvéseket, és olyan légkört kell teremteni, amely a családokat gyermekek szülésére és nevelésére ösztönzi. A magyar népesedési helyzet eddigi vizsgálata bizonyítja, hogy bármely nem is okvetlenül népesedési célzatu társadalmi gazdasági intézkedésnek mélyreható népesedési következményei lehetnek. E következmények hatása visszavonhatatlanul, hosszú ideig érvényesül, ezért szükséges az ilyen intézkedések meghozatala előtt lehetséges népesedési hatásaik gondos tanulmányozása.

A népesedéspolitikának csak egyik célja a megfelelő népességnövekedés biztosítása. Másik célja a szociális méltányosság érvényre jutásának elősegítése, vagyis a többgyermekes és a kevés gyermekes vagy gyermektelen családok életszínvonala közötti jelenlegi nagy különbségek csökkentése. Közismert, hogy Magyarországon az egy főre eső jövedelem különbségeit csak kis részben okozza a család felnőtt tagjainak keresetében mutatkozó különbség, sokkal nagyobb szerepe van annak, hogy a családban mekkora a keresők és eltartottak aránya, más szóval: a többgyermekes családok lényegesen rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint az egygyermekesek és gyermektelenek. Méltányos tehát, hogy azok a családok, amelyek a jövő nemzedékek felnevelésére vállalkoznak, ne kerüljenek azért lényegesen rosszabb anyagi helyzetbe.

A fenti megfontolások alapján az alábbi következtetések szűrhetők le:

1. A kívánt népesedéspolitikai célok elérésére csak az önkéntesség elve alapján szabad törekedni. A tiltó, kényszerítő, csupán adminisztratív jellegű intézkedések hatása átmeneti és sok tekintetben negatív következményekkel járnak. Az eddigi tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a népesedéspolitikai célokat tartósan csak megalapozott társadalmi és gazdasági politika valósíthatja meg. Ennek a politikának része egy olyan légkör is, amely elősegíti a népesedéspolitikai céloknak megfelelő egyéni elhatározások kialakulását. A sajtónak és egyéb tömegkommunikációs eszközöknek e légkör kialakításában a korábbiaknál sokkal nagyobb részt kell vállalnia.

2. A népesedéspolitika fontos eszköze a családi pótlék, amelynek elméletileg optimális rendszerében a család minden gyermek után /az első gyermek után is/ megközelítőleg akkora családi pótlékot kapna, hogy a gyermek nevelése nem jelentene számára lényeges anyagi terhet. Az 1960 körüli években 500-550 Ft-ra becsülték azt az összeget, amelyet egy-egy családnak minden gyermek után kapnia kellene ahhoz, hogy fedezze a gyermekek nevelése terén felmerülő kiadásokat.

Kétségtelen tény, hogy egy ilyen méretű családi pótlék bevezetése költségkihatásai miatt jelenleg nem valósítható meg. Hosszabb távon feltétlenül indokolt lenne a családi pótlék lényeges növelése, a fent említett szint megközelítése. Népesedéspolitikai szempontokból célszerű lenne ezt a növelést úgy végrehajtani, hogy az elsősorban a második, harmadik és negyedik gyermek szülésére ösztönözzön, ahhoz ugyanis, hogy a népesség normális reprodukciója biztosítva legyen, kellő számú harmadik /és részben negyedik/ gyermekre is szükség van. Azonban függetlenül a fenti emeléstől kívánatosnak látszik a családi pótlék összegének időről időre való növelése, a létfenntartási költségek és a bérszínvonal alakulásának figyelembevételével.

Időszerűnek látszik a családi pótlék rendszernek a munkásokkal és alkalmazottakkal egyenlő mértékű kiterjesztése a termelészövetkezeti tagokra. A családi pótlék egységes rendszerének létrehozását a harmadik ötéves terv 1970-ig irányozta elő: célszerű lenne ezt mielőbb végrehajtani. A magyar népesedési helyzet egyik különlegessége ugyanis, hogy a mezőgazdasági népesség termékenysége erősen csökkent, annyira, hogy 1961 óta kisebb a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók termékenységénél.

3. A gyermekgondozási segély fenntartása indokoltnak látszik, mert módot nyújt a kisgyermekes anyáknak a kereső munka ideiglenes szüneteltetésére. A nők munkavállalása ugyanis a termékenységet befolyásoló fontos tényező, amely az anyának nyújtott megfelelő kedvezmények nélkül a születésszám csökkentése irányában hat. A gyermekgondozási segély viszont lehetővé teszi, hogy az anya néhány évig ne dolgozzék és utána visszatérjen kereső foglalkozásához. Ugyanakkor arra is ösztönöz, hogy a fiatal nők - mielőtt szülnék -

munkát vállaljanak. Így kialakulhatna az ugynevezett kétcsucsu női foglalkoztatási görbe: a női foglalkoztatás maximuma először az első szülés előtti korban, majd a szülések és a kisgyermek felnevelése után jelentkezne.

Célszerű lenne, hogy a termelészövetkezeti tagok ebben a vonatkozásban is a munkásokkal és alkalmazottakkal azonos elbánást kapjanak. Indokoltnak látszik továbbá az is, hogy a gyermekgondozási segélyt kiterjesszék a szerződéses állásban, nem teljes munkaidőben dolgozó nőkre is.

4. Az egyik legfontosabb tényező, amely a családokat további gyermekek szülésétől visszatartja, a lakáshelyzet. Éppen ezért feltételezhetően minden lakáspolitikai kedvezmény hatna a szülési kedvre. A lakásépítés költségessége miatt nem lehetséges, hogy minden többgyermekes család és fiatal házaspár az államtól kapjon megfelelő lakást. Ezért olyan közvetítő megoldásokat kellene keresni, amelyek megkönnyítik a lakásszerzést a többgyermekes családoknak /pl. a gyermekszámtól függő belépési és törlesztési kedvezmények a kölcsönrel történő lakásépítés és vásárlás esetén/. A lakásszerzés jelenlegi lehetőségei nehezítik a családalapítást. Itt kell megjegyezni azt is, hogy az épülő lakások nagyság szerinti megoszlása nem felel meg a népesedési szempontoknak: nagyobb számban kellene építeni a többgyermekes családok igényeinek megfelelő nagyobb lakásokat.

5. Megfontolandó és vizsgálandó volna további néhány kevésbé költséges, de jelentős rétegeket érintő intézkedés bevezetése; ezek nemcsak anyagi hatásukkal segíthetnék elő a népesedési célok elérését, hanem összességükben hozzájárulnának a többgyermekes családokat pártfogoló közfelfogás kialakulására. Így például tanulmányozni kellene a gyermekes anyák foglalkoztatásával kapcsolatos munkahelyi problémákat és meg kellene keresni azokat a lehetőségeket, amelyek mellett az anyák gyermekeik megfelelő ellátásával egyidejűleg kielégítő keresettel járó munkájukat is rendszeresen el tudják végezni. Biztosítani kellene a nők egyenjogúságát a családi pótlék tekintetében is és lehetővé kellene tenni, hogy a családi pótlékot az anya jogán éppen úgy folyósítani lehessen, mint az apa jogán. Vizsgálni lehetne a többgyermekes anyák pótszabadságának kérdését is és felülvizsgálni az üdültetési akciók jelenlegi gyakorlatát, amely mellett a sokgyermekes családok alig jutnak üdüléshez.

6. Kivánatosnak látszik a gyermekintézmények további fejlesztése, elsősorban az óvodáké. Tanulmányozni kellene egyrészt a bölcsődei elhelyezés iránti igény alakulását a gyermekgondozási segély bevezetése óta, másrészt pedig meg kell tervezni a két és féléven át odahaza gondozott gyermekek óvodai elhelyezését a gyermekgondozási segélyre való jogosultság lejárta után. Foglalkozni kell a gyermekgondozási segély folyósításakorai felső korhatár /két és fél év/ és az óvodai felvétel alsó korhatára /3 év/ közötti ellentmondás problémájával.

7. A fejlett országokban a népesség túlnyomó többsége él a születéskorlátozás eszközeivel, még azokban az országokban is, ahol viszonylag magas a születések száma. A ténylegesen megszült gyermekszám ugyanis mindenütt alatta marad a természetes lehetőségeknek. A születéskorlátozásnak az abortusz azonban kulturálatlan és nem kívánatos eszköze. Ennek kiküszöbölése csak a születésszabályozás modern módszereinek ismertetésével és elterjesztésével érhető el, ami nincs ellentétben a születésszám jövőbeli növekedését célzó elképzelésekkel.

8. Célszerűnek látszana a már korábban javasolt Családvédelmi Tanács létrehozása. Ennek feladata lenne a népesedéssel és a családok helyzetével összefüggő kérdések állandó figyelemmel kísérése és a népesedés- és családpolitika legfelsőbb szintű koordinálása.

Minden javasolt intézkedés - a családi pótléktól a legkisebb kedvezményekig - nemcsak közvetlenül hat a szülési kedvre, hanem közvetve azáltal is, hogy kialakítja azt a közfelfogást, hogy a gyermek a társadalom számára nagy érték, a gyermek szülésére és nevelésére vállalkozó házaspárt ezért társadalmi megbecsülés illeti.

Összefoglaló adatok

Megnevezés	Változat	1966	1971	1976	1981	1986	1991	1996	2001
Össznépesség	I.	10 160 380	10 281 610	10 420 764	10 532 980	10 551 301	10 507 576	10 451 004	10 399 370
	II.	10 160 380	10 296 384	10 490 654	10 697 622	10 838 027	10 946 385	11 095 259	11 322 856
	III.	10 160 380	10 309 600	10 507 684	10 642 203	10 685 342	10 732 198	10 846 815	11 035 266
	IV.	10 160 380	10 316 616	10 554 289	10 817 962	11 029 405	11 195 198	11 407 153	11 694 864
	V.	10 160 380	10 334 332	10 552 648	10 775 694	11 923 767	11 041 055	11 193 685	11 425 875
Születési arányszám /‰/	I.	13,57	14,24	14,93	13,74	12,41	12,05	12,32	12,41
	II.	13,57	14,98	16,42	15,70	14,69	14,95	16,20	17,26
	III.	13,57	15,64	15,56	13,60	13,45	14,45	15,96	16,72
	IV.	13,57	15,79	17,29	16,78	14,90	15,79	16,87	17,73
	V.	13,56	14,92	16,32	15,58	14,57	14,82	16,05	17,11
Halálozási arányszám /‰/	I.	11,23	11,73	12,24	12,67	12,95	13,14	13,29	13,56
	II.	11,23	11,74	12,21	12,54	12,69	12,71	12,65	12,01
	III.	11,23	11,74	12,17	12,55	12,82	12,94	12,91	12,90
	IV.	11,23	11,74	12,17	12,45	12,49	12,47	12,34	12,24
	V.	10,32	11,14	11,79	12,22	12,44	12,53	12,44	12,41
Természetes szaporodás /‰/	I.	2,34	2,51	2,69	1,07	-0,54	-1,09	-0,97	-1,15
	II.	2,34	3,24	4,21	3,16	2,00	2,24	3,55	4,65
	III.	2,34	3,90	3,39	1,05	0,63	1,51	3,05	3,82
	IV.	2,34	4,05	5,12	4,33	2,41	3,32	4,53	5,49
	V.	3,24	3,78	4,53	3,36	2,13	2,29	3,61	4,70
Tisztított termékenységi arányszám	I.	54,39	54,37	58,60	56,02	51,25	49,56	50,71	52,63
	II.	54,39	57,30	64,92	65,07	62,18	63,21	68,64	75,49
	III.	54,39	59,91	61,57	56,02	55,88	59,75	66,95	73,44
	IV.	54,39	60,52	68,78	70,34	63,87	67,46	71,86	77,31
	V.	54,39	57,30	64,92	65,07	62,18	63,21	68,64	75,49

KIEGÉSZÍTÉS

"A magyar népesedés elemzésének néhány tanulsága"

c. anyaghoz

Népesedéspolitikai meggondolások

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete által kidolgozott 2000-ig tartó öt népesség-előreszámítás változat közül a IV. változat megvalósítása tekinthető demográfiai szempontból a legkedvezőbbnek. Ez a változat a kívánatosnak tartott termékenységi szintet úgy érné el, hogy 1970-ig viszonylag gyorsan nőne a termékenység, majd 1975-ig - vagyis abban az időszakban, amikor az ötvenes évek elején született nagyobb létszámú nemzedékek szülik első és részben második gyermeküket - a termékenység növekedése lassú lenne, és 1976-tól kezdve - vagyis amikor a demográfiai hullámvölgyben /1958 után/ született kisebb nemzedékek kezdenek szülni - a termékenység növekedése ismét meggyorsulna. A termékenység ilyen /nem egyenletes/ növekedése következtében a születésszám nem ingadozna annyira, mint a szülőképes korba belépő nők száma. Így a magyar népesség korstrukturájának abnormális jegei mérséklődnének.

A termékenység először gyorsabb, azután lassabb, majd ismét gyorsabb növekedését lehetne úgy elősegíteni, hogy a születésszám növekedését ösztönző népesedéspolitikai intézkedéseket két időszakra koncentrálnánk: a következő két évre /1969-70/, majd az 1975 és 1980 közötti időszakra. Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az 1970-1972 körül várható kielégítő születésszám még nem lehet ok a megnyugvásra, mert a nyolcvanas években - megfelelő intézkedések hiányában - újabb erős születésszám visszaesésre lehet számítani kizárólag azért, mert a demográfiai hullámvölgyben született kisebb létszámú nemzedékek lépnek be a szülőképes korba. A jelenlegi intézkedések után az 1975-1980 időszakban bevezetett újabb népesedéspolitikai ösztönzők elősegíthetnék azt, hogy - éppen abban az időszakban, amikor a kisebb létszámú nemzedékek kezdenek szülni - az előttük járó nagyobb létszámú nemzedékek, a családi pótlék felemelése és más intézkedések hatására, részben megszülnék harmadik és esetleg negyedik gyermekeiket. Így a születésszám visszaesése kisebb lenne. Az alábbiakban vázolt népesedéspolitikai elképzelések tehát a IV. népesség előreszámítási változatnak megvalósítását kívánják elősegíteni. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a termékenység nagyságát - a családoknak a gyermekek születésére vonatkozó elhatározásait - befolyásoló tényezők hatásmechanismusa rendkívül bonyolult. A népesedéspolitikai intézkedés várható hatását nem lehet biztosan előre megmondani, annál is inkább, mert a gyermekszülési elhatározásokban nagy szerepet játszanak társadalomlélektani tényezők - nem szaknyelven: a "közérzet" és ennek alakulását előre nem láthatjuk.

A népesedéspolitikának csak egyik célja a megfelelő népességnövekedés biztosítása. Másik célja a szociális méltányosság érvényre jutásának elősegítése, vagyis a többgyermekes és a kevés gyermekes vagy gyermektelen családok életszínvonala közötti jelenlegi nagy különbségek csökkentése. Közismert, hogy Magyarországon az egy főre eső jövedelem különbségeit csak kis részben okozza a család felnőtt tagjainak keresetében mutatkozó különbség, sokkal nagyobb szerepe van annak, hogy a családban mekkora a keresők és eltartottak aránya, más szóval: a többgyermekes családok lényegesen rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint az egygyermekesek és gyermektelenek. Méltányos tehát, hogy azok a családok, amelyek a jövő nemzedékek felnevelésére vállalkoznak /ez a jövő nemzedék fogja eltartani öregkorukban a mai felnőtt nemzedékeket/, ne kerüljenek azért lényegesen rosszabb anyagi helyzetbe.

A fenti megfontolások alapján az alábbi következtetések szűrhetők le:

1. A népesedéspolitika fontos eszköze a családi pótlék, amelynek elméletileg optimális rendszerében a család minden gyermek után megközelítőleg akkora családi pótlékot kapna, hogy a gyermek nevelése nem jelentene számára lényeges anyagi terhet. Az 1960 körüli években 500-550 Ft-ra becsülték azt az összeget, amelyet az átlagos családnak minden gyermek után kapnia kellene, hogy életszínvonala a gyermekek nevelése következtében ne romoljék.

Kétségtelen tény azonban, hogy az ilyen mértékű családi pótlék igen költséges eszköze a népesedéspolitikának. Hozzá kell azt is tenni, hogy kis családi pótlék emeléseknek nincs nagy hatásuk a termékenységre. Ezért - figyelembe véve jelenlegi népgazdasági helyzetünket - indokoltnak látszik, hogy az elkövetkező két évben ne a családi pótlék növelésére koncentráljuk erőfeszítéseinket.

Hosszabb távon azonban feltétlenül indokolt lenne a családi pótlék lényeges növelése, mert a vele elérhető születésszám növekedés /hosszú távon/ csökkentené azt a társadalomra nehezedő terhet, amely az idős nemzedékek eltartásából származik /mert nagyobb létszámú dolgozó nemzedékek tartanak el az időseket/.

Mindezek alapján indokoltnak látszik, hogy a 70-es évek második felében erősen növeljük a családi pótlékokat. Célszerű lenne ezt a családi pótlék növelést úgy végrehajtani, hogy az elsősorban a második, harmadik és negyedik gyermek szülésére ösztönözzön, ugyanis ahhoz, hogy a népesség normális reprodukciója biztosítva legyen, kellő számú harmadik /és részben negyedik/ gyermekre van szükség.

Kivánatos lenne a családi pótlék nagyságát valamilyen létfenntartási költség indexhez kapcsolni és a létfenntartási költségek változásával párhuzamosan módosítani.

2. A családi pótlék lényeges emelése tehát - pénzügyi meggondolások miatt - az 1970-es évek közepéig elhalasztható lenne. Ezzel szemben időszerűnek látszik a családi pótlék rendszer a munkásokkal és alkalmazottakkal egyenlő mértékű kiterjesztése a termelősövetkezeti tagokra. A magyar népesedési helyzet egyik különlegessége ugyanis az, hogy a mezőgazdasági népesség termékenysége erősen csökkent, annyira, hogy 1961 óta kisebb a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók termékenységénél.

3. A gyermekgondozási segély fenntartása indokoltnak látszik, mert módot nyújt a kisgyermekes anyáknak a kereső munka ideiglenes szüneteltetésére. A nők munkavállalása ugyanis a termékenységet befolyásoló fontos tényező, amely az anyának nyújtott megfelelő kedvezmények nélkül a születésszám csökkentése irányába hat. A gyermekgondozási segély viszont lehetővé teszi, hogy az anya néhány évig ne dolgozzék és utána visszatérjen kereső foglalkozásához. Ugyanakkor arra is ösztönöz, hogy a fiatal nők - mielőtt szülnék - munkát vállaljanak. Így kialakulhatna az ugynevezett kétcsúcsú női foglalkoztatási görbe: a női foglalkoztatás maximuma először az első szülés előtt korban, majd a szülések és a kisgyermek felnevelése után jelentkezne. Különböző intézkedésekkel részleges munkavállalás /levelező oktatás/ elő lehetne segíteni, hogy a nők a gyermekgondozási segély igénybevétele alatt ne veszítsék el, sőt korszerűsítsék szakismereteiket.

Célszerű lenne, hogy a termelősövetkezeti tagok ebben a vonatkozásban is a munkásokkal és alkalmazottakkal azonos elbánást kapjanak. Indokoltnak látszik továbbá az is, hogy a gyermekgondozási segélyt kiterjesszék a szerződéses állásban, nem teljes munkaidőben dolgozó nőkre is.

A gyermekgondozási segély viszonylag olcsó népesedéspolitikai eszköz, amely mentesíti az államháztartást bizonyos kiadási tételektől, mindenekelőtt a bölcsődék fenntartásának és fejlesztésének költségeitől.

4. Az egyik legfontosabb tényező, amely a családokat további gyermekek szülésétől visszatartja, a lakáshelyzet. Éppen ezért feltételezhetően minden lakáspolitikai kedvezmény hatna a szülési kedvre. A lakásépítés költségessége miatt nem lehetséges, hogy minden többgyermekes család és fiatal házaspár az államtól kapjon megfelelő lakást. Ezért olyan közvetítő megoldásokat kellene keresni, amelyek megkönnyítik a lakásszerzést a többgyermekes családoknak /pl. a gyermekszámtól függő belépési és törlesztési kedvezmények a kölcsönrel történő lakásépítés és vásárlás esetén/. A lakásszerzés jelenlegi lehetőségei nehezítik a családalapítást.

Ugyancsak könnyítené a többgyermekes családok lakáshelyzetét, ha lakásukat /öröklakásukat stb./ anyagi terhelés /átírási költség, adó/ nélkül cserélhetnék el nagyobbra, amikor gyermekszámuk megnő.

5. Megfontolandó továbbá néhány olyan kevésbé költséges intézkedés bevezetése, amelyek közvetlen anyagi hatásuk mellett elősegíthetnék a többgyermekes családokat pártoló közfelfogás kialakulását.

5.1 A nők, elsősorban gyermekes anyák részére minél több négy-, hatórás munkahelyet kellene biztosítani, ki kellene terjeszteni és nagyobb kereseti lehetőségeket kellene biztosítani a bedolgozó munkákban, így az anyák kereső munkájuk mellett gyermekeiket is jobban elláthatnák.

5.2 Családi pótlékot az anya jogán is biztosítani lehetne.

5.3 Növelni kellene a többgyermekes anyák pótszabadságát.

5.4 A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a többgyermekes anyáknak évente bizonyos számú munkaegységet lehetne adni a gyermekek gondozása címén.

5.5 A kedvezményes üdültetési akciók keretében jelenleg sokgyermekes családok alig juthatnak üdüléshez. Biztosítani lehetne a többgyermekes üdülés lehetőségeit. Ezen túlmenően a többgyermekes családok gyermekeit előnyben kellene részesíteni a gyermeküdültetésben.

6. Célszerűnek látszana a már korábban javasolt Családvédelmi Tanács létrehozása. Ennek feladata lenne a népesedéssel és a családok helyzetével összefüggő kérdések állandó figyelemmel kísérése és a népesedés- és családpolitika legfelsőbb szintű koordinálása.

Minden javasolt intézkedés - a családi pótléktól a legkisebb kedvezményekig - nemcsak közvetlenül hat a szülési kedvre, hanem közvetve azáltal is, hogy kialakítja azt a közfelfogást, hogy a gyermek a társadalom számára nagy érték, a gyermek szülésére és nevelésére vállalkozó házaspárt ezért társadalmi megbecsülés illeti.

**NÉHÁNY MEGFONTOLÁS A TÁVLATI TERVEZÉS
NÉPESEDÉSPOLITIKAI KONCEPCIÓJÁNAK
KIALAKÍTÁSÁHOZ**

Budapest

1970

Készült:

a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetében a Népesedés és
Foglalkoztatás Távlati Tervezési Munkacsoport részére

A tanulmányt összeállították:

dr. Andorka Rudolf

dr. Miltényi Károly

dr. Tamásy József

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETŐ	47
I. A NÉPESEDÉSPOLITIKAI KONCEPCIÓ ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ NÉPESSÉGELŐRESZÁMÍTÁS	49
II. A G/4 ELŐRESZÁMÍTÁSI VÁLTOZATBAN SZEREPLŐ TERMÉKENYSÉGI HIPOTÉZIS EL- FOGADÁSÁNAK GAZDASÁGI INDOKLÁSA	53
1. A mérsékelt ütemű népességnövekedés előnyei gazdasági szempontból	53
2. A viszonylag egyenletes korfa előnyei gazdasági szempontból	55
III. A G/4 ELŐRESZÁMÍTÁSI VÁLTOZATBAN SZEREPLŐ TERMÉKENYSÉGI HIPOTÉZIS MEGVA- LÓSULÁSÁNAK FELTÉTELEI	57
1. Az előrebecsült termékenység megvalósulásának realitása	57
2. A jelenlegi termékenységi helyzet okaira vonatkozó következtetések	57
3. Az eddigi népesedéspolitikai intézkedések hatása	59
IV. A TERMÉKENYSÉGI HIPOTÉZIS MEGVALÓSULÁSÁHOZ IGÉNYBE VEHETŐ ÉS JAVASOLT NÉ- PESEDÉSPOLITIKAI ESZKÖZÖK	60
1. Családi pótlék	60
2. Gyermekgondozási segély	65
3. Gyermekintézmények	68
4. Lakáshelyzet	69
5. Egyéb népesedéspolitikai eszközök	71
6. Születésszabályozás	72
MELLÉKLET: Az élveszületések számának és arányszámainak alakulása a tizenöt- éves távlati terv időszakában az előreszámítások szerint	73
BIBLIOGRÁFIA	74

BEVEZETŐ

A népesedéspolitikai eszközök, intézkedések, lehetőségek igen sokrétűek. Szűkebb értelemben a népesedéspolitika a népesedési jelenségek - házasságkötés, válás, születés, halálozás, vándorlás - gyakorlati befolyásolását jelenti. Mivel a népesedéspolitikát alapvetően a születésekkel kapcsolatos célkitűzések, a születési mozgalom befolyásolásának iránya, mértéke és módja határozzák meg - figyelembe véve, hogy a házasságkötésekkel, ill. a válásokkal kapcsolatos népesedéspolitikai intézkedéseknek is elsősorban a születési kihatásai a leglényegesebbek - tanulmányunkban most csak a termékenységet érintő elképzelésekkel kívánunk foglalkozni.

Népesedési helyzetünk áttekintése és elemzése¹¹ alapján a követendő népesedéspolitikának arra kell irányulnia, hogy elősegítse

- a születések számának fokozatos növekedését olyan mértékben, hogy az legalább a népesség reprodukcióját biztosítsa,
- a korösszetétel egyenetlenségeinek, torzulásainak lehetőség szerinti fokozatos kiegyenlítését.

A célok egy olyan népességelőreszámítás alapján konkretizálhatók, amely a vázolt követelményeket tükrözi.

A népességelőreszámításokkal vagy azt vizsgáljuk, hogy egy adott kezdő népesség bizonyos halandósági és termékenységi hipotézisek következtében hogyan változik, vagy pedig azt, hogy milyen halandósági és termékenységi feltételek szükségesek ahhoz, hogy egy adott népesség egy kívánt számot és összetételt érjen el. Népesedéspolitikai célkitűzéseink lényegében az utóbbi kérdést vetik fel. "Kivánt" számon és összetételen természetesen csak az adott népesedési helyzetet és a szóba jöhető népesedéspolitikai eszközök realitását figyelembe vevő strukturát kell érteni, lényegében azt, hogy az egymás után következő generációk száma között nincs ugrásszerű különbség. A kivánt struktúra tehát semmi esetre sem jelenti az optimális strukturát. A távlati tervezés 15 éves periódusa nyilvánvalóan túlságosan rövid is ahhoz, hogy célul tűzhesse ki az "optimális" konstruk-

---

¹¹ Népesedési helyzetünk néhány tanulsága. A Munkaerő és Életszínvonal Tervezési Bizottság munkájának keretében készült tanulmány. Témafelelős: dr. Szabady Egon. Közreműködtek: dr. Acsády György, dr. Andorka Rudolf, Cseh-Szombathy László, dr. Vukovich György. A népesség előreszámítását Pallós Emil és dr. Tamásy József végezték. Sokszorosított anyag. Rövidített formában megjelent a DEMOGRAFIA 1968. évi 3-4. számában, 476-487. p.

tura elérését, de feltételeinek elemzésére esetleg a tervezési munkák további szakaszában sor kerülhet. Népesedéspolitikai intézkedéseknél egyébként mindig szem előtt kell tartani, hogy hatásuk messze túllépi a távlati tervezési periódust.

A torzulásoktól mentes korösszetételeknek többféle típusa van. Az ezekhez kapcsolódó természetes népmozgalmi arányszámoknak, reprodukciós együtthatóknak a különböző gazdasági jelenségek alakulására és számos nem gazdasági jelenség alakulására gyakorolt hatásában jelentős különbségek vannak. Meg kellene kísérelni megtalálni azt az ideális korösszetétel típusát, amelynek elérését célul kellene kitűzni. Amennyiben ez az időben nem változó, állandó korösszetétel lenne, úgy a különböző stabil - és ezen belül stacionár - korösszetételeket kellene a gazdasági jelenségekre gyakorolt hatásuk szempontjából megvizsgálni. Elképzelhető azonban nem stabil, de túlzott torzításokat nem mutató, fokozatosan változó korösszetétel elérésének a célul való kitűzése is. /Esetünkben leginkább erről lehet szó./ A stabilizálódási folyamat tanulmányozása mellett, a stabilizálódás befolyásolási lehetőségeinek és gazdasági következményeinek vizsgálatát, ill. a különböző stabil korösszetételek gazdasági értékelését az ún. gazdasági korfák módszerével lehetne elvégezni. A nem torzított korösszetétel-típusok értékelése a gazdasági jelenségek alakulására gyakorolt hatása szempontjából - az előrelátható nehézségek ellenére is - olyan empirikus feladat lenne, amely a népességpolitikának a népességi optimum koncepcióján alapuló, egyelőre meddőnek bizonyuló megalapozási kísérleteitől függetlenül is, gyakorlatibb eredményekhez vezethet.

I. A NÉPESEDÉSPOLITIKAI KONCEPCIÓ ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ NÉPESSÉGELŐRESZÁMITÁS

A Népeségtudományi Kutató Intézet 1967-ben elkészítette az ország népességének előreszámítását a századfordulóig évenként, ezen belül nemenként és korévenként öt variánsban.¹² Ezek közül a IV. variáns /továbbiakban G/4 variáns/ hipotéziseinek teljesülése megközelítően biztosítaná a népesedéspolitika vázolt céljainak elérését.

A G/4 variáns termékenységi hipotézisének alapja az a feltételezés, hogy a bruttó reprodukciós együttható a tervidőszak végéig /az 1980-as évek közepéig/ mintegy 20%-kal, - 1,0-ról 1,2-re növekedik, 1981-ig gyorsuló, majd ezt követően lassuló ütemben.

Az élveszületések száma és a születési arányszám - a női népesség változó kormegoszlása következtében - természetesen eltérően alakul. A hipotézis szerint az élveszületések számának a tervidőszak első évében 163 000-nek kellene lennie, majd csökkenő ütemű emelkedéssel az évtized végére 185 000-rel érné el a tervidőszakbeli maximumot, utána - az egyre csökkenő létszámú női korosztályok belépése következtében - a tervidőszak végéig fokozatosan csökkenne kb. 175 000-re. A nyers élveszületési arányszám 15,8-ról 17,4 ezrelékre emelkedne, majd 16,0-ra süllyedne. /A tisztított születési arányszám, vagyis az ezer 15-49 éves nőre jutó születésszám kissé más ütemű, de hasonló alakulást mutat és valamivel később éri el a maximumot: 1971-ben 60,5, 1980-ban 70,7, 1985-ben 68,5 ezrelék./

A feltételezett alakulás bekövetkezése esetén a század utolsó évtizedében, a korstruktúra torzulásainak fokozatos kiegyenlítődésével, a nyers élveszületési arány ismét eléri a 17,6 ezreléket. Ennél nagyobb mértékben javulna a tisztított arányszám: a várható 75 ezrelék már több mint 200 000 élveszületést jelentene.

Figyelembe véve, hogy 1969-ben az élveszületések száma - előzetes adatok szerint - csak 154 000 volt, már az 1971 évre tervezett 163 000 élveszületés eléréséhez is újabb népesedéspolitikai ösztönzőket kellene biztosítani, mert a legutóbbi évek népesedési helyzetének és a gyermekgondozási segély hatásának az elemzése¹³ - erre még a későbbiek

12 Magyarország népességének előreszámítása /1966-2001/. Kidolgozták és a bevezető tanulmányt írták: Pallós Emil, dr. Tamásy József, dr. Vukovich György. A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei, 19. kötet.

13 Gyermekgondozási segély. A tanulmányt írták: Cseh-Szombathy László, dr. Miltényi Károly. Statisztikai Időszaki Közlemények 147. kötet. /Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei 25. kötet./
Dr. Szabady Egon: A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai hatása. Társadalmi Szemle 1969. évi 7-8. sz.
Dr. Klínger András: Magyarország népesedési helyzete az 1960-es években. Statisztikai Szemle, 1969. évi 11. és 12. sz.

során visszatérünk - azt látszik bizonyítani, hogy a magasabb létszámú női korosztályok belépése a szülőképes korba és a gyermekgondozási segély együttes hatása sem elegendő a tervezett születésszám biztosításához.

A G/4 variáns bázis évében, 1966-ban 138 500 élveszületés történt, a nyers születési arányszám 13,6 ezrelék volt. A gyermekgondozási segély hatását még figyelembe nem vevő előreszámítással szemben a tényleges helyzet a következőképpen alakult:

Év	Élveszületések száma		Nyers születési arányszám	
	G/4	Tényleges	G/4	Tényleges
1967	142 700	148 886	14,0	14,6
1968	147 800	154 419	14,5	15,1
1969	153 300	154 390	14,9	15,0

Az 1967. évben a születések száma 10 400-zal felül múlta az előző évit, ez 6 200-zal volt több, mint az előreszámított. A vártnál lényegesen kedvezőbb alakulás - amely 1968 első félévének adatai szerint még nagyobb mértékű javulást ígért - szükségessé tette a rövidtávú tervezés részére a G/4 variáns első szakaszának a módosítását. Így készült el az Országos Tervhivatal felkérésére az un. H/1 variáns.

A H/1 variáns kiinduló népessége az 1968. január 1.-i népesség. A halandóság kiinduló szintje az 1966. és 1967. évek születési évjárat szerinti tényleges halandóságainak átlaga: csökkenés nagyságának és ütemének mértéke ugyanaz mint a G/5 változatnál alkalmazott. A termékenységi hipotézist, a születési kedv növelésére irányuló kormányintézkedések hatásának mérlegelésével, az 1967. és 1968. évi születések tényadataiból alakítottuk ki. Jellemzője, hogy a nyers élveszületési arány az évtized közepéig, egyre csökkenő mértékben, de meghaladja a G/4 variáns arányszámait, 1975-től pedig gyorsuló ütemben elmarad azoktól. A tervidőszak végén, 1985-ben a nyers élveszületési arányszám a G/4 variáns 16,0 ezrelékével szemben 14,8 ezrelékre - a tisztított születési arányszám, hasonlóan alakulva, 68,5 ezrelékkal szemben 63,1 ezrelékre - esik vissza. Ez akkor 164-165 000 élveszületést jelentene; mintegy 11 000-rel kevesebbet, mint a G/4 variáns alapján számított.

A H/1 variáns tehát nem biztosítja a népesedéspolitikai koncepció célkitűzéseit, a rövidtávú tervezés céljait szolgálja és lényegében azt az esetet körvonalazza, amely akkor következhetne be, ha további népesedéspolitikai erőfeszítésekre nem kerülne sor.

A születések 1969. évi alakulása - mélyrehatóbb elemzés nélkül is - arra figyelmeztet, hogy még a szerényebb szint elérése sem tekinthető automatikusnak. Igaz ugyan, hogy 1969-ben a születések száma csaknem pontosan megegyezett a H/1 variáns megfelelő adatával, de figyelembe kell venni, hogy már alatta maradt az 1968. évinek. Tehát a növekedés megtorpant, sőt 1968 szeptembere óta - néhány kivételtől eltekintve - már alacsonyabb volt az élveszületési arány, mint az előző év azonos hónapjában. /Némileg biztató, hogy a kivétel - ha csak árnyalati emelkedés formájában is - főként az elmúlt év utolsó hónapjaiban volt tapasztalható./

Mindez rámutat az előreszámítások egész problematikájára. Az előreszámítások "kritikus" pontja, leggyengébb láncszeme a termékenységi komponens. Kétségtelen, hogy jelentős a fejlődés a termékenység-becslési módszerek területén. A modern családtervezési vizsgálatok egyre jobb megközelítést biztosítanak és biztosíthatnak a termékenység-előreszámításához. Nagyon sok tényezőt tudunk kielégítő módon számításba venni, de számosat nem, mert a családok szintjén sem látható előre, ill. a családtervezési elképzelések alig programozható tényezők hatására is állandóan módosulnak. A termékenységet befolyásoló hagyományos elemek mellett az "életkörülmények" olyan tényezőinek soráról van itt szó, amelyek nem is annyira anyagiak, hanem inkább légkörteremtő hatásúak. Az "általános társadalmi közérzet" keretébe tartozó közelebbi és távolabbi remények és elvárások, a közvélemény, a politikai helyzet, a világpolitikai kilátások megítélése stb. sokszor nagyobb mértékben determinálóak, mint az anyagi ösztönzők, illetve jelentősen erősíthetik vagy semlegesítik azok hatását.

Az előreszámítások és a tényleges helyzet szembesítése a fenti megfontolások tükrében még jobban aláhuzza, hogy a népesedéspolitikai koncepció célkitűzéseit legjobban megközelítő G/4 variáns realizálásához szükséges népesedéspolitikai intézkedések jelentős további erőfeszítéseket igényelnek. Az intézkedések ütemezése tekintetében a korábbi elképzeléseket némileg módosítani kellene.

A foglalkoztatás és az életszínvonal alakulásra vonatkozó hipotéziseknek a népesség alakulásával foglalkozó része szerint a születésszám növelésére ható népesedéspolitikai intézkedéseket a közeli két-három évre, majd 1975-1980 közötti időszakra kell koncentrálni. A közeli 2-3 év - a 15 éves távlati terv időszakára értelmezve - az 1972-1974 éveket jelenti,¹⁴ és így ez, és az 1975 évvel kezdődő periódus lényegében egybefolyik, ezért most már nincs értelme a szétválasztásnak. Továbbá, mivel az 1960-1966 években születettek - a demográfiai hullámvölgy legalacsonyabb létszámú korosztályai - az 1976-1982 években - sőt, ha a szülőképes kor kezdetének nem az inkább elméleti 15. életévet, hanem a 17-18. évet tekintjük - az 1978-1985 években kezdenek szülni, a népesedéspolitikai eszközök koncentrációját igénylő periódus tulajdonképpen egybeesik a 15 éves távlati terv időszakával. Ezt a periódust népesedéspolitikánk szempontjából talán célszerűbb egységesnek tekinteni, még ha figyelembe vesszük is, hogy a következő néhány évben, - az ötvenes évek első felében született nagyobb létszámú nemzedékek születési követke-

---

14 Jelentheti - és eredeti megfogalmazásban azt is jelentette - a népesedési helyzetünk elemzésével foglalkozó tanulmány /lásd 1./ alatt/ elkészültét követő 2-3 évet, azaz az 1968-1970. éveket. Tekintve, hogy ennek a szakasznak utolsó évében vagyunk és az 1969. évi születésszám stagnálása miatt már most felvetődik további intézkedések megfontolása, a szóbanforgó 2-3 év lényegében áttolódik az 1971-1973 évekre.

tében - a termékenység újabb népesedéspolitikai intézkedések nélkül is kedvezőbben alakulhat. Bár - amint erre már utaltunk - , a jelek nem ezt mutatják. A hipotézisekben tehát a születésszám növelésére ható népesedéspolitikai intézkedéseknek az egész távlati tervidőszakot felölelő, fokozatos fejlesztését kellene hangsúlyozni. Az intenzitás mértékét a hatás menetközbeni elemzésének eredményei szabnák meg.

II. A G/4 ELŐRESZÁMITÁSI VÁLTOZATBAN SZEREPLŐ TERMÉKENYSÉGI HIPOTÉZIS ELFOGADÁSÁNAK GAZDASÁGI INDOKLÁSA

A G/4 népesség előreszámításai változatban alapul vett termékenységi hipotézist az jellemzi, hogy - az előreszámítás teljes periódusát /1967-2001/ tekintve -

1. a népesség mérsékelt ütemben nő /a születési arányszám nem emelkedik 18 ezrelék fölé, a természetes szaporodás pedig 6 ezrelék fölé/,
2. a születésszám ingadozásai viszonylag nem nagyok, ezért a magyar népesség korstrukturájának egyenetlenségei fokozatosan kiegyenlítődnek /az előreszámítási időszakban a legkisebb éveszületési arányszám 15,5 ezrelék, a legmagasabb - az időszak végén - 17,7 ugyanakkor - közismerten - az elmúlt időszakban 23,0 /1954/ és 12,9 /1962/ között ingadozott ez az arányszám.

E termékenységi hipotézisnek mindkét említett jellemzője előnyös gazdasági szempontból.

1. A mérsékelt ütemű népességnövekedés előnyei gazdasági szempontból

1.1 Elméleti közgazdaságtani megfontolások

Vannak olyan nézetek, hogy minél gyorsabban nő a népesség, annál kedvezőtlenebbül befolyásolja a gazdasági fejlődést. Ezeknek alapja a termelés törvényszerűségeinek, a termelési függvénynek nagyon elvont és leegyszerűsített felfogása. Nevezetesen két termelési tényezőre, a természeti erőforrásokra és a munkaerőre összpontosították figyelmüket, és azt a következtetést vonták le: minél több ember jut adott természeti erőforrások adott mennyiségére, annál alacsonyabb szükségképpen az életszinvonal. Ezt a természeti erőforrások /a föld/ csökkenő hozadékával magyarázták.

Ez a felfogás figyelmen kívül hagyja:

1. a fizikai tőkeállomány növekedésének hatását,
2. a termelés volumen növekedésének hatását /a volumen-növekedésből származó külső és belső megtakarítások hatását/,
3. a termelési tényezők felhasználásának hatékonyságát.

Mindhárom említett absztrakció eltorzítja a népességnövekedés gazdasági hatására vonatkozó következtetéseket, pontosabban: kedvezőtlenebbnek mutatja a népességnövekedés hatását, mint amilyen valójában. Ugyanis:

1. A fizikai tőkeállomány növekedése ellensúlyozhatja a természeti erőforrások korlátozottságából adódó hatásokat. Különösen fontos a fizikai tőkeállomány szerepe /és kevésbé jelentős a természeti erőforrások szerepe/ az iparban. Más szóval: az ipari termelésben nincs nagyobb jelentősége a föld csökkenő hozadékának. /A föld csökkenő hozadékának törvényszerűsége különben a fejlett országok mezőgazdaságában sem érvényesült az elmúlt másfél évszázadban./
2. A nagyobb népességszám nagyobb belső piacot jelent, ezért nagyobb termelési volumen tesz lehetővé. Viszont a termelési volumen növekedése különböző megtakarításokat tesz lehetővé a termelés egységkosztégeiben. Ezeket szokták a külső /vállalaton kívül jelentkező/ és belső /vállalaton belül jelentkező/ megtakarítások fogalomkörébe kategorizálni. Ilyenek: a tömegtermelés előnyei, az infrastrukturálás beruházások /közlekedés, közművesítés stb./ költségeinek csökkenése, ha az adott területen több termelő egység működik stb.
3. Valószínűnek látszik, hogy mérsékelt ütemben növekedő népesség esetén /ceteris paribus/ nagyobb hatékonysággal használják fel a termelési tényezőket, mint nagyon gyorsan növekedő és stagnáló népesség esetén. Ez elsősorban a korstrukturával függhet össze. A stagnáló népesség korstrukturája ugyanis /azonos halandósági viszonyok mellett/ öregebb, mint a növekvő népesség korstrukturája. Az öregebb korstrukturájú népesség pedig nagyobb eltartási terhet jelent. Ezen kívül az öregebb korösszetételű munkaerő /amelybe az évente újonnan belépők aránya kisebb/ valószínűleg nehezebben alkalmazkodik a műszaki fejlődés gyorsan változó követelményeihez.

1.2 Empirikus vizsgálatok

A külföldi demográfusok többségének figyelmét lekötik a gyorsan növekedő népességű, gazdaságilag gyengén fejlett országok gazdasági nehézségei és ezekből azt a következtetést vonják le, hogy a népesség gyorsabb növekedése mindig hátrányosan befolyásolja a gazdasági fejlődést. Ezt a felszínes nézetet azonban konkrét vizsgálatok cáfolják. A 19. században az ipari forradalom és az azt követő gyors gazdasági növekedés olyan országokban ment végbe, amelyeknek népessége gyorsan nőtt. Egyes gazdaságdemográfusok feltételezik, hogy a gyors népességnövekedés előfeltétele volt a gazdasági növekedés meggyorsulásának.

A gazdasági és demográfiai növekedés története a második világháború óta a gazdaságilag fejlett országokban mindenesetre azt mutatja, hogy nem látszik negatív összefüggés a természetes szaporodás és az egy főre jutó jövedelem növekedési üteme között. 26 ország 1958 és 1966 közötti adatainak összehasonlítása alapján nem mutatkozott szignifikáns

korreláció közöttük $r = + 0,163/$, és ha lehet egyáltalán kapcsolatáról beszélni, az inkább pozitív előjelű: a gyorsabban növekedő népességű országok egy főre jutó jövedelme inkább gyorsabban, mint lassabban nőtt, mint a kis természetes szaporodású országoké. Ezzel szemben a természetes szaporodás és a nemzeti jövedelem növekedési üteme közötti korreláció erős és pozitív $r = + 0,86/$: ahol a népesség természetes szaporodása nagyobb volt, ott a nemzeti jövedelem is gyorsabban nőtt. Ugy látszik tehát, hogy fejlett gazdaságokban a 12-14 ezreléknél nem nagyobb természetes szaporodási ütemek /a természetes szaporodás a legtöbb országban 6-10 ezrelék között van/ pozitív kapcsolatban vannak az ország gazdasági növekedésével, legalábbis nem fékezik az egy főre jutó jövedelem emelkedését.

Ha J.Bourgeois-Pichat modellje segítségével kiszámítjuk, mekkora a népesség tiszta reprodukciójának az az együtthatója, amely stabil népességi viszonyok között /tehát ha igen hosszú távon érvényesülne/ a legkisebb eltartási terhet jelent a munkaképes korú népesség számára /eltartandónak számítva a fiatalok, iskolás népességet és az öregkorú, nyugdíjas népességet/, a jelenlegi magyar viszonyok között 1,10-1,15 körüli tiszta reprodukciós együtthatót /ez nagyjából megfelel annak a 1,25 értékű nyers reprodukciós együtthatónak, amelyet a G/4 előreszámítási változat a 2000 körüli években elérni gondol/.

Összefoglalva: nagyon nehéz pontosan megmondani, hogy egy adott ország körülményei között mekkora a népességnek az a növekedési üteme, amely a gazdasági fejlődés szempontjából optimális. A gazdaságilag fejlett országoknak a közelmúltbeli tapasztalatai és az eltartási teherre vonatkozó számítások alapján azonban le lehet vonni azt a következtetést, hogy azok a termékenységi, és ezekből következően, népességnövekedési viszonyok, amelyeknek elérését a G/4 előreszámítási változat 2001-re feltételezi, a gazdasági szempontból optimális tartományban helyezkednek el.

2. A viszonylag egyenletes korfa előnyei gazdasági szempontból

Gazdaságilag több szempontból hátrányos, ha az egymásután következő nemzedékek létszáma erősen ingadozik. Nevezetesen problémák jelentkeznek:

1. az iskoláztatás területén: a nagyobb nemzedékek nagyobb létszámú osztályokba járnak, ezért rosszabb oktatást kapnak az általános iskolákban, utána folytatódik ez a hátrányuk a magasabbfokú iskolákban is, vagy nagyobb részüket /mint a kisebb létszámú korosztályokban/ kell korán a termelő munkába irányítani;
2. a munkaerőpiacon: amikor a nagyobb nemzedékek lépnek be abba a korba, amikor elkezdnek dolgozni, hirtelen megnő a munkaerő kínálat, viszont azokban az években amikor a kis nemzedékek lépnek munkába, munkaerőhiány jelentkezhet;

3. a lakásgazdálkodásban: amikor a nagyobb nemzedékek kezdenek családot alapítani, hirtelen megnő az új lakások szükséglete stb.

Mindezek a problémák abba az irányba hatnak, hogy a gazdaság egyenletes, harmonikus fejlődését megzavarják.

Magyarországon az 1954-ben született nemzedék több mint 70%-kal nagyobb az 1962. évi nemzedéknél. Hasonló nagyságu születésszám ingadozás a második világháború óta a gazdaságilag fejlett országok közül csak Kétőben, Lengyelországban és Romániában következett be. Ha a termékenység alakulását a jövőben nem sikerül úgy befolyásolni, hogy a "demográfiai hullámvölgy" propagatív korbá lépésének éveiben /amikor a kis nemzedékek 20-29 évesek/ a termékenység megnövekedjék, akkor a "hullámvölgy" visszhangszerűen meg fog ismétlődni, újra és újra magával hozva a vele járó káros gazdasági hatásokat. Mivel a G/4 változat éppen azokra az évekre irányozza elő a termékenység gyorsabb emelkedését, amikor a "hullámvölgy" korosztályai elkezdenek szülni /1980 körül/ elérése esetén a nemzedékek létszámának hullámvölgye lényegesen csökken.

III. A G/4 ELŐRESZÁMITÁSI VÁLTOZATBAN SZEREPLŐ TERMÉKENYSÉGI HIPOTÉZIS MEGVALÓSULÁSÁNAK FELTÉTELEI

1. Az előrebecsült termékenység megvalósulásának realitása

A termékenységnek az a fokozatos növekedése, amelyet a G/4 előreszámitási változat feltételez, elérhetőnek látszik. A legmagasabb termékenységi szint /1,25 értékű nyers reprodukciós együttható/, amelyet a G/4 változat szerint 2000 körül kellene elérni, inkább kisebb, mint nagyobb a nálunk fejlettebb országok termékenységénél. Nevezetesen 1955 és 1960 között

- ennél magasabb volt a termékenység Finnországban, Franciaországban, Hollandiában, Norvégiában, Skóciában, az Egyesült Államokban, Ausztráliában, Új Zélandban;
- körülbelül hasonló volt a termékenység Belgiumban, Dániában, Angliában és Walesben, Ausztriában, Csehszlovákiában;
- valamivel kisebb volt a termékenység Luxemburgban, Svédországban, Nyugat-Németországban, Svájcban, Olaszországban¹⁵.

Nem látszik komoly akadálya annak, hogy a magyar népesség elérje azt a termékenységi szintet - a G/4 változatban feltételezett termékenységet -, amelyet ma a nálunk fejlettebb országokban láthatunk.

2. A jelenlegi termékenységi helyzet okaira vonatkozó következtetések

Ugy látszik ugyanis, hogy a 60-as évek első felének különösen alacsony termékenysége Magyarországon nem a gazdasági és társadalmi fejlődés szükségszerű következménye volt. Az iparosodás, a városiasodás, az iskolázottsági színvonal emelkedése, a nők gazdasági aktivitásának növekedése általában együttjárnak a termékenység bizonyos csökkenésével a gazdasági fejlettség közepes szintjein, de nem indokolják meg a hazánkban bekövetkezett hirtelen és nagyméretű csökkenést. Ezt a gyors /8 év alatt 10 ezrelékkal csökkent az élveszületési arányszám/ és igen alacsony szinthez /kb. 13 ezrelék/ vezető csökkenést minden valószínűség szerint több körülmény és esemény időben egyszerre, vagy gyorsan egymás után jelentkező hatása okozta. Mivel ezek a hatások fokozatosan megszűnnek, az élveszületési arányszám felemelkedhet olyan szintre, amely gazdasági fejlettségünknek nagyjából megfelel.

Nem állíthatjuk azonban, hogy a születésszámnak a kívánatos szintre való felemelkedése automatikusan be fog következni. A gazdaságilag fejlett országokban végzett kutatá-

¹⁵ A termékenységet a korszpecifikus termékenységi arányszámok összege, vagyis a teljes termékenységi arányszám alapján hasonlítjuk össze.

sok arra engednek következtetni, hogy a "demográfiai átmenet" /a halálozási és születési arányszám lecsökkenése a gazdaságilag fejlett társadalmakat jellemző szintre/ teljes végbemenetele után a termékenység eltérő szinteken stabilizálódhat. E szint magassága nincs egyértelműen determinálva gazdasági és társadalmi adottságok által, hanem az ország társadalmának kulturájától függ. /A kulturán itt - a szociológiában használatos definíció szerint - egy olyan komplexumot értünk, amelybe beletartoznak a tudományos és egyéb ismeretek, hiedelmek, művészetek, erkölcsi szabályok, jogszabályok, szokások stb., tehát többek között az ideális gyermekszámra vonatkozó elképzelések is./ Történeti demográfiai kutatások azt mutatják, hogy igen alacsony termékenységi szint állandósulhat egyes mikro-társadalmakban olyan körülmények között is, amikor gazdasági adottságok azt nem vagy már nem indokolják. A megyék, járások és városok termékenység különbségeinek elemzése is arra enged következtetni, hogy a helyi kulturának nagy hatása van a mikro-társadalmak termékenységi szintjére a mai Magyarországon. A gazdasági és társadalmi fejlettség különbségei ugyanis nem magyarázzák meg teljesen az ország egyes részei közötti termékenység különbségeket.

Az elmúlt években Magyarországon kialakult a családok gyermekszámával kapcsolatosan egy olyan felfogás, "kulturális norma", amely az egyszerű reprodukciót hosszú távon nem biztosítja. A családok által tervezett gyerekszám - a családtervezési vizsgálatok tanúsága szerint - állandóan csökkent: 1958-1960-ban még 2,4 volt, 1965-1966-ban már csak 2,1.¹⁶ A megkérdezett nők közül a fiatalabbak következetesen kevesebb gyermeket terveznek és kívánnak. A 15-19 évesek körében a már szült és még kívánt gyermekek összegének átlaga 1,90, a 20-24 évesek között 1,93, a 25-29 évesek között 2,07.

Ugyanakkor a szülő-nemzedék változatlan számban történő /tehát népességnövekedés nélküli/ reprodukciójához arra lenne szükség, hogy minden házasságból, amely legalább 10 évig fennáll, és ahol a nő biológiailag képes szülni, 2,4-2,5 gyermek születne. Ahhoz, hogy a népesség hosszú távon a kívánatos mérsékelt ütemben növekedjen /a nyers reprodukciós együttható 1,25 körüli értéket érjen el/, ugyanezen házasságokban átlagosan 2,7-2,8 gyermekeknek kellene születnie.

Ez azt jelenti, hogy a jelenleg általánosan terjedni látszó kétgyermekes családtípus helyett az átlagosan háromgyermekes családtípusnak kellene elterjednie. Ez két ok miatt nem látszik lehetetlennek. Egyrészt nálunk jelenleg fejlettebb országokban elég általános a háromgyermekes családideál. Másrészt az ideálisnak tartott gyermekszám a magyar népesség körében is magasabb /2,4/, mint a ténylegesen tervezett gyermekszám. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a magyar házaspárok általában több gyermeket tartanának ideálisnak, vagyis ideális körülmények között több gyermeket szülnének és nevelnének fel, mint

16 Dr. Szabady Egon: Családtervezési trendek: a magyar vizsgálat. Demográfia, 1968. No. 3-4. 333-346.p.

amennyire tényleges körülményeik között vállalkoznak, és mint amennyit ténylegesen terveznek.

Levonhatjuk azt a következtetést, hogy bár különböző okok következtében a családonkénti születésszám átlaga nem elég a népesség hosszú távon való reprodukciójához, ez a gyerekszám nem gyökeresedett meg olyan kulturális norma alakjában, amelyet nem vagy csak igen nehezen lehetne megváltoztatni. Valószínűnek látszik, hogy a gyermekes családok életkörülményeinek javítása, más szóval megfelelő népesedéspolitikai intézkedések bevezetése a kívánatos irányban változtatná meg születésszámunkat.

3. Az eddigi népesedéspolitikai intézkedések hatása

Ezt látszik bizonyítani az elmúlt évek termékenység-története. 1966 februárjában emelték a családi pótlékot és 1966-ban indult meg az élveszületési arányszám emelkedése. 1967-ben vezették be a gyermekgondozási segélyt és 1967-ben volt a legnagyobb az élveszületési arányszám emelkedése.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a termékenység mintegy "előlegezte" ezeknek a népesedéspolitikai intézkedéseknek a hatását, mert a megfelelő termékenység emelkedése nem 9-10 hónappal később indult meg, hanem ennél lényegesen előbb. A népesedéspolitikai intézkedések tehát - úgy látszik - nemcsak közvetlenül, anyagi hatásukon keresztül befolyásolják a születésszámot, hanem közvetve - a társadalmi "légkör", közfelfogás megváltoztatásán keresztül. Az említett népesedéspolitikai intézkedések, amelyeket igen élénk sajtóvisszhang és vita előzött meg és követett, kifejezésre juttatták és tudatosították, hogy társadalmunk igen sokra értékeli a házaspárok azt az elhatározását, hogy több gyermek szülésére és felnevelésére vállalkoznak. Erre enged az is következtetni, hogy a termékenység emelkedése szinte az ország minden részében /megyéjében/ egyszerre indult meg és párhuzamosan ment végbe. /Budapest és a városok kissé megelőzték a községeket./

Termékenységünk jelenlegi helyzetét /az 1968. évi termékenység adatai és az 1969. évi születésszámok alapján/ úgy jellemezhetjük, hogy az 1968. évben a termékenység emelkedése lelassult, elsősorban az év utolsó negyedében mutatkozó születésszám visszaesés /az előző évhez képest/ miatt. Az 1969. évi születési arányszámok már kissé az 1968. évi szint alatt maradtak. Ugy látszik, hogy a termékenységi arányszámok további automatikus emelkedésére nem lehet számítani, és a jelenlegi arányszámok még nem biztosítják a kívánatos termékenységi szint elérését, mert a nyers reprodukciós együttható 1,00 körül van.

Tehát ahhoz, hogy termékenységünk tovább emelkedjék azon szint felé, amelyet kívánatosnak tekintünk, további népesedéspolitikai intézkedések szükségesek.

IV. A TERMÉKENYSÉGI HIPOTÉZIS MEGVALÓSULÁSÁHOZ IGÉNYBE VEHETŐ ÉS JAVASOLT NÉPESEDÉS-POLITIKAI ESZKÖZÖK

Népesedéspolitikánk kialakításában változatlanul azt az alapvelvet kell követni, hogy a nőket nem kényszeríthetjük, hanem ösztönözzük annyi gyermek szülésére, amennyi a társadalom szempontjából kívánatos. A kényszerintézkedések gyors, de valószínűleg átmeneti jellegű és mindenképpen vitatható értékű eredményeket hoznak. Az ösztönző intézkedések hatása lassabban bontakozik ki, költségesebbek is, de nem járnak olyan hatásokkal /pl. titkos művi abortuszok/, amelyek részben népesedési, részben más szempontból nagyon károsak. Ugyanis sem a családok, sem a gyermekek, sem pedig a társadalom számára nem kívánatos, hogy olyan gyermekek szülessenek meg, akiket nem vártak és fogadnak a gyermekek egészséges fejlődéséhez szükséges érzelmekkel.

A továbbiakban sorra vesszük azokat a különböző népesedéspolitikai intézkedéseket, amelyeket eddig felhasználtunk, illetve a jövőben felhasználhatunk a születésszámnak a kívánatos irányban való befolyásolására. Ismét hangsúlyozni kell azonban, hogy a népesedéspolitikai intézkedéseken kívül sok más, részben előre teljesen kiszámíthatatlan tényező, esemény is befolyásolja a születésszámot. Tehát nem lehetünk biztosak, hogy a javasolt népesedéspolitikával elérjük a kívánt népesedési célokat.

Emellett meg kell jegyezni, hogy a demográfiai szempontoknak nemcsak a népesedéspolitikában, hanem a gazdasági és társadalmi intézkedések minden területén érvényesülniök kell, népesedéspolitika csak az általános társadalompolitika szerves részeként lehet hatékony.

1. Családi pótlék

Közismert tény, hogy a családok életszínvonalának alakulásában jelenleg nagyobb szerepe van az egyes családok demográfiai összetételének /a keresők és eltartottak arányának, vagyis - nagyrészt - a gyermekek számának/, mint a család kereső tagjai bérszínvonalának. Ennek következtében a végzett munka társadalmi hasznossága szerinti bér differenciálásnak ösztönző hatása a munkavégzés minőségére sokkal gyengébb, mint szükséges lenne. Más szóval: a sokgyermekes családok akkor is viszonylag alacsonyabb életszínvonalat érnek el, ha kereső tagjaik az átlagosnál hasznosabb, jobb minőségű munkát végeznek.

A jelenlegi családi pótlék ugyanis csak kis részét fedezi annak az összegnek, amennyi költséget egy gyermek a családnak jelent.

A családi pótlék jelenlegi összege /1966. febr.1. óta/ a következő:

	2	3	4	5	6	7	8
	gyermek esetén						
munkás-alkalmazott családok	300	510	680	850	1020	1190	1360
termelőszövetkezeti paraszt családok	140	210	280	350	420	490	560

Tehát az egygyermekes családok semmi családi pótlékot sem kapnak, a többgyermekesek közül pedig a munkás-alkalmazott családok két gyermek esetén gyermekeként 150 Ft-ot, ennél nagyobb gyermekszám esetén 170 Ft-ot, a termelőszövetkezeti paraszt családok pedig gyermekeként 70 Ft-ot kapnak.

Ezzel szemben egy gyermek havi eltartási költsége az egyes társadalmi rétegekben egy főre jutó jövedelem és a KSH által a fogyasztási egység számításban alkalmazott szorzószámok alapján /0-3 éves = 0,4, 4-6 éves = 0,5, 7-10 éves = 0,6, 11-14 éves = 0,8, 14 éven felüli = 1,0/ a következő:

	0-3	4-6	7-10	11-14	15 -
	éves korban, forint				
értelmiségi család	636	795	953	1271	1589
egyéb szellemi család	528	660	792	1556	1320
szak-, betanított munkás család	535	668	802	1070	1338
segédmunkás család	370	462	554	739	924
mezőgazdasági munkás család	404	504	605	808	1009
egyéb munkás-alkalmazott család	468	586	703	937	1171
TSZ paraszt család	409	511	613	818	1022

Ez azt jelenti, hogy a családi pótlék által fedezett rész aránya a gyermeknevelés költségeiben a különböző társadalmi rétegeknél a következő:

	2 gyermek esetén		3 és több gyermek esetén	
	maximum	minimum	maximum	minimum
értelmiségi család	23,6	9,4	26,7	10,7
egyéb szellemi család	28,4	11,4	32,2	12,9
szak-, és betanított munkás család	28,0	11,2	31,8	12,7
segédmunkás család	40,6	16,2	46,0	18,4
mezőgazdasági munkás család	37,2	14,9	42,1	16,8
egyéb munkás alkalmazott család	32,0	12,8	36,3	14,5
TSZ paraszt család	17,2	6,9	17,2	6,9

A számítás módszere: az egyes társadalmi rétegekbe tartozó családok átlagos egy főre jutó jövedelmét szoroztuk a fogyasztási egység kiszámításánál alkalmazott szorzószámokkal, így kaptuk meg a gyermekek költségeit a különböző korcsoportokban. Az így kapott gyermeknevelési költségekhez viszonyítottuk a családi pótlék összegét. A maximum azt az esetet jelenti, amikor mindegyik gyermek 0-3 éves /fogyasztási egység szorzószám = 0,4/ a minimum azt az esetet, amikor mindegyik 15 éven felüli /fogyasztási egység szorzószám = 1,0/.

Mivel a KSH Közgazdasági Főosztálya a közelmúltban számításokat végzett a létminimumra, pontosabban "a társadalmilag indokolt szükségletek minimumára" vonatkozóan, a családi pótlék összegét, illetve annak hozzájárulását a gyermekek eltartási költségeihez, összehasonlíthatjuk a feltételezhető tényleges költségeken kívül azzal a minimális összeggel is, amely "a család számára az adott időszaknak megfelelő szerény, de még elfogadható fogyasztási színvonalat biztosít és amely a társadalmi elvárásnak is többé-kevésbé megfelel".

E számítások szerint a társadalmilag indokolt szükségletek minimumának fedezésére szükséges havi összeg:

- kéttagu családok /férj és feleség/
esetében 2130 Ft,
- háromtagu családok /férj, feleség és 9 éves gyermek/
esetében 2870 Ft,
- négytagu családok /férj, feleség, 3 és 15 éves gyermek/
esetében 3670 Ft,
- öttagu családok /férj, feleség, 3, 9 és 15 éves gyermek/
esetében 4280 Ft.

/Megjegyzés: a fenti adatok minden esetben aktív keresős családokra vonatkoznak, a két-

tagu nyugdíjas családok esetében a minimum valamivel kisebb, mint a kéttagu aktív keresős családok esetén./

Egy gyermek esetén a családi "létminimum" 740 Ft-tal nő a kéttagu család számára szükséges összeghez képest. Egy gyermek után nem jár családi pótlék, tehát ebből a minimum-növekedésből semmi sem térül vissza családi pótlék alakjában. Két gyermek esetén a fenti típus-család "létminimuma" a kéttagu családhoz viszonyítva 1540 Ft-tal, az egygyermekes családhoz viszonyítva 800 Ft-tal nő. Ebből a munkások és alkalmazottak családi pótléka - 300 Ft - csupán 19 %-ot, illetve 37 %-ot fedez. Három gyermek esetén a fenti típus-család "létminimuma" a kétgyermekeshez képest 610 Ft-tal nő, ebből a családi pótlék emelkedése - 210 Ft - csak 34 %-ot fedez. Termelőszövetkezeti paraszt családok esetében a családi pótlék által fedezett rész "társadalmilag indokolt szükségletek minimumának" arányosan sokkal kisebb hányada.

Végül viszonyíthatjuk a családi pótlék összegét az átlagos háztartási jövedelmekhez és az átlagbérekhez.

Az átlagos jövedelmű háztartások jövedelme a családi pótlék következtében az alábbi százalékos arányban nő:

	Munkás-alkalmazott	Paraszti
h á z t a r t á s o k n á l		
2 gyermek esetén	7%	5%
3 gyermek esetén	12%	7%
4 gyermek esetén	16%	9%
5 gyermek esetén	21%	12%
6 gyermek esetén	25%	14%

/A számítás módszere: az 1968. évi egy háztartásra jutó személyes rendelkezésű jövedelmekhez viszonyítottuk a családi pótlék összegét./

A munkás alkalmazott keresők átlagbéréhez viszonyítva a családi pótlék összege:

2 gyermek után	16%
3 gyermek után	27%
4 gyermek után	35%
5 gyermek után	44%
6 gyermek után	53%

Ha más országokkal hasonlítjuk össze ezeket az arányokat /az 1960-as évekből származó adatok alapján/, azt találjuk, hogy Magyarországnál

- nagyobb a családi pótlék /az átlagjövedelmekhez viszonyítva/: Belgiumban, Bulgáriában, Csehszlovákiában, Franciaországban /ha az anya nem dolgozik/, Romániában;

- körülbelül ugyanakkora: Ausztriában, Franciaországban /ha az anya dolgozik/, Olaszországban;
- kisebb a családi pótlék Dániában, az Egyesült Királyságban, Hollandiában, Lengyelországban, az NDK-ban, az NSZK-ban, Norvégiában, Svájcban, Svédországban.

A családi pótlék nagyságának összehasonlításakor azonban figyelembe kell venni, hogy egyes más országokban, elsősorban Skandináviában, a népesedéspolitika alapkonceptiója az, hogy elsősorban nem pénzben kifizetett családi pótlékkal, hanem természetbeni juttatásokkal támogatják a gyermeket nevelő családokat.

Mind a társadalmi igazságosság és méltányosság, mind pedig a gazdasági hatékonyság /a fent említett ösztönző hatással kapcsolatban/ indokoltá teszik azt, hogy a társadalom nagyobb mértékben járuljon hozzá a családok terheinek kiegyenlítéséhez. Ennek legfontosabb formája szerintünk a családi pótlék. Tehát nem a természetbeni juttatások, hanem pénzben adott támogatás útján javasoljuk a többgyermekes családok anyagi terheinek csökkentését. Ez az elv beleillik a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság általános koncepcióiba. Indoklása lényegében ugyanaz, amivel a Bizottság általánosságban a pénzbeni jövedelmeknek a természetbeni juttatásoknál gyorsabb növekedését alátámasztja.

A családi pótlék emelésének mértéke nemcsak demográfiai megfontolásoktól, hanem az ország teherbíróképességétől és a szociális célokra felhasználható összegek elosztására vonatkozó általános döntésektől is függ. Mindenesetre meg lehet állapítani, hogy még egy gyermekenként 500 Ft összegű családi pótlék is csak az alacsonyabb jövedelmű társadalmi rétegekben és csak a legfiatalabb gyermekek eltartási költségeit fedezné teljes mértékben.

A családi pótlék 500 Ft-ra való felemelése /fenntartva a jelenlegi rendszert, amely csak a két- és többgyermekes családoknak ad családi pótléket, de kiterjesztve azt egyenlő feltételekkel a termelőszövetkezeti tagokra/ évi 9,3 milliárd Ft-os költséget jelentene az államháztartás számára. Gyermekenként 300 Ft-os családi pótlék esetén a költség 5,5 milliárd Ft. A jelenleg kifizetett összeg 2,8 milliárd Ft /1953-ban még csak 0,7 milliárd Ft volt/. Meg kell jegyezni, hogy - ha a született gyermekek száma, részben éppen a családi pótlék felemelése következtében, megnő - a teljes költség a fenténél nagyobb.

A családi pótlék rendszer továbbfejlesztésével kapcsolatban még a következő javaslatunk vannak:

1. Terjesszük ki a családi pótléket egyenlő feltételekkel a termelőszövetkezeti parasztságra. Ezt indokolja egyrészt, hogy a termelőszövetkezeti tagság élet- és munkafeltételei egyre közelebb kerülnek a hasonló ágazatokban dolgozó mun-

kásokéhoz, így nem indokolt, hogy a családi pótlék tekintetében hátrányosabb helyzetben legyenek. Másrészt a magyar termékenységi helyzetnek éppen az a különlegessége, hogy a parasztság termékenysége nagyon alacsony /a korspecifikus termékenységi arányszámok is alacsonyabbak voltak 1962-63-ban az ipari munkásokénál/.

2. Mivel évről évre van bizonyos áremelkedés, és ez a gazdasági növekedésnek szinte természetes velejárója, indokolt lenne a családi pótlékokat árindexhez kapcsolni: az árindex emelkedésével párhuzamosan automatikusan emelni őket.
3. A korstruktúra egyenetlenségeinek csökkentése érdekében a termékenység növekedésének 1980 körül meg kellene gyorsulnia, hogy bizonyos mértékben ellensúlyozza a születéskiesést, amely abból származik, hogy a demográfiai hullámvölgy évjáratái ekkor kezdenek szülni. Ha ebben az időszakban nagyobb foku családi pótlék emeléssel elő lehetne segíteni, hogy egyrészt a hullámvölgy nemzedékei nagyobb gyakorisággal szülnének, másrészt az azt megelőző hullámhegy nemzedékei, amelyek ekkorra feltehetően már nagyrészt megszülték első és második gyermeküket, ezekben az években nagyobb számban vállalkozzanak harmadik és negyedik gyermek szülésére, akkor a magyar demográfiai helyzet nagy lépést tenne a teljes normalizálódás felé.
4. Továbbra is elsősorban a két- és többgyermekes családok támogatására kellene súlyt helyezni, ezért nem látjuk feltétlenül szükségesnek családi pótlék adását az első gyermek után.
5. Mivel a 3 gyermekes családtípus általánosabb elterjedése lenne kívánatos, fenn kellene tartani, sőt tovább lehetne fejleszteni azt a jelenlegi helyzetet, hogy a második és a harmadik gyermek között a családi pótlék nagyobb összeggel nő, mint más sorszámú gyermekek között.

2. Gyermekgondozási segély

Bár szintén pénzjövedelem alakjában jelentkezik a családokban, a gyermekgondozási segély célja és hatása mégis sok tekintetben eltér a családi pótléktól. Éspedig:

1. A gyermekgondozási segélynek nem az a célja, hogy a többgyermekes családok hátrányosabb anyagi helyzetét némileg kiegyenlítse, hanem, hogy lehetőséget nyújtson az anyának, hogy - amíg az eléri 3 éves korát - gyermeke mellett otthon maradhasson, és ennek következtében ne érjék nagy anyagi veszteségek a családot.
2. Mivel a gyermekgondozási segély a születést követő három évben elég nagy összeget jelent a család költségvetésében /munkás és alkalmazott családok esetében

az egy-egy gyermek után fizetett gyermekgondozási segély közel négyszerese a családi pótléknak, termelőszövetkezeti paraszt háztartásokban pedig több mint hétszerese/, és mivel az első gyermek esetében ugyanugy jár gyermekgondozási segély, mint a következő gyermekek után /ellentétben a családi pótlékkal, amelyet csak két-és többgyermekes családoknak fizetnek/, a gyermekgondozási segély valószínűleg gyorsabban hat a születésszámra, mint a családi pótlék. Eredménye azonban esetleg inkább a szülések előbbre hozása az időben, mint a család végleges gyermekszámának megnövelése. Erre enged következtetni, hogy a gyermekgondozási segély bevezetését követően az első és második szülések száma növekedett meg.

3. Mivel gyermekgondozási segélyt csak három évig fizetünk /illetve ennél is rövidebb ideig, mert a három év első hónapjait szülési szabadságon tölti az anya/, ez a népesedéspolitikai eszköz sokkal olcsóbb az állami költségvetés szempontjából, mint a családi pótlék. A gyermekgondozási segély költségességének megítélésénél azt is figyelembe kell venni, hogy e segély hiányában nagyobb összeget kellene fordítani a bölcsődék fenntartására és fejlesztésére. Közismert tény, hogy egy gyermek bölcsődei ellátása közel kétszer akkora költséget jelent az állami költségvetés számára, mint egy gyermek gyermekgondozási segélye. Összehasonlításképpen megjegyezzük, hogy a családi pótlék jelenlegi 2,8 milliárd Ft-nyi évi összegével szemben a gyermekgondozási segély összege mintegy 1 milliárd Ft.

Amikor a gyermekgondozási segéllyel eddig szerzett tapasztalatokat értékeljük, figyelembe kell venni, hogy annak a népesedési hatáson kívül igen széles körű egyéb hatásai vannak, sokkal nagyobb mértékben, mint a családi pótléknak.

1. Népesedési hatás. Ez a hatás feltétlenül kedvező. A gyermekgondozási segély bevezetése óta - legalábbis átmenetileg - a születésszám jelentős mértékben megnőtt, és pedig kimutathatóan nagyrészt a segély bevezetésének hatására.
2. Társadalompolitikai hatás. Ebben a vonatkozásban különös figyelmet érdemel az a tény, hogy a segély bevezetése után a kereső nők termékenysége nagyobbá vált az eltartott nők termékenységénél. Hosszabb idő óta mutatkozik olyan tendencia, hogy a kereső és eltartott nők termékenysége közötti különbség csökken, de az kivételesnek mondható jelenség, hogy az előbbieket termékenysége nagyobb az utóbiakénál; a gyermekgondozási segély bevezetése után ez tapasztalható. Ugyancsak fontos figyelembe venni, hogy a segély bevezetésének hatására a fizikai dolgozó nők termékenysége nagyobb mértékben nőtt, mint a szellemi dolgozó nőké. Fel lehet tételteni, hogy a gyermekgondozási segélyrendszer egy bizonyos fokig hozzájárul a munkás és szellemi rétegbe tartozó nők, valamint a kisebb és nagyobb keresetű

nők közötti termékenységi differenciákhoz olyan módon, hogy a kis keresetű és a munkás nőkre erősebb ösztönző hatása van.

3. Foglalkoztatási hatás. A gyermeket szülő kereső nőknek átlagosan 2/3 része veszi igénybe a gyermekgondozási segélyt. Az igénybevétel aránya különbözik a munkakör jellege, a nők szakképzettsége és iskolai végzettsége szerint. A fizikai dolgozó nők 75-80%-a, a szellemi dolgozóknak csak mintegy fele kéri a gyermekgondozási segély folyósítását. Az általános iskolai végzettségű nők 74%-a, a középiskolai végzettségű nők 61%-a, a főiskolai és egyetemi végzettségűeknek 30%-a veszi igénybe a segélyt. Elsősorban az iparban és építőiparban, tehát az anyagi termelésben dolgozó nők veszik igénybe a segélyt:

	A segélyt igénybe vevő nők az összes kereső szülő nők százalékában
Ipar	74 %
Építőipar	75 %
Mező- és erdőgazdaság	61 %
Szállítás és hírközlés	66 %
Kereskedelem	71 %
Lakás, kommunális ellátás és egyéb szolgáltatás	68 %
Egészségügyi és szociális ellátás	58 %

A gyermekgondozási segély foglalkoztatási hatását kedvezően értékelhetjük azért, mert éppen a magasabb iskolai végzettségű és szakképzett, jelentős társadalmi ráfordítással kiképzett és nehezebben pótolható női munkaerőt vonja ki kevésbé a kereső munkából. Ahol az inaktivizálódás nagyobb mértékű, ott a munka mechanikus, rutinszerű jellege könnyebbé teszi egyrészt a helyettesítést, másrészt a munkakörnek 2-3 évi szünet utáni újbóli betöltését. Kétségtelen viszont, hogy a gyermekgondozási segély fokozza a munkaerőhiányt a rosszul fizetett, alacsonyabb presztizsű, népszerűtlen munkakörökben.

4. Hatása a gyermekek fejlődésére. Magyar és külföldi gyermeklélektani vizsgálatok egyaránt egyértelműen bebizonyították, hogy a 0-3 éves gyermek fejlődése szempontjából jobb az anyai gondozás és nevelés, mint a bölcsődében való elhelyezés. Ez még abban az esetben is így van, ha a szülői nevelés és gondozás egészségi és pedagógiai színvonala lényegesen alacsonyabb, mint a bölcsődei gondozásé. Az anyai gondozás és nevelés kedvezőbb volta nyilvánul egyrészt a kedvezőbb morbiditási arányokban, másrészt a zökkenőmentesebb szocializációban.

Mindezek alapján feltétlenül szükségesnek látjuk a gyermekgondozási segély rendszer fenntartását és továbbfejlesztését. Az utóbbival kapcsolatban az alábbi javaslataink vannak:

1. Tekintettel az árak és bérek emelkedési tendenciájára a gyermekgondozási segély hatékonyságát csak akkor biztosíthatjuk a jövőre, ha összegét emeljük. Ezt meg lehetne valósítani egy magasabb fix összeg /pl. 1000 Ft/ megállapításával, vagy a segély összegének egy árindexhez való kapcsolásával, vagy a fizetés arányában való meghatározásával.
2. A fizetéssel arányos gyermekgondozási segélyt lehetne bevezetni abban az esetben, ha csökkenteni kívánjuk azt az említett hatást, hogy a segély a kisebb keresetűek termékenységét nagyobb mértékben növeli, mint a nagyobb keresetűekét.
3. Meg kellene változtatni a mezőgazdaságban dolgozó nők jelenlegi kedvezőtlen jogosultsági feltételeit olyan módon, hogy több mezőgazdaságban dolgozó nő vehesse igénybe a segélyt. /Jelenleg ugyanis az előző évben annyi munkanap ledolgozása szükséges a segélyre való jogosultsághoz, amennyit a mezőgazdasági munka körülményei sok esetben nem tesznek lehetővé./
4. Tekintettel arra, hogy a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság hipotézisei célul tűzték ki a részmunkaidős foglalkoztatás kiterjesztését, enyhíteni kellene azokat a feltételeket /a havi munkaóra számot/, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy részmunkaidős nő dolgozó igénybe vehesse a gyermekgondozási segélyt. A részmunkaidős foglalkoztatásokat feltehetően nagy arányban vállalnák ugyanis 1-2 gyermekes anyák, akiket - a vázolt népesedéspolitikai koncepció értelmében - ösztönözni kellene további gyermek szülésére. A gyermekgondozási segély igénybevételének lehetősége az ilyen részmunkaidős foglalkozásokban feltehetően hatásosan ösztönözne erre.

3. Gyermekintézmények

Az iskoláskor előtti gyermekek családon kívüli elhelyezését és nevelését szolgáló intézmények, a bölcsődei és óvodai hálózat fejlettsége bizonyos fokig befolyásolhatják a népesedést. Ha több gyermeket és olcsóbban helyezhetnek el a szülők ezekben az intézményekben, akkor csökkennek a családra nehezedő anyagi és munkaterhek, és ez feltehetően a termékenység növekedése irányában hat. A népesedésre való hatáson kívüli egyéb szempontok miatt azonban eltérő elgondolásokat kellene megvalósítani e két intézménytípus távlati fejlesztésében. Ezek a szempontok:

1. A bölcsődei ellátás rendkívül költséges: egy férőhely havi fenntartási költsége körülbelül 1200 Ft. Jóllehet indokolt a jelenleginél nagyobb arányú hozzájárulás

e költségekhez a szülők részéről /a jövedelem szerint progresszív rendszerben/, mégis nyilvánvaló, hogy teljes költségtérítést nem lehet bevezetni, így a bölcsődei ellátás nagyfokú kiterjesztése a beruházási költségeken kívül nagy fenntartási költségeket is jelentene az állami költségvetésben. Ugyanakkor az óvodai ellátási költségek sokkal kisebbek: egy férőhely fenntartása 343 Ft-ba kerül.

2. A bölcsődei elhelyezés nagyon munkaigényes: a helyettesített és így gazdaságilag aktivizálható anyák számának közel felével egyenlő szakképzett bölcsődei személyzet szükséges. Az óvodai elhelyezés munkaigényessége sokkal kisebb.
3. A bölcsődei ellátás a gyermek testi és szellemi fejlődése szempontjából nem ideális: a bölcsődében elhelyezett gyermekek gyakrabban betegszenek meg és gyakrabban fordulnak elő nehézségek szocializációjukban. Ezzel szemben a 3-6 éves koru gyermekek közösségi nevelése az óvodákban lélektani és pedagógiai szempontból egyaránt előnyös, a későbbi iskolai oktatás hatékonyságát elősegíti. Ugyanakkor ebben a korcsoportban már nem jelentkezik az egészségügyi kontraindikáció.

Mindennek alapján javasoljuk, hogy:

1. A bölcsődei hálózatnak a jelenlegi méretekben való fenntartására szorítkozzunk. Ez /40 000 férőhellyel/ a megfelelő koru gyermek 10%-ának biztosít elhelyezést. A bölcsődei elhelyezést tekintjük kivételesnek és az olyan esetekre korlátozzuk, amikor azt speciális családi és munkakörülmények indokolják. Az ilyen esetek aránya szerintünk nem nagyobb 10%-nál. Újabb beruházásokra tehát /amelyek egyébként rendkívül költségesek/ nem lenne szükség.
2. A jelenlegi óvodai hálózat /200 000 férőhely/ a megfelelő koru gyerekek 1/3-ának elhelyezésére nyújt lehetőséget. Kivánatos lenne ezt az arányt fokozatosan növelni, figyelembe véve azt is, hogy a 3-6 éves koru gyermekek száma a jövőben feltehetően növekedni fog.

4. Lakáshelyzet

Mivel a lakás erősen determinálja a család életének kereteit, a lakásszerzés költségei pedig igen nagy tételt alkotnak a fiatal házaspárok egyrészének kiadásai között, a lakáshelyzet és a lakáspolitikáa erősen befolyásolja a családok gyermekszámát. Ha könnyebben és olcsóbban lehet lakáshoz jutni, akkor a fiatal házaspárok jövedelmének kisebb részét köti le a lakásszerzés költsége, így könnyebben tudják vállalni azokat az anyagi terheket, amelyeket egy vagy több gyermek szülıése és felnevelése jelent. Ha a lakások nagyobbak, több bennük a férőhely, a családok könnyebben vállalkozhatnak nagyobb számu gyermek felnevelésére. A jelenlegi helyzet mindkét vonatkozásban nagyon hátrányosan befolyásolja a termékenységet. Éspedig:

1. A jelenlegi lakás- és lakbérhelyzetet úgy jellemezhetjük, hogy azok a családok, amelyeknek van lakásuk, a tényleges költségnél sokkal kisebb összegű lakbér fejében laknak, viszont akiknek nincs lakásuk, csak igen nagy kezdőtőkével tudnak lakást szerezni. Ez egyértelműen hátrányos a fiatal házaspárok számára, akiktől gyermekek születését lehet várni. Általában ugyanis az idősebb házaspároknak van lakásuk, tehát azok laknak olcsón, akiktől gyermekek születését ritkán lehet várni. Viszont a fiatal házaspárok jelentős részének nincs lakása, tehát azok kénytelenek nagy anyagi terhet vállalni a lakásszerzés érdekében, akik gyermeket szülhetnének. E helyzetnek az a jelenlegi lakbér- és lakásépítési politika az oka, amely egyrészt alacsony szinten tartja a már meglévő állami tulajdonban lévő lakások lakbérét, másrészt viszont kevés /és egyre csökkenő számú/ állami tulajdonban lévő lakást épít, amelyet bérelni /nem megvásárolni/ lehet.
2. A jelenleg épített lakások /az állami, szövetkezeti és magánlakások egyaránt/ nagysága átlagos férőhely száma olyan kicsi, hogy bennük nem lehetne elhelyezni egy hipotétikus "önmagát reprodukáló népességet": ha lakásonként két felnőttet /házaspárt/ számítunk, akkor e lakásokban nem lehet elhelyezni átlagosan két gyermeket¹⁷.

E számítás alapja az az elv, hogy egy szobában két férőhely van /1/2 szobában egy férőhely/. Tehát egy házaspárból és két gyermektől álló, "önmagát reprodukáló" családnak négy férőhelyes, vagyis kétszobás lakásra van szüksége. Ezzel szemben az 1960-ban épített lakások átlagos szobaszáma 1,72, és bár az átlagos férőhelyszám azóta fokozatosan nőtt, még 1967-ben is csak 1,93 volt az új lakások átlagos szobaszáma. Ez még mindig azt jelenti, hogy kevesebb gyermeket, mint felnőttet /házaspárt/ lehet elhelyezni ezekben a lakásokban. Az újonnan épített lakótelepeken még rosszabb a helyzet: az átlagos szobaszám a lágymányosi állami lakótelepen 1,66, az árpádhídfői szövetkezeti lakótelepen 1,70, Dunaujvárosban 1,70. A harmadik öt éves terv időszakára előirányzott lakásösszetételben még mindig csak 1,86 az átlagos szobaszám. Így 1000 lakásban 2000 felnőtt mellett 1724 gyermeket lehetne elhelyezni. A legtöbb többlakásos ház tervében szintén kisebb az elhelyezhető gyermekek száma a felnőttek /házaspárok/ számánál.

A jelenlegi körülmények között a lakás elcserélése /akár állami, akár magántulajdonban lévő lakásról van szó/ igen nagy nehézségekkel jár a lakáspiac kötöttsége következtében. Ilyen körülmények között nagyon valószínű, hogy ha egy család három- vagy négy-férőhelyes lakásban lakik, alig vállalkoznak második, illetve harmadik gyermek felnevelésére, mert ebben az esetben vagy túlszűföldök a meglévő lakás, vagy nagy nehézségekkel el kell cserélni a meglévő lakást.

Mivel a lakáshelyzetnek nagy hatása van a népesedésre, a lakáspolitikai kialakításában messzemenően figyelembe kellene venni a demográfiai szempontokat. Javasoljuk, hogy:

1. Növeljük az állami tulajdonban maradó bérlakások építését. Ennek költségeit úgy fedezzük, hogy az új lakások bérét olyan színvonalon állapítsuk meg, hogy az fedezze a fenntartási és felújítási költségeket, valamint a beruházott tőke kamat-

¹⁷ Halmos Béla: A lakásállomány férőhely szerinti összetételének népesedési hatásai. DEMOGRÁFIA, 1968. No. 3-4. 388-417. p.

terhét. Ez lényegében megfelel a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság hipotéziseiben leírt célkitűzéseknek. Ennek a lakáspolitikának pozitív népesedési hatásai lennének, mert a lakással nem rendelkező fiatal házaspárok inkább képesek vállalni a magas összegű havi lakbér kifizetését, mint egy hatalmas összegű kezdőtőke előteremtését. Meg kell jegyezni, hogy egy esetleges általános lakbéremelésnek az életszínvonalra és ezen keresztül a népesedésre való feltételezhető negatív hatását jövedelem emelkedéssel kellene kompenzálni.

2. A jelenlegieknél nagyobb állami lakásokat kell építeni. Ez annál is inkább indokolt, mert egy férőhely költsége a lakás férőhelyszámának növekedésével párhuzamosan csökken. Nevezetesen a VÁTI 1968. évi számítása szerint:

		Egy férőhely építési költsége, forint	
1	}	lakásban, amely teljes háztartás vitelére nem alkalmas	50 300
2			39 100
2	} férőhelyes	lakásban, amely teljes háztartás vitelére alkalmas	44 951
3			37 370
4			34 675
5			31 068
6			28 585

5. Egyéb népesedéspolitikai eszközök

Felsorolunk még néhány kisebb hatású, de egyben kisebb költségű eszközt, amelynek pozitív hatása lenne a termékenységre:

- Növelni kell a részmunkaidős foglalkoztatás lehetőségét a gyermekes anyák részére. Ez a cél szerepel a Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság hipotéziseiben is.
- Növelni kell a gyermekes anyák fizetett szabadságát, bizonyos pótszabadság adása alakjában.
- Lehetőségeket kellene teremteni a sokgyermekes családok együttes üdüléséhez. Jelenleg a nagy gyermeklétszámú családok lényegében nem vehetnek részt együttesen szakszervezeti üdültetésben.
- Vasuti és egyéb kedvezményeket kellene biztosítani a gyermekes, illetve sokgyermekes családok gyermekei számára.

6. Születésszabályozás

Abból az alapelvből, hogy népesedéspolitikánkban nem kívánunk kényszer intézkedéseket alkalmazni, következik, hogy nem kívánjuk megtiltani a művi abortuszt. Ezzel szemben a művi abortuszok tömeges elterjedésével járó káros egészségügyi és ezen keresztül népesedési hatások visszaszorítása érdekében minden nem kényszer jellegű eszközt igénybe kell venni a művi abortuszok "ragályos betegségének" megfékezésére. Ezek az eszközök:

1. mindenfajta fogamzásgátló eszköz olcsó áron való hozzáférhetővé tétele,
2. széles körű felvilágosítás a fogamzásgátlás kérdéseiről felnőttek és fiatalok /középiskolások/ körében,
3. a művi abortusz esetében fizetendő költségtérítés felemelése, lehetőséget biztosít arra, hogy a rossz anyagi helyzetben lévők kivételes esetekben kisebb költségtérítéssel is elvégeztethessék a művi abortuszt.

M E L L É K L E T

Az élveszületések számának és arányszámainak
alakulása a tizenötéves távlati terv időszá-
kában az előreszámítások szerint

Év	Élveszületések száma		Nyers élveszületési arányszám		Tisztított élveszületési arányszám	
	G/4	H/1	G/4	H/1	G/4	H/1
1967	142 650	-	14,0	-	55,3	-
1968	147 779	150 307	14,5	15,0	56,3	58,7
1969	153 290	154 232	14,9	15,4	57,5	59,4
1970	159 143	158 509	15,5	15,8	59,2	60,7
1971	163 213	163 155	15,8	16,1	60,5	61,9
1972	167 650	167 063	16,2	16,4	62,2	63,5
1973	172 224	171 277	16,5	16,7	64,0	65,1
1974	176 487	175 191	16,8	16,9	65,8	66,4
1975	179 905	178 142	17,1	17,0	67,3	67,3
1976	182 900	179 930	17,3	17,0	68,8	67,9
1977	184 588	180 547	17,4	16,8	69,8	67,9
1978	185 122	180 146	17,3	16,7	70,4	67,8
1979	184 713	178 864	17,2	16,4	70,7	67,7
1980	183 557	176 904	17,0	16,1	70,7	67,0
1981	181 925	174 196	16,8	15,8	70,4	66,3
1982	180 101	171 340	16,5	15,4	69,9	65,4
1983	178 363	168 659	16,3	15,2	69,4	64,7
1984	176 978	166 407	16,1	15,0	68,9	64,0
1985	176 147	164 814	16,0	14,8	68,5	63,1

BIBLIOGRÁFIA

dr. Szabady Egon: Magyarország népmozgalmának alakulása 1955-ben.

STATISZTIKAI SZEMLE, 1956. 10. sz. 821-852. p.

Születésszabályozás. Szerk.: dr. Szabady Egon, Budapest, 1958.

Közgazdasági és Jogi Kiadó 205 p.

dr. Szabady Egon: Magyarország népességszámának alakulása a népszámlálások adatai alapján.

DEMOGRÁFIA, 1960. 1. sz. 5-26. p.

dr. Szabady Egon: A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságában elhangzott "Magyarország népesedési helyzete" című előadás rövidített közlése.

DEMOGRÁFIA, 1961. 1. sz. 108-114. p.

dr. Szabady Egon: Magyarország népesedési helyzete: a családtervezés gazdasági, társadalmi és egészségügyi aspektusai /A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közel-keleti Régiója 1962. évi III. Konferenciáján megvitatott tanulmány. Varsó, 1962. június 5-8./

DEMOGRÁFIA, 1962. 3. sz. 325-332. p.

dr. Szabady Egon: Születésszámunk nemzetközi és történeti megvilágításban.

DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 373-383. p.

dr. Szabady Egon - dr. Miltényi Károly: Az abortusz helyzet Magyarországon: demográfiai és egészségügyi összefüggések.

DEMOGRÁFIA, 1964. 2. sz. 303-309. p.

dr. Szabady Egon: Magyarország jövőbeli népességi perspektívái.

DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 468-477. p.

dr. Szabady Egon: Studies on Fertility and Social Mobility.

Budapest, 1964. Akadémiai Kiadó, 331 p.

dr. Acsádi György: A női termékenység néhány kérdése.

DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 384-393. p.

dr. Andorka Rudolf: A születésszám alakulásának gazdasági hatásai.

DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 442-450. p.

dr. Dányi Dezső: Népesedéspolitikánk és a születések.

DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 429-441. p.

- dr. Klinger András: A differenciális termékenység újabb alakulása.
DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 394-408. p.
- dr. Miltényi Károly: A művi vetélések demográfiai jelentősége.
DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 419-428. p.
- dr. Tamásy József: A magyar családok nagysága és összetétele.
DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 409-418. p.
- Tekse Kálmán - dr. Theiss Ede: Magyarország népességének reprodukciója.
DEMOGRÁFIA, 1964. 3-4. sz. 459-467. p.
- dr. Szabady Egon: Magyarország népesedése a két világháború között. /Szerk./
Budapest, 1965. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 329 p.
- dr. Szabady Egon: Magyarország népesedése a felszabadulás óta eltelt húsz évben.
DEMOGRÁFIA, 1965. évi 1. sz. 7-19. p.
- Tekse Kálmán: Korszpecifikus születési arányszámok demográfiai modelljeiről.
DEMOGRÁFIA, 1965. 2. sz. 201-219. p.
- dr. Szabady Egon: A termékenység és a népességfejlődés néhány kérdése. /A budapesti II. Nemzetközi Demográfiai Symposionon tartott bevezető előadás, Budapest, 1965. szept. 13-14./
DEMOGRÁFIA, 1965. 3-4. sz. 308-317. p.
- dr. Vukovich György: A termékenységre ható tényezők. /A budapesti II. Nemzetközi Demográfiai Symposionon elhangzott előadás. Budapest, 1965. szept. 13-14./
DEMOGRÁFIA, 1965. 3-4. sz. 318-320. p.
- dr. Szabady Egon - dr. Klinger András: A társadalmi átrétegződés demográfiai hatásai, I. Budapesten és a városokban.
/1965/4. Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei, 7. sz. 325 p.
- dr. Szabady Egon: Population Changes in Hungary in the Last Twenty Years.
NEW HUNGARIAN QUARTERLY, 1966. évi 21. sz. 147-158. p.
- dr. Szabady Egon: Caractéristiques démographiques des familles hongroises.
POPULATION ET FAMILLE, 1966. 8., 1-37. p.
- Pallós Emil: Magyarország népességének területi előreszámítása.
Budapest, 1966. Statisztikai Kiadó 67. p. KSH Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei, 12. sz.
- dr. Szabady Egon - dr. Klinger András: Az 1965-1966. évi termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat.
DEMOGRÁFIA, 1966. 2. sz. 135-161. p.

- dr. Szabady Egon - Tekse Kálmán - Pressat Roland: La population des pays socialistes européens.
POPULATION, 1966. 5. sz. 941-970. p.
- dr. Szabady Egon: A magyar családok demográfiai sajátosságai.
STATISZTIKAI SZEMLE, 1966. 11. sz. 1059-1074. p.
- dr. Andorka Rudolf: A magyar népesség termékenységének alakulását befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők.
DEMOGRÁFIA, 1967. 1. sz. 87-102. p.
- dr. Szabady Egon: A családtervezési vizsgálatok egyes kérdései. /A Centenárium Statiztikai Ülészak II. Statisztikai Tudományos Konferenciáján megvitatott tanulmány. Budapest, 1967. május 18-20./
DEMOGRÁFIA, 1967. 2. sz. 219-237. p.
- dr. Szabady Egon: A nők helyzetének néhány problémája.
TÁRSADALMI SZEMLE, 1967. 4. sz. 66-78. p.
- dr. Szabady Egon - dr. Klinger András: The Hungarian Fertility and Family Planning Study of 1965-66. /A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közel-keleti Régiója 1966. évi V. Konferenciáján megvitatott tanulmány. Koppenhága, 1966. jul. 5-8./ Preventive Medicine and Family Planning Proceedings. Hertford, 1967. 265-274. p.
- dr. Szabady Egon: Basic Economic Life Tables of Hungary's Population. /Az Amerikai Népesedési Társaság 1967. évi konferenciáján megvitatott tanulmány./
- dr. Szabady Egon: A családtervezési vizsgálatok egyes kérdései./A II. Statisztikai Tudományos Konferencián megvitatott tanulmány./
DEMOGRÁFIA, 1967. 2. sz. 219-237. p.
- dr. Vukovich György: A reprodukció elemzésének néhány kérdése.
DEMOGRÁFIA, 1967. 2. sz. 258-269. p.
- Halmos Béla: A lakásállomány férőhelyszám szerinti összetételének népesedési hatásai.
DEMOGRÁFIA, 1968. 3-4. sz. 388-417. p.
- Népesedési helyzetünk néhány tanulsága. A Munkaerő és Életszínvonal Tervezési Bizottság munkájának keretében készült tanulmány. Témafelelős: dr. Szabady Egon.
Közreműködtek: dr. Acsády György - dr. Andorka Rudolf - Cseh-Szombathy László - dr. Vukovich György. A népesség előreszámítását Pallós Emil és dr. Tamásy József végezték. Sokszorosított anyag. 1968. Rövidített formában megjelent a DEMOGRÁFIA 1968. 3-4. számában.

Pallós Emil : Területek népességének távlati alakulása. Budapest, városok és községek népességének előreszámítása, 1966.I.1. - 1968.I.1. között.
DEMOGRÁFIA, 1968. 3. sz. 381-399. p.

Pallós Emil - dr. Tamásy József - dr. Vukovich György: Magyarország népességének előreszámítása /1966-2001/. Budapest, 1968. Statisztikai Kiadó 211 p. KSH Népességtudományi Kutató Intézet közleményei 19. sz.

dr. Szabady Egon: Basic Fertility Tables for some East-European Socialist Countries. World Views of Population Problems. /Tenth Anniversary Publication of the Hungarian Quarterly Journal DEMOGRÁFIA/Ed. E.Szabady, Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó 387-408. p.

dr. Szabady Egon: Családtervezési trendek: magyar vizsgálat.
DEMOGRÁFIA, 1968. 3-4. sz. 333-346. p.

dr. Szabady Egon: A magyar népesedés elemzésének néhány tanulsága.
DEMOGRÁFIA, 1968. 3-4. sz. 476-487. p.

dr. Tamásy József: A magyar családok korösszetétele.
DEMOGRÁFIA, 1968. 1. sz. 139-152. p.

dr. Szabady Egon - dr. Acsádi György: A fogamzások demográfiai sorsa az ujszülöttkorvégeig. /A Magyar Gyermekegészségügyi Társasága ankétján megvitatott tanulmány. Budapest, 1966. nov. 17-18./ A pre- és perinatalis kérdések tárgyköréből ..... rendezett ankét jegyzőkönyve.
Szerk.: Véghelyi P. - Rosta J. Budapest, 1968. Ifjúsági Lapkiadó Váll. 74-85. p.

dr. Acsádi György: A falusi és a városi családtervezés közötti különbségek.
DEMOGRÁFIA, 1969. 1-2. sz. 49-64. p.

dr. Andorka Rudolf: A regionális termékenységi különbségeket befolyásoló gazdasági és társadalmi tényezők.
DEMOGRÁFIA, 1969. 1-2. sz. 114-224. p.

Cseh-Szombathy László - dr. Miltényi Károly: Gyermekegészségi segély. Statisztikai Időszaki Közlemények, 1969. 147. kötet. KSH Népességtudományi Kutató Intézet közleményei, 1969. 25. kötet.

dr. Szabady Egon: A csecsemőhalandóságot befolyásoló biológiai, társadalmi tényezők Magyarországon.
DEMOGRÁFIA, 1969. 4. sz. 492-499. p.

dr. Klinger András: Magyarország népesedési helyzete az 1960-as években.
STATISZTIKAI SZEMLE, 1969. 11. és 12. sz.

dr. Szabady Egon: A gyermekgondozási segély társadalmi és demográfiai hatása.

TÁRSADALMI SZEMLE, 1969. 7-8. p.

dr. Szabady Egon: Kereső foglalkozás és anyaság.

ÉLET ÉS TUDOMÁNY, 1969. 24. sz. 1107-1110. p.

dr. Szabady Egon: Magyar termékenységi és családtervezési vizsgálatok.

DEMOGRÁFIA, 1969. 4. sz. 417-436. p.

dr. Szabady Egon: Making a living and Motherhood. The Position of Women in Hungary.

NEW HUNGARIAN QUARTERLY, 1969. 34. sz. 51-63. p.

dr. Szabady Egon: A termékenység néhány jellemzője Magyarországon a II. világháború után.

/A Nemzetközi Népeségtudományi Unió 1969. szept. 2-11-ig Londonban tartott konferenciáján megvitatott tanulmány./

dr. Vukovich György: A termékenységi görbe és a születésszám. /Néhány gyakorlati probléma./

DEMOGRÁFIA, 1969. 1-2. sz. 65-71. p.

dr. Szabady Egon: A magyar társadalom változásai az elmúlt 25 évben.

NOUVELLES ETUDES HONGROISES 1969.

MUNKAERŐ ÉS ÉLETSZINVONAL
Távlati Tervezési Bizottság

NÉPESEDÉSPOLITIKÁNK ALAPKÉRDÉSEI

Budapest
1970. szeptember

Készült:

A Népesedés és Foglalkoztatás Távlati Tervezési
Munkacsoport vizsgálati programjának megfelelően

dr. Szabady Egon
irányításával

Összeállították:

dr. Andorka Rudolf
dr. Klinger András
Mausecz Zsuzsa
dr. Miltényi Károly
dr. Tamásy József

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
I. BEVEZETÉS ÉS CÉLKITÚZÉSEK	83
II. A JELENLEGI NÉPESEDÉSI HELYZET OKAI	85
III. NÉPESEDÉSPOLITIKÁNK ALAPELVEI ÉS ESZKÖZEI	88
1. Családi pótlék	88
2. Gyermekgondozási segély	90
3. Gyermekintézmények	91
4. Lakáshelyzet és lakáspolitikai	91
5. Egyéb népesedéspolitikai eszközök	92
6. A társadalmi tudat és közérzet befolyásolása	92
7. Születésszabályozás	93
8. A népesség minőségét befolyásoló intézkedések	93
IV. ÖSSZEFOGLALÁS	94

I. BEVEZETÉS ÉS CÉLKITŰZÉSEK

Népesedéspolitikán a népesség számára és összetételére vonatkozó népesedési célok meghatározását és ezek megvalósítására a népesedési folyamatok tervszerű társadalmi befolyásolását értjük. Népesedési folyamatok szűkebb értelemben: a házasságkötések, válások, születések, halálozások és vándorlások, tágabb értelemben mindazok a folyamatok, amelyek a népesség különböző ismérvek szerinti összetételét meghatározzák. Ebből következik, hogy a népesedéspolitikai eszközök, intézkedések igen sokrétűek.

A népesség számának és demográfiai összetételének alakulását alapvetően a születésszám, a termékenység alakulásán keresztül lehet népesedéspolitikai eszközökkel befolyásolni. A házasságkötés, a halandóság és a vándorlás önmagukban véve fontos jelenségeiben nem várhatók és nem is idézhetők elő olyan változások, amelyeknek a termékenység alakulásában nagyságrendileg jelentős hatásuk volna. Ezért a továbbiakban ez a tanulmány népesedéspolitikánk témakörében kizárólag a születésszám befolyásolásával foglalkozik.

Népesedéspolitikánk céljai a következőképpen fogalmazhatók meg:

- elősegíteni a születések számának fokozatos növekedését oly mértékben, hogy az legalább a népesség reprodukcióját biztosítsa,
- a népesség korösszetételét lehetőség szerint fokozatosan kiegyenlíteni.

E célok a következőkkel indokolhatók:

Az 1960-as évek elején rendkívüli mértékben visszaesett születésszám már nem biztosította a népesség egyszerű reprodukcióját sem, vagyis azt, hogy a későbbi generációk egy-egy évjáratához tartozók száma elérje a jelenlegi felnőtt generációban élők számát. Jóllehet az 1960-as évek második felében a születésszám valamelyest emelkedett - a jelenlegi termékenység állandósulása esetén - a népességszám a század utolsó évtizedétől kezdve fokozatosan csökkenne. Ez elsősorban azért volna káros, mert a csökkenő népességben az öregkorúak aránya - amely már jelenleg is igen magas -, rendkívüli mértékben tovább növekedne, és a korösszetétel eltorzulna. Ennek megelőzésére a jelenlegi magyarországi viszonyaink mellett a népesség lassu növekedésére lenne szükség. A 70-es évek elején ez azt jelentené, hogy az utóbbi 3 év 15‰-es élveszületési arányszám legalább 17‰-re növekedjék.

Több szempontból hátrányos az is, ha az egymást követő nemzedékek létszáma erősen eltérő, ezért a népesség korösszetétele szabálytalan.

Magyarország jelenlegi korfája rendkívül egyenetlen /lásd a mellékletet/. Például az 1954-ben született nemzedék több mint 70%-kal nagyobb az 1962. évi nemzedéknél. Hasonló nagyságu születésszám ingadozás a második világháború óta a gazdaságilag fejlett országok közül csak Lengyelországban és Romániában következett be. Ha a termékenység alakulását a jövőben nem sikerül úgy befolyásolni, hogy a "demográfiai hullámvölgy" propagatív korba lépésének éveiben /amikor a kis létszámú nemzedékek 20-29 évesek/ a termékenység növekedjék, akkor a "hullámvölgy" visszhangszerűen meg fog ismétlődni, újra és újra magával hozva a velejáró káros társadalmi és gazdasági hatásokat. Ezért a születésszám emelését célzó távlati népesedéspolitikai intézkedéseket úgy kell időzíteni, hogy azok legerősebb hatásukat az 1970-es évek közepétől fejtsék ki, amikor a szülőképes korban lévő nők létszáma csökkenni kezd. A távlati intézkedések időzítésénél azonban figyelemmel kell lenni arra is, hogy a népesedéspolitikai ösztönzők hatása gyakran csak több év időeltolódással jelentkezik.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy jóllehet a legerősebb népesedéspolitikai beavatkozás a reprodukció spontán folyamataiba az 1970-es évek vége felé szükséges, bizonyos kezdeti lépések azonnal, illetve a közeljövőben is indokoltak, figyelemmel arra, hogy az eddig megtett intézkedések hatása már inkább csökkenni látszik, anélkül, hogy a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges termékenységi szintet elértük volna.

II. A JELENLEGI NÉPESEDÉSI HELYZET OKAI

Magyarországon a születésszám folyamatos csökkenése már a XIX. század végén megkezdődött. A felszabadulást követően a születési arányszám a második világháborút megelőző szint körül alakult ki /18-20%/. Az abortusz-tilalom és egyes családpolitikai intézkedések erős, de átmeneti hatásaként 1953-55-ben a születésszám jelentősen emelkedett /23%/. Részben ennek visszahatásaként - összefüggésben az abortuszok engedélyezésével 1956 óta a születéscsökkenés folyamata rendkívül meggyorsult, s 1962-ben a születési arányszám elérte nemzetközi viszonylatban is egyedülállóan alacsony mélypontját /13%/. Meg kell jegyezni, hogy amíg az 1950-es évek végéig tartó születéscsökkenést a halandóság hasonló arányú csökkenése nagyjából ellensúlyozta - a természetes szaporodás többé-kevésbé azonos nagyságrendű maradt -, addig az 1960-as években a népesség elöregedése következtében a nyers halandósági arányszám már stagnált, ill. lassan emelkedni kezdett, amely várhatóan a jövőben is folytatódik. Így a természetes szaporodás visszaesett, és a termékenység emelkedése nélkül 15-20 év múlva a népességszám fogyni kezdene.

Ez a folyamat bizonyos vonatkozásokban hasonlít a Magyarországnál iparilag fejlettebb országokban a két világháború között végbement demográfiai folyamathoz.

A magyarországi születésszám azonban ezekhez az országokhoz viszonyítva gyorsabban és nagyobb mértékben csökkent. Ezt valószínűleg az magyarázza, hogy a gazdasági növekedéssel is összefüggő társadalmi változások /urbanizáció, a foglalkozási struktúra átalakulása, a társadalmi mobilitás stb./ igen rohamosak voltak. Magyarországgal közel egyidőben a többi európai szocialista országban is hasonló folyamatok indultak meg, azonban a termékenység ezekben nem ért el olyan alacsony szintet, mint Magyarországon az 1960-as évek első felében. Szerepet játszhatott ebben az is, hogy a szocialista országok többségében a termékenység korábban jóval magasabb volt, mint Magyarországon, és a csökkenési tendencia - Magyarországgal ellentétben - még a legutóbbi években is tapasztalható volt. Kivétel ebben a tekintetben Románia, ahol 1965-ig a születési arányszám Magyarország után a legalacsonyabb volt, de a művi abortuszok teljes megtiltása után az elmúlt években a születések száma igen nagy mértékben megugrott.

A 60-as évek első felének különösen alacsony termékenysége Magyarországon a gazdasági és társadalmi fejlődés egyik, de nem szükségszerű következménye volt. Az iparosodás, a városiasodás, az iskolázottsági színvonal emelkedése, a nők gazdasági aktivitásának növekedése általában együttjárnak a termékenység bizonyos csökkenésével a gazdasági fejlettség közepes szintjein, de nem indokolják meg hazánkban bekövetkezett hirtelen és nagyméretű csökkenést. Ezt a gyors /8 év alatt 10 ezrelékkal csökkent az élveszületési arány-

szám/ és igen alacsony szinthez vezető csökkenést minden valószínűség szerint több körülmény és esemény időben egyszerre, vagy gyorsan egymás után jelentkező hatása okozta. Ha ezek a hatások fokozatosan megszűnnek, az élveszületési arányszám felemelkedhet olyan szintre, amely gazdasági fejlettségünknek nagyjából megfelel.

Nem állíthatjuk azonban, hogy a születésszámnak a kívánatos szintre való felemelkedése automatikusan be fog következni. A gazdaságilag fejlett országokban végzett kutatások arra engednek következtetni, hogy a "demográfiai átmenet" /a halálozási és születési arányszám lecsökkenése a gazdaságilag fejlett társadalmakat jellemző szintre/ teljes végbe menetele után a termékenység eltérő szinteken stabilizálódhat. E szint magasságát nem determinálják egyértelműen a gazdasági adottságok, hanem egy sor más társadalmi tényezőtől is függ, mint például az erkölcsi szabályok, szokások, jogszabályok, az ideális gyermekszámra vonatkozó társadalmi normák, elképzelések stb. Történeti demográfiai kutatások is azt mutatják, hogy igen alacsony termelékenységi szint állandósulhat egyes népességcsoportokban olyan körülmények között, amikor gazdasági adottságok azt nem vagy már nem indokolják. A nem gazdasági tényezők hatását bizonyítják az ország egyes részei között jelenleg is fennálló termelékenységi különbségek is.

Az elmúlt években Magyarországon kialakult a családok gyermekszámával kapcsolatosan egy olyan szemlélet és magatartás, amely az egyszerű reprodukciót hosszú távon nem biztosítja. A családok által tervezett gyermekszám - a családtervezési vizsgálatok tanúsága szerint - állandóan csökken: 1958-1960-ban még 2,4 volt, 1965-1966-ban már csak 2,1. A megkérdezett nők közül a fiatalabbak következetesen kevesebb gyermeket terveznek és kívánnak. A 15-19 évesek körében a kívánt gyermekek számának átlaga 1,90, a 20-24 évesek között 1,93, a 25-29 évesek között 2,07. Meg kell jegyezni, hogy a tényleges gyermekszám - különböző okok következtében - rendszerint alacsonyabb a családokban a tervezettnél.

Ugyanakkor a szülő-nemzedék változatlan számban történő /tehát népességnövekedés nélküli/ reprodukciójához arra lenne szükség, hogy a házasságokból, átlagosan 2,4-2,5 gyermek szülessék.

Ez azt jelenti, hogy a jelenleg átlagosan elterjedni látszó egy- és kétgyermekes családtípusok helyett a két- és háromgyermekes családtípusnak kellene elterjednie. Ez két ok miatt nem látszik lehetetlennek. Egyrészt a nálunk gazdaságilag jóval fejlettebb országok egy részében is gyakori a háromgyermekes családeál. Másrészt az ideálisnak tartott gyermekszám a magyar népesség körében is magasabb /2,4/, mint a ténylegesen tervezett gyermekszám /2,1/. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a magyar házaspárok általában több gyermeket tartanának ideálisnak, vagyis ideális körülmények között több gyermeket szülnének és nevelnének fel, mint amennyit terveznek, mint amennyire tényleges körülményeik között vállalkoznak. Hozzá kell azonban tenni, hogy az ideálisnak tartott gyermekszám is csökken a fiatalabb korcsoportok felé haladva. Mégsem látszik reménytelennek a jelenleg egy-két, vagy

két-három gyermek tervezése és vállalása között ingadozó szülőknek a magasabb érték felé való orientálása, ehhez azonban a fiatalabb korcsoportok szemléletének jelentős változtatása szükséges.

Levonhatjuk azt a következtetést, hogy bár különböző okok következtében a családonkénti születésszám átlaga nem elég a népesség hosszú távon való reprodukciójához, ez a gyermekszám ma még nem gyökeresedett meg olyan kulturális norma alakjában, amelyet nem, vagy csak igen nehezen lehetne megváltoztatni. Valószínűnek látszik, hogy a gyermekes családok életkörülményeinek jelentős javítása, más szóval megfelelő népesedéspolitikai intézkedések bevezetése a kívánatos irányban változtatná meg születésszámunkat.

Az elmúlt évek termékenységtörténete a népesedéspolitikai eszközök hatásosságát látszik bizonyítani. 1966 februárjában emelték a családi pótlékot és 1966-ban indult meg az élveszületési arányszám emelkedése. 1967-ben vezették be a gyermekgondozási segélyt és az utóbbi években 1967-ben volt a legnagyobb élveszületési arányszám emelkedése. /1968-ban a növekedés meglassult./ Hangsúlyozni kell azonban, hogy ezek az intézkedések nem egyszerűen gazdasági ösztönzéssel érték el a kívánt hatást, hanem azon társadalmi légkörrel kölcsönhatásban, amelyben kifejezésre jutott társadalmunk fokozódó megbecsülése a gyermek szülése és felnevelése iránt.

A fejlett országok többségében hasonlóképpen népesedéspolitikai intézkedésekkel támogatják a többgyermekes családokat, részben a családok életszínvonal különbségeinek csökkentésére, részben a kívánatos születésszám elérésére. Ezeknek az intézkedéseknek a családi jövedelmek eloszlására és az életszínvonalra gyakorolt hatása különböző attól függően, hogy az egyes országokban mennyire súlyosnak ítélték meg a termékenységi hullámvölgy mélypontján a népesedési helyzetet. Eltérőek az egyes országokban a népesedéspolitika megvalósításának alapelvei is /pl. természetbeni vagy pénzbeni juttatások mértéke és ezek progresszivitása/.

Az elmúlt években a szocialista országok egymás után vezettek be, vagy készülnek bevezetni olyan pozitív intézkedéseket, amelyeknek célja a születésszám növelése. /Pl. a családi pótlék emelése, adó és lakbérkedvezmények a többgyermekes családoknak./

III. NÉPESEDÉSPOLITIKÁNK ALAPELVEI ÉS ESZKÖZEI

Népesedéspolitikánk kialakításában három alapelvet kell követni:

1. A kívánt gyermekszám elérése a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, gazdasági és társadalmi támogatással, ösztönözzük a családokat. Kényszerintézkedéseket nem alkalmazunk, mivel ezek átmeneti jellegű és vitatható értékű eredményeket hoznak. A nem kényszer jellegű intézkedések hatása lassabban bontakozik ki, esetleg költségesebbek is, de nem járnak olyan hatásokkal /pl. illegális művi abortuszok/, melyek részben népesedési, részben más szempontból károsak. Sem a családok, sem a gyermekek, sem pedig a társadalom számára nem kívánatos, hogy olyan gyermekek szülessenek meg, akiket szülei nem akartak megszülni és felnevelni, akiket nem vártak és fogadnak a gyermekek egészséges fejlődéséhez szükséges érzelmekkel.

2. A társadalomnak fokozatosan magára kell vállalnia az eltartásra szoruló eltartási és nevelési költségeinek nagyrészét. Az időskorú eltartottak esetében a nyugdíjrendszer ezt az alapelvet lényegében megvalósítja. Hasonló elvnek kell érvényesülnie a fiatalok eltartottak esetében. Jelenleg a társadalom a mai átlagos családi gyermeknevelési költségeknek még csak 15-16%-át viseli /többgyermekes családokban/.

Ezt az elvet az is indokolja, hogy a modern gazdasági és társadalmi viszonyok között a család szerepe lényegesen megváltozott, termelő funkciója eltűnőben van és ennek /valamint a gyermekek meghosszabbodott tanulási idejének/ következtében a gyermeknevelés nagyobb terhet és lényegesen kevesebb gazdasági hasznot jelent a család számára.

3. A társadalom tehervállalása a gyermek eltartási és felnevelési költségeiben elsősorban a pénzbeni juttatások alapján valósuljon meg. Ez az elv beleillik abba az általános gazdaságpolitikai koncepcióba, amely elsősorban a pénzbeni jövedelmek növekedését tartja célszerűnek.

A demográfiai szempontoknak azonban nemcsak a népesedéspolitikában, hanem a gazdasági és társadalmi intézkedések minden területén érvényesülniük kell, és a népesedéspolitika csak az általános társadalompolitika szerves részeként lehet hatékony.

A továbbiakban sorra vesszük azokat a különböző népesedéspolitikai intézkedéseket, amelyeket már eddig is felhasználtunk és a jövőben is felhasználhatunk a születésszámnak a kívánatos irányba való befolyásolására.

1. Családi pótlék

A családok életszínvonalát ma jobban differenciálja a családok demográfiai összeté-

tele /a keresők és eltartottak aránya, vagyis - nagyrészt - a gyermekek száma/, mint a család keresőinek bérszínvonala. Ennek következtében a végzett munka társadalmi hasznosága szerinti bér ösztönző hatása a szükségesnél és lehetségesnél sokkal gyengébb. Más szóval: a sokgyermekes családok akkor is jóval alacsonyabb életszínvonalat érnek el, ha kereső tagjaik az átlagosnál hasznosabb, jobb minőségű munkát végeznek.

A jelenlegi családi pótlék ugyanis a gyermeknevelés családi költségeinek csak kis részét fedezi, ez a rész a családi jövedelem nagyságától, valamint a gyermekek számától és életkorától függően változik. A családi pótlékre jogosult gyermekeknél e pótlék a családoknál jelentkező átlagos gyermeknevelési költség 15%-át fedezi.

A gyermeknevelés költsége az életszínvonal, a reáljövedelmek emelkedésével jelentősen növekszik. A háztartásstatisztikán alapuló becslések szerint ma az átlagos gyermeknevelési költség 1000 Ft körül van, 1985-ben 2000-2100 Ft lesz. Indokolt, hogy a családi pótlék jövőbeni mértékének és nagyságának megállapításánál az 1985. évi gyermeknevelési költségeket vegyük alapul. A családi pótlék rendszer továbbfejlesztésére vonatkozó konkrét javaslatunk:

A családi pótlék összege jelenleg az átlagos gyermeknevelési költségek 15%-át fedezi, ez az arány 1975-ig kb. 20-21%-ra emelkedik. Az eddigi tervszámítások szerint feltétlenül indokolt és lehetséges is, hogy 1985-ben a családi pótlék az akkori nevelési költségeknek legalább 28-30%-át fedezze. A gazdasági fejlődés igen kedvező üteme esetén elképzelhető, hogy ez az arány az 50%-ot megközelítse vagy elérje. E tervszámítások szerint a családi pótlék gyermekekénti összege két vagy több gyermek esetén a mai 150-170 Ft-ról 1985-ig legalább 600 Ft-ra, de kedvező gazdasági fejlődés esetén 1000 Ft-ra is emelhető.

Célszerű volna a családi pótlék kiterjesztése az első gyermek után is annak 3 éves koráig, mivel ez enyhítené az első gyermek miatt jelentkező magasabb családi kiadásokat, és feltehetően ösztönözne a második gyermek szülésére /a 3 évet az indokolja, hogy a két egymást követő szülés közötti kívánatos időtartam 2-3 évre tehető/.

Már a IV. ötéves terv során megvalósul, hogy családi pótlékot a többgyermekes család egy gyermek után is kap, ha a többi gyermek túllépte az igényjogosultság felső határát, vagy ha meghalt.

Biztosítani kell a jövőben az anya kereső tevékenysége alapján is a családi pótlékot, ha az apa jogán nem járna a családnak.

A gyermek számától függő progresszivitásban célszerű fenntartani azt a jelenlegi juttatási elvet, hogy a háromgyermekes család részesüljön a gyermekekénti legnagyobb összegű családi pótlékban. A progresszivitást a negyedik gyermek után azért célszerű megszüntetni, mert a reprodukció biztosítását elsősorban a háromgyermekes családtípus elterjedésétől várhatjuk. Ezenkívül kívánatosnak látszik a társadalmi rétegek, iskolai végzettség, lakóhely,

stb. szerinti mai termékenységi differenciák fokozatos csökkentése, már csak azért is, mert a nagy gyermekszámu családok egy részében a gyermeknevelés objektív /pl.lakás/ és szubjektív okok miatt is jóval az átlagos társadalmi szint alatt van.

A családi pótlék nagyságának fokozatos növekedése jelentősen mérsékli a családok demográfiai összetétel miatti jövedelem szóródását és így jórészt megszünteti az anyagiak visszatartó hatását a szülésekre.

2. Gyermekgondozási segély

Az 1968-ban bevezetett gyermekgondozási segély célja az volt, hogy lehetőséget adjunk a dolgozó nők otthonmaradására gyermekük 3 éves koráig. Ennek egyik indoka, hogy - a vizsgálatok szerint - , a 0-3 éves gyermek fejlődésére kedvezőbb hatással van az anyai gondoskodás, mint a bölcsődei nevelés. Ez egyaránt megnyilvánul a kedvezőbb morbiditási arányokban és a gyermekek szocializációjában.

Az eddigi tapasztalatok szerint a gyermekgondozási segély kedvezően befolyásolja a születéseket, hatására az első és második szülések száma növekedett meg. Kedvezően értékeljük a gyermekgondozási segély hatását a foglalkoztatásra is, mivel a magasabb képzettségű és nehezen pótolható munkaerőt kevésbé vonja ki a kereső munkából. Kétségtelen viszont, hogy a gyermekgondozási segély munkaerőt von el a rosszul fizetett és alacsony presztizsú munkakörökből. A gyermekgondozási segély mellett szól az is, hogy egy gyermek bölcsődei ellátása közel kétszer akkora költség az államnak, mint egy gyermek gyermekgondozási segélye.

Mindezek miatt a gyermekgondozási segély fenntartása és továbbfejlesztése kívánatos. A gyermekgondozási segély összegét legalább a munkajövedelmekkel arányosan növelni kell, hogy annak ösztönző hatását fenntartsuk. A segély összegének emelését koncentráltan, kb. 3-5 éves időközönként egyszerre nagyobb összegű emeléssel érdemes megvalósítani.

A gyermekgondozási segély kiterjesztése a távlati tervidőszakban két lépcsőben képzelhető el. Ennek első lépcsője, hogy az eddig segélyre nem jogosult dolgozó nők is igénybevehessék azt /pl. a részmunkaidőben foglalkoztatottak, mezőgazdaságban nem teljes évben dolgozó szülő nők/.

A kiterjesztés második lépcsőjében elképzelhető lenne olyan megoldás, hogy minden dolgozó nő számára fizetünk gyermekgondozási segélyt, akár továbbdolgozik, akár otthon marad gyermekével és ezzel egyidőben felemeljük ugyanilyen összeggel a bölcsődei térítési díjakat. Ennek részben kedvező társadalmi, politikai hatása lenne, részben mérsékelné a bölcsődei ellátás iránti igényeket, és ezzel feloldhatná azokat a feszültségeket, amelyek a tervezett bölcsődei fejlesztés, és az igények között feltehetően még a tervidőszakban is jelentkeznek.

3. Gyermekintézmények

A gyermekintézmények /bölcsőde, óvoda, napközi/ jelentősége növekszik a távlati terv-időszakban, mivel egyrészt emelkedik a nők foglalkoztatottsága, másrészt pedig ezeknek az intézményeknek nevelő funkciója egyre nagyobb szerepet kap. Ezek az intézmények a pénzbeni juttatások mellett komoly mértékben járulnak hozzá a családok anyagi terheinek, nem utolsósorban a családok háztartási munkájának könnyítéséhez. A gyermekintézményekkel való ellátottság befolyásolja a termékenységet is, mivel megkönnyíti a dolgozó nő számára az anyaság vállalását.

A távlati terv időszakában a gyermekintézmények közül az óvodát és a napközi ellátást gyorsan, a bölcsődéket - a gyermekgondozási segélyre tekintettel - mérsékeltebb ütemben kívánatos fejleszteni.

Az óvodák gyors fejlesztése mellett szól, hogy a 3-6 éves koru gyermekek közösségi nevelése lélektani és pedagógiai szempontból egyaránt előnyös. A jelenlegi óvodai hálózat /200 ezer férőhely/ a 3-5 éves koru gyermekek 53%-ának nyújt ellátást. A távlati terv-időszak végén meglévő állománnyal /mintegy 350-370 ezer férőhely/ az óvodáskorúak kb. 2/3-ának óvodai ellátása biztosítható. A bölcsőde és óvoda építésben szem előtt kell tartani azt, hogy a szülők a gyermekeket lehetőleg a lakóhely közelében el tudják helyezni.

Jelentősen növelni kell az iskolai napközi ellátás arányát és javítani az ellátás minőségét.

4. Lakáshelyzet és lakáspolitiká

Ma a lakáshoz jutás módja nagymértékben és indokolatlanul differenciálja a családok életszínvonalát. Különösen súlyosan érinti a mai helyzet a fiatal házasságokat. A fiatalok többsége csak kismértékben tudja viselni a lakásépítés költségét, mivel a pályakezdőknek az átlagosnál kisebb a jövedelmük. A lakáshiány viszont csökkenti a szülési hajlandóságot. A lakásépítésre kényszerülők pedig kevésbé vállalhatják a gyermekneveléssel járó anyagi terheket, ami ugyancsak kedvezőtlenül befolyásolja a fiatal házasságok demográfiai magatartását.

A mai lakások többségének nagysága, átlagos férőhelyszáma nem alkalmas több gyermek nevelésére. A jelenleg épített állami lakások átlagos alapterülete 50 m² és e lakásokban két felnőtt és két gyermek nehezen helyezhető el. A szülők tehát nemcsak anyagi terheket vállalnak magukra a gyermekek nevelésével, hanem a kis lakások okozta nehézségeket is.

A távlati terv időszakában jelentős lépést teszünk a lakásépítésben. A lakásépítésben növekszik az állami lakások aránya, és számottevően nő a lakások alapterülete, szoba, illetve férőhely száma. Mindez a mainál sokkal kedvezőbb helyzetet jelent a fiatal házasságok számára is.

A most megjelenő lakástörvény már messzemenően figyelembe fogja venni a fiatal házasok és a többgyermekes családok érdekeit, kedvezményeket biztosítva számukra a lakáshoz jutásban. Megfontolandónak tartjuk, hogy ezeket a kedvezményeket a IV. ötéves terv utáni időszakban még ennél is nagyobb mértékben biztosítsuk.

5. Egyéb népesedéspolitikai eszközök

A nők helyzetének javítására irányuló intézkedésekben a legfontosabb helyet az anyavédelmi intézkedéseknek kell adni, mert elsősorban az anyák azok, akikre többletterhek hárulnak.

A hatásos befolyásoláshoz - az előzőekben már vázolt legfontosabb gazdasági intézkedéseken felül /családi pótlék, gyermekgondozási segély, gyermekintézmények/, további intézkedések is szükségesek. Ilyen intézkedések között a következők merülhetnek fel:

- amennyiben sor kerül jövedelemadó rendszer bevezetésére, ennek kialakításánál a családok gyermekszámának megfelelően kell az adót differenciálni a gyermekes családok javára;
- növelni kellene a szülési szabadság hosszát, kb. egy hónappal olyan módon, hogy ezt a többletet kizárólag a várható szülés időpontját megelőzően lehessen kivenni. Ez a szabályozás a koraszülések számának csökkentését is elősegítheti, mivel a gyermekeket váró anyák életkörülményeit a terhesség utolsó időszakában javítja;
- növelni kell a részmunkaidős foglalkoztatás lehetőségét a gyermekes anyák részére;
- növelni kell a gyermekes anyák fizetett szabadságát, pótszabadság adásával és meg kellene hosszabbítani a gyermek 2-3 éves koráig az anyák táppénzbe helyezését;
- hitelt kellene nyújtani a fiatal házaspároknak a családalapításhoz szükséges lakásberendezéshez és más hasonló célú tartós fogyasztási eszközök megvásárlásához, a törlesztési összeget a gyermekek születése esetén csökkenteni kellene vagy megfelelő halasztást kellene adni a visszafizetésre;
- növelni kell a lehetőséget, kedvezményes feltételek mellett, a sokgyermekes családok együttes üduléséhez;
- vasuti és egyéb kedvezményeket kellene biztosítani a gyermekes, illetve sokgyermekes családok gyermekei számára.

6. A társadalmi tudat és közérzet befolyásolása

A népesedési helyzet változásában az anyagi tényezők mellett fontos szerepe van a gyermekszámra vonatkozó társadalmi elképzeléseknek és normáknak, a szociológiai értelemben vett kulturának, a tudati tényezőknek. A gazdasági intézkedések talaján, a tudatra,

valamint a társadalmi közfelfogásra ható tömegkommunikációs és nevelési eszközökkel /sajtó, rádió, televízió, valamint irodalom, művészet/ azt a felfogást kell elterjeszteni: a gyermek a magyar társadalom számára fontos érték, a több gyermek felnevelésére vállalkozó családok társadalmi megbecsülést érdemelnek. Kifejezésre kell juttatni, hogy a társadalom örömmel és szeretettel várja az újszülötteket, s értékeli a szülőknek, elsősorban az anyáknak a gyermekekkel kapcsolatos áldozatvállalását, a gyermekek eltartását, gondozását, nevelését társadalmilag fontos szerepkörnek tekinti. Az ezzel kapcsolatos publicisztika és propaganda erősítheti a gyermekek utáni természetes vágyakat, a gyermek örömforrás jellegének hangsúlyozásával.

Le kell azonban szögezni, hogy a népesedési folyamatok kedvező irányban való alakulását elsősorban mégsem propagandával, hanem anyagi támogatással kell elősegíteni.

7. Születésszabályozás

Abból az alapelvből, hogy a népesedési helyzetnek a kívánatos irányban való befolyásolására nem kívánunk kényszer intézkedéseket alkalmazni, következik, hogy a születésszám növelése érdekében nem kívánjuk megtiltani a művi abortuszt. Ugyanakkor azonban a nagyszámú művi abortusz súlyos egészségügyi következményei miatt feltétlenül szükséges a művi abortuszok számának erős csökkentése. Ezt egyrészt a színvonalas és szakszerű felvilágosítás és szexuális nevelés útján lehet megvalósítani, amely az iskolásoktól a felnőttekig minden társadalmi rétegre kiterjed és az összes kommunikációs eszközt igénybe veszi. Másrészt ezzel egyidejűleg kívánt mennyiségben, olcsón és könnyen hozzáférhetővé kell tenni a modern fogamzásgátló eszközök széles választékát. Meg lehetne fontolni a művi abortuszok költségterítésének felemelését is, kivételes esetekben lehetőséget biztosítva arra, hogy a rossz anyagi helyzetben lévők kisebb költségterítéssel is elvégeztethessék a művi abortuszt.

8. A népesség minőségét befolyásoló intézkedések

A népesség számának fejlődése mellett gondot kell fordítani a népesség minőségének alakulására is. Ez a kérdés a népesedéspolitikával együtt beletartozik az oktatás-, egészségpolitika stb. témakörébe is. Mindenekelőtt humánbiológiai vizsgálatokat kellene végezni a népesség minőségének felmérésére és a jelenlegi tendenciák megismerésére, majd a legkülönbözőbb fajta intézkedésekkel /a genetikai tanácsadástól a koraszülések elleni küzdelemig/ lehetne a minőség javítása irányában hatni.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

Amikor a népesedési helyzet tervszerű befolyásolásáról, népesedéspolitikáról beszélünk, elsősorban a születésszám alakulására ható intézkedésekre gondolunk, bár elvileg ebbe a fogalomkörbe tartozik a hajlandóság és a házasságkötések, valamint a belső vándorlások befolyásolása is.

Jelenlegi születésszámunk - bár az 1960-as évek első felében elért mélypontról már felemelkedtünk - hosszú távon nem biztosítja a népesség változatlan számban való reprodukcióját. Ezért szükségesek a születésszám növelése irányában ható népesedéspolitikai intézkedések. Népesedéspolitikánk kialakításában azt az alapelvet kell követni, hogy nem kényszer jellegű intézkedésekkel, hanem a kevesebb és többgyermekes családok anyagi terheinek kiegyenlítésével hatnak a születésszám növelésére.

Ezért népesedéspolitikánk legfontosabb eszköze a családi pótlék rendszer továbbfejlesztése, a családi pótlék összegének többszörösére való emelése. Emellett a bérekkel arányosan továbbfejlesztjük a gyermekgondozási segélyt, növeljük a gyermekintézmények férőhelyeinek számát, lakáspolitikai intézkedésekkel támogatjuk a fiatal házasokat és a gyermekes családokat.

A népesedési helyzetet erősen befolyásolják a születésszabályozás módszerei. A felvilágosítás és a modern fogamzásgátló eszközök használatának elterjesztésével lehet a művi abortuszok visszaszorítására hatni.

**A NÉPESSÉG SZÁMA
NEM ÉS ÉLETKOR SZERINT**

FÉRFI

NŐ

85 éves és idősebb

80

70

60

50

40

30

20

10

0

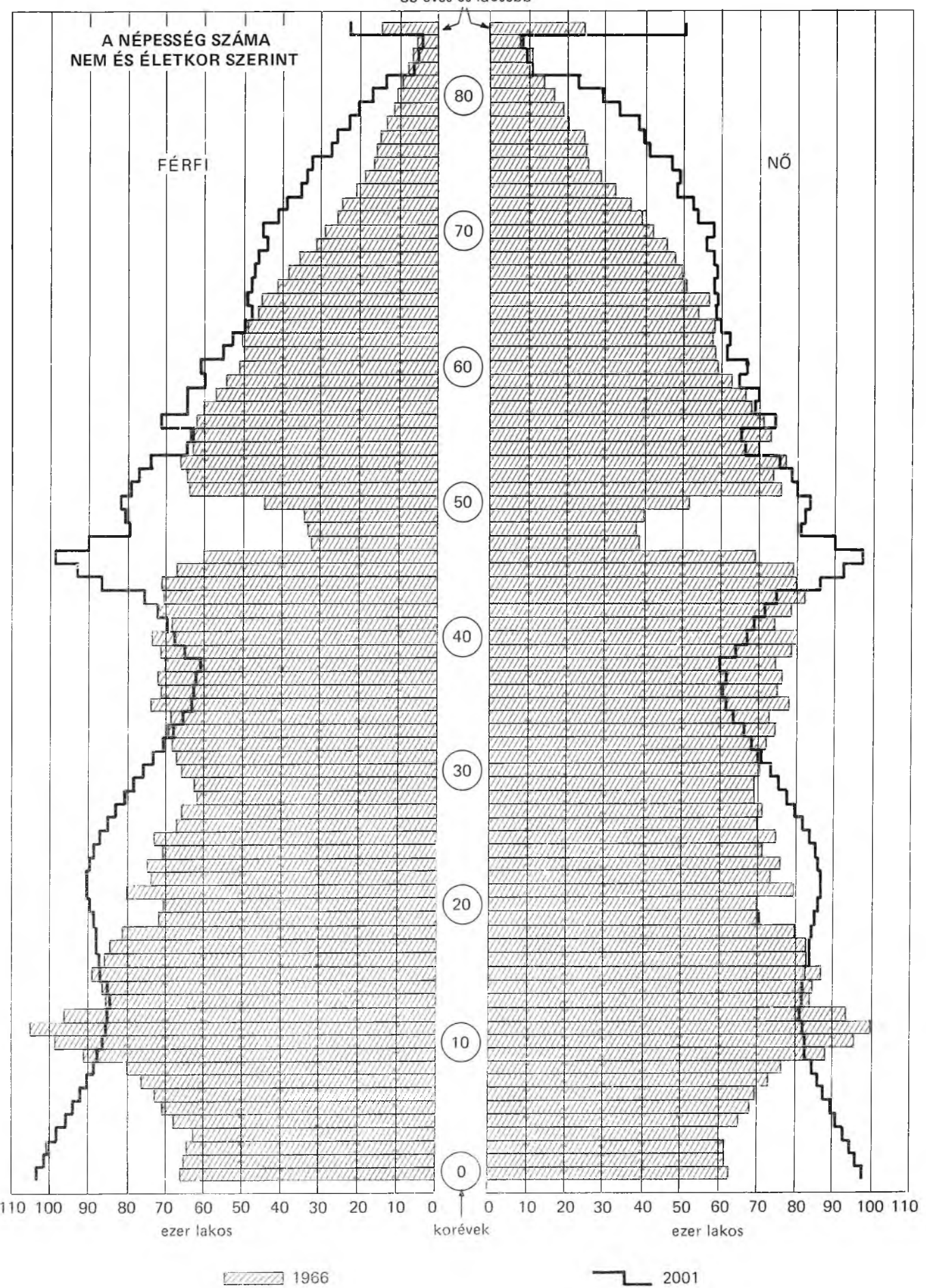
ezer lakos

korévek

ezer lakos

1966

2001

MUNKAERŐ ÉS ÉLETSZINVONAL
TÁVLATI TERVEZÉSI BIZOTTSÁG
Népesedés és Foglalkoztatás
Tervezési Munkacsoport

NÉPESEDÉS ÉS FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA

1970-1985

/Tervkonceptió/

Budapest

1971. május

Népesedés és Foglalkoztatás
Tervezési Munkacsoport

Ambrus András
Andorka Rudolf
Berettyán László
Berényi József
Cseh-Szombathy László
Győrfi András
Horányi Péterné
Illés György
Iván Pál a Munkacsoport vezetője
Kéri Tamás
Kovács János
Mausecz Zsuzsa a Munkacsoport titkára
Olajos Árpád
Somogyi Miklós
Tamásy József

Közreműködő szakértők:

Fekete György
Huszár Istvánné
Kovács Kálmán
Magyar Lajosné
Vágó János

Az összefoglalót szerkesztette:

Dr. Iván Pál
Mausecz Zsuzsa

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETÉS	101
Európai országok munkaerő helyzete	
I. FOGLALKOZTATÁSPOLITIKA	
II. NÉPESEDÉSPOLITIKA	103
1. Népesedéspolitikánk célja	103
2. Népesedéspolitikánk alapelvei és eszközei	104
3. A népesség alakulása a következő évtizedben	106
III. A MUNKAERŐKINÁLAT ALAKULÁSA	
1. A nők foglalkoztatottsága	
2. A munkaképes koron felüli népesség foglalkoztatása	
3. A munkaerőállomány szakmai struktúrája	
4. A nemzetközi munkaerő-kooperáció	
IV. A MUNKAERŐ-KERESLET VÁRHATÓ NAGYSÁGA	
V. A MUNKAIDŐ ALAKULÁSA	
KÖVETKEZTETÉSEK	
TÁBLÁZATOK	109
FÜGGELÉK	116

BEVEZETÉS¹⁸

A Munkacsoport a tervek koncepció vizsgálati programjának megfelelően elemzéseket, számításokat készített, amelyek alapot adtak a munkahipotézisben vázoltak felülvizsgálatára, módosítására és továbbfejlesztésére.

A jelenlegi munkaszakasz azonban korántsem zárja le a népesedés- és foglalkoztatáspolitikai távlati tervezését. Az egyik legfontosabb soron következő feladat a népgazdaság ágazati munkaerő szükségletének megalapozott felmérése, a gazdasági növekedésre, a munkatermelékenység, a beruházások stb. alakulására vonatkozó számításokkal összhangban. A tervek koncepció nem foglalkozik a népesedés, foglalkoztatás területi problémáival, mivel ezek vizsgálata a Távlati Területfejlesztési Bizottság munkája keretében folyik.

Népesedési helyzet

A II. világháború utáni néhány évben a termékenység magas szintje volt jellemző Európában. Egyes nyugati országokban ezt követően folyamatosan csökkent a születési arányszám, más országokban még egy születési csúcs volt az 1950-es évek végén, vagy az 1960-as évek elején, s ezt ismét csökkenés követte. A szocialista országokban az 1950-es évek közepén vagy ezt megelőzően érték el a születési arányszámok csúcserőit, majd gyors csökkenés következett be. Jelenleg egyes szocialista országokban alacsonyabb a termékenységi szint, mint a legtöbb nyugati ipari országban, ahol a háború után a gyermekszám növelésére erőteljes ösztönző intézkedéseket fogantatosítottak.

Ahhoz, hogy a következő tervperiódusokban a gazdaság fejlődéséhez szükséges munkaerő rendelkezésre álljon, kedvező demográfiai változások szükségesek. A KGST országok legtovábbjében a születési arányszám növelése indokolt.

A következő évtizedben a munkaképes korú népességnek az össznépességhez viszonyított aránya a szocialista országokban közel azonos mértékben fog változni. A tőkés országokban a munkaképes korú népesség növekedése lassabb lesz, mint az össznépességé. A munkaképes korú népességben belül - elsősorban az idősebb korcsoportokban - a háborús veszteségek következtében magas a nők aránya. Pl. az 1950-es évek elején az NSZK és Ausztria 15-65 évesek korosztályában 20 %-kal, a Szovjetunió és NDK 15-59 éves korosztályában 1/3-dal több volt a nő, mint a férfi.

---

¹⁸ Tekintettel arra, hogy ebben a kötetben csak népesedéspolitikával foglalkozunk a foglalkoztatáspolitikai részeket ebből az anyagból mellőzzük.

A munkaerőhelyzetet valamennyi országban meghatározza az iskolából kikerülő, tovább nem tanuló fiatalok száma és munkábaállításuk mértéke.

Világtendencia, de a szocialista országokban még határozottabban érvényesül, hogy az általános kultúrszinvonal és a szakképzettség növelése céljából mind több fiatalot, mind hosszabb ideig köt le a tanulás. Ennek következtében a fiatalok egyre későbbi életkorban lépnek munkába. Ezért a nevelés rendszerének és módszereinek továbbfejlesztése során ma már azt is vizsgálják - elsősorban a magasabb fokú szakképzéssel összefüggésben -, hogy milyen módon volna elkerülhető az iskolában lekötött idő lényeges hosszabbodása.

II. NÉPESEDÉSPOLITIKA

1. Népesedéspolitikánk célja

A népesség számának és korösszetételének alakulását alapvetően a termékenység változásán keresztül lehet népesedéspolitikai eszközökkel befolyásolni. A házasságkötés, a halandóság és a vándorlás jelenségeiben nem várhatók olyan változások, amelyek a népesség számát és összetételét érdemlegesen módosítanák.

A születésszám befolyásolására irányuló népesedéspolitikánk fő célja:

- a születések számának fokozatos növekedését elősegíteni oly mértékben, hogy az legalább a népesség reprodukcióját biztosítsa;
- több évtized távlatában fokozatosan kiegyenlíteni a népesség korösszetételét.

Az 1950-es évek második felében, az 1960-as évek elején kialakult születésszám nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját sem, vagyis azt, hogy a későbbi generációk egy-egy évjáratához tartozók száma elérje a jelenlegi felnőtt generációk létszámát. Jóllehet a legutóbbi években a születésszám valamelyest emelkedett, de a népesség száma a jelenlegi termékenység állandósulása esetén is, a század utolsó évtizedétől kezdve csökkenne. A csökkenő népességben az öregkorúak aránya - amely már jelenleg is magas, tovább növekedne. E társadalmilag és gazdaságilag is káros jelenséget csak a születési arányszám növekedésével kerülhetjük el.

A gazdaságilag fejlett országokban végzett kutatások arra engednek következtetni, hogy a "demográfiai átmenet" /a halálozási és születési arányszám lecsökkenése a gazdaságilag fejlett társadalmat jellemző szintre/ után a termékenység eltérő szinteken stabilizálódhat. E szint magassága nemcsak gazdasági adottságoiktól függ. Különböző társadalmi tényezők is közrejátszanak ebben, mint pl. az erkölcsi szabályok és szokások, az ideális gyermekszámra vonatkozó társadalmi normák.

Az elmúlt évben Magyarországon a családok gyermekszámával kapcsolatban kialakult szemlélet és magatartás az egy-, kétgyermekes családtípus kialakulásához vezetett. A családok által tervezett gyermekszám - a családtervezési vizsgálatok tanúsága szerint állandóan csökken: 1958-1960-ban még 2,4 volt, 1965-66-ban már csak 2,1. A szülő-nemzedék változatlan számban történő - tehát népesség növekedés nélküli - reprodukciójához arra lenne szükség, hogy a házasságokból átlagosan 2,4-2,5 gyermek szülessék.

A ma általánossá vált egy-, kétgyermekes családtípus helyett a két- és háromgyerme-

kes családtípusnak kellene elterjednie. Ez két ok miatt nem látszik lehetetlennek. Egyrészt a nálunk gazdaságilag jóval fejlettebb országok egy részében a háromgyermekes család igen gyakori. Másrészt az ideálisnak tartott gyermekszám a magyar népesség körében is magasabb /2,4/ mint a ténylegesen tervezett gyermekszám /2,1/. Valószínű, hogy a nők kedvezőbb körülmények között /jobb lakáshelyzet, a gyermeknevelés terheinek könnyítése/ több gyermeket szülnének és nevelnék fel nálunk is, mint amennyire ténylegesen vállalkoznak. A gyermekes családok életkörülményeinek jelentős javítása, megfelelő népesedéspolitikai intézkedések bevezetése várhatóan növelné a születések számát.

A kedvezőbb népesedési helyzet kialakulását számos tényező gátolja is. Így pl. az urbanizáció fokozódása, a nők gazdasági aktivitásának növekedése, a kedvezőtlen lakáshelyzet a születések számát mérséklék.

További problémák adódnak abból, hogy az egymást követő korcsoportok létszáma erősen eltérő, a népesség korösszetétele szabálytalan. Ha például a termékenység alakulását nem sikerülne úgy befolyásolni, hogy az 1960-as évek elején született alacsony létszámú korosztályok termékenysége a szülőképes korba lépést követően növekedjék, akkor a "demográfiai hullámvölgy" visszhangszerűen megismétlődne, újratermelve az ezzel járó kedvezőtlen társadalmi és gazdasági hatásokat is. Ezért a születésszám növekedést célzó népesedéspolitikai intézkedéseket úgy kell időzíteni, hogy azok legkedvezőbb hatásukat az 1970-es évek közepétől fejtsék ki, amikor a szülőképes korba lépő nők létszáma csökkenni kezd.

2. Népesedéspolitikánk alapelvei és eszközei¹⁹

A kívánt gyermekszám elérésére a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, anyagi - elsősorban pénzbéli - támogatással és társadalmi ráhatással kell a családokat ösztönöznünk. A kényszerintézkedéseket el kell kerülni, mivel ezek átmeneti jellegű és kétes értékű eredményeket hoznak. A társadalom tehervállalásának növekedését az is indokolja, hogy a modern gazdaság viszonyai között a család szerepe megváltozott, termelő funkciója eltűnően van és ennek, valamint a gyermekek meghosszabbodott tanulási idejének következtében a gyermeknevelés terhet jelent a család számára.

A népesedéspolitikai követelményeinek a gazdasági és társadalmi fejlődés minden területén érvényesülniök kell, mivel a népesedéspolitikai csak a társadalompolitika szerves részeként lehet hatékony. Népesedéspolitikánk egyik legfontosabb anyagi eszköze a családi pótlék emelése.

---

¹⁹ A MÉB által jóváhagyott népesedéspolitikai és jövedelempolitikai koncepció alapján.

A családok életszínvonalát ma jobban differenciálja a családok demográfiai összetétele /a keresők és eltartottak arányán belül főként a gyermekek száma/, mint a család keresőinek kereseti színvonala.

A jelenlegi családi pótlék az átlagos családi gyermeknevelési költségeknek kb. 15 %-át fedezi. A távlati tervidőszak során el kellene érni, hogy a családi pótlék a mindenkori átlagos családi nevelési költségeknek legalább 25-30 %-át, kedvező gazdasági fejlődés esetén 40-50 %-át fedezze. Ebben az esetben a családi pótlékre jogosult gyermekek után ma folyósított 150-170 Ft-os összeget legalább négyszeresére, kedvező esetben hatszorosára kellene felemelni. A családi pótlék emelését a IV. ötéves tervben már elhatározott mértéken túl, az V. ötéves terv kezdetére kellene koncentrálni.

A családi pótlékot célszerű kiterjeszteni az első gyermek után is, annak 3-5 éves életkoráig. Ez csökkentené az első gyermekkel is jelentkező magasabb családi kiadásokat, és némileg ösztönözne a második gyermek születésére.

A két-, háromgyermekes családtípus kialakítása megkívánja, hogy három gyermekig a gyermekenkénti családi pótlék összege növekedjék. Ezt követően minden további gyermek után a családi pótlék a második gyermek után járó összeggel növekedhet.

A gyermekgondozási segély az eddigi tapasztalatok szerint kedvezően befolyásolja a születéseket; társadalmi és gazdasági hatása - bizonyos ellentmondások ellenére - végsősoron kedvező. Indokoltnak látszik tehát a gyermekgondozási segély fenntartása és továbbfejlesztése. A gyermekgondozási segély összegét az átlagkeresettel arányosan kell növelni, hogy annak ösztönző hatását fenntartsuk. A segély összegének emelését kb. 3-5 éves időközökre koncentrálna célszerű megvalósítani. A számítások szerint a segély összege a jelenlegi 600 Ft-ról 1300-1600 Ft-ra emelkednek 1985-ig.

A gyermekgondozási segély-rendszer továbbfejlesztésével növelni kellene a nők valószínű választási lehetőségét a társadalmi munkában való részvétel, és a társadalmilag hasznos családi munka között.

A több éves otthonmaradás azonban nehezíti a nők munkába való visszatérését, főleg a kvalifikált munkakörökben és keresetük is elmarad ez idő alatt a többi dolgozóhoz képest. segíthet e feszültségeken, ha az eddigieknél hatásosabb intézkedések történnek az otthon maradó nők szakmai ismereteinek szintentartására és fejlesztésére.

A családi pótlék és a gyermekgondozási segély rendszerének továbbfejlesztése nem csökkenti távlatilag sem a gyermekintézmények /bölcsőde, óvoda, napközi/ jelentőségét, mivel tovább emelkedik a nők foglalkoztatottsága és ezen intézmények nevelő funkciója is fokozódik. A gyermekintézményekkel való ellátottság javítása egyik feltétele a születésszám növelésének, mivel megkönnyíti a dolgozó nő számára az anyaság vállalását.

A gyermekintézmények közül az óvodát és a népközi ellátást gyorsan kell fejleszteni, a bölcsődék - a gyermekgondozási segély összegének változásával, illetve a rendszer továbbfejlesztésével összhangban - mérsékeltebb ütemben fejleszthetők. A távlati tervidőszakban az óvodai férőhelyek 150-170 ezres bővítése lehetővé teszi, hogy 1985-ben a 3-5 éves korú gyermekek 2/3-a részesüljön óvodai ellátásban a mai 53 %-kal szemben. A bölcsődei férőhelyek száma a mai 44 ezerről - a feltételezések szerint - 70-72 ezerre növekedne, így a 0-2 éves gyermekek 15 %-a kerülhet bölcsődébe a jelenlegi 10 % helyett.

A termékenység alakulását a lakáshelyzet javulása jelentősen befolyásolhatja. A jelenlegi és az új lakások többsége kicsi és már a mai társadalmi igények mellett sem mozdítja elő a több gyermek vállalását, mivel e kis lakásokban nehezen fér el két felnőtt és két-három gyermek. Nagyon fontos probléma a fiatal házaspárok lakáshelyzete, és a lakáshoz jutásuk módja. Ma éppen azoknak a generációknak a lakáshelyzete a legrosszabb, akiktől a születések számának növekedését várhatnánk. Ezért lényeges a lakásépítés számottevő gyorsítása.²⁰

A termékenység növekedésére kedvezően ható további intézkedések lehetnek a következők:

- a szülési szabadság hosszának növelése kb. egy hónappal olyan módon, hogy ezt a többletet a terhes anyák a szülés várható időpontját megelőzően vegyék igénybe. Ez a szabályozás a koraszülések számának csökkentését is kívánja segíteni;

- fiatal házaspároknak családalapítási hitel nyújtása különféle beszerzésekhez;

- a társadalmi közfelfogásra ható tömegkommunikációs nevelési eszközökkel /sajtó, rádió, televízió, irodalom, művészet/ azt a felfogást kell kialakítani, hogy a gyermek a magyar társadalom számára fontos érték, a több gyermek felnevelésére vállalkozó családok társadalmi megbecsülést érdemelnek - az anyagi támogatáson kívül.

A születésszám növelése nem igényli és nem is volna helyes megtiltani a művi abortuszt. Azonban a művi abortusz káros egészségügyi következményei miatt feltétlenül kívánatos számukat lényegesen csökkenteni, egyrészt az iskolai nevelésbe szervesen beilleszkedő korszerű szexuális nevelés és felvilágosítás révén, másrészt az olcsó, könnyen hozzáférhető és megbízható modern fogamzásgátló eszközök elterjesztésével.

3. A népesség alakulása a következő évtizedekben

A távlati tervezés eddig a népesség előreszámításának "H/1" változatát alkalmazta. Az 1970. évi népszámlálás adatai, valamint a népesedéspolitikai koncepció figyelembe-

²⁰ Lásd MÉB lakásellátási koncepció.

vételével új népességelőreszámítás válik szükségessé. Az újabb számítások előreláthatólag nem módosítják érdemlegesen a foglalkoztatható munkaerő számát, csak a fiatalabb korosztályokét és ezzel a népesség összlétszámát is.

A népesség korstruktúráját alapvetően a születésszám alakulása befolyásolja. A H_1 variáns szerint az élveszületési arányszám 1971-ben 15,7; 1976-ban 17,0 és 1985-ben 15,0 ‰ lenne. A csecsemő halandóság Magyarországon elég magas az elmúlt évtizedekben bekövetkezett csökkenés ellenére. Az 1000 élveszülöttre jutó meghaltak száma Európa legtöbb országában lényegesen alacsonyabb mint Magyarországon. A csecsemőhalandóság további csökkentésére jelentős intézkedések szükségesek /lásd 5.sz. tábla/.

A kor szerinti halandóság a jövőben tovább csökken, de a népesség elöregedése miatt a halálozások száma és a nyers halálozási arányszám várhatóan emelkedik.

A népesség számai az 1971. évi 10 347 ezerről 1986-ra 11 031 ezerre /6,6 %-kal/ nő, a növekedés évi átlagos üteme nemzetközi összehasonlításban viszonylag alacsony, mindössze 0,44 ‰. A lakosság korstruktúra szerinti összetételében a 0-13 évesek aránya az 1971. évi 19 %-ról 1986-ra 21 %-ra, a munkaképes koruaké 61 %-ról 58 %-ra, az 50 éves és idősebb férfiaké, 55 éves és idősebb nőké pedig 20 %-ról 21 %-ra változik /lásd 6-7. sz. tábla/.

T Á B L Á Z A T O K

1. A népesség évi növekedési üteme

Ország	1938-1953	1953-1968
I.		
Svédország	0,87	0,66
Egyesült Királyság	0,46	0,56
Svájc	1,01	1,55
Dánia	0,98	0,73
Norvégia	0,96	0,85
NSZK	.	1,11
- Nyugat-Berlin	.	-0,88
Belgium	0,32	0,61
Luxemburg	0,00	0,74
Hollandia	1,27	1,30
Franciaország	0,11	1,05
Ausztria	0,18	0,38
Finnország	0,83	0,83
Olaszország	0,73	0,80
Spanyolország	0,82	0,84
Görögország	0,68	0,79
Portugália	0,86	0,72
II.		
NDK	.	-0,88
Csehszlovákia	-0,88	0,76
Lengyelország	-0,89	1,37
Magyarország	0,31	0,44
Bulgária	1,09	0,87
Románia	.	1,06
Jugoszlávia	0,69	1,13
III.		
USA	1,41	1,48
Kanada	1,95	2,24
Szovjetunió	.	1,52
Japán	1,38	1,03

Forrás: Nemzetközi összehasonlító népesedési adatgyűjtemény. /MÉB/

2. Ezer lakosra jutó élveszületések száma

Ország	1938	1950	1955	1960	1965	1967	1968
I.							
Svédország	14,9	16,4	14,8	13,7	15,9	15,4	14,3
Egyesült Királyság	15,5	16,3	15,5	17,5	18,3	17,5	17,1
Svájc	15,2	18,1	17,1	17,6	18,8	17,7	17,4
Dánia	18,1	18,6	17,3	16,6	18,0	16,8 ²³	.
Norvégia	15,6	19,1	18,5	17,3	17,8	18,0	17,7
NSZK	19,7 ²¹	16,5	16,0	17,8	17,9	17,2	19,7
Nyugat-Berlin	.	10,1	7,8	9,8	11,8	11,6	.
Belgium	16,0	16,9	16,8	16,9	16,4	15,2	14,8
Luxemburg	14,9	14,8	15,3	16,0	16,0	14,8	.
Hollandia	20,5	22,7	21,3	20,8	19,9	18,9	18,6
Franciaország	14,6	20,7	18,6	17,9	17,7	17,0	16,7
Ausztria	13,9	15,6	15,6	17,9	17,9	17,4	17,6
Finnország	21,0	24,5	21,2	18,5	16,9	16,5	16,0
Olaszország	23,8	19,6	18,0	18,3	19,2	18,1	17,6
Spanyolország	20,1	20,2	20,5	21,8	21,3	21,1	20,5
Görögország	26,1	20,0	19,4	18,9	17,7	18,5	18,2
Portugália	26,6	24,4	24,4	24,2	22,9	21,5	20,5
II.							
NDK	19,7 ²¹	16,5	16,3	17,0	16,5	14,8	14,3
Csehszlovákia	16,7	23,3	20,3	15,9	16,4	15,1	15,1
Lengyelország	24,3	30,7	29,1	22,3	17,3	16,3	16,3
Magyarország	19,9	21,0	21,4	14,7	13,1	14,6	15,1
Bulgária	22,8	21,7	20,1	17,8	15,3	15,0	17,0
Románia	29,6	26,2	25,6	19,1	14,6	27,4	26,3
Jugoszlávia	26,7	30,3	26,9	23,5	20,9	19,5	18,9
III.							
USA	17,6	23,5	24,7	23,7	19,4	17,8	17,4
Kanada	20,5	27,1	28,1	26,7	21,4	18,0 ²³	.
Szovjetunió	31,7 ²²	26,5	25,7	24,9	18,4	17,4	17,3 ²³
Japán	27,1	28,2	19,4	17,2	18,6	19,4	.

²¹ A II. világháború előtti Németország adata.

²² 1940

²³ Előzetes adat.

Forrás: Nemzetközi összehasonlító népesedési adatgyűjtemény. /MÉB/

3. Bruttó reprodukciós együttható

Ország	1938	1950	1955	1960	1965	1968
I.						
Svédország	0,879	1,105	1,090	1,058	1,1	1,110 ²⁴
Egyesült Királyság						
- Anglia és Wales	0,897	1,062	1,077	1,292	1,380 ²⁵	.
- Észak Írország	.	.	.	1,700	.	.
- Skócia	1,077	1,187	1,230	1,401	1,492 ²⁵	.
Svájc	0,870	1,250	1,105	1,140	1,29 ²⁵	.
Dánia	1,057	1,257	1,244	1,241	1,26 ²⁵	1,14 ²⁴
Norvégia	0,914	1,210	1,328	1,379	1,43 ²⁵	.
NSZK	1,072 ⁴³	1,012	1,032	1,164	1,221 ²⁶	.
- Nyugat-Berlin	.	0,660	0,731	0,881	0,892 ²⁶	.
Belgium	1,025 ²⁷	1,142	1,16	1,242	1,302 ²⁶	1,173 ²⁴
Luxemburg	0,98 ²⁸	1,01 ²⁹	1,04	1,09	1,10 ²⁶	.
Hollandia	1,276	1,497	1,483	1,516	1,47	.
Franciaország	1,04	1,430	1,306	1,334	1,37	.
Ausztria	0,75 ³⁰	0,986 ³¹	1,080	1,285	1,31	.
Finnország	1,220	1,530	1,427	1,325	1,17	.
Olaszország	1,425 ³²	1,156 ³³	1,15	1,154	1,27 ²⁵	.
Spanyolország	1,442 ³⁰	1,200 ²⁹	1,210	1,380	1,38 ²⁶	.
Görögország	.	1,2 ³⁴	1,125 ³⁵	1,074	1,09	.
Portugália	1,495 ³⁶	1,483	1,419	1,550	1,47	.
II.						
NDK	1,072 ⁴³	1,158 ³⁷	1,132	1,16	1,22 ²⁵	.
Csehszlovákia	0,961 ³⁰	1,468	1,379	1,159	1,151	1,014 ²⁴
Lengyelország	1,460 ³⁸	1,790	1,741	1,438	1,302 ²⁶	1,080
Magyarország	1,194 ³⁶	1,200 ³⁷	1,354	0,975	0,875	0,997
Bulgária	1,47 ²⁸	1,24 ²⁹	1,17	1,123	1,00	.
Románia	1,810 ²⁸	.	1,490	1,550	0,95	.
Jugoszlávia	.	2,023	1,531	1,360	1,31	.
III.						
USA	1,113	1,505	1,745	1,783	1,45	1,230 ²⁴
Kanada	1,314	1,678	1,863	1,893	1,55	1,260 ²⁴
Szovjetunió	2,15 ³⁹	.	1,38 ⁴⁰	1,37 ⁴¹	.	.
Japán	2,000 ⁴²	1,765	1,150	0,976	0,963 ²⁶	.

24 = 1967; 25 = 1964; 26 = 1963; 27 = 1939; 28 = 1935-1939; 29 = 1950-1953;
 30 = 1937; 31 = 1953-1957; 32 = 1935-1937; 33 = 1950-1952; 34 = 1951-1956;
 35 = 1956; 36 = 1942; 37 = 1952; 38 = 1935-1938; 39 = 1938-1939;
 40 = 1957; 41 = 1960-1961; 42 = 1937-1940;
 43 = II. világháború előtti Németország területe.

Forrás: Nemzetközi összehasonlító népesedési adatgyűjtemény. /MÉB/

4. Ezer lakosra jutó halálozások száma

Ország	1938	1950	1955	1960	1965	1968
I.						
Svédország	11,0	10,0	9,5	10,0	10,1	10,4
Egyesült Királyság	11,8	11,7	11,7	11,5	11,5	11,8
Svájc	11,6	10,1	10,1	9,7	9,3	9,4
Dánia	10,3	9,2	8,7	9,5	10,1	9,7
Norvégia	10,0	9,1	8,5	9,1	9,5	9,7
NSZK	11,7 ⁴⁴	10,5	11,0	11,4	11,2	11,9
Nyugat-Berlin		12,3	13,9	16,4	18,0	18,3 ⁴⁷
Belgium	13,2	12,5	12,3	12,4	12,1	12,8
Luxemburg	12,7	11,6	11,4	11,8	12,3	12,3 ⁴⁵
Hollandia	8,5	7,5	7,6	7,7	8,0	8,2
Franciaország	15,8	11,8	11,1	11,4	11,2	11,0
Ausztria	14,0	12,4	12,2	12,7	13,0	13,0
Finnország	13,1	10,1	9,3	9,0	9,6	9,6
Olaszország	14,1	9,8	9,3	9,7	10,0	10,0
Spanyolország	19,2	10,9	9,4	8,8	8,6	8,7
Görögország	13,3	7,1	6,9	7,3	7,9	8,3
Portugália	15,4	12,2	11,3	10,8	10,1	10,0
II.						
NDK	11,7 ⁴⁴	11,8	11,9	13,6	13,5	14,2
Csehszlovákia	13,2	11,5	9,6	9,2	10,0	10,1
Lengyelország	13,7	11,6	9,6	7,5	7,4	7,6
Magyarország	14,2	11,5	9,9	10,2	10,7	11,2
Bulgária	13,7	10,2	9,1	8,1	8,2	8,6
Románia	19,2	12,4	9,7	8,7	8,6	9,6
Jugoszlávia	15,6	13,0	11,4	9,9	8,7	8,6
III.						
USA	10,6	9,6	9,3	9,5	9,4	9,6
Kanada	9,5	9,0	8,2	7,8	7,6	7,3 ⁴⁵
Szovjetunió	18,3 ⁴⁶	9,6	8,2	7,1	7,3	7,7 ⁴⁷
Japán	17,7	10,9	7,8	7,6	7,2	6,8 ⁴⁵

⁴⁴ A II. világháború előtti Németország adata.

⁴⁵ 1967

⁴⁶ 1940

⁴⁷ Előzetes adat.

Forrás: Nemzetközi összehasonlító népesedési adatgyűjtemény. /MÉB/

5. Ezer élveszületőkre jutó 1 éven alul meghaltak száma 1968-ban

Ország		
Ausztria	25,5	
Belgium	22,9	/1967/
Bulgária	28,3	
Csehszlovákia	22,1	
Dánia	15,8	/1967/
Egyesült Királyság	18,8	
Finnország	14,0	
Franciaország	20,4	
Görögország	34,4	
Hollandia	13,4	/1967/
Jugoszlávia	57,9	
Lengyelország	33,4	
<u>Magyarország</u>	35,8	
NDK	20,4	
NSZK	22,8	
Norvégia	13,7	
Olaszország	32,2	
Románia	59,5	
Spanyolország	32,0	
Svájc	16,1	
Svédország	12,9	/1967/
Szovjetunió	26,5	

Forrás: Demográfiai évkönyv 1969.

6. Magyarország férfi, női népessége korcsoportonként

1000 fő

Január 1.	Népesség			
	0-13 éves	14-59/54/ éves	60/55/-X éves	Összesen
1971	1944	6270	2133	10 347
1972	1945	6318	2141	10 404
1973	1955	6352	2144	10 451
1974	1977	6382	2142	10 501
1975	2007	6379	2167	10 553
1976	2044	6379	2184	10 607
1977	2094	6379	2188	10 661
1978	2142	6379	2192	10 713
1979	2190	6383	2191	10 764
1980	2234	6370	2208	10 812
1981	2272	6349	2236	10 857
1982	2298	6338	2263	10 899
1983	2319	6333	2285	10 937
1984	2334	6327	2310	10 971
1985	2342	6332	2328	11 002
1986	2345	6334	2352	11 031
1987	2343	6346	2369	11 058
1988	2336	6365	2383	11 084
1989	2327	6386	2398	11 111
1990	2315	6412	2411	11 138
1991	2306	6439	2425	11 170

7. Magyarország népessége nemeként, fő korcsoportonként

1000 fő

Korcsoport	Férfi		Nő		Összesen	
	1971	1986	1971	1986	1971	1986
0 - 13	1 000	1 207	944	1 138	1 944	2 345
14 - 59 /54/	3 232	3 339	3 038	2 995	6 270	6 334
60/55/ - x	775	846	1 358	1 506	2 133	2 352
Népesség összesen	5 007	5 392	5 340	5 639	10 347	11 031

Megoszlási viszonyszámok

0 - 13	20,0	22,4	17,7	20,2	18,8	21,3
14 - 59 /54/	64,5	61,9	56,9	53,1	60,6	57,4
60/55/ - x	15,5	15,7	25,4	26,7	20,6	21,3
Népesség összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

FÜGGELÉK

A Népesedés és Foglalkoztatás tervezési munkacsoport vizsgálati programjának megfelelően elkészült tanulmányok jegyzéke:

1. Magyar Lajosné - Téglás Gyula - Timár Sándor:

A munkaidőcsökkentés elvi és gyakorlati kérdései és perspektívája az 1985-ig terjedő időszakban

2. Andorka Rudolf - Miltényi Károly - Tamásy József:

Néhány megfontolás a távlati tervezés népesedéspolitikai koncepciójának kialakításához

3. Somogyi Miklós - Olajos Árpád:

A munkaképes korú népesség, mint munkaerőforrás

4. Sas Judit - Márkus Mária:

A nők foglalkoztatottságának társadalmi összefüggései

5. Bálint Ernő - Pogány György:

Az idős népesség gazdasági aktivitásának kérdései

6. Mausecz Zsuzsa:

A külföldi munkavállalás lehetőségei és a nemzetközi munkaerő-kooperáció

7. Cseh-Szombathy László - Toók Árpád:

A nyugdíjkorhatáron felüli népesség életkörülményeinek sajátos problémái

Az MSzMP KB Társadalompolitikai Bizottsága számára készült tanulmányok:

8. A nyugdíj korhatáron felüli népesség életkörülményeinek alakulása a következő másfél évtized alatt.

/Témafelelős: Cseh-Szombathy László/

9. A nők helyzetének alakulása a következő másfél évtizedben.

/Témafelelős: Mausecz Zsuzsa/

10. Népesedéspolitikánk alapkérdései.

/Témafelelős: Szabady Egon/

Összeállították: Andorka Rudolf, Klinger András, Mausecz Zsuzsa, Miltényi Károly, Tamásy József.

Egyéb felhasznált tanulmányok és dokumentációk:

1. Manpower Aspects of Recent Economic Developments in Europe. ILO Geneva, 1968.
2. Mikulszkij K.: A KGST országok munkaerőmérlegeinek időszerű kérdései. Voproszű Ékonomiki. Moszkva. 1969/7. OT. Könyvtár és Dokumentáció. Nyersfordítás.
3. A munkaerőállomány és struktúra alaptrendjei Európában az 1950-1980. években. ENSZ-EGB Titkárság összeállítása az 1970. november 9-14 között tartott genfi EGB kormány-tanácsadói értekezletre. OT. Könyvtár és Dokumentáció. 1971. február.
4. Országos Tervhivatal, KSH, illetőleg a MÉB által készített dokumentációk.

ORSZÁGOS TERVHIVATAL

Munkaerő és Életszinvonal
Távlati Tervezési Bizottság

A NÉPESEDÉSPOLITIKA TÁVLATI KONCEPCIÓJA
(1976-1990)

Budapest
1974. március

A MÉB Népesedési Munkacsoportja

Szabady Egon	a Munkacsoport elnöke	Központi Statisztikai Hivatal
Andorka Rudolf		Központi Statisztikai Hivatal
Barta Barnabás		Központi Statisztikai Hivatal
Cseh-Szombathy László		Központi Statisztikai Hivatal
Balog János		Egészségügyi Minisztérium
Cravero Róbert		Országos Tervhivatal
Illés János		Központi Statisztikai Hivatal
Juszt Lajos		Pénzügyminisztérium
Klinger András		Központi Statisztikai Hivatal
Medve László		Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
Miltényi Károly		Központi Statisztikai Hivatal
Monigl István	a Munkacsoport titkára	Országos Tervhivatal
Rácz Albert		Központi Statisztikai Hivatal
Rózsa József		Munkaügyi Minisztérium
Szigeti István		Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
Tamásy József		Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet
Timár János		Országos Tervhivatal

Összeállították :

Andorka Rudolf
Klinger András
Miltényi Károly
Monigl István
Timár János

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETÉS	123
I. A NÉPESEDÉSPOLITIKA CÉLJAI	125
II. NÉPESEDÉSPOLITIKÁNK ALAPELVEI	129
III. A JELENLEGI NÉPESEDÉSI HELYZET OKAI	130
IV. AZ AKTIV NÉPESEDÉSPOLITIKA SZOCIÁLIS ÉS GAZDASÁGI JELLEGŰ FŐBB ESZKÖZEI	132
1. A gyermekes családok lakásellátásának javítása	132
2. A családi pótlék és a gyermekgondozási segély	133
3. A gyermekintézmények fejlesztése	134
4. Egyéb népesedéspolitikai intézkedések	137
V. A NÉPESEDÉSPOLITIKA EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSAI	138
VI. A TÁRSADALMI TUDATFORMÁLÁS, AZ ISMERETTERJESZTÉS ÉS NEVELÉS SZEREPE A NÉPESEDÉSPOLITIKÁBAN	140
MELLÉKLET	143
TÁBLÁZATOK	151

BEVEZETÉS

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1973. februári népesedéspolitikai határozata kimondja "...hosszú távú népesedéspolitikai stratégiát kell kidolgozni, és számításba kell venni a nem kifejezetten népesedéspolitikai intézkedéseknek a népesedésre gyakorolt hatását is". E párthatározat alapján a Kormány 1040/1973.sz. /IX.18./ határozata kimondja, hogy ki kell dolgozni, és előterjesztést kell készíteni: "a hosszú távú népgazdasági tervek koncepció kialakításával egyidejűleg a népességgazdasági távlati célkitűzéseire és megvalósításának feltételeire".

Az Országos Tervhivatal a fenti munka előkészítésére a Munkaerő és Életszinvonal Távlati Tervezési Bizottságot, illetve az általa létrehozott Népesedési Munkacsoportot kérte fel.

A Munkacsoport a távlati népesedéspolitikai koncepció kidolgozásában az 1973. évi párthatározatban foglalt irányelvekből indult ki. Figyelembe vette a párthatározat nyomán született kormányhatározatokat, felhasználta a párt- és kormányhatározatokat előkészítő vizsgálatok eredményeit; támaszkodott a távlati tervezés korábbi és jelenlegi szakaszaiban készült népesedéspolitikai és egyéb kapcsolódó tanulmányokra, a népesedéspolitikával összefüggő tudományos kutatásokra. Bár a tervek koncepció kitér a népesedéspolitika nem anyagi vonatkozású feladataira és eszközeire is, a népgazdasági tervvel való kapcsolatából következően nagyjából az anyagi vonatkozású eszközökkel és feladatokkal foglalkozik.

A párthatározat iránymutatásának megfelelően az itt következő távlati népesedéspolitikai tervek koncepció magában foglalja más részkoncepcióknak /jövedelem, lakásellátás, foglalkoztatás, gyermekintézmények stb./ a népesedéspolitikát érintő fejlesztési céljait és problémáit is. A népesedéspolitika céljai azonban szükségessé tették, hogy a részkoncepciókban javasolt fejlesztési céloktól helyenként eltérjünk.

A népesedéspolitikai célok megkívánják, hogy a javasolt intézkedések nagyrészt az V. ötéves terv időszakára - az 1977-79-es évekre - koncentráljuk. Ezért az óvodai,⁴⁹ a csecsemőotthoni, egészségügyi gyermekotthoni és a bölcsődei⁴⁹ hálózatot az V. ötéves

---

⁴⁹ A népesedéspolitikai szempontból indokolt fejlesztési változatot a II-es változatok tartalmazzák.

tervezőmunka során eddig előirányozottnál nagyobb mértékben javasoljuk fejleszteni.
Emellett szükségesnek tartjuk, hogy 1977-78-tól az első gyermek után is, annak három éves koráig, családi pótlékot fizessünk.

I. A NÉPESEDÉSPOLITIKA CÉLJAI

A népesedéspolitikán a népesség számára és összetételére vonatkozó népesedési célok meghatározását és a népesedési folyamatok tervszerű befolyásolását értjük a kitűzött célok elérésére. A népesedési folyamatok - e fogalom szűkebb értelme szerint - a következők: a házasságkötések, a válások, a születések, a halálozások, a vándorlások. Tágabb értelemben ide értjük mindazokat a folyamatokat, amelyek a népesség különböző ismérvek szerinti összetételét befolyásolják.

A népesedéspolitika a társadalmi folyamatok összességére kiterjedő társadalompolitika és gazdaságpolitika elválaszthatatlan része. A népesedési folyamatok összefüggenek a nők foglalkoztatásával, a gazdaság szerkezeti változásaival, a társadalmi mobilitással stb., stb. Különösen szoros a népesedéspolitika kapcsolata a jövedelempolitikával és a családpolitikával.

A népesedési folyamatok lényegesen befolyásolják a családok jövedelmi helyzetét, mivel a jövedelmi különbségeket befolyásoló legnagyobb hatású tényező a családok demográfiai összetétele. Ez a tényező természetesen visszahat a lakosság demográfiai magatartására is, mivel a demográfiai események lényegesen módosítják a családok anyagi helyzetét. Ugyanakkor a családok helyzetének minden változása és így a családpolitika is befolyásolja a demográfiai folyamatokat. Ezért a családpolitika szinte elválaszthatatlanul összefügg a népesedéspolitikával.

A jelenlegi magyarországi körülmények között a népesség számának és összetételének alakulását elsősorban a termékenység alakulása határozza meg. A házasságkötés és a halandóság jövőbeni alakulásában nem várhatók - és nem is idézhetők elő - olyan változások, amelyek a termékenység esetleges spontán módosulásának és népesedéspolitikai eszközökkel elősegíthető befolyásolásának a hatásához hasonló jelentőségűek lennének. Ezért itt csupán annak a megállapítására szorítkozunk, hogy a jelenlegi, demográfiai szempontból kedvező, házasságkötési szokások /majdnem mindenki megházasodik és az első ízben házasulandók átlagos életkora viszonylag alacsony/ fennmaradása kívánatos és azokat népesedéspolitikai eszközökkel is támogatni kell.

Az egészségügyi ellátás szerepe itt abban jelentős, hogy egészséges utódok születnek, s a gyermekek életét és egészségét hatékonyan megóvjuk, illetve betegség esetén helyreállítjuk. Népesedéspolitikai szempontból megkülönböztetett jelentősége van tehát a terhesgondozásnak és a csecsemővédelemnek. Népesedési szempontból fontos a halandóság, különösen a csecsemő- és felnőttkori halandóság csökkenése. Jóllehet, a

fentiekből következően az egészségügyi ellátás és a népesedési helyzet széles felületen érintkeznek egymással, a továbbiakban csak a termékenységgel közvetlenül összefüggő kérdéseket válaszoljuk, mivel a szorosabban vett egészségügyi ellátás feladatait az egészségügy távlati fejlesztési tervkoncepciója részletesen tartalmazza.

Az ország adott demográfiai helyzetében népesedéspolitikánk legfőbb feladata a születésszám kedvező alakítása. Ezért ez a tervtanulmány lényegében a születésszám befolyásolásával⁵⁰ foglalkozik. Ebből a szempontból népesedéspolitikánk fő célja - a következő 2-3 évtizedre vonatkozóan - a következő:

- a/ a születések számát legalább olyan mértékben kell növelni, hogy az a népesség reprodukcióját biztosítsa;
- b/ viszonylag kiegyenlített létszámú új generációk kialakítását kell elősegíteni és ezzel fokozatosan mérsékelni a népesség korösszetételének egyenetlenségét.

A népesség /egyszerű/ reprodukcióján azt értjük, hogy a szülők nemzedékének helyére ugyanakkora létszámú új nemzedék lépjen. Mivel a csecsemők és gyermekek egy kis része meghal, és a felnőtt nők egy töredéke is elhunyt, mielőtt gyermekeket szülhetett volna, az egyszerű reprodukció azt igényli, hogy 1000 felnőtt nőre átlagosan kb. 2200 élveszületés jusson. Figyelembe kell továbbá venni, hogy a nőknek egy kis része /kb. 5 %-a/ a szülőképes kor végéig nem házasodik meg.

A népesség /egyszerű/ reprodukciójához házaspáronként átlagban kb. 2,3 gyermekre lenne szükség. Jelenleg azonban a családok által tervezett és még inkább a tényleges termékenység alacsonyabb ennél annak ellenére, hogy Magyarországon ma, a múlthoz és más országokhoz képest is, a gyermektelen házaspárok aránya alacsony, és nem jelentős a biológiai okok miatt terméketlen házaspárok aránya sem. Az alacsony termékenység fő oka az, hogy igen csekély a kettőnél több gyermekes családok száma és aránya. A népesedéspolitika fő céljának eléréséhez tehát az szükséges, hogy a jelenleg uralkodó egy- és kétgyermekes családtípus helyett a jövőben a két- és háromgyermekes családtípus váljon általánossá.

---

⁵⁰ Nem térünk azonban ki e dokumentumban a termékenység nemzetiségi, foglalkozási, területi stb. differenciáira, sajátos, külön vizsgálandó problémáira.

A szükséges változások jellegét a következő táblázat jellemzi:

A házasság nők megoszlása /%/ az életük folyamán
született, ill. születendő gyermeke száma szerint

A gyermekek száma a családban	1970 tényleges /1/	1972 kivánt /2/	az egyszerű repro- dukcióhoz szükséges
0 gyermek	7	6	5
1 gyermek	30	16	10
2 gyermek	42	66	45
3 gyermek	13	10	34
4 és több gyermek	8	2	6
Összesen	100	100	100

/1/ A 30-39 éves házasság nők gyermekszám szerinti megoszlása. Ez a megoszlás lényegében az 1960-as évek termékenységi magatartásának az eredménye.

/2/ Az 1966-ban házasságot kötött nőknek gyermekszámra vonatkozó elképzelései 1972-ben.

Az eddigi vizsgálatok szerint a fenti cél elérése lehetségesnek látszik. A magyar családtervezési vizsgálatok azt mutatják, hogy az "ideális" gyermekszám /tehát amelyet a családok az adott körülményeiktől függetlenül helyesnek tartának/ jóval nagyobb a tervezett és különösen a ténylegesen megszült gyermekszámnál; lényegében azon a szinten van, amely az egyszerű reprodukcióhoz szükséges lenne, illetve annál kissé nagyobb /2,4 gyermek/. Ez úgy értelmezhető, hogy a családok körülményeinek javulása, a nagyobb gyermekszámmal járó terhek csökkenése esetén valószínűleg szűkülne a különbség egyrészt az ideálisnak tartott és a tervezett, másrészt a tervezett és ténylegesen megszült gyerekek száma között, vagyis a tényleges gyermekszám közeledhetne az ideálisnak tartotthoz.

Az egyszerű reprodukció elérése - mint minimális cél - mellett a másik népesedéspolitikai cél a korösszetétel fokozatos kiegyenlítése. A születésszám ingadozásának hatását mutatja, hogy 1970. január 1-én pl. az 5 éves korosztály létszáma 126 ezer, a 15 éves koruké 208 ezer fő. Az egyes nemzedékek létszámának ilyen nagy különbségei komoly nehézségeket okoznak a társadalmi-gazdasági fejlődésben /pl. az oktatásban, a munkaerőgazdálkodásban, a lakásgazdálkodásban stb./.

Tervszerű népesedéspolitika, a születések számának megfelelő befolyásolása nélkül a demográfiai hullámhegyek és hullámvölgyek folyamatosan megismétlődhetnek aszerint, hogy nagyobb, illetve kisebb létszámú női nemzedékek lépnek az egyes időszakokban az aktív szülőképes korba. Adott viszonyaink között a születésszám növekedését ösztönző népesedéspolitikai intézkedéseket úgy kell időzíteni, hogy azok legerősebb hatásukat akkor fejtsék ki, amikor a hatvanas években született alacsony létszámú női nemzedékek a 18-29 éves korba lépnek, amely korcsoportokra a születések túlnyomó többsége jut. Ez az időszak az 1970-es évek vége felé kezdődik és az 1980-as évek első felében tetőzik. Ebben az időszakban - változatlan termékenység mellett - csupán a

korstruktúra változásai következtében legalább 25 %-kal csökkenne a születések száma /lásd 7. és 9. sz. tábla/.

Ezért az 1976-1980 tervidőszakban, lehetőleg már 1977-1978-tól kezdődően nagy hatású népesedéspolitikai intézkedéseket kell bevezetnünk, amit az V. ötéves terv folyamatban levő munkái részben elő is irányoznak. Erre annál is inkább szükség van, mert a korábbi tapasztalatok alapján feltehető, hogy az 1973. évi párthatározat alapján megtett intézkedések hatása ekkorra már jórészt megszűnik. A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a születéseket ösztönző intézkedések hatása részben átmeneti jellegű és a születések időzítésével függ össze. A házaspárok egy része ugyanis ösztönzés hatására csak előbbre hozza az első esetleg a második gyermek születését anélkül, hogy a végleges családnagyságra vonatkozó terveiket és magatartásukat módosítanák. Az ebből eredő születési többlet azonban csak két-három éven keresztül jelentkezik, ezt követően a többlet elmarad, sőt visszahatásként a születések száma csökkenhet is. Az első és második gyermek időben előre hozott megszületése ugyanis a későbbi időszakban szükségképpen csökkenti az első- és másodszülöttek számát; ezeknek pótlását csak a magasabb sorszámú /3. és további/ születések többlete ellensúlyozhatja.

Az 1974. évi januári-februári szülészeti események /születések, abortuszok, terhes-gondozásra való jelentkezések/ adatai alapján várható, hogy az ez évi születésszám jóval nagyobb lesz annál, mint amit a mellékelt előreszámítás feltételezett /169 000/ és valószínű, hogy a többlet nagy része az egyébként későbbi évekre várható születések előbbrehozásából adódik.

Fentiek következtében rendkívül fontos, hogy a magasabb termékenységi magatartásra való átmenetet az 1970-es évek utolsó harmadában /1977-79/ már biztosítsuk, elkerülendő, hogy 1953-1962. évi születési hullámhegy, ill. hullámvölgy ingadozásai megismétlődjenek, sőt esetleg kumulált formában jelentkezzenek. Ezért erre az időszakra kell koncentrálni azokat a népesedéspolitikai erőfeszítéseket, melyekkel biztosítani kívánjuk az egyszerű reprodukcióhoz szükséges gyermeklétszám szerinti megoszlást, az 1960-as évek termékenységi magatartása nyomán kialakult jelenlegi tényleges megoszlással szemben.

Ezért minél magasabb lesz a most következő években a születések száma, annál inkább indokolt az 1977-78-ban koncentrált hatású népesedéspolitikai intézkedéseket bevezetni.

II. NÉPESEDÉSPOLITIKÁNK ALAPELVEI

Az aktív népesedéspolitika eszközeinek kialakításában három alapelvet célszerű követni:

1. A társadalom számára optimális gyermekszám elérésére, az anyák fokozott támogatásával, a gyermeknevelés terheinek csökkentésével, a gyermekes családok társadalmi-gazdasági helyzetének javításával ösztönözzük a családokat. A születésszám növelését célzó kényszerintézkedések csak átmeneti és kétes értékű eredményeket hoznak. A nem kényszerjellegű intézkedések hatása lassabban bontakozik ki, ezek esetleg "költségesebbek" is, de nem járnak olyan következményekkel, amelyek népesedési és társadalmi-politikai szempontból is károsak.
2. Társadalmunknak fokozatosan magára kell vállalni a gyermekek eltartási és nevelési költségeinek nagyobb részét. Jelenleg a gyermekek átlagos családi fogyasztásának kb. 18 %-át kapják vissza a családok a pénzbeni társadalmi juttatásokból /családi pótlék stb./ Népesedési és jövedelemelosztási szempontból is az a célszerű, ha a társadalmi hozzájárulás különböző elemei közül a pénzbeni juttatások, elsősorban a családi pótlék növekszik a leggyorsabban.
3. A népesedéspolitikai szempontoknak nemcsak a népesedést közvetlenül érintő gazdasági jellegű intézkedésekben kell érvényesülniük, hanem a társadalmi élet minden területén; a népesedéspolitika csak az egész társadalompolitika szerves részeként lehet hatékony.

Azt az elvet, hogy a társadalom a gyermekek eltartási és nevelési költségeinek növekvő részét magára vállalja, az indokolja, hogy modern gazdasági viszonyok között a család szerepe a termelésben lényegesen megváltozott, és így a gyermekek számottevő anyagi terhet jelentenek a családok számára. Ez is szerepet játszik abban, hogy a házaspárok a fejlett országokban gyermekeik számát korlátozzák, noha a társadalom számára fontos, hogy kellő számú gyermek szülessék.

A gyermekek eltartási költségeinek társadalmi átvállalását a népesedési szempontoktól függetlenül is megkövetelik a szocialista társadalom elosztási viszonyai. A társadalmi juttatások ugyanis lényegesen csökkentik a családi jövedelmeknek a munkától független okok miatti szóródását, a családok demográfiai összetétele, gyermekszáma következtében előálló életszínvonal különbségeket.

III. A JELENLEGI NÉPESEDÉSI HELYZET OKAI

Magyarországon a születésszám folyamatos csökkenése a 19. század végén kezdődött és - az első világháborút követő ingadozástól eltekintve - megszakítás nélkül folytatódott a felszabadulásig. Az élveszületések száma már a második világháborút megelőző években - az akkori kedvezőtlen halandósági viszonyok mellett - sem biztosította volna hosszabb távon a népesség reprodukcióját.

A felszabadulást követően az élveszületési arányszám átmenetileg kissé megnőtt, majd az abortusztilalom átmeneti hatásaként 1953 és 1955 között még magasabbra emelkedett /1954-ben tetőzött 23 ezrelékkal/. Lényegében ennek visszahatásaként a művi abortuszok engedélyezését követően a születésszám gyorsan csökkent és 1962-ben elérte a legalacsonyabb szintet /12,9 ezrelék/. Ez akkoriban nemzetközileg a legalacsonyabb élveszületési arányszám volt, de az 1970-es években több nyugat-európai és szocialista országban is hasonlóan alacsony, vagy még alacsonyabb élveszületési arányszámok alakultak ki /lásd 1. sz. tábla/.

A hatvanas évek közepén a korstruktúra változásának hatásaira az 1000 lakosra jutó halálozások száma is növekedni kezdett a korcsoportonkénti halandóság lassú javulása, illetve stagnálása ellenére. Erre a tendenciára a jövőben is számítani kell. Ezért a hatvanas évek elején kialakult alacsony termékenységi szint mellett az ország népessége az 1980-as évektől csökkent volna.

Ezeknek a tényeknek felismerése alapján már az 1960-as években intézkedések történtek a születések ösztönzésére. Többször emeltük a családi pótlékot, majd bevezettük a gyermekgondozási segélyt is. Feltehetően ezek az intézkedések is hozzájárultak ahhoz, hogy az élveszületési arányszám 1966-ban, majd 1967-ben lényegesen emelkedett és azóta 14,5 és 15,1 % között mozog /1973-ban 15,0 % volt/. Ez a termékenység sem elég azonban még a népesség reprodukciójához.

A termékenység csökkenése bizonyos mértékig természetes velejárója a gazdasági és társadalmi fejlődésnek. Az iparosodás, a városiasodás, az iskolázottsági szint emelkedése, a nők gazdasági aktivitásának növekedése és más hasonló tényezők együttjárnak a termékenység csökkenésével. A hazánkban érvényesült tendenciához hasonló változás ment végbe Nyugat-Európában a két világháború között, és a többi európai szocialista országban az 1960-as években.

A magyarországi termékenységi helyzetnek van néhány speciális tényezője is, amelyek a termékenység csökkenését meggyorsították és viszonylag alacsony termékeny-

ségi szint kialakulásához vezettek. Ilyen tényezők a nagy társadalmi mobilitás, a gyors iparosodás és városiasodás, a nagymértékű lakáshiány stb. Mindezek a folyamatok az ötvenes évek végén, a hatvanas évek első felében meggyorsultak, illetve a lakás-helyzet csak lassan javult. Ugyanakkor gyorsabban nőtt az életszínvonal is, de ezzel egyidejűleg, sőt ennek a hatására az igények is gyorsabban emelkedtek. A többgyermekes családok jól érzékelhető hátrányba kerültek ezeknek az igényeknek kielégítésében. Ezért vált majdnem általánossá a kétgyermekes családtípus, miközben megnőtt az egygyermekes családok aránya is.

Mind más országok népesedéstörténetének tanulmányozása, mind a közelmúlt magyar tapasztalatai arra engednek következtetni, hogy a gyermekes családokat támogató népesedéspolitikai intézkedések - sőt már az intézkedések előkészítésével változó társadalmi légkör - kedvezően járulnak hozzá a termékenység emelkedéséhez.

Például miután 1966 februárjában felemeltük a családi pótlékot, majd 1967-ben bevezettük a gyermekgondozási segélyt, a termékenység emelkedése is meggyorsult. Ez a hatás azonban nem lehet tartós, többek között azért sem, mert az azonos összegű juttatások ösztönző ereje a nominálbérek és az árak emelkedése következtében csökken. Többek között ezzel magyarázható, hogy a termékenység az 1968-ban elért szintről kissé visszaesett. Az 1972-73. évi intézkedések után viszont a termékenység ismét emelkedett.

Valószínű tehát, hogy a gyermekes családok életkörülményeinek további jelentős és folyamatos javítása emelné a népesség termékenységét.

IV. AZ AKTIV NÉPESEDÉSPOLITIKA SZOCIÁLIS ÉS GAZDASÁGI JELLEGŰ FŐBB ESZKÖZEI

1. A gyermekes családok lakásellátásának javítása

A népesedést ösztönző pénzbeli juttatások, valamint a gyermekintézményekkel való ellátottság javításában eddig is értünk el eredményeket. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a népesedést befolyásoló gazdasági-szociális tényezőkkel kapcsolatos feszültségek már ma is és a jövőben egyre inkább a lakásellátás⁵¹ körül koncentrálnak.

Az 1960-as évek eleje óta folyó erőfeszítések ellenére lakásellátottságunkat - különösen a városokban - még mindig a lakáshiány jellemzi, és különösen a fiatal házaspárok és a többgyermekes családok esetében fokozódó feszültségeket okoz. Az ország mai társadalmi-gazdasági viszonyai között a családalapításnak és a kívánatos gyermekszám kialakításának elemi feltétele a megfelelő számú és minőségű lakás. A lakásellátás távlati fejlesztési tervszámításai szerint ez az egyensúlyi helyzet előreláthatólag csak az 1980-as évek második felében érhető el.

Az egyensúlyi helyzet kialakulásáig különösen fontos, hogy a lakásépítés és elosztás megfelelő szabályozásával is elősegítsük a népesedéspolitikai célok megvalósítását. Ehhez a lakásépítésben elsősorban az állami bérlakások arányának és alapterületének növelése szükséges. A magánérőből épülő lakások állami támogatásában - beleértve a családi házépítés támogatását is - tovább kell erősíteni a népesedési-szociális tényezők szerepét.

Budapesten és a városokban már a következő években ki kell elégíteni minden három- és többgyermekes család, majd a későbbi években esetleg minden kétgyermekes család lakásigényét, azaz megfelelő nagyságú lakáshoz kell juttatni az önálló vagy elfogadható lakással még nem rendelkező ilyen családokat.

Hosszabb távra szóló tartós feladat a fiatal házaspárok lakáshoz jutásának megkönnyítése az utóbbi években kialakított feltételekkel, illetve ezek továbbfejlesztésével. A család által nevelt gyermekek számát célszerűen figyelembe kell majd venni, akkor, ha a bérlakások bérét szorosabban összekötjük a lakások fenntartási költségeinek alakulásával.

A lakásellátáshoz kapcsolódó és népesedéspolitikával is összefüggő feladat azoknak a kommunális létesítményeknek a fejlesztése, melyek a gyermek fizikai és szellemi fejlődését elősegítik. Megfelelő nagyságú és számú parkok, játszótérek, sportlétesítmények

⁵¹Részletesebb javaslatot lásd az 1.sz. mellékletben.

és művelődési-szórakozási intézmények építését és fejlesztését kell előirányozni.

2. A családi pótlék és a gyermekgondozási segély

A népesedésre ható pénzbeni társadalmi juttatások közül kiemelt szerepe van a családi pótléknak. Ez az egyetlen olyan juttatási forma, amely a gyermekek felnövekedéséig rendszeres és tartósan kiegészíti a gyermekes családok jövedelmét. Népesedéspolitikai és jövedelempolitikai szempontok egyaránt azt igénylik, hogy a következő 5 éves tervidőszakban és hosszabb távon is jelentősen növeljük a családi pótlék összegét és a folyósítás feltételeit úgy módosítsuk, hogy annak népesedési hatása erősödjék.

A jövedelempolitikai tervkoncepció előirányozza, hogy a családi pótlék a gyermekek növekvő családi eltartási költségeinek fokozatosan emelkedő arányát fedezze. A tervszámítások szerint ez az arány - családi pótlékre jogosult gyermekekre számítva - a jelenlegi kb. 18-19 %-ról 1975-ig 24-25 %-ra, 1980-ig 30-32 %-ra, 1990-ig pedig mintegy 50-52 %-ra növekedne /lásd 1-3. sz. tábla/.

A családi pótlék összegének a gyermekek számától függő progresszivitását a jövőben is a jelenlegi juttatási elvnek megfelelően célszerű fenntartani. Eszerint a három-gyermekes család részesül a gyermekenként legnagyobb összegű családi pótlékban. A negyedik és minden további gyermek után a harmadik gyermek után járó családi pótléket célszerű folyósítani.

Népesedési szempontból feltétlenül indokolt a családi pótlék kiterjesztése az első gyermek után is, annak 3 éves koráig. A demográfiai vizsgálatok szerint az eredetileg két vagy három gyermeket tervező családok számottevő része megáll az első gyermek után. Ez a magatartás nyilván éppen azokkal a nehézségekkel függ össze, amelyekkel a családok az első gyermek megszületése után szembetalálkoznak és amelyek leküzdésében a társadalom eddig igen kevés segítséget nyújtott számukra. Fokozott támogatásban kellene részesíteni az első gyerekes családokat azért, hogy ezzel erősítsük eredeti törekvésüket a második és harmadik gyerek szülésére. Feltehetően ilyen hatással járna az egy gyermek után csak időlegesen folyósítandó családi pótlék. A három évet az indokolja, hogy a két egymást követő szülés között kívánatos időtartam 2-3 évre tehető. Az intézkedés bevezetése - népesedéspolitikai szempontból - 1977-78-ban lenne kívánatos.

A gyermekgondozási segély a gyermekek nevelésében, a születésszámba gyakorolt hatásában, a 0-2 éves gyermekek kedvezőbb morbiditási arányaiban és szocializációjában, a szülő nők életkörülményeinek könnyítésében és a nők döntési szabadságának erősítésében egyaránt jó tapasztalatokat hozott. Nem módosítja a kedvező képet, hogy ennek az intézkedésnek is vannak kedvezőtlen hatásai, amelyek egyrészt a nők munkába való előrehaladásával függnek össze, másfelől a népgazdaság munkaerőhelyzetét érintik. Le-

hetőség van azonban arra, hogy a gyermekgondozási segélyrendszer előnyeit fenntartva, csökkentjük a velejáró henézségeket.

Mindezek miatt a gyermekgondozási segély fenntartása és továbbfejlesztése kívánatos. Ez mindenekelőtt azt kívánja meg, hogy a segély összegét a jövőben a munkajövedelmekkel azonos arányban növeljük. A segély összegének emelését koncentráltan, 5 éves tervidőszakonként legalább egyszer, nagyobb összegű emeléssel célszerű végrehajtani. Ezt a programot előre meg kell hirdetni. Ezenkívül még 1980-ig a mezőgazdaságban dolgozó anyáknak is ugyanolyan összegű segélyt kell folyósítani, mint amennyit a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatott nők kapnak.

Az V. ötéves terv időszaka alatt - előzetes számítások szerint - a gyermekgondozási segély jelenlegi 840 Ft-os átlagos összegét - változatlan áron - kb. 1000 Ft-ra, 1990-ig kb. 1400-1500 Ft-ra kellene felemelni /lásd 1-3.sz. tábla/.

Tekintettel arra, hogy már ma is és a jövőben még inkább a gazdaságilag aktív népességtől várható a szülıések többsége, folyamatosan vizsgálni kell a gyermekgondozási segély igénybevételének és ehhez kapcsolódóan a nők társadalmilag szervezett munkából való kiválásának, illetve visszatérésének tapasztalatait.

Ezzel összefüggésben megvizsgálandó a gyermekgondozási segély továbbfejlesztése oly módon, hogy a dolgozó nők a szülıési szabadságot követően, akkor is segélyben részesüljenek, ha nem maradnak otthon. A továbbdolgozó nőknek folyósított segély összege valamivel alacsonyabb lehetne, mint az otthonmaradó anyáké. Ugyanakkor a segélynek megfelelő mértékben fel kellene emelni a bölcsödei térítés összegét. Ez az intézkedés tulajdonképpen növelné a nők választási szabadságát az otthonmaradás és a továbbdolgozás között. Ez csökkentené a bölcsöde iránti igényeket, valamint az otthonmaradó nők számát is.

3. A gyermekintézmények fejlesztése

A gyermekintézmények /bölcsöde, óvoda, napközi stb./ jelentősége általános társadalmi szempontból és a népesedéspolitikai sajátos szempontjából a jövőben is növekszik. Ez részben azzal függ össze, hogy tovább emelkedik a nők foglalkoztatottsága, részben azzal a fontos szereppel, amit a gyermekintézmények a családi környezetből eredő társadalmi különbségek kiegyenlítésében játszanak. Ezen túlmenően a gyermekintézmények nagymértékben könnyítik a gyermekes családok anyagi terheit és a gyermekneveléssel járó gondjaikat. Mindezek miatt a gyermekintézmények fejlesztése fontos távlati feladat. A gyermekintézmények igénybevételének jelenlegi kedvezményes feltételeit a jövőben is fenn kell tartani. A gyermekintézmények között az óvoda szerepe a lefontosabb. Az óvodáskorban /3-5 év/ a kisgyermek még állandó gondozásra szorulnak, amit az óvoda jól tud látni és ezzel a szokásos munkaidő alatt mentesíti a családot a gyermeknevelés gondjaitól. Ugyanakkor az óvoda a családi nevelést hatékonyan egészíti ki a társadalmi neveléssel, megkönnyíti a gyermek társadalmi beilleszkedését és jelentős szerepe van a

kisgyermek iskolai előkészítésében.

Ezek az okok magyarázzák, hogy az óvodai elhelyezés iránti igény kielégítetlensége - különösen a városokban - növekvő társadalmi feszültségeket okoz. Ugyanakkor az óvodai ellátással szembeni társadalmi igények demográfiaileg behatároltak, ami lehetővé teszi, hogy belátható idő alatt elérhessük az igények kielégítését.

Az eddigi számítások szerint /lásd 4/a, tábla/ 1975-re a 3-5 éves gyermekek kb. 72 %-a helyezhető el óvodában, az intézmények túlszűfűlésével. Az előzetes számítások az V. ötéves terv időszakára ugyanannyi új óvodai férőhely /70 ezer/ létesítését iránnyozzák elő mint amennyi 1971 és 1975 között épűlne. Mivel a most következő években viszonylag nagylétszámű női korosztályok lépnek aktív szűlőképes korba és ugyanakkor a népesedéspolitikai intézkedések is előreláthatólag növelik a termékenységet, a népeségi prognózisok szerint az óvodáskorű népesség száma oly mértékben emelkedne 1980-ig, hogy az óvodai elhelyezés aránya 1980-ban alig javűlna 1975-höz képest; lényegesebb javűlás csak Budapesten és az 5 nagyvárosban várható. Ha a szűlések száma a prognózisban feltételezettnél nagyobb lesz - ami ezidű szerint lehetségesnek látszik - még az óvodai ellátottság előbb feltételezett javűlása sem következne be.

A szűkséges erőforrások nagyságát és az óvodai fejlesztést támogató társadalmi mozgalom aktivitását figyelembe véve lehetséges - népesedési és politikai szempontból pedig feltétlenül szűkséges lenne -, hogy 1976 és 1980 között kb. 100 ezer új óvodai férőhelyet létesítsűnk. Ezzel 1980-ra kb. 82 %-os ellátottságot érhetnénk el, amely esetben Budapesten és a fejlűdű városias telepűléseken már 1980-ra kielégíthetűjuk az óvodai ellátás iránti társadalmi igényeket.

A nyolcvanas években az új óvodai férűhelyek létesítésének volumene - a szanálások növekvű mértéke mellett is - fokozatosan csűkkenhet, mikűzben egyre nagyobb gondot kell majd fordítanunk az óvodai ellátás minűségének javítására. Az óvodai ellátottság szintje 1990-ig elérheti a 85-87 %-ot. Ez az arány - figyelembe véve a tanyákat és az elnűptelenedű vagy egész kis lélekszámű közsűgeket, amelyekben az óvodáskorű gyermekek nevelésének társadalmi támogatása más módszereket igényel - azt jelentené, hogy még a távlati terv vége előtt országosan és társadalmi méretekben megoldhatűjuk az óvodai ellátás mai társadalmi problémáját.

A bűlcsűdűskorű gyermekek nevelésében pedagógiai, pszichológiai és egészségűgyi okok miatt is az anyai - családi nevelésé az elsőbbség. Ezt a gyermekgondozási segűly rendszere - a nők foglalkoztatottságának magas aránya mellett is - lehetővé teszi. A nők egy része azonban nem veszi igénybe ezt a lehetűséget, vagy csak rövidebb ideig marad otthon. Ezért tartűsan kielégítetlen a bűlcsűdei elhelyezés iránti igény. Ezért tovább kell haladni a bűlcsűdei ellátás fejlesztésében is. A fejlesztés lehetséges és

szükséges értékei közötti sáv azonban itt jóval szélesebb - különösen az V. ötéves terv időszakában - mint az óvodáknál. Amennyiben a gyermekgondozási segély-rendszer módosítása nem következik be és így nem mérsékelhető a bölcsődei ellátás iránti igények növekedése, úgy valószínű, hogy ötvenként 17-20 ezer új bölcsődei férőhely létesítése szükséges a bölcsődei elhelyezés iránti igények kielégítéséhez /lásd 5/a ; b tábla/.

Az iskoláskorú gyermekek intézményes ellátásában fontos szerepe van jelenleg az iskolai napközi otthonoknak. Az általános iskola alsó négy osztályába járó gyermekeknek mintegy 38 %-a, a felső osztályos tanulók 18 %-a /együtt 29 %/ részesülhet 1975-ben napközi ellátásban. Ez az arány még nem elégítheti ki a társadalmi igényeket és ezért különösen az alsó tagozaton törekedni kellene a napközi ellátás gyorsabb fejlesztésére.

Az ellátottsági arány növelése mellett egyre nagyobb fontossága van annak, hogy - összhangban a köznevelés fejlesztésével - megjavítsuk a napközi ellátás minőségi színvonalát, az étkezés és pihenés, a játék és sport, valamint a tanulás anyagi-személyi feltételeit. Ezért a napközök költségvetési normáit felül kellene vizsgálni és ellátásukat az eddiginél gyorsabban kellene javítani. Meg kell továbbá vizsgálni az ingyenes tanszerjuttatás és az ingyenes ebéd fokozatos bevezetésének lehetőségét is az iskolákban.

A gyermekintézmények között fontos szerepük van a csecsemőotthonoknak és az egészségügyi gyermekotthonoknak is. Ezek volumene nem túl nagy, szerepük tágabb értelemben vett népesedési szempontból, és különösképpen a társadalompolitika általánosabb követelményei tükrében nagy. Ezért ezeket az intézményeket úgy kell fejleszteni, hogy mielőbb biztosítható legyen az igények teljes kielégítése.

Az V. ötéves terv eddigi számításai 2200 új egészségügyi gyermekotthoni férőhely létesítését irányozzák elő. Ezidő szerint azonban 3600 családban nem nevelhető, szellemileg-testileg fogyatékos, ellátatlan gyermeket tartanak nyilván. Az ebből eredő súlyos családi-társadalmi problémák mielőbbi megoldására gyorsítani kell az egészségügyi gyermekotthonok fejlesztését. A viszonylag kis beruházási igényre való tekintettel, célszerű volna az V. ötéves tervben 3-3600 férőhelyet létesíteni. Ebben az esetben a VI. ötéves terv időszakában mintegy 1-1500 új férőhely beruházásával elérhető a felmért igények teljes kielégítése.

Az V. ötéves terv jelenlegi számításai 800 új csecsemőotthoni férőhely építését irányozzák elő. Tekintettel arra, hogy jelenleg a kórházak gyermekosztályain az ágyak egy részét tartósan lefoglalják azok a csecsemők, akiknek nincs családjuk és csecsemőotthonban férőhely hiánya miatt nem helyezhetők el, racionális volna 1980-ig mintegy 2500 új férőhelyet létrehozni. Ebben az esetben ötvenként további 1-1000 férőhely lé-

tesítésével 1990-ig elérhetőnek látszik a csecsemőotthoni elhelyezés iránti igények kielégítése.

4. Egyéb népesedéspolitikai intézkedések

A népesség demográfiai magatartásának megváltoztatása sokrétű intézkedéseket igényel, mivel csak a sokoldalú intézkedések komplexuma bizonyíthatja meggyőzően, hogy társadalmunk átfogó és növekvő mértékű megbecsülésben és támogatásban részesíti a gyermekes családokat. Ezért a lakásellátás javítása, a gyermeknevelés pénzbeni támogatása és a gyermekintézmények fejlesztése mellett más intézkedéseket is kell tennünk.

Fontosabb intézkedésként a következők merülhetnek fel:

- növelni kell a szülési szabadság hosszát 4-6 héttel, úgy hogy a 24-26 hétre növekedett szülési szabadságtól 6 hét kizárólag a várható szülés előtt legyen igénybe vehető. Ez a szabályozás a gyermeket váró, különösen a fizikai munkát végző anyák körülményeit javítaná a terhesség utolsó időszakában, ami kedvezően befolyásolná a gyermekek egészségi állapotát is; előreláthatólag hozzájárulna a szülési szövődmények és a koraszülési arány stb. csökkenéséhez;
- családalapítási hitelt kell nyújtani a fiatal /30 éven aluli/ házasulóknak az első házasság esetén. A hitel nagysága kb. 10-12 havi átlagos keresetig terjedhet és a törlesztést a születendő gyermekek számától függően progressziven csökkenteni kellene. A hitel kedvezményes kamatú; törlesztését a hitelfelvét után 2-3 évvel kellene megkezdeni és 8-10 éven belül befejezni;
- az egyszeri szülési segély nagyságát /jelenleg 2500 Ft/ legalább 5 évenként a nominálkereset növekedésének megfelelő mértékben időről időre fel kell emelni;
- a tanácsoknak a szociálpolitika segélykeretből kiemelten kell támogatni az arra rászoruló, mindenekelőtt a 3 és többgyermekes családokat;
- a kedvezményes vagy ingyenes üdülés keretében előnyben kell részesíteni a gyermekes családokat, ill. a gyermekeket, elsősorban a 3 és többgyermekeseket;
- továbbra is fenn kell tartani a gyermektápszerek, a gyermekjátékok és sportfelszerelési cikkek, valamint 10-12 éves korhatárig a gyermekruházati cikkek ártámogatását. Az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani arra, hogy a dotált árúak a keresletnek megfelelő mennyiségben és jó minőségben kerüljenek a piacra.

V. A NÉPESEDÉSPOLITIKA EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSAI

Az egészségügyi ellátás a születésszám növelését követlenül a meddő nők aránya csökkentésével befolyásolhatja. Tekintettel arra, hogy a megfelelő korú házasságkötés csak kevesebb mint 5 %-a gyermektelen - s ezeknek egy része is más ok miatt - a meddőség csökkentésének hatása a szülések számára - még a másodlagos, vagyis az egy vagy több gyermek után fellépő meddőséget is figyelembe véve - csekély lehet. Jelentős azonban az ide vonatkozó intézkedések szemléletformáló hatása.

A családtervezés helyes gyakorlatának kialakítása és fejlesztése céljából a 35 évnél fiatalabb házaspárok - az újabb intézkedéseknek megfelelően - házasságkötés előtt kötelező családtervezési tanácsadón vesznek részt. Ezt azonban csupán első lépésnek tekinthetjük a helyes családtervezési gyakorlat egész társadalmat átfogó megvalósításához vezető úton. Ezt a célt két komplex tevékenység kifejlesztésével érhetjük el. Az egyik az iskoláskorban megkezdett és fokozatosan az egész társadalomra kiterjesztett szexuál-etikai és családvédelmi nevelés. Ez részben az egészségügyi felvilágosító hálózat sajátos feladata, részben az egészségügyi intézményeknek és szakembereknek aktív részvételével az iskolák, a társadalmi- és tömegszervezetek felvilágosító-nevelő munkája.

A másik fő feladat a családtervezési gyakorlatban való aktív közreműködés alapvetően a meglévő gyógyító-megelőző intézmények fejlesztésével, tevékenységük kiterjesztésével. A megelőző-gyógyító munkába integrált családtervezési támogatásban az integráció minden esetben szakmai integrációt, egyes esetekben pedig szervezeti integrációt is jelent. E tevékenység keretében az egészségügyi szakemberek nemcsak a szokásos értelemben vett tanácsadó-felvilágosító munkát végzik el, hanem további fontos feladatuk, hogy az újszülöttek életképessége, egészségügyi állapota és egyéb szempontok fokozódó mértékben érvényesüljenek a tanácsadási munkában.

Már a legközelebbi években gondoskodni kell a meddőség megszüntetésére alkalmas gyógyszerek importjáról vagy ilyen licenc megvásárlásáról. Rövid időn belül a szükséges mértékben bővíteni kell a fogamzásgátló gyógyszerek és eszközök választékát is részben ugyancsak licencvásárlás, illetve import útján.

A népesedéspolitikai határozat alapján hozott intézkedések hatására a népesség családtervezési magatartása előreláthatólag meg fog változni. Ezt a változást gyorsítani fogja, hogy a közeljövőben sor kerülhet a fogamzásgátlás, sőt a terhességmegszakítás

tás egészségre kevésbé káros új módszereinek alkalmazására is, ami a terhesség művi megszakítását szabályozó mai rendelkezések korszerűsítését is elő fogja segíteni.

A veszélyeztetett terhes nők helyzetének javítására, a koraszülések megelőzésére és csökkentésére a tudomány újabb eredményeinek megfelelő új eljárási szabályokat kell kidolgozni és bevezetni /táppénzbehelyezési és egyéb jogszabályok stb./.

A dolgozó anyák és terhes nők egészségének hatékonyabb megóvása és munkakörülményeinek javítása céljából felül kell vizsgálni a terhes nők által betölthető munkakörök jegyzékét és egészségügyi indikáció esetében kötelező jelleggel gondoskodni kell más, megfelelő munkakörbe helyezésükről, műszak-beosztásuk módosításáról korábbi átlagkeresetük fenntartása mellett.

VI. A TÁRSADALMI TUDATFORMÁLÁS, AZ ISMERETTERJESZTÉS ÉS NEVELÉS SZEREPE A NÉPESEDÉSPOLITIKÁBAN

A népesedési helyzet kedvező változását célzó anyagi intézkedések csak akkor lehetnek eléggé hatásosak, ha a népesség és azon belül elsősorban a fiatal generációk, illetve házaspárok tudatát, az ideális, a kívánt és a tervezett gyermekszámra vonatkozó elképzeléseket, kedvező irányban befolyásolják. A társadalmi tudat elemei összefüggnek az objektív anyagi feltételekkel, de attól kisebb-nagyobb mértékben elmaradhatnak, illetve függetlenül is az anyagi körülményektől. A tudati helyzet, ezen belül a gyermekszámra vonatkozó elképzelések tehát nem mindig egyértelműen és azonnal követik az anyagi helyzet változását. Ezért a népesedési célok megvalósításában az anyagi jellegű intézkedések mellett, azokkal párhuzamosan, rendkívül fontos a társadalmi tudat alakítása.

A társadalmi tudatot befolyásoló tevékenység szervezésében figyelembe kell venni a népesedéspolitika és a családpolitika közötti szoros kapcsolatokat. A család a mai szocialista társadalomban és a belátható jövőben is mind az egyéni élet, mind az egész társadalmi fejlődés szempontjából az egyik legfontosabb társadalmi alapsejt. A társadalmi-gazdasági viszonyok lényegesen módosították a család hagyományos funkcióit és kereteit, de a családi nevelés által kialakított nézetek és magatartások ma is meghatározó jellegűek.

A családban kialakuló egyéni magatartásmódok - amint erre számos példa van - kisebb vagy nagyobb mértékben eltérnek a társadalmi követelményektől, illetve a társadalmat képviselő intézmények által megfogalmazott - valós vagy vélt - igényektől és szükségletektől. Ez az ellentmondás világosan megmutatkozik a családok demográfiai magatartásában is. Éppen ezért a demográfiai magatartás befolyásolását célzó népesedéspolitikában különös gonddal kell figyelembe venni a család, mint sajátos társadalmi csoport helyzetét és nem egyszerűen az egyéni, hanem elsősorban a családi magatartások és szokások befolyására kell törekedni.

A társadalmi tudat alakításának fontos eszközei a sajtó, a rádió és televízió, a film, a szépirodalmi alkotások, a színházi előadások, a tudományos ismeretterjesztés. Fontos feladat annak elősegítése, hogy mindezekben a területeken megbízható információkkal rendelkezzenek a népesedési problémákról és ezek alapján hitelesen, átgondoltan, és nem kampányszerűen foglalkozzanak a népesedés kérdéseivel. A népesség demográfiai magatartását, gyermekkel, családdal kapcsolatos gondolkodását a társadalmi-gazdasági

körülmények a történelmileg kialakult hagyományok, szokások, normák határozzák meg. Ezért megváltoztatásuk folyamatos, rendszeres, hosszú időszakot felölelő befolyásolást kíván meg. Ez természetesen feltételezi a népesedési folyamatok és az ezzel kapcsolatos jelenségek rendszeres figyelemmel kísérését, elemzését. Folytassanak eszmei harcot a népesedési helyzetet nacionalista alapon dramatizáló, a népesedési problémákat közömbösen, cinikusan kezelő és a valláserkölcsei hatásokról táplálkozó nézetekkel szemben.

A társadalmi tudat kialakításában fontos tényező az iskola, különösen azért, mert éppen azokat a különösen fogékony fiatalokat neveli, akik néhány évvel később fiatal házások lesznek. Ezért a népesedés és a család kérdéseinek tisztázását szerves módon be kell építeni az iskolai tananyagba és a nevelőmunkába.

A népesedéssel kapcsolatos társadalmi tudat alakítását - a már említett okok miatt - szorosan össze kell kapcsolni a családi életre neveléssel, valamint a családvédelemmel, mert a gyermekek a családokban fognak születni és a család helyzetének, belső életének minden változása befolyásolja a népesedési folyamatokat.

A tudatra ható tevékenységben tartalmilag annak megértetésére kell a hangsúlyt helyezni, hogy a gyermekek szülése, felnevelése az emberi életnek nemcsak szerves, természetes része, hanem egyben egyik fő feltétele az egyéni és a családi élet kiteljesedésének. Forrása sok emberi öröme és megelégedettségnek; a társadalmi és a családi érdekek e vonatkozásban egybeesnek.

Ennek megértetése alapján ugyanakkor arra is rá kell mutatni, hogy a megszületendő gyermekek a szocialista társadalom egésze számára is nagy értéket jelentenek, ezért a családok fokozott társadalmi megbecsülést és közvetlen segítséget érdemelnek. Ez a segítség nem karitatív jellegű támogatás, hanem - éppen ellenkezőleg - a gyermekes családok által az egész társadalom jövője érdekében is vállalt terhek egy részének átvállalása a társadalom részéről.

Káros visszahatással járna azonban, ha a társadalmi tudat alakítására irányuló erőfeszítések azt hangsúlyoznák, hogy a gyermekek szülése és felnevelése kötelesség, illetve a gyermekek születésétől való tartózkodás erkölcsileg elítélendő magatartás. Az ilyen álláspont - vagy érvelés - azért is indokolatlan, mert legalább egy, de jelentős részben két gyermek szülésére a legtöbb házaspár vállalkozik. Népesedési helyzetünk problematikusságát - amint már erről szó volt - főként az okozza, hogy három-négy gyermek szülésére és felnevelésére csak igen csekély számú család vállalkozik.

Nem kevésbé helytelen lenne, ha a népesedési propaganda a népgazdaság munkaerő-gondjaival, vagy a munkaerő újratermelésének szükségességével támasztaná alá a nagyobb születésszámot célzó intézkedéseket.

A társadalmi tudat befolyásolása akkor lehet hatásos, ha bemutatjuk a gyermekekkel kapcsolatos örömeiket, ha bizonyítjuk, hogy a gyermekek lényegesen hozzájárulnak a családi élet teljesebbé, tartalmasabbá tételéhez, ha erősítjük a házaspárokból élő természetes vágyat a gyermekek iránt.

Társadalompolitikai és népesedéspolitikai céljainkat egyaránt jól szolgálná, ha a gyermeknevelés intézményi rendszerének bővítése során /óvoda, bölcsőde, napközi, játszótér stb./ fokozódó mértékben támaszkodnánk a társadalom segítőkész aktivitására is.

A társadalmi tudat alakításában a háromgyermekes család ideálját kell előtérbe helyezni. Tehát nem a sokgyermekes a 6-8-10 gyermekes családokat kell követendő példaként bemutatni.

Ebben a munkában fontos annak az alapvető tájékoztatás-szociológiai ténynek a figyelembevétel, hogy a propaganda hatása annál erősebb, minél kisebb az eltérés annak tartalma és a társadalom általánosan elfogadott nézetei között. /Például ma a két-háromgyermekes családeideál propagálása feltehetőleg jobban ösztönözné a három gyermek vállalására, mintha a három-négygyermekes családeideált propagálnánk./

Más kérdés, hogy a sokgyermekes családok támogatását, anyagi gondjaik enyhítését továbbra is fontos feladatnak tartjuk. Aligha valószínű azonban, hogy a sokgyermekes családok száma a jövőben növekedjék. A népesedési helyzet normalizálódását csak attól várhatjuk, ha az egygyermekes családok jó része második gyermeket is vállal, vagyis az egygyermekes /és gyermektelen/ családok aránya alig lesz nagyobb annál, mint amit a biológiai és a családi körülmények /pl. válás, különélés/ idéznek elő. El kell továbbá érnünk azt, hogy a kétgyermekes családok mainál jóval nagyobb része vállalkozzék harmadik, és kisebb részben negyedik gyermek születésére és felnevelésére.

Igen fontos, hogy a művi abortuszok megítélésében helyes álláspont alakuljon ki a társadalomban. Közismert, hogy a művi abortuszt szabályozó rendelkezések fő célja a születendő gyermekek és az anyák egészségének védelme. Az 1973. évben hozott határozatokból is nyilvánvaló, hogy ezeknek az intézkedéseknek nincs köze az 50-es évek elején követett hibás népesedéspolitikai gyakorlathoz.

Ma a társadalom vezető erőinek az a világos álláspontja, hogy az életkörülmények javításával, a közvélemény formálásával ösztönzik a házaspárokat a társadalom számára szükséges gyermek megszületésére és felnevelésére, mivel a társadalom és a családok számára is az a kívánatos, ha a gyermekek szülei akaratából születnek és azokat a gyermekek egészséges fejlődéséhez szükséges érzelmekkel és feltételek között várják.

M E L L É K L E T

Népesedéspolitikai követelmények a lakásépítéssel és
gazdálkodással szemben

Intézkedések az V. 5 éves tervidőszakban

- a/ Az állami erőből épülő lakások átlagos alapterületén belül célszerű növelni a fél-szobákkal kialakított, a többgyermekes családok elhelyezésére alkalmas lakás fajták építésének arányát.
- b/ A tanácsok a három- és többgyermekes lakásigénylők indokolt kérelmeit 1975 végéig elégítsék ki. Ennek érdekében a tanácsok vizsgálják felül lakáselosztási terveiket. A vizsgálat terjedjen ki a bérlő, illetőleg a vevőkiválasztási joggal történő értékesítésre és az egyéb célú felhasználásokra; a többgyermekes családok érdekében az ilyen célú lakásjuttatásokat indokolt a minimumra csökkenteni. A tanácsok a lépcsős lakáscserék szélesebb körű alkalmazásával, a társbérlők által elfoglalt és más nagyobb szobaszámú lakások felszabadításával, továbbá a folyamatosan megüresedő lakások fokozottabb bevonásával is törekedjenek a három- és többgyermekes családok részére kiutalható lakások számának növelésére.
- c/ Azokon a településeken, ahol a tanácsok állami bérlakásokkal nem, vagy csak korlátozottan rendelkeznek, a különböző kedvezményes lakásépítési /vásárlási/ lehetőségeket /vállalati támogatás, munkáslakásépítési akció, lakásépítő szervezetekbe való részvétel, olcsó telekjuttatás, üzemi segítségnyújtás stb./ elsősorban a három- és többgyermekes, valamint családalapító fiatalok részére indokolt biztosítani. Kivánatos erre a célra felhasználni - főként a városok környékén és a községekben - a megüresedett /elhagyott/ családi házakat. Célszerű ezek megvásárlását lehetővé tenni és ezt kölcsönrel is támogatni.
- d/ Kezdeményezni kell a sokgyermekes családok elhelyezésére alkalmasabb nagyságú és beosztású lakástípusok műszaki terveinek kialakítását, hogy a következő tervidőszakokban megfelelő arányban épülhessenek ilyen lakások.
- e/ A szociálpolitikai kedvezményt célszerű lenne az egygyermekes családoknál további két gyermekre, a kétgyermekes családoknál további egy gyermekre megelőlegezni.
- f/ A három- és többgyermekes családok havi kölcsöntörlesztő részletét úgy kellene megállapítani, hogy az ne haladja meg a család mindenkori jövedelmének 8-10 %-át.

Intézkedések a hosszú távú terv időszakában

- a/ Távlátban /az 1980-as évek végéig/ el kell érni, hogy minden család önálló lakáshoz jusson. A családi életciklus változása azt igényli - és ezt az igényt a társadalmi és térbeli mobilitás csak fokozza -, hogy a családok a nagyságuknak megfelelő szobaszámú lakásban éljenek. Ez feltételezi a családi életben a többszöri lakáscserét, amit a mi viszonyaink mellett csak a bérlakás-konstrukció tud biztosítani. /A családi házak esetében, ha nő a család, mód van hozzáépítésre, többszintes városi házak esetén csak a csere jön számításba./
- b/ 1980 után várhatóan a lakásigénylők többsége fiatal házaspár lesz. /A jelenlegi 218 ezer lakásigénylőből 4 % 3 és többgyermekes, 16 % 2 gyermekes./ Mivel a tapasztalatok szerint a házasságkötés utáni 2 éven belül a házasságok többségében /pl. az 1968-ban kötött házasságok 72 %-ában/ megszületik az első gyermek, ezért a gyermektelen fiatal házaspárok számára legalább másfél szobás lakást indokolt kiutalni, ahol pedig 2, vagy több gyermek születését vállalják, ott 4 férőhelye /1 szoba + 2x1/2 szoba/ lakás kiutalása indokolt.
- c/ A gyermek nélküli fiatal házaspárok lakáshoz juttatása azért is indokolt, mert az abortusz-bizottságok előtt megjelentek legalább 1/4-e nem kielégítő lakásviszonyai miatt kérte a terhesség megszakítását. Első lépésben arról van szó, hogy a lakásviszonyok rendezéséig a gyermek születését elhalasztják, de ha a lakáskérdés megoldása késik, úgy a halasztásból mulasztás lesz és a gyermek születése végleg elmarad.
- d/ Összkomfortos, 1 szobás lakásokat kellene építeni olyan házakban, ahol bizonyos szolgáltatásokat is nyújtanak /takarítás, étkeztetés stb./. Ez úgy segítené elő a fiatalok nagyobb lakáshoz juttatását, hogy a nyugdíjasok /egyedülálló és házaspárok/ egy része szívesen adná át nagyobb lakását egy szolgáltatást is nyújtó házban levő kisebb ellenében.
- e/ Öt évenként rendszeresen növelni kell az állami lakások átlagos alapterületét és szobaszámát annak érdekében, hogy a gyermekes családok megfelelő nagyságú lakáshoz jussanak. Olyan stratégiai célt kell magunk elé tűzni, hogy a századforduló körül annyi szoba legyen, ahány lakos, vagyis minden szobára 1 fő jusson. Ezért a különböző időtartamu terveket úgy kell összeállítani, hogy a lakások darabszámán kívül az épített alapterületet és a szobák számát is feltüntesse. A távlati tervszámításokat ki kell bővíteni olyan jellegű számításokkal, melyek főbb település-kategóriáknak egybevetik a családok számát és nagyságát, valamint az ezek elhelyezéséhez szükséges lakások számát és nagyságát.

- f/ Fiatal házasoktól az előtörlesztést a minimumra kell csökkenteni, sőt részükre családalapítási kölcsönt indokolt folyósítani.
- g/ Vizsgálandó, a várhatóan a következő tervidőszakban szükségessé váló lakbér-reformmal összefüggésben a 3, vagy többgyermekes családok részére lakbérpótlék nyújtásának /amennyiben a család nagyságának megfelelő lakásban laknak/ indokoltsága, lehetősége.
- h/ A szociálpolitikai kedvezmény nyújtása családi-ház építés esetén, amennyiben az új ház a fejlesztésre kijelölt települések valamelyikében épül.
- i/ Növelni szükséges a távlati igényszintet a lakótelepen belül olyan kapcsolódó és járulékos beruházásokra, melyek a gyermekek testi-lelki fejlődéséhez kellő keretül szolgálhatnak. Így elegendő nagyságú parkok, játszóterek, sportpályák, bölcsődék, óvodák, iskolák, kulturházak és más szórakozási helyek /barkácsolás stb./ építését is tervbe kellene venni azzal, hogy ezekre egyrészt biztosítani kell a kellő nagyságú területet a lakótelepeken belül, másrészt el kell érni, hogy a szükséges anyagi fedezet és kivitelezési kapacitás a lakások építésével egyidejűleg rendelkezésre álljon.

A 73/VI. népességprognózis összefoglaló ismertetése

A tervezés jelenlegi munkáinak alkalmazott 73/VI.jelű népességelőreszámítás a népesség 1973. január 1-i állományából indult ki és a következő feltételezéseken alapszik.

Halálozás: a nőknél az 1959-60 és 1969-70 közötti időszak korpsecifikus halálozási trendjeinek évenkénti továbbvitele 1986-ig, majd ezt követően változatlan szintű halálozás. A férfiaknál az elmúlt időszak növekvő arányú halálozásával szemben az előreszámítás az 1970. évi korszecifikus halálozási arányszámok stagnálását tételezte fel.

Termékenység: A népesedéspolitikai állásfoglalások megvalósítását feltételezve az előreszámítások szerint a korszecifikus termékenység átmenetileg jelentősen emelkedne a szülési esetek közel 4/5-ét produkáló, 30 évnél fiatalabb nők korcsoportjában, és a továbbiakban nagyjából az elért magasabb szint fennmaradásával számolt.

A szülőképes korú nők számának és korösszetételének változása miatt 1980 után a szülések száma - az előbbi kedvező feltételezések megvalósulása esetén is - fokozatosan és jelentősen csökkenne, és 1983 után az 1970-es évek elején kialakult szint alá esnek.

A korszecifikus szülési arányszámok /lásd 6/a;b.sz. tábla/ jelzik, hogy

- az 1970-es évek második felében az aktív szülőképes korban lévő nők számának jelentős növekedése következtében az élveszülések száma és a nyers szülési arányszám még a jelenlegi alacsony termékenység fennmaradása esetén is számottevően növekedne;
- a korszecifikus termékenységi arányszámok felételezik, hogy az 1973. évi népesedéspolitikai intézkedések következtében a termékenység a következő években átmenetileg megnő, majd kisebb visszaesés után viszonylag hosszabb ideig közel e szinten maradna. A hosszabb távra feltételezett újabb intézkedések hatására a korcsoportok szerinti termékenység az 1970-es évek végén nem csökkenne, sőt az 1980-as évek közepén ismét emelkedne;
- de még az előbbi feltételezések megvalósulása esetén is a szülések száma - és a nyers szülési arányszám - az 1980-as évek második felében valószínűleg csökkenni fog.

A korspecifikus termékenység feltételezett alakulásához a születésszám csökkenésének mérsékléséhez az szükséges, hogy az utóbbi időszak intézkedéseiben túlmenően - az 1970-es évek utolsó harmadától különösen aktív, ösztönző intézkedésekkel növeljük a szülőképes korú nők legaktívabb korcsoportjának termékenységét /lásd 8.sz. tábla/.

Az előbbiek következtében a termékenység aggregált mutatói a következőképpen alakulnának:

Az élveszületés főbb mutatói

Év	Élveszületések száma ezer fő	1000 lakosra jutó élveszületés	1000 15-59 éves nőre jutó élveszületés
1960	140,4	14,3	58,9
1965	133,0	13,1	53,2
1970	151,8	14,7	56,4
1975	171,2	16,3	64,2
1980	162,8	15,2	62,8
1985	147,1	13,7	57,3
1990	145,1	13,5	56,1
1995	149,8	13,9	57,4
2000	156,9	14,5	60,9

A fentiek szerint a termékenység viszonylag jelentős és kiegyenlített növekedése a fiatal korosztályok állományának a korábbi évtizedek rendellenes demográfiai jelenségeinek hatására bekövetkező ingadozását fokozatosan csökkentené, de az még nem tűnne el.

A feltételezések megvalósulása mellett a népesség összlétszáma az 1971. évi 10 354 ezer főről - egyre lassuló ütemben - növekedne és 2000-ben elérné a 10 818 ezer főt.

A halálozások száma - a népesség korösszetételének megfelelően - az 1971. évi 123 ezer főről fokozatosan növekedne, 1975-ben meghaladná a 130 ezer, 1980-ban a 137 ezer, 1985-ben a 141 ezer, 1990-ben a 143, 1995-ben a 145 ezer, 2000-ben a 148 ezer főt.

	%o
1971	11,9
1976	12,5
1981	12,9
1986	13,2
1991	13,6
1996	13,8
2001	14,0

A népesség korstrukturáját a munkaképes koron felüliek létszámának és arányának növekedése mellett az ingadozás jellemzi. A munkaképes koron felüliek száma folyamatosan - az ezredfordulótól gyorsuló ütemben - növekszik és így arányuk az 1971. évi évi 20,6 %-ról 1991-re 21,7 %-ra, 2000-re 21,8 %-ra nő.

A munkaképes koruak száma 1975-ig emelkedik, ettől kezdve fokozatosan csökken 1987-ig, majd fokozatosan és egyre lassuló ütemben nő 2000-ig.

A munkaképes koron aluliak száma 1983-ig fokozatosan növekszik, majd 1984-től az ezredfordulóig csökken /lásd 10-11.sz. tábla/.

A népesedés távlati tervkoncepciójához készített résztanulmány:

1. A népesedéspolitikai célokat szolgáló társadalmi juttatások /anyagi-szociális ellátás/ távlati fejlesztése.

Összeállították:

Rózsa József

Bálint Ernő

Ernst Gabriella

Takács Ferencné

Hajdú Tibor

Bakcsi Ildikó

Gaiger Gyuláné

2. A társadalom tudati helyzetének alakulása, az ismeretterjesztés és nevelés szerepe a távlati népesedéspolitikai célok megvalósításában.

Összeállították:

Andorka Rudolf

Tamásy József

3. Népesedéspolitikai célkitűzések, követelmények a lakásépítés és gazdálkodással szemben.

Összeállították:

Ferenczi József

Alpár Ottó

Némethy László

4. A népesedéspolitikai célokat elősegítő egészségügyi tevékenység távlati fejlesztése.

Készítette:

Balog János

T Á B L Á Z A T O K

1. A lakosság jövedelmeinek alakulása 1976-1990 között

1972. évi áron

Sor- szám	Megnevezés	1975. várható	1980. V. ötéves tervkoncepció	1985	1990	Megoszlás			
						1975	1980	1985	1990
						százalékban			
		milliárd Ft							
1.	Munkás-alkalm.keresetek	119,3	148,7	184,5	224,1	42,2	41,6	41,1	39,8
2.	Mg.tsz.keresők keresetei	16,4	16,8	18,5	20,2	5,8	4,7	4,1	3,6
3.	Munkával kapcs. egy. pénzjöv.	38,6	50,2	61,2	76,1	13,7	14,1	13,6	13,5
4.	Természetbeni munka jöv.	23,2	21,5	19,0	15,8	8,2	6,0	4,2	2,8
5.	Munkával kapcsolatos jövedelem összesen:	197,5	237,2	283,2	336,2	69,9	66,4	63,0	59,7
6.	Gyermekneveléshez való pénz- beni hozzájárulás	9,7	15,7	27,5	45,6	3,4	4,4	6,2	8,1
7.	Nyugdíj és járadék	25,0	39,0	50,7	64,6	8,9	10,9	11,3	11,5
8.	Személyre szóló szoc.pol.	-	1,3	3,0	5,0	-	0,3	0,7	0,8
9.	Egyéb pénzbeni társ.juttatás	5,2	6,7	10,0	12,0	1,8	1,9	2,2	2,1
10.	Pénzbeni társadalmi juttatás együtt:	39,8	62,7	91,2	127,2	14,1	17,5	20,1	22,2
11.	Egyéb pénzjövedelem	6,4	6,9	7,6	8,3	2,3	1,9	1,7	1,5
12.	Tervezési tartalék	3,4	5,8	8,7	14,4	1,2	1,6	1,8	2,6
13.	Személyes jövedelem	247,1	312,6	390,7	486,1	87,5	87,4	86,9	86,3
14.	Egészségügyi szoc. ellátás	14,6	18,8	24,6	32,2	5,2	5,3	5,5	5,7
15.	Oktatás	14,6	18,5	25,3	34,3	5,2	5,2	5,6	6,1
16.	Egyéb	6,1	7,6	8,9	10,5	2,1	2,1	2,0	1,9
17.	Természetbeni társadalmi juttatás	35,3	44,9	58,8	77,0	12,5	12,6	13,1	13,7
18.	Lakosság összes jövedelme	282,4	357,5	449,5	563,1	100,0	100,0	100,0	100,0
19.	Ebből: munkajövedelem	197,5	237,2	283,2	336,2	69,9	66,3	63,0	59,7
20.	társadalmi juttatás	75,1	107,6	150,1	204,2	26,6	30,1	33,2	35,9

2. A lakosság jövedelmeinek alakulása 1976-1990 között

1972. évi áron; %

Sor- szám	Megnevezés	Évi növekedési üteme				I n d e x			
		1976- 1980	1981- 1985	1986- 1990	1976- 1990	1980/ 1975	1985/ 1980	1990/ 1985	1990/ 1975
1.	Munkás-alkalm.keresetek	4,6	4,4	4,1	4,3	124,6	124,1	121,5	187,8
2.	Mg. tsz.keresők keresetei	0,48	1,93	1,77	1,4	102,4	110,1	109,2	123,2
3.	Munkával kapcs. egy. pénzjöv.	5,4	4,1	4,4	4,6	130,1	121,9	124,3	197,2
4.	Természetbeni munka jöv.	-1,51	-2,43	-3,66	-2,54	92,7	88,4	83,2	68,1
5.	Munkával kapcsolatos jöv. összesen:	3,7	3,5	3,5	3,6	120,1	119,4	118,7	170,0
6.	Gyermekneveléshez való pénzbeni hozzájárulás	10,1	11,8	10,7	10,9	161,8	175,2	165,8	470,1
7.	Nyugdíj és járadék	9,3	5,4	4,9	6,5	156,0	130,0	127,0	258,0
8.	Személyre szóló szoc.pol.	-	18,2	10,8	-	-	230,7	166,6	-
9.	Egyéb pénzbeni társ. jutt.	5,2	8,3	3,7	5,7	128,8	149,2	120,0	230,7
10.	Pénzbeni társadalmi juttatás együtt:	9,6	7,8	6,8	8,1	157,5	145,4	139,4	319,6
11.	Egyéb pénzjövedelem	1,51	1,93	1,77	1,8	107,8	110,1	109,2	129,7
12.	Tervezési tartalék	11,3	8,5	10,7	10,1	170,6	150,0	165,5	423,5
13.	Személyes jövedelem	4,8	4,6	4,4	4,6	126,5	125,0	124,4	196,7
14.	Egészségügyi szoc.ellátás	5,2	5,6	5,6	5,4	128,8	130,8	130,9	220,5
15.	Oktatás	4,9	6,5	6,3	5,9	126,7	136,8	135,6	234,9
16.	Egyéb	4,6	3,2	3,4	3,7	124,6	117,1	118,0	172,1
17.	Természetbeni társ.jutt.	4,9	5,6	5,6	5,3	127,2	130,9	130,9	218,1
18.	Lakosság összes jövedelme	4,9	4,7	4,6	4,7	126,6	125,7	125,3	199,4
19.	Ebből: munkajövedelem	3,7	3,5	3,5	3,6	120,1	119,4	118,7	170,2
20.	társadalmi juttatás	7,4	6,9	6,3	6,9	143,3	139,5	136,0	271,9

3. Gyermekneveléshez való pénzbeni társadalmi hozzájárulás
1976-1990 között

1972. évi áron

Sor- szám	Megnevezés	1975 várható	1980 V. ötéves tervkonc.	1985	1990	Évi növekedés üteme (százalék)			
						1976-80	1981-85	1986-90	1976-90
1.	Egy jogosult gyermekre jutó havi családi pótlék átlaga, Ft	290	490	800 ⁵²	1200 ⁵³	11,0	10,3	8,5	9,9
2.	Családi pótlékre jogosult gyermekek száma (1000 fő)	1600	1680	2020 ⁵²	2500 ⁵³	0,98	3,7	4,4	3,0
3.	Családi pótlék évi összege (md/Ft)	5,5	9,8	19,4 ⁵²	36,0 ⁵³	12,2	14,6	13,2	13,3
4.	Gyermekgondozási segély havi összege, Ft	840	1000	1200	1450	3,5	3,7	3,9	3,7
5.	Igénybevevők száma (1000 fő)	217	250	280	260	2,8	2,3	-1,46	1,2
6.	Gyermekgond. segély évi összege (md/Ft)	2,2	3,0	4,0	4,5	6,3	5,9	2,4	4,9
7.	Átlagkereset (havi Ft)	1820	2400	3000	3600	5,7	4,6	3,7	4,7
8.	Szülő nők (ig.jog) száma (1000 fő)	116	115	120	120	-0,18	+0,85	0,0	0,23
9.	Terhességi gyermekágyi segély (md/Ft)	1,0	1,6	2,2	2,6	9,9	6,5	3,4	6,6
10.	Anyasági segély átl.havi összege (Ft)	2320	2050	4000	6000	-2,52	14,3	8,5	6,6
11.	Segélyben részesülők száma (1000 fő)	166	158	144	142	-0,99	-1,85	-0,27	-1,05
12.	Anyasági segély évi összege (md/Ft)	0,89	0,33	0,58	0,85	-3,19	12,0	8,0	5,3
13.	Ösztöndíj évi összege (md/Ft)	0,6	1,0	1,3	1,6	10,8	5,4	4,2	6,8
14.	Gyermekneveléshez való pénzbeni társadalmi hozzájárulás (md/Ft)	9,69	15,73	27,5	45,6	10,1	11,8	10,7	10,9
15.	Gyermeknevelés családi ktg. (havi Ft)	1240	1540	1890	2320	4,4	4,2	4,2	4,3
16.	Családi pótlék aránya a nev. ktg. %	23,4	31,8	42,3	51,7	-	-	-	-

⁵² A jövedelempolitikai távlati koncepció számításai feltételezik, hogy - legkésőbb 1985 után bevezetésre kerül az egy gyermek utáni, annak 3 éves koráig folyósítandó családi pótlék rendszere is. Amennyiben a módosítás népesedéspolitikai megfontolások alapján előbb történik meg, úgy ennek költségkihatása 1980-ban kb. 8-900 millió Ft lenne.

⁵³ Ez a számítás - a jövedelempolitikai koncepció alapján - 1985-től magában foglalja az egy gyermek után, annak 19 éves koráig folyósítandó családi pótlék összegét is. Ennek megvalósítása népesedéspolitikai szempontból szükségtelen.

4/a Az óvodai hálózat és ellátás fejlesztése
(1976-1990)

(V.5 éves terv előzetes számításai alapján)

I. változat

1000 fő, ill. db

Sor- szám	Megnevezés	1970. évi állomány	IV.ötéves várható		1975. évi állomány	V.ötéves tervezett		1980. évi állomány	VI.ötéves tervezett		1985. évi állomány	VII.ötéves tervezett		1990. évi állomány
			fejl.	megsz.		fejl.	megsz.		fejl.	megsz.		fejl.	megsz.	
1.	Óvodáskorú népesség	403,0	-	-	437,3	-	-	494,0	-	-	461,7	-	-	423,0
2.	Óvodai férőhelyszám	208,7	71,4	7,8	272,3	70,0	15,3	327,0	49,0	26,0	356,0	48,0	28,0	376,0
3.	100 férőhelyre jutó gyermek	108,9	-	-	115,0	-	-	111,6	-	-	105,0	-	-	96,0
4.	Óvodában elhelyezett óvodáskorúak aránya %	57,7	-	-	71,6	-	-	73,9	-	-	80,0	-	-	85,0
5.	100 óvodáskorúra jutó férőhely	52,0	-	-	62,3	-	-	66,2	-	-	78,0	-	-	89,0
6.	Óvodában elhelyezettek száma	227,3	-	-	314,0	-	-	378,0	-	-	374,0	-	-	360,0

4/b Az óvodai hálózat és ellátás fejlesztése
(1976-1990)

(Népesedéspolitikának megfelelő javaslat)

II. változat

1000 fő, ill. db

Sor- szám	Megnevezés	1970. évi állomány	IV.ötéves várható		1975. évi állomány	V.ötéves tervezett		1980. évi állomány	VI.ötéves tervezett		1985. évi állomány	VII.ötéves tervezett		1990. évi állomány
			fejl.	megsz.		fejl.	megsz.		fejl.	megsz.		fejl.	megsz.	
1.	Óvodáskorú népesség	403,0	-	-	437,3	-	-	494,0	-	-	461,7	-	-	423,0
2.	Óvodai férőhelyszám	208,7	71,4	7,8	272,3	100,0	15,3	357,0	64,1	28,6	392,5	21,4	31,4	382,5
3.	100 férőhelyre jutó gyermek	108,9	-	-	115,0	-	-	114,0	-	-	100,0	-	-	96,0
4.	Óvodában elhelyezett óvodáskorúak aránya %	57,7	-	-	71,6	-	-	82,0	-	-	85,0	-	-	87,0
5.	100 óvodáskorúra jutó férőhely	52,0	-	-	62,3	-	-	72,2	-	-	85,0	-	-	90,5
6.	Óvodában elhelyezettek száma	227,3	-	-	314,0	-	-	405,0	-	-	392,5	-	-	368,0

5/a Bölcsődei hálózat és ellátás fejlesztése
(V. 5 éves terv előzetes számításai alapján)

I. változat

1000 fő, ill. db

Sor- szám	Megnevezés	1970. évi állomány	IV.ötéves várható		1975. évi állomány	V.ötéves tervezett		1980. évi állomány	VI.ötéves tervezett		1985. évi állomány	VII.ötéves tervezett		1990. évi állomány
			fejl.	megsz.		fejl.	megsz.		fejl.	megsz.		fejl.	megsz.	
1.	Bölcsődéskorú népesség száma	446	-	-	480	-	-	481	-	-	435	-	-	422
2.	Bölcsődei férőhelyek száma	40	11	1	50	13	2	61	15	2	74	17	3	88
3.	100 férőhelyre jutó gyermekek száma	105	-	-	120	-	-	120	-	-	120	-	-	105
4.	Bölcsődékben elhelyezett bölcsődéskorú gyermekek aránya (%)	9,4	-	-	12,5	-	-	15,2	-	-	20,5	-	-	21,8
5.	Bölcsődében elhelyezettek száma	42	-	-	60	-	-	73	-	-	89	-	-	92

156

5/b Bölcsődei hálózat és ellátás fejlesztése
(Népesedéspolitikának megfelelő javaslat)

II. változat

1000 fő, ill. db

Sor- szám	Megjegyzés	1970. évi állomány	IV.ötéves várható		1975. évi állomány	V.ötéves tervezett		1980. évi állomány	VI.ötéves tervezett		1985. évi állomány	VII.ötéves tervezett		1990. évi állomány
			fejl.	megsz.		fejl.	megsz.		fejl.	megsz.		fejl.	megsz.	
1.	Bölcsődéskorú népesség száma	446	-	-	480	-	-	481	-	-	435	-	-	422
2.	Bölcsődei férőhelyek száma	40	11	1	50	20	2	68	20	2	86	17	3	100
3.	100 férőhelyre jutó gyermekek száma	105	-	-	120	-	-	120	-	-	120	-	-	105
4.	Bölcsődékben elhelyezett bölcsődéskorú gyermekek aránya (%)	9,4	-	-	12,5	-	-	17,0	-	-	23,6	-	-	24,8
5.	Bölcsődében elhelyezettek száma	42	-	-	60	-	-	82	-	-	103	-	-	105

6/a 1000 megfelelő koru nőre jutó élveszületések száma

1949 - 1972

Év	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	15-49 össz.
1949	47,3	162,6	140,7	84,0	52,7	19,4	1,7	75,4
1950	51,5	170,7	141,0	89,2	50,8	18,7	1,6	77,4
1951	51,4	168,9	138,0	85,6	46,2	17,4	1,4	75,4
1952	48,1	165,3	135,4	85,3	43,5	16,2	1,2	73,5
1953	49,8	179,4	151,6	99,5	50,2	18,2	1,3	81,8
1954	52,0	195,6	164,7	107,7	54,3	18,1	1,3	88,3
1955	54,1	192,4	150,9	95,8	52,4	16,5	1,2	83,0
1956	54,4	183,9	135,8	83,2	47,0	12,1	1,0	75,9
1957	55,7	174,4	115,6	66,6	35,6	9,4	1,8	66,9
1958	54,4	169,9	110,5	60,8	31,0	7,7	0,7	63,6
1959	53,5	162,7	107,3	56,4	27,7	7,3	0,6	60,7
1960	52,5	159,2	105,6	52,9	25,0	8,0	0,5	58,9
1961	52,0	153,9	100,7	50,2	23,0	7,6	0,4	56,8
1962	46,4	143,1	94,8	47,0	20,3	6,9	0,3	52,5
1963	43,3	143,9	100,7	48,4	21,1	6,0	0,2	53,4
1964	41,8	145,1	101,3	48,0	19,1	5,3	0,3	53,2
1965	41,9	147,9	100,6	47,8	18,2	4,7	0,4	53,2
1966	45,8	152,7	104,8	48,5	18,8	4,7	0,4	54,5
1967	50,4	160,9	112,5	53,0	19,7	4,6	0,4	57,7
1968	52,2	164,5	116,3	54,4	19,7	4,5	0,3	58,7
1969	53,7	162,3	114,3	53,7	19,5	2,4	0,3	58,1
1970	50,1	158,7	109,3	51,2	18,4	2,2	0,3	56,4
1971	50,3	157,7	103,8	49,8	17,9	4,1	0,2	55,9
1972	53,5	157,4	105,2	47,8	17,4	4,1	0,3	56,9

6/b 1000 megfelelő korú nőre jutó élveszületések száma 73/VI.

népességprognózishoz készült becslés

1973 - 1990

Év	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	15-49 össz.
1973	53,0	163,0	110,0	50,0	17,0	4,0	0,25	58,5
1974	54,0	174,0	118,0	52,0	18,0	4,0	0,25	63,2
1975	54,0	174,0	118,0	52,0	18,0	4,0	0,25	64,2
1976	54,0	170,0	116,0	52,0	18,0	4,0	0,25	64,6
1977	54,0	170,0	114,0	52,0	18,0	4,0	0,25	64,7
1978	54,0	170,0	114,0	50,0	18,0	4,0	0,25	64,1
1979	54,0	170,0	114,0	50,0	18,0	4,0	0,25	63,6
1980	54,0	170,0	114,0	50,0	18,0	4,0	0,25	62,8
1981	54,0	170,0	114,0	51,0	18,0	4,0	0,25	61,9
1982	54,0	170,0	114,0	51,0	18,0	4,0	0,25	60,7
1983	54,0	170,0	114,0	51,0	18,0	4,0	0,25	59,3
1984	54,0	170,0	114,0	52,0	18,0	4,0	0,25	58,2
1985	54,0	171,0	115,0	52,0	18,0	4,0	0,25	57,3
1986	54,0	172,0	116,0	52,0	18,0	4,0	0,25	56,6
1987	54,0	173,0	117,0	53,0	18,0	4,0	0,25	56,3
1988	54,0	174,0	118,0	53,0	18,0	4,0	0,25	56,1
1989	54,0	175,0	119,0	53,0	18,0	4,0	0,25	56,1
1990	54,0	176,0	120,0	53,0	18,0	4,0	0,25	56,1

7. Az élveszületések száma

/1971 - 1990/

73/VI.vált.; ezer fő

Év	Élveszületések száma
1971	150,6
1972	153,1
1973	156,9
1974	169,1
1975	171,2
1976	171,2
1977	170,6
1978	168,2
1979	165,8
1980	162,8
1981	159,7
1982	156,0
1983	152,3
1984	149,6
1985	147,1
1986	145,5
1987	144,8
1988	144,4
1989	144,6
1990	145,1

8. Bruttó reprodukciós együttható alakulása

/1971 - 1990/

73/VI.vált; ‰

Év	Bruttó reprodukciós együttható
1971	0,928
1972	0,918
1973	0,947
1974	1,009
1975	1,009
1976	1,000
1977	0,989
1978	0,982
1979	0,982
1980	0,982
1981	0,985
1982	0,985
1983	0,985
1984	0,989
1985	0,994
1986	1,000
1987	1,006
1988	1,010
1989	1,015
1990	1,020

9. A 20-29 éves nők⁵⁴ létszámának alakulása

1970-1990

ezer fő; %

Év	20-29 éves nők száma	20-29 éves nők aránya az 1970. évi létszám %-ban
1970. I. 1.	752,4	100,0
1971.	765,1	101,6
1972.	779,2	103,5
1973.	787,5	104,6
1974.	807,2	107,2
1975.	828,6	110,1
1976.	853,9	113,4
1977.	<u>871,4</u>	<u>115,8</u>
1978.	868,1	115,3
1979.	858,0	114,0
1980.	844,4	112,2
1981.	825,9	109,7
1982.	805,8	107,0
1983.	782,1	103,9
1984.	<u>750,9</u>	<u>99,8</u>
1985.	711,9	94,6
1986.	679,1	90,2
1987.	655,6	87,1
1988.	648,8	86,2
1989.	<u>648,4</u>	<u>86,1</u>
1990.	650,7	86,4

⁵⁴ 1972-ben az összes újszülöttek 68 %-át ez a korcsoport szülte.

10. Magyarország összes népességének száma főbb korcsoportonként

/1961 - 2001/

1973 / VI. vált.
ezer fő

Év	0-15 évesek	16-54/59 évesek	60/55 felett	Összes népesség
1961	2 667	5 622	1 717	10 006
1971	2 322	5 901	2 132	10 355
1976	2 266	6 103	2 156	10 525
1981	2 424	6 079	2 188	10 691
1986	2 460	6 013	2 284	10 757
1991	2 410	6 023	2 335	10 768
1996	2 306	6 124	2 351	10 781
2001	2 302	6 155	2 363	10 819

11. Magyarország összes népességének megoszlása főbb korcsoportok szerint

/1961 - 2001/

1973/VI. vált.
/ % /

Év	0-15 évesek	16-54/59 évesek	60/55 felett	Összes népesség
1961	23,8	59,0	17,2	100,0
1971	18,8	60,6	20,6	100,0
1976	21,5	58,0	20,5	100,0
1981	22,7	56,8	20,5	100,0
1986	22,9	55,9	21,2	100,0
1991	22,4	55,9	21,7	100,0
1996	21,4	56,8	21,8	100,0
2001	21,3	56,9	21,8	100,0

12. Ezer lakosra jutó élveszületések a gazdaságilag fejlettebb országokban
/1972 és 1973/

%0

Sorszám	Ország	1972	1973 ⁵⁵
1.	NSZK	11,5	10,0
2.	NDK	11,7	.
3.	Finnország	12,7	12,0
4.	Ausztria	13,8	13,0
5.	Belgium	13,8	13,6
6.	Svédország	13,8	13,4
7.	Svájc	14,4	13,5
8.	<u>Magyarország</u>	<u>14,7</u>	<u>15,0</u>
9.	Egyesült Királyság	14,9	14,5
10.	Bulgária	15,3	.
11.	Egyesült Államok	15,6	15,0
12.	Hollandia	16,1	14,7
13.	Olaszország	16,3	.
14.	Norvégia	16,6	.
15.	Franciaország	16,9	16,8
16.	Csehszlovákia	17,3	18,4
17.	Lengyelország	17,4	17,9
18.	Szovjetunió	17,9	.
19.	Jugoszlávia	18,2	18,0
20.	Románia	18,8	18,2
21.	Spanyolország	19,4	19,3
22.	Portugália	19,7	18,6
23.	Írország	22,7	.

⁵⁵ Előzetes adatok.

ORSZÁGOS TERVHIVATAL

Cs.sz.118

Népesedéspolitikai Munkacsoport
2144/V/1978.

A NÉPESEDÉSPOLITIKA TÁVLATI TERVKONCEPCIÓJA

Budapest
1978. március

A Népesedéspolitikai Munkacsoport névsora

Dr. Szabady Egon elnökhelyettes, a munkacsoport elnöke	Központi Statisztikai Hivatal
Monigl István osztályvezető, a munkacsoport titkára	Országos Tervhivatal
Cravero Róbert főosztályvezető	Országos Tervhivatal
Czerván Mártonné	Szakszervezetek Országos Tanácsa
Enyedi József	Országos Tervhivatal
Jenei György	MSZMP KB Agit.-Prop. Osztály
Juszt Lajos főosztályvezető	Pénzügyminisztérium
Klinger András főosztályvezető	Központi Statisztikai Hivatal
Magyar Béláné osztályvezető helyettes	Országos Tervhivatal
Markó István alosztályvezető	MSZMP KB Gazd.pol. Osztály
Őry Imre főosztályvezető	Egészségügyi Minisztérium
Rózsa József főosztályvezető	Munkaügyi Minisztérium
Tamássy József igazgató helyettes	KSH Népeségtud. Kut. Int.
Tekse Kálmán igazgató	KSH Népeségtud. Kut.Int.
Vidovszky Kálmán alosztályvezető	MSZMP KB Tud.Kult. és Közokt. Osztály

Összeállította:

Jenei György
Klinger András
Monigl István
Őry Imre

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETÉS	169
I. A NÉPESEDÉSI HELYZET ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA CÉLJAI	171
II. JÖVŐBENI NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA TARTALMÁNAK VÁLTOZÁSAI	178
III. AZ AKTIV NÉPESEDÉSPOLITIKA SZOCIÁLIS ÉS GAZDASÁGI JELLEGŰ FŐBB ESZKÖZEI	183
1. Az elmúlt évek tapasztalatai	183
2. Jövőbeni célok és feladatok	184
IV. A NÉPESEDÉSPOLITIKA EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSAI	187
1. Az elmúlt évek tapasztalatai	187
2. Jövőbeni célok és feladatok	188
V. A TÁRSADALMI TUDATFORMÁLÁS, ISMERETTERJESZTÉS ÉS NEVELÉS	190
1. Az elmúlt évek tapasztalatai	190
2. Jövőbeni célok és feladatok	190
TÁBLÁZATOK	193

BEVEZETÉS

A népesedéspolitika távlati tervkoncepciója a hosszú távú népgazdasági tervkoncepció szerves része, ugyanakkor sajátos helyet foglal el a tervkoncepcióban különösen azért, mert közvetlenebbül és igen sokoldalúan összefügg társadalompolitikai céljaink megvalósulásával is.

Kiemelkedő nemzeti és társadalompolitikai fontosságát húzza alá az a tény, hogy a XI. Kongresszus határozata - a Politikai Bizottság 1973-as népesedéspolitikai határozatának alapvető tartalmát megerősítve - kiemelten foglalkozott a népesedési feladatokkal. A kongresszusi határozat a népesedési helyzet javítását folyamatos politikai feladattá tette.

1976-1990-es időszakra szóló hosszú távú tervezőmunka keretében 1974 tavaszán készült el a népesedéspolitika távlati koncepciója. E munka alapja - a tervezés és kutatás korábbi eredményei mellett - az MSZMP PB népesedéspolitikai határozata /1973. február 13./ volt: "... hosszú távú népesedéspolitikai stratégiát kell kidolgozni és számításba kell venni a nem kifejezetten népesedéspolitikai intézkedéseknek a népesedésre gyakorolt hatását is".

Az 1974 tavaszán kidolgozott távlati népesedéspolitikai koncepció korszerűsítését és kiegészítését az alábbiak indokolják:

- az elmúlt évben lezajlott népesedési folyamatok;
- a népesedéspolitika eszközszerének kidolgozásával és működtetésével kapcsolatos tapasztalatok;
- a népesedési célok és a célok elérését elősegítő eszközszer továbbfejlesztésének, korszerűsítésének teendői.

A távlati népesedéspolitikai koncepció a múltban alapvetően a termékenységgel foglalkozott. Az elmúlt időszak tapasztalatai arra hívják fel a figyelmet, hogy indokolt - a távlati népesedéspolitikai koncepció részeként - elemzéseket végezni és célokat kijelölni, a célok elérését szolgáló eszközszer meghatározni más népesedési folyamatokkal kapcsolatban, így elsősorban a halálózással összefüggő területekre is. E dokumentumban a múltbeli tapasztalatok összefoglalásánál és a jelenlegi helyzet leírásánál már törekedtünk ennek érvényesítésére. A jövőbeni munka során kell biztosítani, hogy a bővülő népesedéspolitika új elemeire is koncepcionális célokat és ahhoz tartozó eszközöket jelölhessünk meg.

A távlati népesedéspolitikai koncepció korszerűsítése és kiegészítése során felhasználtuk a távlati tervezés jelenlegi szakaszában végzett vizsgálatok eredményeit. További munkát igényel ezek népesedéspolitikai szempontból való teljesebb áttekintése és kiegészítése.

A munka során végső soron olyan korszerűsített távlati népesedéspolitikai koncepciót igyekeztünk kidolgozni és ezzel összefüggő számításokat dokumentálni, amely alapul veszi és integrálja az időközben hozott döntéseket, összhangban van az V. ötéves tervvel, szervesen kapcsolódik a népgazdaság hosszú távú tervéhez, és amely így továbbra is alapja lehet a folyamatos és komplex népesedéspolitikának.

A távlati népesedéspolitikai koncepció - jellegénél fogva - elsősorban követelményeket fogalmaz meg, kiindulva a népesedési folyamatok által meghatározott szükségletekből. A javasolt és szükségesnek tartott intézkedések a hosszú távú népesedéspolitika részei és konkretizálásuk, sorrendiségük teljesebb meghatározása folyamatosan, illetve az egyes középtávú tervidőszakokban történhet.

I. A NÉPESEDÉSI HELYZET ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA CÉLJAI

Az 1970-es évek első feléig hazánkban a népesség számának és összetételének alakulását elsősorban a termékenység színvonala határozta meg. Az élveszületések száma több évtizede nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját. Emellett az 1955-1965 közötti időszakban - az élveszületések nagymértékű és ellentétes irányú ingadozása következtében - a fiatalabb korosztályok kiegyenlítettlen korösszetétele jött létre.

Az ország adott demográfiai helyzete így aktív népesedéspolitikát követelt meg, melynek legfőbb feladata a születésszám kedvező befolyásolása. Ezért 1973-ban átfogó, komplex és alapvetően ösztönző jellegű népesedéspolitikai intézkedéseket vezetünk be.

Népesedéspolitikánk hosszú távú népesedéspolitikai céljainkat az alábbiakban határozta meg:

- a/ A születések számát legalább olyan mértékben kell növelni, hogy az a népesség egyszerű reprodukcióját biztosítsa.
- b/ Elő kell segíteni kiegyenlített létszámú, új generációk kialakítását, és ezzel fokozatosan mérsékelni kell a népesség korösszetételének egyenetlenségeit.

Népesedéspolitikánk megvalósítása az ellentmondásos kettős cél egyidejű és harmonikus érvényesítését kívánja meg. E célok eléréséhez a családok termékenységének igen lényegesen kellene emelkednie, mégpedig úgy, hogy az mindenekelőtt akkor legyen viszonylag magasabb, amikor az alacsony létszámú női korosztályok lépnek a legaktívabb korba és akkor legyen viszonylag alacsonyabb, amikor e korosztályok létszáma magas.

A termékenység színvonalának a népesedéspolitikai célok eléréséhez szükséges nagymértékű emelése tartós és hatékony - a társadalompolitika szerves részeként érvényesülő - folyamatos és aktív népesedéspolitika érvényesülése esetén feszített, de nem irreális célkitűzés. Mivel az alacsony termékenység egyik fő oka az, hogy igen csekély a három vagy ennél több gyermekes családok aránya, a termékenység tartós emeléséhez az szükséges, hogy az uralkodó egy- és kétgyermekes családtípus helyett a jövőben a kettő- és háromgyermekes családtípus váljon általánossá.

A népesedéspolitikai határozatot követően jelentős növekedés következett be az élveszületések számában. Az 1973. évi 156 ezer fővel szemben 1974-ben 186 ezer, 1975-ben 194 ezer gyermek született. 1976-tól megkezdődött az élveszületések számának visszaesése; az élveszületések száma 1976-ban 185 ezer fő, 1977-ben pedig 178 ezer fő volt.

Az 1974-1977 közötti közel 119 ezres születésszám emelkedés 63 %-a a másodszülöttek növekedésének eredménye, további 22 %-ot tesz ki az elsőszülöttek számának emelkedése, ami annak következménye, hogy a korábbinál magasabb volt az újonnan házasuló fiatalok aránya, akik az eddiginél korábban is szültk meg első gyermeküket. 16 %-kal lett több a harmadik szülöttek száma, a négy és további szülötteké pedig gyakorlatilag nem változott. Mindez azonban nem jelent tényleges termékenység-növekedést, mivel a második gyermek megszületésére - a régebbi évek tapasztalatai és a családtervezési vizsgálatok egybehangzó tanulságai szerint - későbbi időpontban sor került volna és így jelenlegi nagyarányú emelkedés elsősorban a második gyermek megszülése időbeni előrehozatalának az eredménye. A 119 ezres születésszám emelkedés legnagyobb részét a népesedéspolitikai intézkedések hatásának kell tulajdonítani és csak az elsőszülöttek számának emelkedése magyarázható csupán demográfiai okokkal /a szülőképes korba lépő nagyobb létszámú korosztályok/.

A második gyermek megszülése időbeni előrehozatala azzal a pozitív eredménnyel is járt, hogy a fiatalabb házas nők körében növekedett a kétgyermekesek aránya. Jelenleg a 20-24 éves házas nők 26 %-ának van két gyermeke. Ugyanezen korcsoportú nőknél ez az arány 1973-ban csak 19 % volt. A 25-29 éves kétgyermekes házas nők aránya 37 %-ról 43 %-ra emelkedett. Ha ezek a fiatal nők - megfelelő intézkedések hatására - a jelenleginél nagyobb arányban kívánnak három gyermeket szülni, akkor termékenységük ténylegesen növekedne. Ennek azonban jelei még nem mutatkoznak. 1977-ben a kétgyermekes 20-24 éves nők csupán 16 %-a és a 25-29 évesek 9 %-a kívánt még gyermeket. Ezek az arányok alacsonyabbak, mint 10 évvel ezelőtt.

A családonkénti átlagos gyermekszám - amelynek 2,3-2,4-es nagysága felelne meg az egyszerű reprodukciónak - az 1973-as 1,86-os szinthez viszonyítva 1974-ben és 1975-ben csak minimálisan emelkedett és 1,89, illetve 1,87-es értéket mutatott; 1976-ban és 1977-ben értéke 1,84 volt és így alatta maradt az 1973-as értéknek.

Az 1973 óta végrehajtott családtervezési vizsgálatok tanulságai szerint a termékenységi magatartásban kismérvű javulás következett be. Az 1974-ben újonnan házasuló fiatalok által tervezett gyermekek átlagos száma 2,0-t ért el - ez az érték tapasztalható 1977-ben a házas női népesség körében is -, ami magasabb az 1966-ban házas-ságot kötöttek hasonló tartamú 1,9-es értékű adatánál; ez az érték is lényegesen alatta marad azonban az egyszerű reprodukciót biztosító átlagnak.

A házasságok folyamán megvalósuló családnagyság a tapasztalatok szerint alatta marad a házasságkötéskor tervezetteknek. Ez úgy jelentkezik, hogy a házas nők 10 %-a egy gyermeket, 70 %-a két gyermeket kíván szülni. Ugyanakkor a szülőképes kor végén a családok közel 30 %-ában csak egy gyermek van és csak kevesebb, mint felében van

kettő. Kellő intézkedés és megfelelő propaganda szükséges ahhoz, hogy az egykés családok aránya jelentősen csökkenjen és legalább a kétgyermekes családok aránya növekedjen. Az egyszeri reprodukció eléréséhez az is szükséges, hogy a családok egyharmadában három gyermek szülessen. Jelenleg azonban a fiatal házások csupán 1/7-ének ez a kívánsága. Így a háromgyermekes családeideál térnyerésében csak hosszabb távon lehet eredményt várni.

A népesedéspolitikai intézkedések bevezetését követően ugrásszerűen növekedett az élveszületések száma; az azonban alig járt együtt a magasabb - harmadik és többedik - születési sorrendű gyermek megszületésével, s így a termékenységi magatartásban várt változások mindeddig nem következtek be. Az élveszületések száma 1976-tól - több tényező együttes hatására - folyamatosan és jelentősen csökken.

Mindez azt eredményezte, hogy 1974-1977 között megismételtük az 1953-1956 közötti demográfiai hullám felfelé futó ágát és a demográfiai hullám lefelé futó ága is létrejön. Bizonytalan azonban az élveszületések csökkenésének nagysága és időtartama.

Ezért népesedési szempontból a korábbinál is indokoltabb a hosszú távú népesedéspolitikai koncepció által az 1970-es évek második felére javasolt újabb népesedési intézkedések meghozatala. Ha az intézkedések - a folyamatos népesedéspolitikai - hatására azok a fiatal korosztályok, amelyek a népesedéspolitikai intézkedések óta eltelt időszakban, illetve részben ezek hatására születtek meg korábban és nagyobb arányban első és különösen második gyermeküket, a jelenleginél és az előreláthatónál nagyobb arányban megszülik harmadik gyermeküket is, akkor az élveszületések száma csökkenésének üteme és mértéke lassítható, és az eddigiek során a termékenységi magatartásban tapasztalható kisebb pozitív változások fenntarthatók, akkor az egyes korosztályok létszámában a további nagy aránytalanságok kialakulása mérsékelhető. Az élveszületések eddigi és a közeljövőben várható alakulása egyre inkább arra utal, hogy a népesedéspolitikai intézkedések a viszonylag kiegyenlítettebb létszámú generációk kialakítására vonatkozó egyik fő népesedéspolitikai célunkkal ellentétes hatást eredményeztek, a termékenység lényegi változatlanlansága pedig arra mutat, hogy másik fő népesedéspolitikai célunkban - a termékenység színvonalának emelésében - sem sikerült lényeges előrehaladást elérnünk. Mindez együttesen arra utal, hogy az egyszerű reprodukció biztosításához szükséges termékenységi szint folyamatos elérése a korábban hittnél jóval nehezebb.

A népesedéspolitikai határozat végrehajtását így egyidejűleg eredmények és fejlesztések, a népesedési folyamatok jövőbeni alakulását pedig nagyfokú bizonytalanság jellemzi.

A népesedéspolitikai intézkedések egésze - összhangban társadalom- és életszínvonal politikánkkal - megfelelően szolgálta a kitűzött célokat. Növekedett a társa-

dalom tehervállalása a gyermeknevelés költségeiben. A gyermekszülés és nevelés feltételei javultak. Elsősorban a terhesség megelőzésében és a terhesség megszakításában alakultak ki pozitív irányú változások; a terhességmegszakítást újraszabályozó intézkedések nem hatottak kényszerjelleggel. Az új korosztályok "minőségi" állapota - a magasabb születésszám mellett - lényegesen javult. A népesedési intézkedések legpozitívabb hatásaként - a tartós, nagyhatású propaganda-kampány eredményeként is - rövid idő alatt jelentősen változott a társadalom gondolkodása, általános felfogása a gyermekről, családról.

Hosszú távra megfogalmazott és a társadalompolitika szerves részeként érvényesülő népesedéspolitikánk fő céljain, elvein és így népesedéspolitikánk egészén nem kell változtatni.

A népesedéspolitikai határozat további következetes végrehajtása során - a közeli években - mindenképp a születésszám gyors csökkenésének megelőzésére, az új demográfiai hullám miatt kialakuló feszültségek mérséklésére, illetve megelőzésére kell erőfeszítéseinket koncentrálni. Ennek során elvi alapnak kell tekinteni azt, hogy társadalmi érdekünk és a népesedési határozatból fakadó elkötelezettségünk a népesség által érintett intézmények olyan mértékű, időben történő fejlesztése, mely az ellátottság mennyiségi és minőségi színvonalának folyamatos javulását eredményezi. Az elmúlt évek termékenységével összefüggő tapasztalatai arra utalnak, hogy a jövőben - a két-háromgyermekes családtípus térnyerésének változatlan ösztönzése mellett - nagyobb figyelmet kell fordítani arra, hogy - az érintett családok szándékainak is megfelelően - nagyobb arányban szülessenek meg a második gyermekek. Ez az előzőnél reálisabban elérhető cél, és ugyanakkor megkívánja az első gyermeket szülő családok támogatását is.

Népességünk számának és összetételének alakulásában lényeges szerepet játszik halandóságunk alakulása. Az 1970-es években a halandóság átlagos értéke 12 ezrelék volt, az utolsó két évben pedig 12,5, illetve 12,4 ezrelék. Bár a nyers halálozási arányszám korlátozott értékű mutató, mert nem veszi figyelembe a népesség korösszetételét, mégis elfogadhatóan tájékoztat a meghaltak arányáról. A 12 ezrelékes mortalitást magasnak kell tartani.

Visszatekintve a felszabadulás utáni három évtized halandóságára megállapítható, hogy az az 1960-as évek közepéig fokozatosan javult és az 1960-1964 közötti időszakban érte el a legkedvezőbb értéket. 1965-től kezdve a halandóság következetes és fokozódó romlása figyelhető meg. A rosszabbodás időtartama alatt: az utolsó 13 évben a meghaltak aránya közel 19 százalékkal emelkedett. A mortalitás romlása az 1970-es években volt a legjelentősebb. Az elmúlt három évtizedben csak a háború befejezését közvetlenül követő időszakban volt magasabb a halandóság, mint jelenleg.

A halálozási arány kedvezőtlen alakulásában kétségtelen szerepet játszik a népes-

ség öregedése, bár a 60 évesnél idősebbek arányának növekedési üteme az elmúlt öt évben lelassult. Ha a népesség kormegoszlása nem változott volna 1960 óta, úgy a halandóság az azóta eltelt és számbavevett 17 éves időszakban mindvégig 10 ezrelék alatti értéket mutatna. 1977-ben például 9,4 halálozás jutott volna ezer lakosra, valójában azonban 12,4 ezrelék volt a nyers halálozási arányszám az elmúlt évben.

A mortalitás jelenlegi korstruktúrája azt mutatja, hogy az elhaltak nagyobb részt öreg emberek. 1960-ban a meghaltak 70, 1976-ban 77 százaléka volt 60 évnél öregebb.

A két nem halandósága eltérő módon alakult: a férfiaknál nagyobb mértékű a mortalitás rosszabbodása, mint a nőknél. A férfiak halandósága 20, a nőké 17 százalékkal nőtt az utóbbi 12 évben. A férfiak halandóságának kedvezőtlenebb alakulása következtében a férfi és női mortalitás amúgyis meglévő különbsége tovább nőtt. A férfi halandósági többlet minden korcsoportban megtalálható és az utóbbi években még jelentősebbé vált. A férfi halandósági többlet a 15-39 évesek körében tetőzik, majd a korral párhuzamosan csökken, s a legidősebb korban a legalacsonyabb.

A halandóság alakulásának pontosabb, részletekbe menő megismeréséhez a nem- és korszpecifikus halálozási arányok a legmegfelelőbbek. Ezek figyelembevételével megállapítható, hogy a középkorú férfiak mortalitásának emelkedése a legjobban szembetűnő jelenség. A 40-49 éves férfiak halandósága a 70-es években mintegy 35 százalékkal magasabb a 60-as évek első felének mortalitásánál.

A mortalitás alakulásának megbízható mutatói a különböző életkorokban - mindennek előtt a születéskor - várható élettartamok. 1964 óta a férfiaknál a különböző életkorokban várható élettartamok csökkentek. A nőknél ilyen csökkenés nem következett be. A születéskor várható élettartam 1974-ben 66,5 év volt a férfiak és 72,4 év a nők esetében.

Az elmúlt másfél évtizedben folytatódott a halálteki struktúra megváltozásának folyamata, amelynek számos oka lehet, mindenképpen szerepet játszik azonban benne a népesség öregedése és a hatékonyabb gyógyító eljárások alkalmazása.

A mortalitás színvonalának értékeléséhez hozzátartozik a magyar népesség halandóságának összehasonlítása más országok népességének halandóságával. Az összehasonlítás a magyar népesség halandóságát rendkívül kedvezőtlennek mutatja. 25 fejlett európai és tengerentúli ország rangsorában az ország Csehszlovákiával együtt az utolsó helyet foglalja el Magyarország népességének 1975. évi kormegoszlására standardizált arányszámok alkalmazása esetén. A halálozás e sajátosságai azt eredményezik, hogy népese-déspolitikánk lényeges elemévé vált - a termékenység mellett - a halandóság is.

A halandóság alakulása arra hívja fel a figyelmet, hogy a jövőben a korábbinál folyamatosan nagyobb figyelmet kell fordítanunk - a születésszám ösztönzése és a kor-

osztályok létszámának kiegyenlítése mellett - a már élő nemzedékek egészségi állapotára, életbenmaradására. Ez - a népesség korösszetételének változásából adódó szükségleteken túl - különös nyomatékkal hívja fel a figyelmet az egészségügyi ellátás helyzetére és fejlesztésének feladataira. Nagyjából elöttünk álló feladat azonban e tendenciák okainak részletesebb feltárása.

A népesség számának és összetételének alakulásában a házasságkötések és válások is szerepet játszanak.

1973-1976. évben a házasságkötések száma 100 ezer körül mozgott. 1977-ben a házassodási korba lépő fiatalok számának csökkenése miatt a házasságkötések száma 97 ezer, 3 százalékkal kevesebb, mint 1976-ban. Az ezer lakosra jutó házasságkötési arányszám 1973-1976-ban 9,5-9,8 volt, 1977-re ez az arányszám 9,1 ezrelékre csökkent.

A házasságkötések egynegyedénél az egyik vagy mindkét házасuló már előzőleg is házas családi állapotú. Az ezer megfelelő korú és családi állapotú házасulóra jutó házasságkötési arány az özvegyeknél és az elváltaknál az elmúlt években csökkent, így várható, hogy az elkövetkező években csökken az özvegyek és elváltak körében az újraházassodási gyakoriság.

Az elmúlt évek folyamán a válások száma és aránya 1976-ig emelkedett. 1977-ben az elváltak száma és aránya megközelítően azonos, mint az előző évben, 27,1 ezer volt a válások száma; ezer lakosra 2,5 válás jut, 1976-ban 2,6. A válások magas arányát előidéző tényezők a megváltozott társadalmi körülményekben és részben az új jogszabályokban keresendők.

A népesedéspolitikai intézkedések hatásának vizsgálatánál lényeges szempont a belföldi vándorlások alakulásának figyelembevétele, volumenének és irányának ismerete. Mind az állandó, mind az ideiglenes jelleggel lakást változtatók száma az ötvenes évek második felében a jelenlegihez viszonyítva igen magas, 1960-ban az állandó vándorlók száma 338 ezer, az ideiglenes vándorlóké 630 ezer volt.

1960-tól kezdve ez a népességmozgás megnyugodott és fokozatos csökkenést mutat. 1960 és 1970 évek között a vándorlók száma 20 %-kal csökkent. 1970 után a csökkenés ugyanilyen arányban folytatódott. A vándorlások számának jelentős csökkenése mellett azonban a népesség legmozgékonyabb korcsoportjának - a 15-39 évesek - vándorlási részaránya bár kismértékű, de fokozatos emelkedést mutat.

A belföldi vándorlások iránya a városkategóriák és községek szerinti tagozódásban 1960-tól meglehetősen egyértelmű képet mutat. Budapest szívóhatása fokozatosan csökkent és így a vándorlás /főleg az ideiglenes vándorlás/ az utóbbi években már nem játszik jelentős szerepet a főváros népességszámának növekedésében. A többi városban állandó jelleggel vándorlók száma emelkedett, az ideiglenes vándorlások népességnöve-

lő hatása azonban már itt sem érvényesül olyan intenzitással, mint az 1960-as években. A községek népességvesztesége e két tényező hatására csökkent.

II. JOVŐBENI NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA TARTALMÁNAK

VÁLTOZÁSAI

Az elmúlt években kialakult népesedési helyzet a termékenység területén az 1970-es évek végétől újra lényegesen megváltozik. Lényegében változatlan termékenységi szint mellett a szülőképes korú nők számának és korösszetételének hatására az élveszületések száma várhatóan ismét az 1970-es évek elején kialakult szintre, majd fokozatosan az alá csökken. Ezért ezekben az években a népesedéspolitika közvetlen feladata - az 1960-as évek elején kialakulthoz hasonló - újabb demográfiai mélyvölgy kialakulásának csökkentése, az 1970-es évek végén bevezetendő újabb sokoldalú népesedéspolitikai intézkedések alapján.

A népesedéspolitikai intézkedéseket követően folyamatosan változó termékenységi magatartás, valamint a halandóság területén kibontakozott tendenciák körülményei között a megszokottnál megalapozatlanabban, és így eredményeiben is bizonytalanabban lehet hosszabb távú népességprognózist készíteni.

Ha csupán azokat a változásokat vesszük figyelembe, amelyek 1974-1975-ben az élveszületések számának jelentős emelkedését, majd az 1976-1977. évi visszaesést okozták, illetve előrevetítjük a terhesbemutatók adatait, ezenkívül figyelembe vesszük a legutóbbi termékenységi-családtervezési vizsgálatok adatait, végül a számítások alapjának a szülőképes korú nők számának és összetételének jövőbeli alakulását vesszük, hozzávetőleges képet alkothatunk termékenységi helyzetünk közeljövőjéről, az 1978-1982 között születendő nemzedékek nagyságáról.

Az élveszületések száma az 1978-1982 közötti időszakban elkerülhetetlenül és folyamatosan csökkenni fog. A csökkenés mértéke 1982 után várhatóan növekszik. Ezt a csökkenést a következő tényezők okozzák:

- 1976-ig növekedett a szülőképes korú nők száma, ez és belső korösszetételük alakulása egyaránt növelte az élveszületések számát. 1977-től a szülőképes korú nők száma tartósan csökken; ez és ezen túlmenően belső korösszetételük alakulása is csökkenti az élveszületések számát; e folyamat hatása közel másfél évtizedig érvényesül;
- 1974-1976 között született - főként második - gyermekek egy része a későbbiek során mindenképpen megszületett volna, de a népesedéspolitikai intézkedések hatására e családok időben "előrehozták" a gyermekszülést; ezek a gyermekek - főként az 1977-1980-as években - hiányoznak;

- a harmadik gyermekek száma és aránya mindaddig nem emelkedett és - a családtervezési vizsgálatok eredményei szerint - a jövőben sem várható ettől lényegesen eltérő tendencia.

Igy a jelenlegi körülmények előrevetítésével az 1978-1982-es években az élveszületések száma az alábbiak szerint alakulhat:

Élveszületések száma

1973 - 1982

/ezer fő/

Év	77/V népesség előreszámítás	Korrigált számítás
1973	156	156
1974	186	186
1975	194	194
1976	185	185
<u>1977</u>	<u>178</u>	<u>178</u>
1978	180	166
1979	175	161
1980	170	156
1981	165	150
1982	159	146

1982 után figyelembe véve a szülőképes korú alacsonyabb létszámú női korcsoportok belépését - pl. 1986-ra a 20-24 éves nők száma 460 ezerről kb. 300 ezerre csökken - a születésszám tovább csökken és 1986-1992 között, változatlan termékenység feltételezése mellett is, 140 000 alatt marad. Ha nem sikerül a családok gyermekszámát a kívánt mértékben növelni, akkor ugyanebben az időszakban a születésszám 120-130 ezerre is lecsökkenhet.

A népesség öregedése a halandóság további rosszabbodását okozza majd, ha nem sikerül a korszpecifikus halálozási arányszámokat az 1970-es évek értékeinél lejjebb szállítani. A népességprognózisokban használt hipotézisek szerint 1980-ban a mortalitás 11,9-13,8 ezrelék között, míg 1990-ben 13,0-13,6 ezrelék között ingadozhat.

A férfi halálozási arányszámok alakulásáról nem lehet egyértelmű képet nyerni. Az 1970-es évek végén tapasztalható emelkedés után 1980-1985 évek között az előreszámítás különböző mértékű csökkenést mutat. A számítások egy része szerint viszont ebben az időszakban is rosszabbodással kell számolni.

Figyelembe véve azt a jól ismert tényt, hogy a nők halandósága általában kedvezőbb, mint a férfiaké, feltűnő az a jelenség, hogy a mortalitás dinamikája a nők ese-

tében - az 1970-es évek vége kivételével - halálozási arányuknak a férfiakénál jelentősebb rosszabbodásra utal. A népességprognózis a vizsgált időszakban mindvégig a halandóság emelkedését mutatja. Ennek megfelelően a nők mortalitása az ezredforduló előtti utolsó évtizedben nagymértékben megközelíti a férfiakét és már csak egy árnyalatnyival jobb azokénál.

Ismerve az élveszületések és a halálozások számának az 1980-as és 1990-es években várható alakulását, a kilencedik évtized második és a század utolsó évtizedének első felében nem remélhető az országban természetes szaporulat, sőt a népesség valamelyes fogyásával is számolni kell.

Az előrebecslések szerint a házassodási korba lépő - 18-25 éves - fiatalok száma is csökken 1990-ig. Így várható, hogy a házasságkötések száma is évről évre alacsonyabb lesz.

A válások alakulásával kapcsolatban az előreszámítások azt is jelzik, hogy ha a házasságban élő férfiak, illetve nők válás-gyakorisága az 1976. évi szinten maradna, a férfiak 40, a nők 34 százaléka (24-60 éves korban) valószínűleg felbontja házasságát.

A vándorlások számának csökkenő tendenciáját továbbra is feltételezve - amennyiben ellentétes hatás nem érvényesül - az ezredfordulóra az állandó vándorlók száma kb. 70 ezerre, az ideiglenesen vándorlóké pedig 125 ezerre becsülhető.

Népességünk számának és összetételének alakulásában a jövőben is lényeges szerepet játszik és tartósan érvényesül az elmúlt évtizedekben a termékenység és halálozás területén kialakult sajátos helyzet:

- a termékenység tartósan alacsony színvonalú lesz és nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját,
- az élveszületések száma mintegy másfél évtizedig csökken és változatlanul nagymértékben ingadozik,
- a népesség halálozásában várhatóan a jövőben is érvényesülnek az utóbbi évek tendenciái, és így a férfiak és nők halálozása - bár különböző mértékben - esetleg tartósan romló, stagnáló tendenciát fog mutatni.

E folyamatok hatására az 1980-as években várhatóan bekövetkezik a népesség kisebb mértékű csökkenése.

Hazánk népesedési sajátosságai megkívánják, hogy a társadalom tudatosan törekedjen egyrészt a rendellenesen alacsony, a népesség reprodukcióját nem biztosító termékenység emelésére, másrészt a lakosság korösszetételének kiegyenlítésére, végül a lakosság egészségi állapotának a viszonylag gyors javítására és így a várható átlagos élettartam emelésére.

Ezek a sajátosságok nemcsak a népesedéspolitikai céljait határozzák meg, hanem hosszabb távon is - 3-4 évtized távlatában - meghatározzák a népesség nagyságát és összetételét és így közvetlen - egyes vonatkozásokban meghatározó - szerepet játszanak társadalmi és gazdasági fejlődésünkben.

Az egymást követő korosztályok létszámának ingadozása általában is kedvezőtlen hatást gyakorol a társadalmi-gazdasági fejlődésre, ugyanakkor pedig nem kis mértékben befolyásolja - előnyösen vagy hátrányosan - az érintett korosztályokhoz tartozók életútját. A korosztályok létszámának ingadozása kisebb-nagyobb mértékben érinti a társadalmi-gazdasági fejlődés minden területét, különösképpen befolyásolja a nem termelő infrastrukturális intézmények hálózatának bővítését, ezen belül is mindennekelőtt a kulturális szféra és az egészségügy fejlesztését. A hálózatok fejlesztését - a társadalom erőforrásainak pazarlása nélkül - nem lehet a "demográfiai hullámok" csúcsára méretezni. Ezért indokolatlanul - és nagyobbrészt elkerülhetetlenül - az átlagosnál hátrányosabb helyzetbe kerülnek azok, akik a nagy létszámú korosztályokhoz és előnyösebb helyzetbe azok, akik a kis létszámú korosztályokhoz tartoznak.

Az egyes korosztályok létszámának ingadozása lényegesen befolyásolja a foglalkoztatáspolitikát és munkaerőgazdálkodást is. Abban az esetben pedig, ha a munkaképes korból kilépő, valamint az ugyanakkor munkaképes korba lépő korosztályok eltérő létszámaiból adódó hatások egyidejűleg, egymás hatását erősítve jelentkeznek - gazdasági fejlődésünkben erre már volt példa - gazdaságpolitikát közvetlenül alakító szerepük is lehet.

A fejlődés általános tendenciáinak megfelelően és így csak kismértékben népesedésünk sajátosságainak hatására és azzal összefüggésben, Magyarországon is végbement - lényegében az elmúlt 20 évben - a népesség előregedése. E folyamat eredményeként az idősebb korú - nyugdíjkorhatáron felüli - népesség aránya megközelíti a 21 %-ot. Az idősebb korú népesség számának növekedése rendkívül bonyolult és összetett társadalmi és gazdasági problémákat vet fel.

Az elmúlt évtizedekben a születéskor várható átlagos élettartam nagymértékben növekedett, kitolódott a biológiai előregedés határa, szoros összefüggésben az életszínvonal és különösen az egészségügyi ellátás színvonalának emelkedésével. Ez - összefüggésben a nyugdíjkorhatárt elért férfiak és nők alacsony arányú gazdasági aktivitásával - ami nagyrészt a világviszonylatban és viszonylag alacsony életkorban meghatározott nyugdíjkorhatárra és a keresethez képest viszonylag kedvező nyugdíj megállapítására vezethető vissza - széles és társadalmi méretekben is megfogalmazódó, elsősorban pedig a városi lakosságot érintő problémákat vet fel.

Más jellegű problémát okoz az, hogy - különböző népesedési okok együttes hatására, különösképpen azonban a többgenerációs együttélés gyors ütemű csökkenésével - nagymértékben nőtt és növekszik hosszabb távon azoknak az öregeknek a száma, akik teljesen egyedülállóak.

Az öregkorúak számának és struktúrájának múltbeli és jövőbeni, már belátható alakulása megkívánja, hogy az eddigieknél nagyobb erőfeszítéseket tegyünk az idősebb generációkkal összefüggő társadalmi problémák részletesebb megismerésére és csökkentésére, megoldására.

A népesedési folyamatok hosszú távon belátható alakulása bizonyossá teszi, hogy hazánkban a következő évtizedekben is aktív, átfogó, folyamatos népesedéspolitikát kell meghirdetni és megvalósítani.

A népesedéspolitika tartalma a jövőben fokozatosan bővül. Várható, hogy a népesedés egyes területei, elemei közül először a halálozás, majd később a családdal összefüggő folyamatok (házasodás, válás, generációs együttélés stb.) esetleg az egyes életkori rétegek, közülük is elsősorban az öregkorúak népesedéssel összefüggő problémái lesznek az elemei a népesedéspolitikának a termékenység mellett.

III. AZ AKTIV NÉPESEDÉSPOLITIKA SZOCIÁLIS ÉS GAZDASÁGI JELLEGŰ FŐBB ESZKÖZEI

1. Az elmúlt évek tapasztalatai

A határozat alapján hozott szociálpolitikai intézkedések egésze megfelelően szolgálta a kitűzött célokat. Növekedett a társadalom tehervállalása a gyermeknevelés költségeiben. A gyermekvállalás és nevelés feltételei javultak. A gazdasági eszközök nagyobb része az ipari településeken élő családok helyzetét javította, ösztönző hatásuk is itt volt a legerősebb.

Szociálpolitikai eszközeink azonban ma még nem ösztönzik kellőképpen, különösen a harmadik gyermek megszületését. A pénzbeni társadalmi juttatások több éve változatlan nagysága - a viszonylag magas fogyasztói árindex mellett - a növekvő gyermeknevelési költségek mind kisebb hányadát fedezik.

A gyermekgondozási segély rendszere bevált és a 3 évnél fiatalabb gyermekekről való társadalmi gondoskodás fő formájává fejlődött. Jelenleg 290 ezer anya veszi igénybe. A főként nőket foglalkoztató munkahelyen a gyermeket nevelő anyák időszakos vagy tartós kiesése a munkából jelentős gondokat okoz. Azok a kísérletek, amelyek arra irányultak, hogy kezdeményezzék a gyermekgondozási segélyen lévő anyák rész munkaidős bedolgozói foglalkoztatását, nem jártak kellő eredménnyel. A gyermekgondozási segély megmaradt alapvetően népesedéspolitikai intézménynek. Az eredeti elhatározásnak megfelelően időszerű a segély összegének - esetleg differenciált - emelése.

A gyermekápolási táppénzjogosultság csecsemőkortól 6 éves korig való kiterjesztése jelentős könnyítést hozott a dolgozó anyáknak.

A gyermekvállalást ösztönző eszközök közül a lakosság elsődlegesnek tekinti a lakást, mint a gyermekvállalás alapvető feltételét. Lakáselosztási rendszerünkben a felosztható tanácsi lakások 40-45 %-át kapják fiatal házaspárok. Az ösztönzés erejét fékezte, hogy az V. ötéves tervben épülő lakások átlagos alapterülete nem nőtt. Városokban általánossá vált a 3 és többgyermekes családok lakásigényének soronkívüli kielégítése. Itt is tapasztalható azonban a várakozási idő növekedése.

A nők foglalkoztatásának nagymérvű kiterjedése miatt a másik legfontosabb feltétel a gyermekintézményekkel való ellátottság. A bölcsődei és óvodai hálózat férőhelyeinek az V. ötéves tervben megvalósuló nagymértékű (25 %-os, illetve 22 %-os) fejlesztése ellenére sem tart lépést az igényekkel, elsősorban a nagylétszámú kor-

osztályok születése miatt. A kielégítetlen igények miatt állandó probléma az intézmények túlzsúfolása, ami természetesen fokozza a megbetegedési gyakoriságot, ami komoly egészségkárosító hatással jár.

Az óvodai hálózat fejlesztésének megfelelő üteme ellenére - az ellátandók számának növekedése miatt - az elhelyezési gondok itt sem csökkennek, javulás csak az 1980-as évek közepére várható, a gondok azonban ekkor a napköziotthonos ellátás területén fognak jelentkezni.

A gyermekneveléshez és gondozáshoz használatos cikkek kínálata és választéka javult, de nem kielégítő mértékben. Jelentős állami támogatás mellett is viszonylag magas a gyermekruházati cikkek és bútorok ára. A felnőtt ruházati cikkek és bútorok árszintjével párhuzamosan ezek ára is emelkedett. A rögzített áras cikkek akciója nem vált jelentőssé, a vásárlók többségének igényét a szerényebb kivitelű és minőségű "uniformizált" cikkek már nem elégítik ki. Az elmúlt 4 évben jelentősen bővült a nagy családok üdültetési lehetősége, a SZOT által bevezetett szolgáltatások (nagy családos beutalók, gyermekgondozási segélyes anyák és gyermekei üdültetése) kedveltek, de a lehetőségek még szűkösek.

2. Jövőbeni célok és feladatok

Mindez azt kívánja meg, hogy népesedéspolitikánk konkrét céljait a tapasztalatok és a népesedési folyamatok és helyzet új vonásainak is megfelelően bővítsük és már 1978-1979-ben újabb komplex népesedéspolitikai intézkedéseket vezessünk be az alábbi elvek figyelembevételével:

- állítsuk helyre a kialakított eszközrendszer - ezen belül mindenképp a pénzbeni társadalmi juttatások - hatásfokát;
- jövőbeni - elsősorban a pénzbeni társadalmi juttatásokkal összefüggő - intézkedéseket a harmadik gyermekre koncentráljuk;
- helyezzük továbbra is előtérbe - lehetőségeinkkel összehangolva - a mennyiségi és minőségi lakásellátás javítását;
- a gyermekek nevelésével összefüggő intézményrendszerek közül fejlesszük kiemelten az óvodai és napköziotthoni hálózatot;
- korszerűsítsük fokozatosan a gyermekgondozási segély rendszerét úgy, hogy népesedéspolitikai funkciójának megtartása mellett érvényesüljenek a foglalkoztatáspolitikai szükségletek is;

- elégítsük ki teljesen az egészségügyi gyermekotthoni ellátással szembeni szükségleteket;
- fokozatosabban ösztönözzük a második gyermekek megszületését és ezért is támogatassuk az első gyermeküket nevelő családokat is;
- a gyermekgondozási segély-rendszer célszerű korszerűsítésének alapján a bölcsődei hálózatot a korábbi elképzeléseknél kisebb mértékben fejlesszük.

Ezeknek az elveknek az alapján a szükséges újabb népesedéspolitikai intézkedések keretében az alábbi konkrét intézkedések kívánatosak:

- a szülési szabadság 4 héttel történő meghosszabbítása úgy, hogy az csak a szülést megelőzően legyen igénybevehető,
- a képezhetetlen és intézetben el nem helyezhető mozgás- és értelmi fogyatékos gyermekek szülei számára a gyermek 6 éves koráig biztosítani kell a gyermekgondozási segély igénybevételét,
- a gyermekápolási táppénz igénybevételét mindkét szülő számára célszerű biztosítani,
- családi pótlékot kell biztosítani az első gyermeküket nevelő családok számára a gyermek 5-6 éves koráig,
- a családi pótlék emelését koncentrálni kell a harmadik gyermekekre,
- a gyermekgondozási segélyt a foglalkoztatáspolitikai követelmények fokozottabb figyelembevételével kell korszerűsíteni. Ezért a gyermekgondozási segély szükséges emelését a gyermek korától célszerű differenciálni, az emelést 1,5-2,0 éves koráig koncentrálni,
- a lakásépítés gyermekekkel összefüggő szociálpolitikai kedvezményeit növekvő mértékben kell kiterjeszteni a községi családokra.

Tovább kell vizsgálni a gyermekgondozási segélyen lévő anyák választási lehetőségeit bővítő formákat, így

- a segély igénybevétele alatti munkavégzés rugalmas formáit,
- a segély változatlan folyósítását akkor, ha az anya a gyermek másfél éves kora után visszatér munkahelyére és nem vesz igénybe bölcsődét.

A gyermekgondozási segély rendszerének korszerűsítésével összefüggésben - a többségében kedvezőtlen egészségügyi, pszichológiai tapasztalatok alapján, figyelembe véve a munkaerő korlátozott biztosíthatóságát, végül pedig támaszkodva a bölcsődéskorú gyermekek ellátását segítő más rendszerek fejlesztésére - felül kell vizsgálni a bölcsődei hálózat fejlesztésének mértékére kialakult korábbi elképzeléseket.

Ugyanakkor részletesen meg kell vizsgálni, hogy a gyermekeknek a közeli jövőben teljeskörűvé való óvodai elhelyezése milyen mértékű és jellegű igényeket támaszt hosszabb távon az iskoláskorú - elsősorban a 6-10 éves - gyermekek napközöttthoni vagy ahhoz hasonló elhelyezésével kapcsolatban.

IV. A NÉPESEDÉSPOLITIKA EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSAI

1. Az elmúlt évek tapasztalatai

A női egészségvédelem és az újszülöttek egészségi állapotának javítása érdekében kidolgozott komplex program a fogamzás előtti, a terhesség, a szülés körüli és az újszülött ellátás összehangolt, egyidejű fejlesztését irányozta elő. A bevezetett házasságkötés előtti, valamint család- és nővédelmi tanácsadások rendszere hasznosnak bizonyult, és a kezdeti bizonytalanságok és formális vonások után ma már hatékony segítői az egészséges életmód és a korszerű családtervezési szokások kialakításának. E keretben hoztuk létre a genetikai és a férfi meddőségi tanácsadók hálózatát, valamint a korai magzati károsodások diagnosztikai állomásait.

Bővült a hormonális fogamzásgátlók választéka, jelenleg négy van forgalomban. A fogamzásgátlás korszerű eszközei közül a méhen belüli eszközök választékának bővítése céljából cseh és finn eszközöket importáltunk.

Az ugrásszerűen növekedett születésszám és a nagyobb minőségi követelmények megnövelték az egészségügyi irányítás és hálózat feladatait. A célok eléréséhez szükséges eszközöket átcsoportosítással kellett megteremteni. A rendelkezésre álló szűkös anyagi eszközök csak a legalapvetőbb szükségletek kielégítésére voltak elegendők.

Ennek ellenére az intézkedéseknek számottevő eredményei vannak. Elértük, hogy

- részben a korszerű fogamzásgátló eljárások elterjesztésének eredményeként a művi terhességmegszakítások száma - a korlátozó intézkedések hatására - az 1973. évi 170 ezerről 1976-ra 95 ezerre csökkent,
- a csecsemőhalandóságot alapvetően meghatározó koraszülések gyakorisága az 1973. évi 11,6 %-ról 1977-re 10,6 %-ra csökkent,
- csecsemőhalandóságunk sok éves stagnálása után számottevően csökkent, az 1973. évi 34 %-ról 1976-ban 30%-ra, 1977-ben pedig 26 %-ra. A nagy szülészeti osztályok műszerezettségének jelentős javításával és a kis súlyú, éretlen újszülöttek megmentése érdekében kialakított újszülött intenzív központok létesítésével - amihez jelentős tőkés devizaigényes műszerek beszerzése volt szükséges - sikerült ezt az eredményt elérni,
- a megnövekedett szülőintézeti feladatokat a szakmai színvonal emelésével együtt tudtuk ellátni, ami többek között az anyaihalálozás jelentős csökkenését eredményezte,

- az általánosan bevezetett újszülött szűrővizsgálatok, a kiszűrtek azonnali kezelésbe vétele, valamint a javuló szülészeti ellátás eredményeként csökkent a sérült és fejlődési rendellenességben szenvedők, illetve maradandó károsodást mutató csecsemők száma.

Az elért eredmények is bizonyítják, hogy az orvostudomány legújabb eredményeinek gyors alkalmazása - ha a megfelelő felszerelés, szervezeti feltételek és egységes szakmai irányítás biztosított - kedvezően tudja befolyásolni az eddig nemzetközi összehasonlításban lemaradást mutató helyzetünket. Az eredmények fenntartása és továbbfejlesztése viszont további - elsősorban műszerezettség - fejlesztéssel lehetséges. Ennek biztosítása - figyelembe véve az eddigi intézkedések eredményességét, a ráfordítások hatékonyságát - akkor is indokoltnak látszik, ha ezen eszközök beszerzése tőkés devizális igényt vet fel.

2. Jövőbeni célok és feladatok

Az elmúlt években elért eredmények azonban az európai rangsorban elfoglalt helyzetünket alig változtatták, éppen ezért további jelentős erőfeszítésekre van szükség, hogy a népesség minőségi és mennyiségi változásaiban a megindult folyamatok tovább javulhassanak. Ennek érdekében az alábbiak szükségesek:

- a család- és nővédelmi tanácsadók keretében javítani kell a genetikai és korai terhességi diagnosztika lehetőségét, hogy ezzel a fejlődési rendellenességek és terhességi sérülések számát csökkenteni lehessen,
- a koraszülés gyakoriságának jelentős csökkentése a terhességi műszeres diagnosztika és a pathológiás terhések intézeti és gyógyszeres ellátásának javítását igényli,
- az újszülötteket veszélyeztető betegségek elkerülése céljából mennyiségi fejlesztés nélkül jelentősen kell bővíteni az újszülött részlegek alapterületét, higiénés körülményeit és műszerezettségét. A kiépített intenzív újszülött centrumok folyamatos működését, műszereinek pótlását változatlanul kiemelt programként kell kezelni,
- bővíteni kell az újszülöttek és csecsemők teljes körű szűrővizsgálatainak körét, hogy így a molekuláris fejlődési rendellenességek korai diagnózisa biztosítható legyen, és ezzel a jelenleg lehetséges gyógykezelés időbeni megkezdésével a képezhetetlen fogyatékosok száma csökkenjen,
- a gyermekkorúak ellátása színvonalának emelése érdekében folytatni kell a gyermekorvosi körzetek fejlesztését de úgy, hogy az egy körzetre jutó ellátandók

száma az 1 000-1 200 gyermeket ne haladja meg. A szolgáltatások telepítésénél figyelembe kell venni a szakorvos-képzés és intézeti szakorvos-szükséglet lehetőségeit,

- a csecsemő- és kisdedhalandóságban ma még jelentős számmal szerepel a szív-, vese-, vérképző és daganatos betegségek következménye. Éppen ezért a VI. ötéves terv időszakában meg kell oldani a csecsemő-szívsebészet, gyermek műveseellátás problémáját és javítani kell a speciális betegségek ellátásának színvonalát,
- az értelmi fogyatékosok ellátása és lehetséges rehabilitációja érdekében a férőhelyek mennyiségi növelése mellett meg kell teremteni a korszerű komplex rehabilitáció lehetőségeket, így a napköziotthonos munkaterápiás intézményeket,
- a serdülő korosztály ellátása színvonalának növelése elengedhetetlen, ezért folytatni kell a serdülőkorúak iskolaorvosi ellátásának kiépítését, a megfelelő kórházi osztályhátter megteremtését.

V. A TÁRSADALMI TUDATFORMÁLÁS, ISMERETTERJESZTÉS ÉS NEVELÉS

1. Az elmúlt évek tapasztalatai

Kedvezően változott a közszellem a család, az anyaság megbecsülésében, a gyermekgondozás és nevelés, az apai kötelezettségek vállalásában és értékelésében.

Bővültek, reálisabbá váltak a népesedési helyzettel kapcsolatos ismeretek. Ennek ellenére a népesedési helyzet jellemzőinek alakulásáról az ismeretek még mindig eléggé hiányosak, az értékelések egyoldalúak, egyes esetekben szélsőségesek. Az egészségügyi intézményekben, bölcsődei-óvodai felvételeknél és egyes munkaerőgondokkal küszködő iparágaknál kialakult feszültségek szűkebb körben a népesedéspolitikai határozat bírálatát is kiváltották.

Propagandánk a népesedési helyzet alakulását, a népesedéspolitikai intézkedéseket komplex módon, rendszeresen ismertette, magyarázta. Az anyagi-szociális tényezők elsődleges szerepének érzékeltetése mellett az erkölcsi-tudati tényezők önálló szerepét is hangsúlyozta. Az ismertetésben és a magyarázatban általában a történeti szemlélet érvényesült. A tömegkommunikációs eszközöknél a kampányszerűséget nem sikerült felszámolni. A kulturális élet sem mindig tartott szoros kapcsolatot a közszellem változásával.

A lakosság, különösen pedig az ifjúság körében szükséges biológiai, egészségügyi, etikai és morális ismeretek pótlására kidolgozásra kerültek az ifjúság családi életre nevelésének irányelvei, és ennek alapján az iskolai oktatás tematikája. Az 1974-1975-ös tanévben folytatott kísérletek után 1976-1977. tanévben az általános iskolák felső tagozata és a középiskolák majdnem 100 %-ban bevezették a családi életre nevelés oktatását. A bevezetésre kerülő tantervi reform a tantárgyi tematikákban is beépíti e témakör oktatását.

2. Jövőbeni célok és feladatok

A szemléletformáló tevékenység a népesedési helyzet alakulását, a népesedéspolitikai célok megvalósulását alapvető fontosságú nemzeti és társadalompolitikai úgymint kezelje.

A feladatok kijelölésénél figyelembe kell venni azt, hogy a közvélemény a közszellem változása alapvetően az anyagi-szociális és közegészségügyi összetevők alakulásától függ.

Ha hosszú távon az életszínvonal rendszeres emelkedésére, az életmód szocialista értékeinek gyarapodására, valamint aktív, a születések számát ösztönző, a felnövekvő népesség testi és szellemi kifejlődéseinek feltételeit javító népesedéspolitikára számítunk, akkor a közvélemény továbbra is fogékony lesz a népesedéspolitikai problémákra, támogatni fogja a népesedéspolitikai célok megvalósítását, készséggel fogja vállalni a gyermeket, a gondoskodást és a nevelést.

A szemléletformálás fő célja a szocialista humanizmus alapelveinek és normáinak érvényre juttatásával olyan közszellem kialakítása, amelyet a család intézményének védelme és erősítése, az anyaság fokozottabb megbecsülése, a humánus érzelmek mélyülése jellemez. Hangsúlyozni kell, hogy társadalmi érdek a család szerepének növekedése az egyén erkölcsi arculatának és érzelmi kiegyensúlyozottságának alakulásában.

A népesedéspolitikai célok ismertetése, a népesedési helyzet alakulásának, az eredmények és a gondok ismertetése, valamint a népesedési helyzet erkölcsi-tudati összetevőinek javítása alkossák a szemléletformálás alapvető területeit.

A szemléletformáló tevékenység komplex módon vegye figyelembe a különböző területek összefüggéseit, a népesedési helyzetet alakító tényezők együttes hatásait. Továbbra is törekedni kell a demográfiai kutatás, a társadalomtudományi eredmények, a közvéleménykutatási adatok figyelembevételére és ismertetésére.

Törekedni kell a népesedési helyzet alakulásának az eredményeknek és a gondoknak rendszeres, megfelelő, széles körű ismertetésére, az anyagi-szociális-közegészségügyi, erkölcsi-tudati feltételek, feladatok területén. A szemléletformálás segítse a munkahelyi, termelési igények és az anyai hivatás egyeztetését. Működjön közre a munkahelyi feltételek javításában. Segítse a munkahelyi és lakóhelyi erőfeszítések jobb összehangolását, ösztönözzön a meglévő eszközök és lehetőségek jobb kihasználására.

A szemléletformálás mozgósító erejét fokozva el kell érni, hogy az folyamatos legyen és időben kapcsolódjék az aktuális népesedéspolitikai, életszínvonalpolitikai intézkedésekhez. Különösen fontos feladat a helyi, konkrét gazdasági, szociális és egyéb intézkedések ismertetése.

Az iskolai oktatásban elindított egészségügyi és családi életre nevelési program fejlesztése mellett biztosítani kell, hogy az ifjúsági szervezetek, a művelődési intézmények és tömegkommunikációs eszközök a témával rendszeresen és megfelelő szem-

lélettel foglalkozzanak. A munkában vegyék figyelembe az életkori sajátosságokat. A szülőképes korba lépő korosztályokkal ismételten ismertessék a kedvezményeket, a lehetőségeket, a népesedéspolitika fő céljait.

A népesedéspolitika lehetőségeit a mindenkori gazdasági helyzet erőteljesen befolyásolja, ami olyan feltételektől is függ, amelyeknek jövőbeni alakulása bizonytalan elemeket tartalmaz; ez a közszellem alakulására közvetlenül átsugárzik. A közszellemet befolyásolják a népesedéspolitika sajátosságai; emelkedik-e a társadalmi hozzájárulás mértéke a gyermekgondozásban és nevelésben, hogyan alakul az infrastrukturális beruházások nagysága, folyamatosan valósul-e meg a meghirdetett népesedéspolitika?

TÁBLÁZATOK

1. Népmozgalmi adatok
1973-1977

M e g n e v e z é s	1973	1974	1975	1976	1977
Népesség száma (év végén) ezerben	10 448	10 509	10 572	10 625	10 671
Házasságkötések száma	101 614	99 962	103 775	100 472	96 987
Élveszületések száma	156 224	186 288	194 240	185 405	177 538
Halálozások száma	123 366	125 816	131 102	132 240	131 745
Természetes szaporodás	32 858	60 472	63 138	53 165	45 793
Egy éven aluli meghaltak száma	5 286	6 390	6 380	5 528	4 634
Válások száma	25 354	24 517	25 997	27 075	27 100
Koraszülések száma (2500 grammon aluli élveszülöttek)	18 193	21 780	21 708	20 522	18 900
Spontán vetélések száma	28 171	30 717	28 244	26 271	23 200
Terhességmegszakítások száma	169 650	102 022	96 212	94 720	89 600
Orális tablettát használó nők száma (ezerben)	280	375	444	502	563
Terhes rendelésen először megjelentek száma	168 173	217 372	199 500	193 686	181 700
Állandó vándorlások száma	248 340	246 940	219 927	230 175	234 582
Ideiglenes vándorlások és visszavándorlások száma	453 093	464 558	400 734	399 473	395 861
Házasságkötések 1000 lakosra	9,7	9,5	9,8	9,5	9,1
Élveszületések 1000 lakosra	15,0	17,8	18,4	17,5	16,7
Halálozások 1000 lakosra	11,8	12,0	12,4	12,5	12,4
Természetes szaporodás 1000 lakosra	3,2	5,8	6,0	5,0	4,3
1000 élveszülöttre jutó egy éven aluli meghalt	33,8	34,3	32,8	29,8	26,1
Válások 1000 lakosra	2,4	2,3	2,5	2,6	2,5
Koraszülöttek (2500 grammon aluli élveszülöttek) aránya (%)	11,6	11,7	11,2	11,0	10,6
1000 15-49 éves nőre jut spontán vetélés	10,5	11,5	10,6	9,9	8,8
100 élveszületésre jut spontán vetélés	18,0	16,5	14,6	14,2	13,1
1000 15-49 éves nőre jut terhességmegszakítás	63,3	38,1	36,1	35,7	33,9
100 élveszületésre jut terhességmegszakítás	108,6	54,8	49,5	51,1	50,5
Száz 17-49 éves nő közül tablettával védekezik	11,1	14,9	17,6	19,9	22,5
1000 lakosra jut állandó vándorlás	23,8	23,5	20,8	21,7	22,0

2. A népmozgalom összefoglaló adatai
1970-1977

Év	Népesség száma az időszak végén (ezer fő)	Házasság- kötések	Élveszü- letések	Halálozá- sok	Természe- tes sza- porodás	1 éven aluli meghaltak	Házasság- kötések	Élveszü- letések	Halálo- zások	Természe- tes sza- porodás-	10000 élve- szülöttre jut 1 é- ven aluli meghalt
1970	10 354	96 612	151 819	120 197	31 622	5 449	9,3	14,7	11,6	3,1	36
1971	10 381	94 202	150 640	123 009	27 631	5 294	9,1	14,5	11,9	2,6	35
1972	10 416	97 710	153 265	118 991	34 274	5 092	9,4	14,7	11,4	3,3	33
1973. I. félév	10 529	42 317	78 075	65 042	13 033	2 700	8,2	15,1	12,6	2,5	35
1973 II. félév	10 448	59 297	78 149	58 324	19 825	2 586	11,3	14,9	11,1	3,8	33
Együtt	10 448	101 614	156 224	123 366	32 858	5 286	9,7	15,0	11,8	3,2	34
1974. I. félév	10 473	41 442	87 600	63 098	24 502	3 169	8,0	16,9	12,2	4,7	36
1974. II. félév	10 509	58 520	98 688	62 718	35 970	3 221	11,1	18,7	11,9	6,8	33
Együtt	10 509	99 962	186 288	125 816	60 472	6 390	9,5	17,8	12,0	5,8	34
1975. I. félév	10 539	44 111	99 702	69 913	29 789	3 372	8,5	19,1	13,4	5,7	34
1975. II. félév	10 572	59 664	94 538	61 189	33 349	3 008	11,2	17,8	11,5	6,3	32
Együtt	10 572	103 775	194 240	131 102	63 138	6 380	9,8	18,4	12,4	6,0	33
1976. I. félév	10 596	43 898	94 470	70 553	23 917	3 004	8,3	17,9	13,4	4,5	32
1976. II. félév	10 625	56 574	90 935	61 687	29 248	2 524	10,6	17,0	11,6	5,4	28
Együtt	10 625	100 472	185 405	132 240	53 165	5 528	9,5	17,5	12,5	5,0	30
1977. I. félév	10 648	40 691	91 612	68 482	23 130	2 439	7,7	17,4	13,0	4,4	27
1977 II. félév	10 671	56 296	85 926	63 263	22 663	2 195	10,5	16,0	11,8	4,2	26
Együtt	10 671	96 987	177 538	131 745	45 793	4 634	9,1	16,7	12,4	4,3	26

3. A népesség kor megoszlása főbb korcsoportok és nemek szerint
1951-1977

ezer fő; %

Év	0-13 éves				Együtt		14-59 éves		14-54 éves		Együtt		60 éves és idősebb férfiak		55 éves és idősebb nők		Együtt		Mind-összesen	
	férfi		nő				férfi		nő				férfi		nők				fő	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1951.I.1.	1 117	11,9	1 081	11,5	2 198	23,4	2 913	31,0	2 904	31,0	5 817	62,0	488	5,2	880	9,4	1 368	14,6	9 383	100,0
1956	1 225	12,4	1 176	11,9	2 401	24,3	3 027	30,6	2 926	29,6	5 953	60,2	531	5,4	998	10,1	1 529	15,5	9 883	100,0
1961	1 217	12,2	1 165	11,6	2 382	23,8	3 002	30,0	2 904	29,0	5 906	59,0	609	6,1	1 109	11,1	1 718	17,2	10 006	100,0
1966	1 110	10,9	1 055	10,4	2 165	21,3	3 107	30,6	2 947	29,0	6 054	59,6	693	6,8	1 248	12,3	1 941	19,1	10 160	100,0
1971	1 002	9,7	945	9,1	1 947	18,8	3 247	31,4	3 029	29,2	6 276	60,6	771	7,5	1 360	13,1	2 131	20,6	10 354	100,0
1976	1 046	9,9	988	9,3	2 034	19,2	3 269	30,9	3 101	29,4	6 370	60,3	814	7,7	1 354	12,8	2 168	20,5	10 572	100,0
1977	1 074	10,1	1 015	9,6	2 089	19,7	3 287	30,9	3 079	29,0	6 366	59,9	795	7,5	1 375	12,9	2 170	20,4	10 625	100,0

4. Házasságkötések alakulása a férfi korcsoportja szerint
1970-1977

Év	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-x	Összesen
1970	5 906	47 880	22 952	6 653	3 653	4 787	2 489	2 292	96 612
1971	5 941	48 310	20 633	6 587	3 508	4 537	2 311	2 375	94 202
1972	6 986	50 475	21 258	6 573	3 321	4 497	2 338	2 262	97 710
1973	8 526	61 099	21 964	7 243	3 376	4 734	2 508	2 164	101 614
1974	9 373	51 854	20 960	6 611	3 061	4 032	2 206	1 865	99 962
1975	9 170	53 803	21 601	6 843	3 348	4 294	2 291	2 425	103 775
1976	8 296	51 910	21 102	6 643	3 406	4 234	2 497	2 384	100 472
1977	7 468	49 948	21 143	6 498	3 491	3 977	2 425	2 037	96 987

Százalék

1970	6,1	49,6	23,7	6,9	3,8	4,9	2,6	2,4	100,0
1971	6,3	51,3	21,9	7,0	3,7	4,8	2,5	2,5	100,0
1972	7,1	51,7	21,8	6,7	3,4	4,6	2,4	2,3	100,0
1973	8,4	50,3	21,6	7,1	3,3	4,7	2,5	2,1	100,0
1974	9,4	51,9	21,0	6,6	3,0	4,0	2,2	1,9	100,0
1975	8,8	51,9	20,8	6,6	3,2	4,2	2,2	2,3	100,0
1976	8,2	51,7	21,0	6,6	3,4	4,2	2,5	2,4	100,0
1977	7,7	51,5	21,8	6,7	3,6	4,1	2,5	2,1	100,0

1000 megfelelő korú nem házas férfira jut házasságkötés

1970	12,6	173,4	246,0	140,0	104,6	77,2	52,6	15,0	81,7
1971	12,5	169,6	226,5	132,1	97,7	70,5	48,8	15,2	78,1
1972	14,7	174,5	231,5	125,4	89,6	67,5	48,6	14,1	80,1
1973	18,6	173,3	233,2	132,5	87,5	69,0	51,0	13,2	83,1
1974	21,8	168,3	217,2	116,3	75,4	57,0	43,8	11,1	81,8
1975	23,0	168,8	215,6	117,4	77,5	59,1	43,3	14,1	85,3
1976	22,2	161,7	199,3	112,9	74,1	56,6	43,5	13,8	83,0
1977	21,4	149,8	172,2	103,7	69,2	51,2	37,7	11,6	78,5

5. Házasságkötések alakulása a nő korcsoportja szerint
1970-1977

Év	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-x	Összesen
1970	35 353	37 768	9 950	4 133	2 569	3 928	1 867	1 044	96 612
1971	35 003	37 096	9 122	4 087	2 453	3 609	1 790	1 042	94 202
1972	37 500	38 217	9 161	4 008	2 339	3 598	1 854	1 033	97 710
1973	38 856	39 293	10 084	4 315	2 567	3 667	1 817	1 015	101 614
1974	39 241	39 715	9 210	4 010	2 170	3 123	1 631	862	99 962
1975	37 160	43 037	10 448	4 322	2 350	3 350	1 726	1 382	103 775
1976	33 948	42 529	10 557	4 377	2 529	3 362	1 853	1 317	100 472
1977	31 521	41 510	11 153	4 364	2 425	3 104	1 746	1 164	96 987

Százalék

1970	36,6	39,1	10,3	4,3	2,6	4,1	1,9	1,1	100,0
1971	37,2	39,4	9,7	4,3	2,6	3,8	1,9	1,1	100,0
1972	38,4	39,1	9,4	4,1	2,4	3,7	1,9	1,0	100,0
1973	38,2	38,7	9,9	4,3	2,5	3,6	1,8	1,0	100,0
1974	39,3	39,7	9,2	4,0	2,2	3,1	1,6	0,9	100,0
1975	35,8	41,5	10,1	4,2	2,2	3,2	1,7	1,3	100,0
1976	33,8	42,3	10,5	4,4	2,5	3,4	1,8	1,3	100,0
1977	32,5	42,8	11,5	4,5	2,5	3,2	1,8	1,2	100,0

1000 megfelelő korú nem házas nőre jut házasságkötés

1970	89,0	280,0	182,0	102,7	60,1	31,7	11,2	1,8	62,1
1971	86,8	265,8	164,9	98,8	57,7	29,5	10,8	1,7	59,7
1972	94,0	267,3	160,7	93,0	54,8	29,7	11,3	1,7	61,4
1973	101,6	266,8	169,2	96,0	59,4	30,6	11,2	1,6	63,7
1974	101,9	255,9	147,8	85,4	49,4	26,1	10,3	1,3	62,7
1975	112,8	267,3	160,1	88,5	52,0	28,2	10,8	2,1	65,3
1976	110,7	263,9	155,1	86,9	54,1	28,4	11,1	2,0	63,5
1977	106,6	244,7	152,2	82,4	49,2	26,8	9,8	1,7	60,4

6. A válások alakulása a férfi korcsoportja szerint
1970-1977

Év	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-x	Összesen
1970	48	2 382	5 010	3 969	3 338	5 053	1 981	1 060	22 841
1971	52	2 492	5 228	4 116	3 318	5 144	2 114	1 096	23 560
1972	60	2 655	5 518	4 405	3 144	5 089	2 103	1 216	24 190
1973	78	2 960	5 757	4 695	3 226	5 230	2 268	1 140	25 354
1974	94	2 769	5 489	4 680	3 170	5 020	2 086	1 209	24 517
1975	79	2 860	5 806	4 971	3 503	5 316	2 286	1 176	25 997
1976	83	3 166	6 103	5 131	3 635	5 313	2 453	1 191	27 075
1977	27	2 431	5 968	5 344	3 947	5 428	2 729	1 226	27 100

Százalék

1970	0,2	10,4	21,9	17,4	14,6	22,1	8,7	4,7	100,0
1971	0,2	10,6	22,2	17,5	14,1	21,8	9,0	4,6	100,0
1972	0,3	11,0	22,8	18,2	13,0	21,0	8,7	5,0	100,0
1973	0,3	11,7	22,7	18,5	12,7	20,6	9,0	4,5	100,0
1974	0,4	11,3	22,4	19,1	12,9	20,5	8,5	4,9	100,0
1975	0,3	11,0	22,3	19,1	13,5	20,5	8,8	4,5	100,0
1976	0,3	11,7	22,5	19,0	13,4	19,6	9,1	4,4	100,0
1977	0,1	9,0	22,0	19,7	14,6	20,0	10,1	4,5	100,0

1000 megfelelő korú házasságú férfira jut válás

1970	7,70	18,50	18,06	14,10	10,77	7,85	4,28	1,73	8,39
1971	8,68	18,25	18,74	14,44	11,03	8,02	4,55	1,76	8,61
1972	9,58	18,71	19,66	15,14	10,73	8,01	4,51	1,92	8,80
1973	10,71	20,44	19,79	15,79	11,26	8,31	4,84	1,77	9,17
1974	11,75	18,69	18,68	15,34	11,23	8,07	4,44	1,86	8,82
1975	9,89	18,70	19,25	16,09	12,43	8,67	4,76	1,82	9,30
1976	11,02	20,04	19,53	16,67	12,76	8,84	4,87	1,89	9,65
1977	4,09	14,99	18,83	17,24	13,60	9,21	5,17	2,01	9,63

7. A válások alakulása a nő korcsoportja szerint
1970-1977

Év	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-x	Összesen
1970	689	4 853	5 068	3 394	2 824	4 055	1 388	570	22 831
1971	696	5 209	5 011	3 576	2 937	4 109	1 486	536	23 560
1972	740	5 473	5 248	3 602	2 824	4 168	1 519	616	24 190
1973	910	5 841	5 481	3 814	2 865	4 234	1 592	607	25 354
1974	802	5 553	5 216	3 896	2 826	4 000	1 604	620	24 517
1975	673	5 829	5 622	4 233	3 082	4 292	1 617	649	25 997
1976	797	6 089	5 941	4 403	3 199	4 245	1 765	636	27 075
1977	512	5 412	5 940	4 585	3 515	4 480	2 041	615	27 100

Százalék

1970	3,0	21,2	22,2	14,9	12,4	17,7	6,1	2,5	100,0
1971	2,9	22,1	21,3	15,2	12,5	17,4	6,3	2,3	100,0
1972	3,1	22,6	21,7	14,9	11,7	17,2	6,3	2,5	100,0
1973	3,6	23,0	21,6	15,1	11,3	16,7	6,3	2,4	100,0
1974	3,3	22,7	21,3	15,9	11,5	16,3	6,5	2,5	100,0
1975	2,6	22,4	21,6	16,3	11,9	16,5	6,2	2,5	100,0
1976	2,9	22,5	21,9	16,3	11,8	15,7	6,5	2,4	100,0
1977	1,9	20,0	21,9	16,9	13,0	16,5	7,5	2,3	100,0

1000 megfelelő korú házias nőre jut válás

1970	12,60	18,89	16,23	11,06	8,92	6,35	3,30	1,36	8,38
1971	12,84	19,43	16,21	11,61	9,45	6,47	3,49	1,26	8,60
1972	13,26	19,95	16,98	11,62	9,22	6,64	3,51	1,41	8,79
1973	15,59	21,08	17,49	12,21	9,50	6,82	3,64	1,36	9,16
1974	13,68	19,64	16,42	12,33	9,41	6,50	3,64	1,37	8,81
1975	11,75	20,12	17,28	13,37	10,27	7,05	3,59	1,44	9,29
1976	14,42	20,64	17,55	14,08	10,64	7,09	3,73	1,46	9,64
1977	9,76	18,12	17,14	14,68	11,63	7,58	4,11	1,47	9,62

8. Az élveszületések száma és aránya

1951-1977

ezer fő; ‰

Év	Az élveszületések száma	1951=100	Ezer lakosra jutó élveszületés	Ezer 15-49 éves korú nőre jutó élveszületés
1951	190,6	100,0	20,2	75,4
1952	185,8	97,5	19,6	73,5
1953	206,9	108,5	21,6	81,8
1954	223,3	117,2	23,0	88,3
1955	210,4	110,4	21,4	83,0
1956	192,8	101,1	19,5	75,9
1957	167,2	87,7	17,0	66,9
1958	158,4	83,1	16,0	63,6
1959	151,2	79,3	15,2	60,7
1960	146,5	76,8	14,7	58,9
1961	140,4	73,6	14,0	56,6
1962	130,1	68,2	12,9	52,5
1963	132,3	69,4	13,1	53,4
1964	132,1	69,3	13,1	53,2
1965	133,0	69,8	13,1	53,2
1966	138,5	72,6	13,6	54,5
1967	148,9	78,1	14,6	57,7
1968	154,4	81,0	15,1	58,7
1969	154,3	81,0	15,0	58,1
1970	151,8	79,6	14,7	56,6
1971	150,6	79,0	14,5	55,9
1972	153,3	80,4	14,7	56,9
1973	156,2	82,0	15,0	58,2
1974	186,3	97,7	17,8	69,6
1975	194,2	101,9	18,4	72,8
1976	185,4	97,4	17,5	69,9
1977	177,5	93,1	16,7	67,3

9. Ezer megfelelő korú nőre jutó élveszületések száma
1951-1977

%

Év	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	Együtt
	é v e s e k						
1951	51,4	168,9	138,0	85,6	46,2	9,9	75,4
1952	48,1	165,3	135,4	85,3	43,5	9,2	73,5
1953	49,8	179,4	151,6	99,5	50,2	10,3	81,8
1954	52,0	195,6	164,7	107,7	54,3	10,2	88,3
1955	54,1	192,1	150,9	95,8	52,4	9,1	83,0
1956	54,4	183,9	135,8	83,2	47,0	6,5	75,9
1957	55,7	174,4	115,6	66,6	35,6	4,7	66,9
1958	54,4	169,9	110,5	60,8	31,0	3,6	63,6
1959	53,5	162,7	107,3	56,4	27,7	3,2	60,7
1960	52,5	159,2	105,6	52,9	25,0	3,6	58,9
1961	52,0	153,9	100,7	50,2	23,0	3,7	56,6
1962	46,4	143,1	94,8	47,0	20,3	3,7	52,5
1963	43,3	143,9	100,7	48,4	21,1	3,6	53,4
1964	41,8	145,1	101,3	48,0	19,1	3,4	53,2
1965	41,9	147,9	100,6	47,8	18,2	3,0	53,2
1966	45,8	152,7	104,8	48,5	18,8	2,9	54,5
1967	50,4	160,9	112,5	53,0	19,7	2,7	57,7
1968	52,2	164,5	116,3	54,4	19,7	2,4	58,7
1969	53,7	162,3	114,3	53,7	19,5	2,4	58,1
1970	50,0	159,3	110,3	51,4	18,4	2,2	56,6
1971	50,3	157,7	103,8	49,8	17,9	2,1	55,9
1972	53,5	157,4	105,2	47,8	17,4	2,2	56,9
1973	57,5	157,0	105,1	48,1	17,9	2,0	58,2
1974	67,1	180,5	128,6	59,9	20,0	2,3	69,6
1975	72,1	183,5	133,8	62,0	20,2	2,2	72,8
1976	74,5	178,1	121,9	54,2	18,3	1,9	69,9
1977	73,9	172,6	114,9	50,9	17,2	2,0	67,3

10. Az élveszületések megoszlása a szülési sorrend szerint

1949-1977

%

Év	A szülési sorrend száma						Összes	A szülési sorrend átlaga
	1	2	3	4	5	6-x		
1949	40,6	26,6	13,2	7,0	4,1	8,5	100,0	2,51
1960	44,0	29,3	12,7	5,7	3,2	5,1	100,0	2,18
1961	45,0	29,0	12,3	5,6	3,0	5,1	100,0	2,16
1962	45,4	29,0	12,0	5,6	2,9	5,1	100,0	2,15
1963	45,0	30,2	11,6	5,3	2,9	5,0	100,0	2,14
1964	47,5	29,7	10,8	4,9	2,6	4,5	100,0	2,06
1965	48,8	29,9	10,1	4,5	2,5	4,2	100,0	2,01
1966	49,3	31,0	9,2	4,2	2,3	4,0	100,0	1,97
1967	48,7	32,5	9,2	3,9	2,1	3,6	100,0	1,95
1968	48,4	33,6	9,0	3,7	2,0	3,3	100,0	1,93
1969	49,1	33,5	8,9	3,5	1,8	3,2	100,0	1,90
1970	49,3	33,7	8,9	3,4	1,7	3,0	100,0	1,88
1971	49,5	33,8	8,8	3,3	1,7	2,9	100,0	1,88
1972	49,2	34,4	8,8	3,2	1,6	2,8	100,0	1,87
1973	48,9	34,3	9,5	3,1	1,5	2,7	100,0	1,86
1974	44,5	38,3	10,5	3,1	1,4	2,2	100,0	1,89
1975	43,6	39,6	10,7	2,9	1,3	1,9	100,0	1,87
1976	45,2	38,7	10,3	2,8	1,2	1,8	100,0	1,84
1977	45,1	38,9	10,4	2,8	1,1	1,7	100,0	1,84

11. A 20-29 éves nők⁵⁶ létszámának alakulása
1970-1990

ezer fő; %

Év	20-29 éves nők száma	20-29 éves nők aránya az 1970. évi létszám %-ban
1970 I.1.	752,4	100,0
1971	765,1	101,7
1972	779,2	103,6
1973	787,5	104,7
1974	807,1	107,3
1975	828,7	110,1
1976	853,9	113,5
1977	871,4	115,8
1978	868,1	115,3
1979	858,0	114,0
1980	844,4	112,2
1981	825,9	109,7
1982	805,8	107,0
1983	782,1	103,9
1984	<u>750,9</u>	<u>99,8</u>
1985	711,9	94,6
1986	679,1	90,2
1987	655,6	87,1
1988	648,8	86,2
1989	<u>648,4</u>	<u>86,1</u>
1990	650,7	86,4

⁵⁶ 1971-75 között az összes újszülöttek 68-70 %-át ez a korcsoport szülte.

12. Élveszületési arányszámok az anya kora szerint
1973-1982

‰

Anya kora	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
15-19	58	67	72	75	74	72	71	70	69	68
20-24	157	181	184	178	173	167	164	162	159	157
25-29	105	129	134	122	115	112	110	108	106	105
30-34	48	60	62	54	51	48	48	48	48	48
35-39	18	20	20	18	17	18	18	18	18	18
40-49	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
15-49	58	70	73	70	67	66	65	65	64	63

13. Az élveszületési arányszámok gyermekszám szerint
(15-49 éves házasságú nők)
1973-1977

Év	Száz			Összes	
	gyermektelen	1	2		3 és több
		gyermekes			
14-59 éves házasságú nőre jutó élveszületés					
1973	<u>30,2</u>	8,3	2,1	2,9	7,8
1974	<u>31,7</u>	11,1	2,7	3,4	9,3
1975	<u>32,8</u>	12,0	2,8	3,2	9,7
1976	33,1	11,5	2,4	2,9	9,2
1977	32,6	11,3	2,3	2,7	8,8

14. A 35-39 éves házas nők termékenysége
1930-1977

%

Év	A házas nők						Átlagosan született gyermekek száma
	0	1	2	3	4-x	Összesen	
1930	15	16	20	16	33	100	2,85
1949	14	21	25	16	24	100	2,53
1960	10	22	32	18	18	100	2,33
1963	8	23	35	18	16	100	2,28
1968	6	26	40	16	12	100	2,13
1970	7	27	42	15	9	100	2,03
1973	6	29	44	13	8	100	1,96
1975	6	28	45	13	8	100	1,96
1976	6	28	46	13	7	100	1,96
1977	6	28	46	13	7	100	1,94

15. A 35 éven aluli házas nők családtervezése
1958-1977

A vizsgálat éve	0	1	2	3	4-	Összesen	Átlagosan tervezett gyermekek száma
	gyermeket tervező nők aránya (százalék)						

Házasságkötési tervek

1958 /TCS/	1	13	64	17	5	100	2,25
1966 /TCS/	1	14	70	12	3	100	2,05
1966 /HL-I/	1	20	70	7	2	100	1,89
1974 /HL-II/	0	6	73	19	2	100	2,18
1974 /korrigált/	5	10	66	17	2	100	2,00
1977 /TCS/	0	10	74	14	2	100	2,07
1977 /korrigált/	5	10	69	14	2	100	2,00

Összesen kívánt

1958 /TCS/	4	18	49	18	11	100	2,33
1966 /TCS/	1	20	56	16	7	100	2,10
1972 /HL-I/	1	17	70	10	2	100	1,97
1974 /TCS/	1	18	63	14	4	100	2,06
1975 /HL-I/	2	18	62	14	4	100	2,03
1977 /TCS/	1	13	69	14	3	100	2,06

Reprodukcióhoz szükséges

/1973/	5	10	45	34	6	100	2,30
--------	---	----	----	----	---	-----	------

16. A halálozás alakulása

1949-1977

ezer fő; ‰

Év	A meghaltak	
	száma	ezer lakosra eső aránya
1949	105,7	11,4
1960	101,5	10,2
1961	96,4	9,6
1962	108,3	10,8
1963	99,9	9,9
1964	100,8	10,0
1965	108,1	10,7
1966	101,9	10,0
1967	109,5	10,7
1968	115,4	11,2
1969	116,6	11,4
1970	120,2	11,6
1971	123,0	11,9
1972	119,0	11,4
1973	123,4	11,8
1974	125,8	12,0
1975	131,1	12,4
1976	132,2	12,5
1977	131,7	12,4

17. A meghaltak arányának alakulása korcsoportok és nemek szerint
1961-1976

%

Korcsoport	Év (évek) átlaga					1976
	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1971-75 évek átlaga		
				1961-65	1966-70	
				százalékában		

Férfiak

0	47,2	40,2	37,6	79,7	93,5	32,9
1 - 2	2,3	1,6	1,2	52,2	75,0	1,1
3 - 6	0,7	0,6	0,5	71,4	83,3	0,4
7 - 14	0,5	0,4	0,4	80,0	100,0	0,3
15 - 39	1,8	1,7	1,8	100,0	105,9	1,7
40 - 49	4,3	4,8	5,8	134,9	120,8	6,0
50 - 59	11,6	11,8	12,8	110,3	108,5	13,0
60 - 69	31,3	32,9	33,3	106,4	101,2	34,1
70 - 79	80,2	82,3	84,1	104,9	102,2	82,8
80 - x	211,9	207,2	205,2	96,8	99,0	192,3
Osszesen	10,8	11,7	12,8	118,5	109,4	13,3

Nők

0	38,0	32,6	29,9	78,7	91,7	26,5
1 - 2	2,1	1,4	1,0	47,6	71,4	0,9
3 - 6	0,5	0,5	0,4	80,0	80,0	0,4
7 - 14	0,3	0,3	0,3	100,0	100,0	0,3
15 - 39	1,0	0,8	0,8	80,0	100,0	0,8
40 - 49	3,0	2,9	3,1	103,3	106,9	3,3
50 - 59	7,1	6,9	7,2	101,4	104,3	7,3
60 - 69	19,9	19,3	19,0	95,5	98,4	19,3
70 - 79	63,1	61,3	59,5	92,7	95,4	56,1
80 - x	186,5	182,2	172,6	92,5	94,7	160,2
Osszesen	9,6	10,3	11,1	115,6	107,8	11,7

18. A születéskor várható átlagos élettartam

1941-1974

év

Év (évek átlaga)	Férfiak	Nők
1941	54,9	58,2
1948-1949	58,8	63,2
1955	65,0	68,9
1958	65,1	69,4
1959-1960	65,2	69,6
1964	67,0	71,8
1968	66,6	71,9
1970	66,3	72,1
1972	66,9	72,6
1974	66,5	72,4

19. Az élveszületési arány nemzetközi alakulása
1966-1976

Ország	Ezer lakosra jutó élveszületések száma								
	1966-1970. évek átlaga	1971.	1972.	1973.	1974. ⁵⁷	1975. ⁵⁷	1971-1975. évek átlaga	1971-1975. évek átlaga az 1966-1970 évek százalékában	1976. évben
		években							
Albánia	34,6	33,3	.	.	.	.	.	.	.
Ausztria	16,8	14,6	13,9	13,0	12,9	12,2	13,3	79,2	11,6
Belgium	15,1	14,6	14,0	14,0	13,4	12,7	12,2	88,1	12,3
Bulgária	16,0	15,9	15,3	16,2	17,2	16,6	16,2	101,3	16,5
Csehszlovákia	15,4	16,5	17,4	18,9	19,8	19,5	18,4	119,5	19,2
Dánia	15,9	15,2	15,1	14,3	14,2	14,2	14,6	91,8	12,9
Egyesült Államok	17,9	17,2	15,7	15,0	15,0	14,8	15,5	86,6	14,7
Egyesült Királyság	17,1	16,2	14,9	13,9	13,3	12,4	14,1	82,5	12,1
Finnország	15,4	13,2	12,7	12,2	13,3	14,2	13,1	85,1	14,1
Franciaország	16,9	17,2	17,0	16,5	15,2	14,0	16,0	94,7	13,6
Görögország	17,8	16,0	15,9	15,4	16,1	15,6	15,8	88,8	15,7
Hollandia	18,8	17,2	16,1	14,5	13,7	13,0	14,9	79,3	12,9
Irország	21,4	22,7	22,7	22,5	22,3	21,6	22,4	104,7	21,6
Japán	17,9	19,3	19,4	19,4	18,6	17,2	18,8	105,0	16,4
Jugoszlávia	19,2	18,3	18,3	18,0	17,9	18,1	18,1	94,3	18,0
Lengyelország	16,4	17,1	17,4	17,9	18,4	19,0	18,0	109,8	19,5
Magyarország	14,6	14,5	14,7	15,0	17,8	18,4	16,1	110,3	17,5
NDK	14,5	13,8	11,8	10,6	10,6	10,8	11,5	79,3	11,6
NSZK	16,0	12,7	11,4	10,3	10,1	9,7	10,8	67,5	9,8
Norvégia	17,5	16,8	16,3	15,5	15,0	14,0	15,5	88,6	13,3
Olaszország	17,8	16,8	16,3	16,0	15,7	14,8	15,9	89,3	14,0
Portugália	20,7	21,9	20,3	20,1	19,6	19,0	20,2	97,6	.
Románia	22,6	19,6	18,8	18,2	20,3	19,7	19,3	85,4	19,3
Spanyolország	20,2	19,6	19,4	19,3	19,6	18,2	19,2	95,0	17,7
Svájc	17,1	15,2	14,3	13,6	13,1	12,4	13,7	80,1	12,0
Svédország	14,5	14,1	13,8	13,5	13,5	12,6	13,5	93,1	11,9
Szovjetunió	17,4	17,8	17,8	17,6	18,2	18,2	17,9	102,9	18,5

⁵⁷ Az adatok egy része előzetes.

20. 1000 éveszülöttre jutó 1 éven alul meghaltak számának alakulása⁵⁸
1966-1975

%0

Ország	1960	1975	Index 1975/1960
Svédország	16,6	8,7 ⁶⁰	52 ⁶²
Japán	30,7	10,1	33
Hollandia	16,5	10,5 ⁶⁰	64 ⁶²
Finnország	21,0	10,5 ⁶⁰	50 ⁶²
Dánia	21,5	10,5	49
Svájc	21,1	10,7	51
Franciaország	27,4	11,3 ⁶⁰	41 ⁶²
Spanyolország	43,5	12,1	28
Ausztrália	20,2	14,3	71
Kanada	27,3	15,0	55
Anglia, Wales	21,8	15,7	72
NDK	38,8	15,9	41
Uj-Zéland	22,6	16,0	71
USA	25,6	16,1	63
Belgium	31,2	17,4	56
NSZK	33,8	19,8 ⁶⁰	59 ⁶²
Ausztria	37,5	20,5	55
Olaszország	43,9	20,7	47
Csehszlovákia	23,5	20,9	89
Bulgária	45,1	22,9	51
Lengyelország	56,8	23,8 ⁶⁰	42 ⁶²
Szovjetunió	35,0	27,7	79
Magyarország	47,6	29,8 ⁶⁰	63 ⁶²
Románia	75,7	34,7	46
Jugoszlávia	87,3	36,3 ⁶⁰	42 ⁶²
Portugália	77,5	37,9 ⁵⁹	42 ⁶¹

⁵⁸ Az országok egy része oly módon jár el a csecsemőhalandóság kiszámításánál, amely arányszámaikat a valóságosnál kedvezőbbnek tünteti fel.

⁵⁹ 1974.

⁶⁰ 1976.

⁶¹ Index 1974/1960.

⁶² Index 1976/1960.

21. A halálozási arány nemzetközi alakulása

1970-1976

Ország	1 000 lakosra jutó halálozás						
	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Albánia	9,3	8,1	.	.	.	.	.
Ausztria	13,4	13,1	12,7	12,3	12,5	12,8	12,6
Belgium	12,3	12,3	12,1	12,2	11,9	12,2	12,1
Bulgária	9,1	9,7	9,8	9,5	9,8	10,3	10,1
Csehszlovákia	11,6	11,5	11,1	11,6	11,7	11,5	11,4
Dánia	9,8	9,8	10,1	10,1	10,2	10,0	10,7
Egyesült Államok	9,4	9,4	9,4	9,4	9,2	8,9	8,9
Egyesült Királyság	11,8	11,6	12,1	12,0	11,9	11,8	14,2
Finnország	9,6	9,9	9,5	9,3	9,6	9,4	9,4
Franciaország	10,7	10,8	10,6	10,7	10,5	10,6	10,5
Görögország	8,4	8,4	8,6	8,7	8,5	8,9	8,2
Hollandia	8,4	8,4	8,5	8,2	8,1	8,3	8,3
Irország	11,4	10,7	11,4	11,3	11,3	10,7	10,5
Japán	6,9	6,6	6,5	6,6	6,5	6,4	6,3
Jugoszlávia	8,9	8,7	9,2	8,6	8,4	8,6	8,2
Lengyelország	8,2	8,7	8,0	8,3	8,2	8,7	8,8
Magyarország	11,6	11,9	11,4	11,8	12,0	12,4	12,5
NDK	14,1	13,8	13,8	13,7	13,5	14,3	14,0
NSZK	12,1	11,9	11,9	11,8	11,7	12,1	11,9
Norvégia	10,0	10,0	10,0	10,1	9,9	9,9	9,9
Olaszország	9,7	9,7	9,6	9,9	9,5	9,9	9,7
Portugália	10,8	10,8	10,5	11,1	11,0	10,4	.
Románia	9,5	9,5	9,2	9,8	9,1	9,3	9,5
Spanyolország	8,3	8,9	8,2	8,6	8,5	8,3	8,0
Svájc	9,1	9,1	8,8	8,9	8,8	8,6	8,8
Svédország	9,9	10,2	10,4	10,5	10,6	10,8	11,0
Szovjetunió	8,2	8,2	8,6	8,6	8,7	9,3	9,5

22. 1000 megfelelő korú lakosra jutó nyers, valamint (Magyarország 1975. évi korösszetételére) standardizált halálozási arányszámok és a születéskor várható nemenkénti átlagos élettartam

1975 év; ‰

Ország	Férfiak			Nők			Népesség összesen	
	nyers	standardi- zált	élet- tartam	nyers	standardi- zált	élet- tartam	nyers	standardi- zált
	halálozási	arányszám	év	halálozási	arányszám	év	halálozási	arányszám
Svájc	9,6	9,7	72	8,1	7,8	78	8,8	8,7
Svédország	11,9	9,5	72	9,7	8,1	78	10,8	8,9
Japán	6,9	9,4	72	5,7	8,5	77	6,3	9,0
Hollandia	9,3	10,2	72	7,3	8,1	78	8,3	9,2
Dánia	11,0	9,8	72	9,0	8,5	77	10,0	9,3
Franciaország	11,1	11,1	70	9,9	8,3	78	10,5	9,6
Kanada	8,6	10,9	70	6,2	8,4	77	7,4	9,7
Spanyolország	9,0	10,4	71	8,0	9,4	76	8,5	9,9
Olaszország	10,4	10,7	70	8,8	9,1	76	9,6	9,9
USA	10,4	11,7	68	8,0	8,9	76	9,2	10,3
Anglia, Wales	12,3	11,9	69	11,5	9,7	76	11,9	10,8
Lengyelország	9,5	12,2	67	7,9	9,8	75	8,7	10,8
Belgium	12,8	12,1	69	11,1	10,0	75	11,9	11,0
NSZK	12,1	12,3	68	11,3	10,1	75	11,7	11,0
Új-Zéland	9,3	12,1	69	7,6	10,0	75	8,5	11,2
Ausztria	13,2	12,7	68	12,4	10,3	75	12,8	11,3
Finnország	10,7	13,4	67	8,4	9,7	76	9,5	11,3
Ausztrália	9,6	12,7	68	7,8	10,1	75	8,7	11,5
Románia	9,5	11,4	68	8,7	11,3	72	9,1	11,5
Bulgária	11,1	11,7	69	9,5	11,5	74	10,3	11,7
Jugoszlávia	8,9	12,1	67	7,9	11,5	72	8,4	11,8
NDK	14,1	12,7	68	14,4	11,4	74	14,3	11,9
Portugália	11,6	13,2	65	9,3	11,3	73	10,4	12,2
Csehszlovákia	12,6	13,8	67	10,6	11,2	74	11,6	12,4
Magyarország	13,3	13,3	66	11,6	11,6	73	12,4	12,4

23. Magyarország népesedésének főbb folyamatai
1976-2001

ezer fő

Év	Népesség	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás
1976. I.1.	10 572,1	185,4	132,2	53,2
1977	10 625,3	177,5	131,7	45,8
1978	10 674,6	179,7	135,4	44,3
1979	10 718,9	175,4	136,8	38,6
1980	10 757,5	170,4	138,1	32,3
1981	10 789,9	164,9	138,7	26,1
1982	10 816,0	159,3	139,1	20,2
1983	10 836,2	153,8	139,6	14,2
1984	10 850,4	148,7	140,0	8,8
1985	10 859,2	144,1	140,4	3,7
1986	10 862,9	140,2	140,8	-0,6
1987	10 862,3	139,1	141,3	-2,1
1988	10 860,2	138,5	141,7	-3,2
1989	10 857,0	138,4	142,1	-3,6
1990	10 853,4	138,7	142,3	-3,6
1991	10 849,7	139,0	142,8	-3,7
1992	10 846,0	139,8	143,1	-3,3
1993	10 842,7	141,5	143,3	-1,8
1994	10 840,9	143,9	143,1	0,7
1995	10 841,6	146,8	142,8	4,0
1996	10 845,6	149,7	142,6	7,1
1997	10 852,7	152,4	142,9	9,5
1998	10 862,2	154,7	143,9	10,8
1999	10 873,0	156,2	145,0	11,2
2000	10 884,2	157,2	146,1	11,0
2001	10 895,3	157,4	147,2	10,3

24. Magyarország számított férfi és női népessége egyes kiemelt korcsoportokban
1976-2001

ezer fő

Év	0-2	3-5	6-13	0-13	14-17	18-20	18-22	14-59/54	(60-64) (55-59)	65-x 60-x
1976. I.1.	518,7	438,7	1 076,3	2 033,7	563,8	529,5	925,8	6 370,0	506,9	1 661,5
1977	547,6	443,2	1 098,5	2 089,3	537,7	483,9	884,7	6 366,5	515,9	1 653,6
1978	544,2	477,4	1 116,8	2 138,5	521,3	447,0	819,6	6 366,0	525,5	1 644,7
1979	530,6	517,0	1 137,9	2 185,6	507,9	430,0	764,1	6 367,9	534,1	1 631,2
1980	521,8	545,0	1 160,6	2 227,4	502,5	413,3	717,6	6 351,0	534,9	1 644,1
1981	509,9	542,6	1 207,8	2 260,3	510,6	394,3	684,7	6 326,7	553,8	1 469,1
1982	495,9	529,0	1 251,8	2 276,8	527,1	381,0	661,3	6 313,2	580,7	1 645,3
1983	480,5	520,3	1 280,8	2 281,7	550,0	374,3	644,9	6 310,8	601,6	1 642,2
1984	464,7	508,5	1 308,4	2 281,6	571,4	378,2	632,9	6 304,7	628,6	1 635,4
1985	449,3	494,5	1 336,1	2 279,9	585,3	383,6	631,7	6 300,9	633,1	1 645,2
1986	434,8	479,1	1 360,7	2 274,8	587,1	400,2	650,9	6 289,2	634,1	1 664,9
1987	421,9	463,4	1 378,0	2 263,3	585,3	421,8	673,6	6 287,7	627,3	1 683,9
1988	412,8	448,0	1 387,2	2 248,1	586,7	438,8	696,2	6 289,7	624,5	1 697,9
1989	407,7	433,6	1 362,4	2 203,8	619,8	441,6	714,2	6 320,1	618,6	1 714,5
1990	406,2	420,8	1 324,5	2 151,4	661,9	437,2	727,1	6 360,8	615,5	1 725,7
1991	406,1	411,7	1 290,5	2 108,3	692,6	435,7	731,6	6 391,2	607,3	1 742,9
1992	406,8	406,6	1 253,7	2 067,1	718,8	440,2	732,6	6 425,4	600,9	1 752,5
1993	408,4	405,1	1 216,4	2 030,0	713,3	474,2	762,5	6 456,2	595,1	1 761,3
1994	411,4	405,0	1 182,1	1 998,5	695,8	513,6	803,6	6 482,4	589,9	1 770,0
1995	416,5	405,7	1 152,1	1 974,3	682,4	541,3	836,7	6 506,1	584,5	1 776,8
1996	423,5	407,3	1 127,2	1 958,1	665,4	539,0	865,7	6 521,6	580,8	1 785,0
1997	431,9	410,3	1 108,1	1 950,4	646,2	525,5	888,6	6 537,2	576,3	1 788,8
1998	440,6	415,3	1 094,5	1 950,5	625,8	516,8	879,2	6 542,1	577,1	1 792,4
1999	448,7	422,3	1 086,7	1 957,7	605,3	505,0	857,0	6 542,9	576,5	1 795,8
2000	455,3	430,7	1 084,9	1 971,0	585,6	491,2	838,5	6 533,0	584,2	1 796,1
2001	460,3	439,4	1 089,2	1 988,9	567,6	476,0	816,3	6 523,7	584,7	1 797,9

25. Ezer azonos korú nőre jutó terhességmegszakítás

1960-1977

‰

Korcsoport (év)	1960	1967	1970	1973	1974	1975	1976	1977
	é v b e n							
15-19	22,3	33,1	40,8	38,3	26,6	26,5	26,6	26,8
20-24	102,9	127,9	123,7	98,3	52,5	50,0	48,5	45,3
25-29	125,5	143,1	140,9	105,6	54,6	51,6	49,8	37,8
30-34	101,3	117,1	114,9	95,1	55,8	51,7	50,0	47,5
35-39	63,5	68,8	71,0	68,5	50,1	47,1	44,8	42,2
40-49	12,0	11,7	11,9	14,0	11,3	10,7	10,3	10,0
Összesen	65,1	72,4	71,9	63,3	38,1	36,1	35,7	33,9

26. A belföldi vándorlások számának alakulása

1960-1977

Év	Állandó vándorlások		Ideiglenes vándorlások és vissza-vándorlások	
	fő	százalék	fő	százalék
1960	338 206	100,0	630 448	100,0
1970	270 998	80,1	525 451	83,3
1971	272 147	80,5	487 455	77,3
1972	254 258	75,2	461 465	73,2
1973	248 340	73,4	453 093	71,9
1974	246 940	73,0	464 558	73,7
1975	219 927	65,0	400 734	63,6
1976	230 175	68,1	399 473	63,4
1977	234 582	69,4	395 861	62,8

27. Gyermekgondozási segély

1967-1977

Év	Gyermekgondozási segély, millió Ft	Gyermekgondozási segélyben részesülők száma december hónapban 1 000 fő	Gyermekgondozási segélyt igénybevevők az összes keresők %-ában december hónapban
1967	64	34	.
1968	449	92	2,1
1970	1 191	167	3,3
1973	1 571	195	4,1
1974	2 384	229	4,8
1975	3 006	265	5,6
1976	3 476	287	6,0
1977	3 777	290	6,0

28. Bölcsődei férőhelyellátottság
1970-1977

Év	Bölcsődei férő- helyek száma az év végén	Bölcsődei férő- hely növekedése az év folyamán	100 megfelelő	100 ellátásra	Bölcsődébe be- iratott gyerme- kek száma	100 megfelelő	100 férőhelyre
			korú gyermekre jut bölcsődei férőhely	szorulóra jut bölcsődei fé- rőhely ⁶³		korú gyermek- re jut böl- csődébe be iratott gyer- mek	jutó beiratott gyermekek átlá- gos száma az év folyamán
			az év végén				
1970	40 010	212	9,1	20,2	41 771	10,2	113
1971	41 242	1 232	9,3	22,2	44 798	10,8	116
1972	42 951	1 709	9,8	23,5	48 059	11,8	120
1973	44 884	1 933	10,2	26,1	50 628	12,4	122
1974	47 059	2 175	9,8	32,2	50 194	10,5	117
1975	49 986	2 927	9,6	35,9	55 371	10,7	116
1976	51 967	1 981	9,5	35,6	63 019	11,5	122
1977	55 241	3 274	10,2	38,5	67 343	12,4	127

⁶³ Bölcsődei ellátásra szoruló: 0-2 éves gyermek, terhességi-gyermekágyi segélyen levő aktív kereső nők gyermekei, a gyermekgondozási segélyen levő anyák gyermekei és az eltartott nők gyermekei (élveszülései).

29. Óvodai ellátottság
1960-1977

Év vége	Óvodák	Óvodai férőhelyek	Óvodás gyermekek	100 óvodás korúra jutó óvodai férőhely	A 100 férőhelyre jutó óvodás gyermekek	Óvónők	Az egy óvónőre jutó gyermekek
	száma				száma		
1960	2 865	162 282	183 766	29,8	113,2	8 538	21,5
1970	3 457	208 647	227 279	52,9	108,9	12 481	18,2
1971	3 536	219 045	246 654	52,3	112,6	13 436	18,4
1972	3 642	234 008	270 121	53,7	115,4	14 846	18,2
1973	3 785	254 646	296 101	45,8	116,3	16 452	18,0
1974	3 945	276 157	315 644	63,0	114,3	18 410	17,1
1975	4 077	295 722	329 408	67,7	111,4	20 512	16,1
1976	4 198	311 209	349 209	71,7	112,1	22 445	15,6
1977	4 286	327 453	384 367	70,9	117,4	24 063	16,0

NÉPESEDÉSI HELYZET AZ 1970-ES ÉS AZ 1980-AS ÉVEKBEN,
NÉPESEDÉSPOLITIKAI TEENDŐK

BUDAPEST
1980. június

Írta:

Klinger András

Monigl István

Munkatárs:

Józan Péter

Kamarás Ferenc

TARTALOM

	oldal
I. ÖSSZEFOGLALÁS	225
II. A NÉPESEDÉSI HELYZET ALAKULÁSÁRÓL	236
1. Bevezető	236
2. A házassági mozgalom alakulása	236
3. A válások alakulása	239
4. A háztartás és a család	241
5. A termékenység alakulása	243
6. A halandóság alakulása	247
7. A természetes szaporodás alakulása	253
III. NÉPESEDÉSPOLITIKA	255
1. Az 1973-as népesedéspolitikai határozat céljai és megvalósulásuk; jövőbeni célok	255
2. Egy jövőbeni népesedéspolitika fő eszközei	256
TÁBLÁZATOK	261

I. ÖSSZEFOGLALÁS

A jelentésnek a népesedési folyamatok bemutatás mellett az a fő célja, hogy felhívja a figyelmet hazánk népesedési helyzetének új vonásaira és körvonalazza az ebből adódó cselekvési irányokat.

1. Az 1970-es, 1980-as évek fordulóján kialakult népesedési helyzetet jelentős mértékben meghatározzák az elmúlt évtizedek eseményei is. Hazánkban 1953-ban az élveszületések számának növelésére ösztönző - és az abortusz tilalom miatt - kényszerítő intézkedéseket léptettünk életbe. Ennek következményeként az 1953-1955 közötti években évenként több mint 200 ezer gyermek született; ezekben az években létrehoztuk a demográfiai hullám csúcsát. 1957-től az élveszületések száma gyors ütemben csökkent és 1962-ben mindössze 130 ezer gyermek született; ez jelentette a demográfiai hullám mélypontját.

Az 1960-as években véglegesen kialakult a magyar népesedés kettős sajátossága; egyrészt az, hogy az élveszületések száma tartósan nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját, másrészt pedig - ezzel egyidejűleg - az, hogy az élveszületések száma erőteljesen ingadozik, s ezért a fiatalok népesség korösszetétele is kiegyensúlyozatlan. Az 1960-as évek második felétől - részben a gyermekgondozási segély bevezetésének és más intézkedéseknek a hatására - emelkedett az élveszületések száma és meghaladta a 150 ezer főt, azonban változatlanul elmaradt attól a szinttől, amely a népesség létszámának fenntartását hosszú távon biztosíthatta volna.

1973-ban újabb, átfogó népesedéspolitikai intézkedéseket tettünk. Részben ezek hatására 1974-1976 között az élveszületések száma ugrásszerűen emelkedett és megközelítette, illetve meghaladta a 190 ezer főt; alacsonyabb átlagos színvonalon, de megismételtük az 1953-1955 közötti demográfiai hullámot, létrehoztuk az akkori demográfiai csúcs "tükrképét". Az élveszületések számának jelentős, de átmeneti növekedése - a termékenység kismértékű emelkedés mellett - túlnyomórészt az egyébként is tervezett gyermekek tervezettnél korábbi megszületésére és a szülőképes korú nők létszámának emelkedésére vezethető vissza. (Ezekben az években léptek szülőképes korba az 1953-1956 között született nagylétszámú korosztályok.)

1977 óta az élveszületések száma gyors ütemben csökkent. A csökkenés - a termékenységi színvonal lényegi változatlansága mellett - elsősorban a szülőképes korú nők létszámának csökkenésére és az előző évek előrehozott szülései miatt "hiányzó"

gyermekre vezethető vissza. Az élveszületések száma 1979-ben 160 ezer fő volt és tendenciája változatlanul csökkenő.

2. Az 1960-as évek közepétől hazánkban a halandóság folyamatos és fokozódó romlása figyelhető meg. A halandóság alakulásának ezt az összképét nem változtatja meg az sem, hogy az 1970-es évek második felében jelentősen csökkent a csecsemőhalandóság. A népesség halandóságában végbement változások együttesen azt eredményezték, hogy az elmúlt évekre a halandóság a termékenységgel egyenrangú népesedési problémává vált. Figyelembe véve azt is, hogy az ország a fejlett egészségügyi kultúrájú országok közé tartozik, a halandóság jelenlegi színvonala magas: a nyers halálozási arányszám 1979-ben 12,8, 1980 első hat hónapjában 14,4 ezrelék volt. Ennek megfelelően a születéskor és a különböző életkorokban várható élettartamok - nemzetközi összehasonlításban - viszonylag alacsonyak.

Az 1960-as évek közepe óta a halandóság színvonalának fokozatos és következetes emelkedése figyelhető meg. A nyers halálozási arányszám növekedése részben a népesség öregedésével magyarázható, részben a halandóság szerkezetében végbemenő, különböző irányú folyamatok eredője. Nevezetesen arról van szó, hogy egyazon időszakban a középkorú, felnőtt népességben, főleg a 40-59 éves férfiak körében a korszpecifikus halálozási arányszám számottevően növekszik, ezzel szemben a csecsemőhalandóság - amely kitüntetett jelentőségű mutató - jelentősen, bár még mindig nem kielégítő mértékben csökken.

Az 1970-es évek második felében a nyers halálozási arányszám átlagosan 12,6 ezrelék volt, a korábbi évtized első felének 10,1 ezrelékes értékével szemben. A kedvezőtlen változás még inkább szembeötlő, ha tekintetbe vesszük, hogy a legutóbbi két év nyers halálozási arányszámához hasonló, magas értékek utoljára több mint 30 évvel ezelőtt voltak megfigyelhetők.

A születéskor várható élettartam - amely változatlan kormegoszlást feltételez, tehát kiszűri a népesség öregedésének torzító hatását - hasonlóképpen az életkilátások rosszabbodását bizonyítja. Ez a kedvezőtlen folyamat tartósan és elsősorban a férfiak esetében észlelhető, kisebb mértékben és a legutóbbi két évben azonban a nők körében is megfigyelhető. A férfiak születéskor várható élettartama 1968 óta csökken, 1967-ben 68,07 és 1979-ben 66,65 év volt. A nők születési élettartama 1977 óta nem változott: 1977-ben 73,54 év, 1979-ben 73,56 év volt.

A férfi népesség halandóságának kedvezőtlenebb alakulása következtében a két nem halandóságának színvonala közötti különbség növekszik. A születési élettartamok közötti különbség 1979-ben 6,93 év volt, az 1960-64 közötti időszak átlagosan 4,52 éves értékével szemben.

A csecsemőhalandóság igen jelentősen, de még mindig nem kielégítő mértékben javult. Az 1960-as években 47,6 ezrelékről 35,7 ezrelékre, az 1970-es évek végére pedig 24,0 ezrelékre csökkent, 1980 első öt hónapjában ugyancsak 24 ezrelék volt. A gyermekhalandóság és a 30 éven aluliak halandósága mindkét nemre nézve számottevően javult, mind az 1960-as, mind az 1970-es években. Ebben, az 1-29 év közötti korcsoportban a korszpecifikus arányszámok alacsonyok. Különösképpen a gyermekek halandósága csökkent örvendetesen.

A férfiak halandósága 30 év felett - ha különböző mértékben is - de minden öt-éves korcsoportban emelkedett - kivéve a 85 éveseket és idősebbeket - az 1960-as évek első feléhez képest. A legkedvezőtlenebbül a 40-49 éves férfiak mortalitása alakult. Ebben a korcsoportban az emelkedés mértéke meghaladja az 50 százalékot. A nők halandósága ezzel szemben - a 45-54 éves korcsoportot kivéve, amelyben valamelyest emelkedett - minden korcsoportban csökkent.

Az 1970-es években tovább csökkent a fertőző betegségekből származó halálozások száma és aránya. A nem fertőző, soktényezős, idült betegségek okozta halálozások és az erőszakos eredetűek száma és aránya viszont emelkedett. Mintegy 20 százalékkal nőtt a rosszindulatú daganatos betegségekből, 11 százalékkal a keringési rendszer betegségeiből és 34 százalékkal az erőszakos cselekményekből bekövetkező halálozások gyakorisága.

A legtöbb áldozatot követelő betegségek közül a cukorbetegség, a hörghurut, tüdőtágulat és asztma, a májzsugorodás és magasvérnyomás betegség által okozott halálozások gyakorisága növekedett a legnagyobb mértékben. Viszonylagos súlyánál fogva azonban legjelentősebb az ischaemias szívbetegségből, az agyérbetegségekből és a tüdőrákból származó halálozások gyakoriságának növekedése.

A halandóság romlásának okairól nincsenek megbízható ismereteink. Valószínű azonban, hogy a halandóság kedvezőtlen alakulása szorosan összefügg a népesség jelentős részében tapasztalható egészségtelen életmóddal: táplálkozási szokásokkal, a dohányzással, a testmozgás hiányával. Számottevő szerepet játszhat benne a nem megfelelő színvonalú egészségügyi kultúra, bizonyos népességcsoportok hátrányos társadalmi-gazdasági helyzete és nem elhanyagolható az alkoholizmus közvetlen és közvetett hatása sem. Egzakt vizsgálatok hiányában egyenlőre megválaszolhatatlan az a kérdés, vajon az egészségügyi ellátás hiányosságai, elsősorban a megelőzés területén hozzájárulnak-e és ha igen mennyiben a halandóság színvonalának immár másfél évtizede tartó emelkedéséhez.

3. 1980 első félévében a népesedési helyzetet jellemző főbb mutatók tovább rosszabbodtak:

- a házasságkötések száma 5 %-kal tovább csökkent az egy évvel korábbi - már alacsony - szinthez képest;
- az élveszületések 1976 óta csökkenő száma 1980 I. félévében további 8 %-kal esett vissza;
- a halálozások száma eddigi legmagasabb szintjét érte el és 8 %-kal haladta meg az 1979 I. félévét;
- a népesség szaporodása a fentiek hatására megállt és a félév folyamán már népességfogyás keletkezett.

A népesedési folyamatok a prognosztizálnál nagyobb mértékű rosszabbodását több, részben előrelátott, részben váratlanul jelentkező tényező együttes hatása idézte elő.

Az 1953-55-ös születési hullámhegy idején született nemzedékek lassan már teljes számban házasságot kötöttek, illetve megszülték első, sőt növekvő arányban második gyermeküket, ezekben az években pedig az 1960-as évek elejének alacsony születési évjáratái kötnek házasságot.

A házasságkötések és az élveszületések számának csökkenését tovább fokozta - 1979 I. félévében ezer lakosra 6,8 házasságkötés jutott, közel egyötödével kevesebb, mint 1975-1976-ban -, hogy erősen visszaesett az újrَاهázasulók aránya. A válások és özvegyülések száma ugyan az utóbbi években fokozatosan növekedett, de közöttük az újrահázasságot kötöttek aránya nagymértékben csökkent. Ennek okait teljes egészében nem ismerjük, valószínűsíthető azonban, hogy e magatartás kialakulásában jelentős szerepe van egyes, a lakással, nyugdíjjal és örökösödéssel kapcsolatos rendelkezéseknek. Az élveszületések számának és arányának csökkenése 1975-től egyetlen időszakban sem volt olyan nagyarányú, mint 1980 I. félévében. Az 1980-ban várható alacsony születési arányszámot a népességelőreszámítások alapján csak 1981-82-re vártuk.

4. Nemzetközi viszonylatban vizsgálva, a születési arányszámot tekintve, Magyarország adatai nem rendkívüliek, a halálozási arányszámok tekintetében azonban meglehetősen kedvezőtlenek.

A hetvenes évek második felében az európai tőkés országok többségében erősen visszaestek az élveszületési arányszámok. Ennek következtében még az 1980-ra várt élveszületési arányszámunknál is a legtöbb országban jóval alacsonyabb élveszületési gyakoriságot tapasztalhatunk. Az 1978-79-es adatok szerint ezer lakosra 10 alatt volt az élveszületési arány az NSZK-ban, 11 Ausztriában, 12 Dániában, Svédországban, Svájcban, Olaszországban és Angliában, 13 Belgiumban, Hollandiában és Norvégiában, a

jelenlegi magyar szinten volt Finnországban, Franciaországban és Japánban. A magyarországinál magasabb arányt kapitalista országban csupán Dél-Európában (Görögország, Spanyolország, Portugália) és az USA-ban találtunk. A többi szocialista országban azonban magasabb - és általában növekvő - az élveszületési arány, csupán az NDK-ban azonos a mienkkel. Ezer lakosra 15 élveszületés jutott 1979-ben Bulgáriában, 17 Jugoszláviában, 18 Csehszlovákiában és a Szovjetunióban és 20 Romániában és Lengyelországban.

Ami a halandóságot illeti az össznépeségre számított, születéskor várható élettartam tekintetében az alacsony halandóságu országok rangsorában az 1970-es évek második felében 29 ország közül Magyarország a 26. helyen áll. A 27. Románia, majd Portugália, végül Jugoszlávia következnek. 1979-ben a születési élettartam értéke 69,99 év volt Magyarországon, 69,59 év Romániában, 68,53 év Portugáliában és 67,74 év Jugoszláviában. Ezzel szemben Izland népességére nézve ennek a mutatónak az értéke 75,99 év, Norvégia, Svédország és Japán népességére nézve pedig 74,88, 74,83, illetve 74,66 év. (A felsorolt országok adatai általában az 1970-es évek második felére vonatkoznak.)

A leginkább használt specifikus mutatók a nemhez kötött és korszpecifikus arányszámok. Ezek tanúsága szerint Magyarország népességének halandóságában a csecsemő-halandóság és a középkorú férfiak halandóságának szintje viszonylag a legmagasabb, illetve az előbbiben a csökkenés mértéke nem kielégítő, az utóbbiban pedig hosszú idő óta emelkedő tendencia észlelhető.

Ennek megfelelően az iparosodott országok rangsorában az egy éven aluliak halandóságát tekintve 29 ország közül a 27. míg a 45-54 éves férfiak korcsoportját illetően a 28. helyet foglaljuk el. Viszonylag kedvező a helyzetünk a gyermekhalandóságot és a fiatal felnőtt kor halandóságát illetően.

A halandóság szintje különbözőképpen alakult az 1970-es években a fejlett egészségügyi kultúrájú országokban. Ennél fogva nem lehet általánosítani, megállapítható azonban, hogy a csökkenés korábban tapasztalt üteme általában lelassult. Külön vizsgálva a férfi és a női résznépeség halandóságát azt az észrevételt lehet tenni, hogy néhány országban a férfi szubpopulációra nézve stagnálás, Csehszlovákiában, Észak Irországon, Magyarországon és a Szovjetunióban pedig az 1970-es években némi rosszabbodás következett be. A női résznépeséget illetően a kép egyszerűbb: az életkilátások javulása megtorpant, de egy országban sem következett be a várható élettartam értékének csökkenése.

5. Az 1970-es évek első felében bevezetett átfogó, komplex és alapvetően ösztönző jellegű népesedéspolitikai intézkedések kettős célt szolgálnak:

- a születések számát legalább olyan mértékben kell növelni, hogy az a népesség egyszerű reprodukcióját biztosítsa;
- elő kell segíteni kiegyenlítettebb létszámú új generációk kialakítását és ezzel fokozatosan mérsékelni kell a népesség korösszetételének egyenetlenségeit.

A népesedéspolitikai intézkedések bevezetése óta eltelt időszak tapasztalatai azt mutatják, hogy a határozat végrehajtását egyidejűleg jellemzik eredmények és feszültségek. A népesedéspolitikai intézkedések egésze - összhangban a társadalompolitikánkkal - megfelelően szolgálta a kitűzött perspektivikus célokat. Növekedett a társadalom tehervállalása a gyermeknevelés költségeiben. Lényegesen javultak az érintett családok lakáskörülményei és javultak a lakáshoz jutás lehetőségei is. A gyermekszülés egészségügyi feltételei - az 1970-es évek közepétől eltekintve - javultak. A gyermeknevelés (bölcsőde, óvoda, általános iskolai napközi ellátás) körülményei kevésbé javultak, mint ahogy kívánatos lenne, így az ellátáshoz kapcsolódó feszültségek növekedtek. Pozitív irányú változások elsősorban az egészségügyi ellátás bizonyos területein alakultak ki. Lényegesen megváltozott a lakosság magatartása a terhesség megelőzését és megszakítását illetően, valamelyest csökkent a koraszülések és számottevően a csecsemőhalandóság aránya. A népesedési intézkedések legpozitívabb hatásaként - a tartós, nagyhatású propaganda kampányeredményeként is - a közgondolkodásban kedvező változások mentek végbe a gyermek és a család értékéről a mai magyar társadalomban.

6. A népesedési folyamatok a kitűzött céloktól eltérően alakultak. A termékenység emelését nem sikerült elérnünk és ugyanakkor megismételtük - meghírdetett célunkkal ellentétben - az 1950-es - 1960-as évek demográfiai hullámát. Ennek okai jelenleg még nagy bizonytalansággal ítélhetők meg. Valószínűnek látszik azonban, hogy az okok között szerepet játszanak az alábbi tényezők:

- a népesedéspolitikai határozat meghírdetésének időpontja, amely a kettős népesedéspolitikai cél egyik elemét, az élveszületések számának emelését preferálta;
- a népesedéspolitika folyamatosságának nem kellő érvényesülése; az 1974-1975 közötti évek széleskörű és nagyhatású propaganda kampánya után a szemléletformáló törekvések korlátozottabb érvényesülése és a népesedéspolitikai intézkedések meghozatalában több éves szünet;
- az ösztönző intézkedések többé-kevésbé elégtelen mértéke, amely elsősorban a pénzbeni-társadalmi juttatásokat érintette;

- a gyermekszülés és nevelés intézményi feltételeinek - az újabb demográfiai csúcs miatt - az előző időszakénál lassúbb javulása;
- az érintett családok jelentős részének olyan reagálása, amely a terhesség-megszakítás újraszabályozásának hatására a tervezett gyermekek "előrehozott" megszületésével reagált.

A népesség termékenységi színvonalának emelése és különösen a két-három gyermekes családdideál általánosabb elterjesztésére a korábban hittnél nehezebb feladatnak bizonyult. Ez azt is mutatja, hogy a lakosság termékenységi magatartását befolyásoló tényezőkről kialakult tudományos ismereteink a jövőben további bővítésre és megalapozásra szorulnak.

7. Az 1970-es évek utolsó harmadában hazánkban új népesedéspolitikai helyzet alakult ki.

Ebben meghatározó szerepet játszanak az alábbiak:

- a termékenység tartósan alacsony színvonalú lesz és nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját;
- az élveszületések száma mintegy másfél évtizeden át csökken és változatlanul nagymértékben ingadozik;
- a népesség halálozásában várhatóan a jövőben is érvényesülnek az utóbbi évek tendenciái és így a férfiak és a nők halálozása - bár különböző mértékben - tartósan romló, esetleg stagnáló tendenciát fog mutatni.

A népesedés új vonásai lényegében arra vezethetők vissza, hogy a háromgyermekes családdideál általánosabbá tétele irreális célnak bizonyult és így a következő években a termékenység színvonalának emelése helyett mindenekelőtt a termékenységi színvonal további csökkenésének korlátozására, mérsékelésére kell törekedni. Ezt a VI. ötéves terv időszakában az alábbi irányelvek érvényesülése szolgálhatja első-sorban:

- hosszú távra megfogalmazott és a társadalompolitika szerves részeként érvényesülő népesedéspolitikánk fő céljain, alapelvein nem kell változtatni;
- a népesedéspolitika alapvető célkitűzéseinek fenntartása mellett a népesség átmeneti állapotának megfelelő, reális és népesedési szempontból hatékony célokat kell megfogalmazni;
- közvetlen feladatként és célként egy újabb, az 1960-as évek elején kialakult-hoz hasonló - kialakulóban levő - demográfiai hullámvölgy további elmélyülésének veszélyét kell csökkenteni;

- intézkedéseink - a két-,háromgyermekes családtípus térnyerésének támogatását is fenntartva - az eddigiektől eltérően elsősorban a második gyermekek megszületésére ösztönözzenek és ezért is szakítsanak azzal a szociálpolitikai és népesedéspolitikai gyakorlattal, amely az első gyermeket nem támogatja;
- kiemelten célszerű támogatni a fiatal - általában első gyermeküket szülő és nevelő családokat; ennek hatékony - általánosabb hatással is járó módja - lehetne az első gyermek után annak meghatározott koráig (kb. 3-4 év) adandó családi pótlék;
- biztosítani kell a gyermekkel összefüggő pénzbeni társadalmi juttatások reálértékének megőrzését.

8. Az 1978 második felétől kidolgozott és 1979 nyarán elkészült a 79/V. jelű népességprognózis - figyelembe véve a termékenységi és halandósági folyamatok nagymértékű meghatározottságát és azt, hogy az csak igen hosszú idő alatt befolyásolható - az alábbi hipotézisekkel számolt:

- a csecsemőhalandóság - az elmúlt években kialakult pozitív tendencia folytatásaként - az 1980-as évtizedben változatlanul javuló tendenciát mutat. Ennek eredményeként a csecsemőhalandóság nagysága az 1978. évi 26 %-kal szemben 1991-ben 13 %, 2001-ben 11,5 % lehet;
- a felnőttkorú, gazdaságilag aktív népesség hosszabb ideje érvényesülő, nemenként és korcsoportonként differenciáltan romló halandósági tendenciája 1985-ig nem változik. Ezt követően a romlás üteme csökken és hosszabb stagnálást követően 1990-es évek végétől, az ezredfordulótól a korspecifikus halandóság ismét javul;
- a termékenység színvonala az 1980-as évek közepéig folyamatosan csökken, majd ezt követően kisebb mértékben javul.

E hipotézisek feltételezték, hogy a csecsemőhalandóságra hatást gyakorló körülmények továbbra is tartósan és rendszeresen és egyes vonatkozásokban jelentősen javulnak, a halandóságra ható tényezőkben az 1980-as évek elejétől kezdődően folyamatos javulás következik be, amely olyan mértékű, hogy hatása még az 1980-as évtizedben érezhetővé válik, végül, hogy a termékenység színvonalának csökkenését az 1970-es évek végén bevezetett ösztönzőkkel valamelyest mérsékelhetjük, majd folyamatos és aktív népesedéspolitikával az 1980-as évtized közepétől kissé emelhetjük. A népességprognózisok - a hipotézisek alapján - azzal számoltak, hogy az 1980-as évek első éveiben a népesség természetes szaporodása kismértékben és lassulón növekszik, 1984-től pedig az 1990-es évek közepéig a népesség abszolút létszáma csökken.

Az öt népességprognózis variáns kidolgozása során elkészült egy "alsó" (II.), az előzőnél alacsonyabb termékenységgel számoló változat is. Ez feltételezte, hogy az 1970-es évek végén gazdasági helyzetünk miatt nem leszünk képesek minden vonatkozásban hatékony intézkedéseket tenni és mérlegelte az ország megváltozott gazdasági helyzetéből adódó, általános hatásokat is. Ez a változat az előzőek alapján az élveszületések számának gyorsabb és tartósabb csökkenését mutatta.

Az elmúlt évben a népgazdasági tervezésben felhasznált 1979/V. jelű népességprognózisban jelzettnél 2,5 ezerrel kevesebb gyermek született, a meghaltak száma kb. 1 000 fővel volt több a prognosztizáltnál. A fenti - a prognosztizálttól eltérő - folyamatok eredményeként a népesség abszolút létszáma tartós csökkenésének megkezdődésére már az 1980-as évek elején számítanunk kell.

Az élveszületések számának prognosztizálásánál abból kell kiindulni, hogy az a következő években elkerülhetetlenül és folyamatosan csökkenni fog. Ezt a csökkenést alapvetően a következő tényezők okozzák:

- 1977-től a szülőképes korú nők száma tartósan csökken; ez és ezen túlmenően belső korösszetételük alakulása is csökkenti az élveszületések számát; e folyamat hatása közel másfél évtizedig érvényesül;
- az 1974-1976 között született - főként második - gyermekek egy része a későbbiek során mindenképpen megszületett volna, de a népesedéspolitikai intézkedések hatására a családok időben "előrehozták" a gyermekszülést; ezek a gyermekek főként az 1978-1982 közötti években hiányoznak majd;
- a harmadik gyermekek száma és aránya mindaddig nem emelkedett és ettől eltérő tendencia a jövőben sem várható.

Ezeket a tényezőket a népgazdasági tervezésben használt 79/V. jelű népességprognózis már figyelembe vette. Az élveszületések alakulása az utóbbi időszakban azonban azt mutatja, hogy a csökkenés a prognosztizáltnál várhatóan kissé gyorsabb ütemű lesz. Ez részben arra vezethető vissza, hogy az 1970-es évek utolsó éveiben nem születtek - a prognózisok hipotéziseiben feltételezett - a népesség termékenységi színvonalának emelkedését ösztönző újabb intézkedések, részben pedig - feltehetően - arra, hogy 1979 óta a lakosság közvetlenül is érzékeli - elsősorban életszínvonalának és kisebb részben munkafeltételeinek alakulásán keresztül - az ország gazdasági helyzetében bekövetkezett lényeges változásokat.

Ennek alapján az 1981-1990 közötti években az élveszületések száma az alábbiak szerint alakulhat:

Előreszámított élveszületések

1979-1990

Év	79/II.64	79/V.
	népességprognózis élveszületési variánsa	
	1000 fő	1000 fő
1979	162,7	162,7
1980	153,3	153,3
1981	145,0	148,8
1982	135,5	144,0
1983	126,8	139,1
1984	123,8	134,9
1985	121,2	130,8
1986	119,2	127,5
1987	117,8	129,0
1988	117,0	132,1
1989	116,8	134,8
1990	116,8	138,4
1991	117,2	138,4

⁶⁴ Azonos az "alsó" élveszületési variánssal.

Figyelembe véve a legújabb, a termékenységet érintő területeken kialakult, illetve megerősödött tendenciákat és azt, hogy az élveszületések számának csökkenését az 1977 utáni időszak népesedéspolitikai intézkedései tudták volna leginkább ellensúlyozni, annak van a legnagyobb valószínűsége, hogy az 1981-1985 közötti időszakban a várható élveszületések száma az "alsó" /II./ változat értékeit fogja inkább megközelíteni.

Ennek alapján az 1981-1985 közötti időszakban az élveszületések száma mintegy 30-40 ezer fővel lehet alacsonyabb a prognosztizáltnál. Miután ez az eltérés csak a legfiatalabb korosztályokat érinti, a népgazdasági tervezésben alapvetően a csecsemő és gyermekotthon, a bölcsőde és az óvoda építésben kell figyelembe venni. E területek helyzete, valamint az eltérések viszonylag kis mértéke miatt a VI. ötéves terv tervező munkáinak céljaira nem indokolt újabb népesség prognózis kidolgozása, ehhez az elmúlt kb. egy év tapasztalatai nem is adnak elégséges alapot.

A halandóság jövőbeni alakulása várhatóan a prognosztizálthoz közelállóan alakul. A prognózis elkészítését nehezítette, hogy a korspecifikus halandóság romlásának okairól nincsenek megbízható ismereteink. Az eddigi kutatások és vizsgálatok arra mutatnak, hogy a halandóság ilyen alakulásában a jövőben is a népesség életmódjának általában, a dohányzás és alkoholfogyasztás alakulásának és az egészségügyi ellátás hiányosságainak lesz elsősorban szerepük.

8. A népesedéspolitika tartalmát - a népesedési folyamatok változása alapján - a jövőben bővíteni kell. A termékenységgel egyenrangú kérdésként kell kezelni a halandóságot. Az utolsó néhány év társadalmi folyamatai azt is jelzik, hogy feszültségek alakultak ki a népesség területi elhelyezkedésével és mozgásával összefüggésben. Ez, valamint az idős népességgel, végül a népesség minőségi reprodukciójával való foglalkozás a jövőben ugyancsak a népesedéspolitika elemévé válik. Ugyanakkor gondoskodni kell arról, hogy a középtávú népgazdasági tervezés az elmúlt éveknél szervesebben és hatékonyabban foglalkozzék a népesedési folyamatok - figyelemmel kíséréssel és befolyásával -, illetve a népesedés oldaláról adott feltételek figyelembevételével.

Szükségesnek látszik, hogy a jelenlegi és jövőbeni népesedési helyzetünkről megfelelő módon tájékoztassuk a legfelsőbb vezetést és ezt követően a közvéleményt. Fel kell hívni a figyelmet a fent vázolt tendenciák objektív jellegére és arra, hogy a pillanatnyi helyzet megváltozására csak hosszú távon van lehetőség. Semmiféle gyors és látványos intézkedéstől nem lehet azt várni, hogy alapvetően befolyásolja a termékenységben és halandóságban kialakult irányzatokat. A tapasztalatok alapján egyre világosabb, hogy a gyermeknevelés anyagi feltételeinek javulása ugyan nélkülözhetetlen feltétele, de semmiképpen sem biztosítéka a termékenységi magatartás változásának. Ez is felhívja a figyelmet a komplex befolyásolás és a tudati tényezők fontosságára.

Tájékoztatásunknak arra kell irányulnia, hogy a valósághoz hűen mutassuk be a jelenlegi helyzetet, a nemzetközi összehasonlításban és a jövőbeni hazai várható tendenciákat.

9. A népesedésnek a következő egy-másfél évtizedre kirajzolódó tendenciái, az életszínvonal várható alakulása, a gazdasági fejlődést várhatóan jellemző sajátosságok azt indokolják, hogy

- az 1980-as évek elején korszerűsítsük hosszú távú népesedéspolitikánkat, és ennek alapján az 1980-as években folyamatos, aktív komplex és a korábbiaknál szélesebb tartalmú népesedéspolitikát folytassunk;
- a VI. ötéves tervben a termékenység alakulásának megfelelően hatékony ösztönző intézkedéseket tegyünk, tartsuk fenn a meghirdetett népesedéspolitika folyamatosságát, a halandóság csökkentésére pedig kiemelten fejlesszük az egészségügyi ellátást és sokoldalúan törekedjünk a népesség nem kielégítő egészségi állapotát okozó tényezők negatív hatásainak lehetőség szerinti korlátozására.

II. A NÉPESEDÉSI HELYZET ALAKULÁSÁRÓL

1. Bevezető

1980-ban a népesedési folyamatok kedvezőtlenül alakultak: kevesebben kötöttek házasságot, kevesebb gyermek született és többen haltak meg, mint az előző években. 1980-ban 80 ezer házasságkötés, 149 ezer élveszületés és 146 ezer halálozás történt. A természetes szaporodás alig 3 ezer volt. 1000 lakosra 7,5 házasságkötés, 13,9 élveszületés és 13,6 halálozás jutott. A természetes szaporodás mindössze 0,3 ezrelékes értéket ért el. Márciusban, áprilisban és májusban, illetve novemberben és decemberben - a tavaszi és az őszi influenza járvány következtében - a születések és halálozások egyenlege negatív volt: természetes fogyás keletkezett. Az elmúlt évben egyedül a csecsemőhalandóság javult valamelyest: 23 ezrelék volt az 1979. évi 24 ezrelékkal szemben.

Az 1980-ban tapasztalt kedvezőtlen demográfiai jelenségek nagyobbrészt a népesség struktúrájából következnek, nem átmeneti jellegűek, hosszabb időszakon keresztül kikerülhetetlenül fognak jelentkezni. A jelenlegi népesedési helyzet és természetesen a közeljövőre előrejelezhető alapirányzatok gyökerei a múltba nyúlnak vissza.

A felszabadulás óta eltelt 35 év demográfiai szempontból két legjelentősebb történése az átlagos családnagyság fokozatos csökkenése és a népesség öregedése. Mindkét jelenség - ha szerényebb mértékben is - általános az iparosodott, fejlett országokban. Magyarországon e kettőhöz társult még a születési arányszám rendkívül jelentős ingadozása, más kifejezéssel élve az ún. termékenységi hullámhegyek és hullámvölgyek váltakozása, illetve a kis- és nagy létszámú nemzedékek egymás után következése és az 1960-as évek derekától a halandóság emelkedő alapirányzata. E két utóbbi demográfiai jelenség nem kizárólag "magyar sajátosság", kétségtelen azonban, hogy sehol másutt nem észlelhető olyan intenzitással, mint nálunk.

2. A házassági mozgalom alakulása

A házasságkötések többségét az először házasságra lépők teszik ki, az elváltak és özvegyek újr házasságkötése csak kisebb jelentőségű. A házasságkötések számának és

a házasságkötési arányszámok esetleges ingadozását túlnyomórészt a házassodási korba lépők száma befolyásolja.

1. A házasságkötések számának és arányának alakulása

Év	Házasságkötések		Ezer 15 éves és idősebb nem házas	
	száma	ezer lakosra jut	férfira jut házasságkötés	nőre
1941	79 074	8,5	62,9	54,3
1948	97 710	10,7	..	..
1950	106 261	11,4	94,1	70,4
1955	103 020	10,5	97,1	72,2
1960	88 566	8,9	88,6	63,5
1965	89 611	8,8	63,5	61,3
1970	96 612	9,3	81,7	62,1
1974	99 962	9,5	81,8	62,7
1975	103 775	9,9	85,3	65,3
1976	100 742	9,5	83,0	63,5
1977	97 015	9,1	80,6	61,5
1978	92 438	8,7	77,1	58,7
1979	87 172	8,1	72,7	55,3
1980 ⁶⁵	80 322	7,5	70,0	50,9

⁶⁵ Előzetes és részben becsült adatok.

A második világháború után megélnéknülő házassodási kedv az 1950-es évek közepéig tartott. Az 1950-es évek második felétől kezdődően az emberek házassodási hajlandósága fokozatosan csökken. Csak az 1970-es évek elején jelentkezett egy átmeneti, mindössze 3-4 évig tartó fellendülés. A nagyobb házassodási kedv és a házasságkötési korba lépő népesebb nemzedékek együttes jelentkezése néhány évig a házasságkötések számát 100 ezer körüli értékre, az 1000 lakosra jutó arányszámot pedig 9,7-re emelte. 1979-ben azonban az arányszám már csak 8,1 ezrelék volt és ez is tovább süllyedt 1980-ban - előzetes adatok szerint - 7,5 ezrelékre. A jelenséget nagyobb részben az magyarázza, hogy a legutóbbi években és még az 1980-as évek első felében is kislétszámú nemzedékeknél esedékes a házasságkötés. De hogy nemcsak erről van szó, azt a tisztított arányszámok tanusítják. Ezek a mutatók, amelyek az egybekelés szempontjából számításba jövő, 15 éven felüli nem házas férfi és női rész népességhez viszonyítják a házasságkötések számát, meggyőzően bizonyítják a házassodási kedv jelentős csökkenését az 1970-es évek végén.

Az 1980-as évek második és az 1990-es évek első felében a házasságkötések abszolút száma és az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma is - minden bizonnyal - emelkedni fog, annak megfelelően, hogy erre az időszakra megnő majd a házasuló életkorba lépő nemzedékek létszáma. 1995-ben a házasságkötések száma elérheti a 100 ezret, az arány pedig a 9,5-9,8 ezreléket.

1975 óta megfordult az a mintegy 30 éven át fennálló irányzat, amelynek eredményeképpen mind a házasuló férfiak, mind a házasuló nők átlagos életkora fokozatosan csökkent. A férfiak esetében ez az életkor 29 év körüli értékről 26 év körülire, a nők esetében 24 és fél évről 23 évre változott 3 évtized leforgása alatt. A legutóbbi 5 évben a házasságkötés átlagos életkora mindkét nemnél kb. 1 évvel emelkedett.

A házasságkötés hagyományos életkora a harmadik évtized. Mind a férfiak, mind a nők 20-as éveik elején határozzák el magukat leggyakrabban a házasságkötésre. Ezek részaránya a férfiaknál közel 50, a nőknél 40 százalék. A nők kb. egyharmada már tizenéves korban férjhez megy, míg a férfiak mintegy egynegyede 25-29 év között nősül meg.

A házasságra lépő férfiaknak, illetve nőknek jelenleg négyötöde nőtlen/hajadon, egyötöde újránházasuló. A házasulók családi állapot szerinti megoszlása igen lassan olyan irányban változik, hogy fokozatosan nő az újránházasulók részaránya (annak megfelelően, hogy egyre nő az a sokaság - elsősorban az elváltak -, akik az újránházasodásnál számításba jöhetnek és annak ellenére, hogy ebben a sokaságban igen nagymértékben csökkent az újránházasodási hajlandóság).

Az özvegy férfiak és nők hányada alig változik, az elváltaké azonban nagymértékben nő. Az özvegy férfiak és nők körében egyre kevesebb az újránházasulás. 1948-ban 7 ezer, megözvegyült férfi és közel ugyanannyi megözvegyült nő kötött újránházasságot, 1979-ben azonban már csak mintegy 2700 férfi és kb. 2600 nő. Ennek megfelelően csökkent az újránházasodási arány az özvegy családi állapotú férfiak körében 53 ezrelékről 18 ezrelékre, illetve az azonos családi állapotú nők körében 12 ezrelékről 4 ezrelékre. (A rendkívül jelentős csökkenés egyrészt a házasság intézményével szembeni magatartást tükrözi, másrészt annak következménye, hogy a megözvegyültek jelenleg általában sokkal idősebb emberek mint korábban és egy bizonyos életkortól kezdve mindenképpen megromlanak az újránházasodás esélyei, illetve a házasság nem kínálja azokat az előnyöket, amelyek azt vonzóvá teszik.)

Az elváltak körében az új házasságkötések száma három évtizeden keresztül fokozatosan és igen jelentősen nőtt. 1948-ban 7 ezer elvált férfi és 6 ezer elvált nő lépett újra házasságra, 1977-ben pedig valamivel több mint 16 ezer férfi és 15 ezer nő. A legutóbbi két évben azonban már csökken az újránházasulók száma. Az abszolút számok alakulásában tapasztalható változások azonban egymagukban bizonyos fokig félre-

vezetők. Nem tükrözik ugyanis az újránházassulási kedv alakulását. Ez mintegy két évtizede csökken. Az elvált férfiak körében a házasságkötési arányszám értéke 1959-1960-ban 281 ezrelék, a nők körében 110 ezrelék volt. 1979-ben 1000 elvált férfira csak 94, míg 1000 azonos családi állapotú nőre 60 házasságkötés jutott. Másképpen fogalmazva: a legutóbbi két évtizedben alapvetően megváltozott az elváltak házassodási hajlandósága. Az ilyen családi állapotú emberek egyre nagyobb része elutasítja a házasság intézményét.

A házasságkötések és a megszűnt házasságok számának egybevetése a házassági mérleg. A mérleg egészen 1977-ig a házasságkötések többletét mutatta, igaz, hogy ez a többlet évről évre, fokozatosan csökkent. 1978-ban azután a házasságkötések és -megszünések egyenlege először járt az előbbiek hiányával. Ez a hiány 1979-ben növekedett: 87 ezer házasságkötéssel szemben 95 ezer házasság szűnt meg; a házasság megszünések 8 ezerrel haladták meg a házasságkötések számát.

A házasságkötési arány számos tényező függvénye. Ezek közül a legfontosabbak a házassodási korban levő nemzedékek létszáma, illetve számaránya a népességben és a hosszú időn keresztül kialakult hagyományok, illetve a jelenleg elfogadott szokások. Magyarország a házasságkötési arány 8 ezrelék körüli értékével inkább a közép-délkelet-európai mintát követi. Ebben a földrajzi régióban magasabb a házasságkötési arány. Északnyugat-Európában, elsősorban a skandináv országokban a házassulók aránya lényegesen alacsonyabb.

3. A válások alakulása

A válás annak ellenére, hogy nem ritkán komoly, személyes megrázkódtatással jár, általánosan elfogadott módja a megromlott házasság megszüntetésének. Elterjedtségére jellemző, hogy évente mintegy 26 ezer válást mondanak ki a bíróságon, más szóval minden három házasságkötésre egy válás jut évente. A válások abszolút száma, az 1000 lakosra számított nyers és az 1000 fennálló házasságra jutó, tisztított arányszámai a jelenség emelkedő alapirányzatát tükrözik. 1979-ben és 1980-ban valamelyest csökkent a válások száma és gyakorisága. Még nem lehet megmondani, hogy a véletlennek betudható ingadozásról van-e szó, vagy olyan dologról, ami több ennél, esetleg arról, hogy a válás gyakoriság 1978-ban tetőzött és a közeljövőben az nem fog emelkedni. A becslések az elkövetkező évekre minden esetre a jelenlegivel nagyjában-egészében azonos válás számokat és gyakoriságokat jeleznek: 25-28 ezer válást és 2,5-2,7 ezrelékes arányszámot.

Az újonnan elvált férfiak több mint fele 35 évnél fiatalabb, a nőknek pedig több mint fele a 30 évet sem érte el. Ennél lényegesen többet árul el az a két adat,

amely a korszpecifikus válás gyakoriságról, illetve a válások házasságtartam szerinti megoszlásáról tájékoztat. Mind a férfiak, mind a nők esetében igaz, hogy a leggyakoribb a válás a 20-24 éves korcsoportban és ez az életkor előrehaladásával jelentősen és következetesen csökken. A házasságtartamról, mint a válásban befolyással bíró tényezőről azt lehet mondani, hogy az együttmaradás szempontjából a legkritikusabbak a házasság első évei. A válások 36 százalékát ugyanis olyan házasságok esetében mondják ki, amelyekben az együttélés tartama alig 1-2-3 és legfeljebb 4 év volt. A válások 27 százalékát azok adják, akik 5-9 éve élnek együtt. Ugy tűnik tehát, hogy a házasság az évek során, fokozatosan stabilizálódik.

Figyelemre méltó jelenség az ismételten elváltak számának és részarányának növekedése. Mintegy két évtized alatt az ismételten elvált férfiak száma közel háromszorozódott, a nőké három és félszeresére emelkedett. A többszöri válások részaránya a férfiak esetében jelenleg 18, a nőknél 17 százalék.

Évről évre nő az olyan válások viszonylagos súlya, ahol a felbontott házasságból gyermek született. Az ilyen házasságok részaránya a legutóbbi három évtized leforgása alatt 52 százalékról közel 70 százalékra emelkedett. A válások túlnyomó hányában a családban levő gyermekek kiskorúak.

A házasság felbontásához vezető okok összetettek, nem egyetlen, hanem sok esetben több ok is szerepet játszik. A jelenlegicsaládjogi törvény bontó okokat nem állapít meg. Csak a reprezentatív vizsgálatok adataiból lehet arra következtetni, hogy milyen okok, körülmények vezettek a házasság felbontására. Az 1971. évi reprezentatív felvételnél az okokat két nagy csoportba soroltuk. Az első csoportba kerültek azok az okok (előzetes nemi kapcsolat, szülői készítésre a házastárs/ak/ akarata ellenére kötött házasság, vagyoni vagy egyéb érdekből, fiatal korban meggondolatlanul kötött házasságok), amelyek már a házasságkötéskor is fennállottak és később a házasság felbontását eredményezték, ezek az összes válóokok 7 százalékát tették ki. A második csoportot azok az okok képezték, amelyek a házasság folyamán jöttek létre, ez az összes válóokok 93 százaléka volt. Ilyen okok pl. az elhidegülés, szexuális meg nem értés, iszákosság, durva bánásmód, szerelmi kapcsolat harmadik személlyel stb. A házasságukat felbontó férfiaknál és nőknél 1971. évben együttesen számbavett összes válóokok közül az elhidegülés miatt a házasságok közel egynegyedét, szerelmi kapcsolat miatt 19 százalékát, durva bánásmód miatt 13 százalékát, iszákosság miatt 11 százalékát, szexuális meg nem értés miatt azonban a házasságoknak csak mindössze alig több mint 1 százalékát bontották fel.

Magyarországon a válás viszonylag gyakori jelenség. 1977-ben 1000 lakosra 2,6 válás jutott. Ennél magasabb a válási arány az Egyesült Államokban (5,1 ezrelék), a Szovjetunióban (3,5 ezrelék) és Ausztráliában (3,2 ezrelék). Lényegében a mienkhez

hasonló a nyers válási gyakoriság Dániában, az Egyesült Királyságban, a Német Demokratikus Köztársaságban és Svédországban. A többi európai országban a válási arány általában lényegesen alacsonyabb, illetve néhány országban a törvények továbbra sem engedik meg, vagy rendkívül megnehezítik a válást.

4. A háztartás és a család

A család a házastársi, illetve vérségi kapcsolatban együttélők legszűkebb köre. A háztartás pedig az együtt lakó személyek gazdasági közössége. A háztartás állhat egy vagy több családból és ha a családmagon kívül más személy nem tartozik a háztartáshoz, a család azonos a háztartással. Az egy- és többcsaládos háztartások alkotják az ún. családháztartásokat.

1980. január 1-én az ország 10 millió 710 ezer lakosából 9 millió 440 ezer személy élt 2 885 ezer család-háztartásban és 964 ezer lakos tartozott 833 ezer egyéb jellegű háztartáshoz.

2. A háztartások számának és összetételének alakulása

Háztartások összetétele	Szám (1 000-ben)			Százalékban		
	1960	1970	1980	1960	1970	1980
1 családos háztartás	2 424	2 515	2 723	78,7	74,5	73,2
2 családos háztartás	160	180	157	5,2	5,3	4,2
3-X családos háztartás	4	5	5	0,2	0,1	0,2
Család-háztartás együtt	2 588	2 700	2 885	84,1	79,9	77,6
Egyszemélyes háztartás	447	590	720	14,5	17,5	19,4
Egyéb háztartás	44	88	113	1,4	2,6	3,0
Nem család-háztartás együtt	491	678	833	15,9	20,1	22,4
Háztartások összesen	3 079	3 378	3 718	100,0	100,0	100,0
100 háztartásra jutó személyek száma	310	295	280	-	-	-

1960 és 1980 között a család-háztartások részaránya csökkent, a nem család-háztartásoké növekedett. Ez utóbbiak közül az egyszemélyes háztartások viszonylagos súlya emelkedett leginkább. Az emelkedés mértéke azonban az egyéb háztartások esetében a legszámottevőbb (ezek azonban a háztartások összességében jelentéktelen hányadot képviselnek).

A 100 háztartásra jutó személyek száma az 1960. évi 310-ról, 1970-ben 295-re,

1980-ban pedig már 280-ra mérséklődött. A csökkenés azzal magyarázható, hogy a háztartások számának növekedése számottevően meghaladta a háztartásokban élők létszám emelkedését. 1970-től 1980 között a háztartások száma 10 százalékkal, a háztartásokban élők száma csak 4 százalékkal emelkedett. Az egy háztartásban élők csökkenő száma népesedéspolitikai, valamint lakáspolitikai intézkedések eredménye, csökken a rokonnal, vagy rokoncsaláddal együtt élők aránya, emelkedett az egy családból álló háztartások részaránya, ahol nem él sem rokon, sem idegen személy.

1980-ban a családból álló háztartások több mint 94 százaléka egycsaládos, ebből 83 százalékot képviselnek azok a családok, amelyekbe sem rokon, sem idegen személy nem él.

A kétcsaládos háztartásokban túlnyomó többségben szülők élnek együtt egy lakásban gyermekük családjával. A kétcsaládos háztartások csökkenését az magyarázza, hogy - a javuló lakáshelyzet következtében - jelenleg már egyre kevesebb szülő és gyermek házaspár kényszerül együtt lakni, mint 10, illetve 20 évvel korábban.

1980. január 1-én az ország 9 444 ezer főnyi, családi háztartásban élő népességből 8 991 ezren éltek 3 053 ezer családban és mintegy 450 ezret tett ki a családdal együtt élő rokon és nem rokon személyek száma. A családok számszerű növekedése - az 1960-as adatokhoz viszonyítva 11 százalékos - az elmúlt 10 év alatt közel 6 százalékos volt. Ugyanakkor az átlagos családnagyság - a 100 családra jutó családtagok száma - az 1960. évi 312-ről, 1970-ben 301-re, 1980-ban 294-re csökkent.

A családok összetétele csak kismértékben változott 1970 óta: kissé csökkent a csak házaspárból álló családok részaránya és némileg emelkedett a gyermekükkel élő, egyedülálló szülők családjainak hányada. A házaspár családtípusban viszonylag jelentősen nőtt a gyermek nélküliek száma, a családoknak több mint egyharmada él gyermek nélkül.

Azon családok száma és aránya, amelyekből az egyik házaspár - válás, özvegyülés, illetve különváltan élés következtében - hiányzik, az elmúlt évtizedben emelkedett.

A családok nagysága elsősorban a családban élő gyermekek számától függ. A családban élő gyermekek számát nemcsak a termékenység befolyásolja, hanem a házasságtartam, illetve a családi életciklus meghosszabbodása és a gyermekek gyorsabb kiválása a családból. Számottevően növelte a gyermek nélkül élő családok számát - és arányát - az a tény is, hogy az életkor meghosszabbodott.

A 100 családra jutó gyermekek számának csökkenése tartósan jelenlevő folyamat. 1960-ban 126, 1970-ben 111, és 1980-ban már csak 106 gyermek jut 100 családra.

Az elmúlt két évtizedben tovább növekedett a gyermek nélküli családok aránya (1960-ban 30,8, 1970-ben 33,7, 1980-ban 34,9 százalék). Az egy gyermekkel élő családok

aránya az 1960. évi 34,7 százalékról 1980-ban 33,8 százalékra csökkent. A 3 gyermekkel élő családok aránya 1960-tól (7,8 százalék) fokozatosan csökkent: 1970-ben 5,7-re, 1980-ban 4,7 százalékra, s ugyancsak visszaesett - nagyobb mértékben - a 4 és több gyermekkel élő családok aránya is; 1960-ban a családok 5,1, 1970-ben 2,9, 1980-ban már csak 1,7 százalékában volt 4 és több gyermek.

A kétgyermekes családok aránya jelentősebben emelkedett. A két gyermekkel élő családok aránya 1960-ban 21,6, 1970-ben 22,3 és 1980-ban már 24,9 százalék. Az emelkedés összefügg a népesedéspolitikai intézkedésekkel, valamint azzal, hogy az 1970-es években léptek szülőképes korba az 1950-es évek elején született nagylétszámú korosztályokba tartozó nők.

A társadalmi-gazdasági tényezők hatására már évtizedekkel ezelőtt megkezdődött a háztartások, családok nagyságának egyre gyorsabb ütemű csökkenése, ez a csökkenés az elkövetkező években tovább folytatódik. Mérséklődni fog a rokonnal, vagy a rokoncsaláddal együttélők aránya, ugyanakkor emelkedik az egy családból álló háztartások aránya. A házaspár családtípusban nő a gyermeknélküliek száma és nő azon családok száma is, amelyeknél az egyik házastfél - válás, özvegyülés, illetve különváltan élés következtében - hiányzik.

5. A termékenység alakulása

A termékenység alakulását Magyarországon több mint száz éves időszakra tudjuk nyomon követni. Adataink azt mutatják, hogy a múlt század utolsó évtizedeiben a nők átlagos gyermekszáma átlagosan meghaladta az 5-öt, és inkább 6 gyermek közelében lehetett. Ezer lakosra 44-46 élveszületés jutott, ami egyike volt a legmagasabbaknak akkor Európában. A termékenység fokozatos csökkenése azonban már a múlt század utolsó évtizedei óta nyomon követhető, sőt az első világháború előtti időszakban tovább folytatódott a születések számának csökkenése, sőt a világháborús születéskiesés pótlásaként az 1920-as évek elején jelentkezett születésszám-emelkedést követően még fokozódott is. A második világháború előtti években tapasztalt 20 ezrelék körüli élveszületési arányszámával Magyarország az európai országok sorában közepesen helyezkedett el.

A második világháborút követően nem volt tapasztalható a születések számának olyan arányú emelkedése, mint amilyen az első világháború után minden hadviselő országra jellemző volt. 1947 és 1950 között azonban mégis viszonylag magasabb szintű - 21 ezrelék - körüli élveszületési arány alakult ki, ami felette maradt a születések múlt század óta tapasztalt általános csökkenési trendjének. Ezután megindult

a születések számának a háborút követő kompenzáló időszak utáni "szokásos" csökkenése: 1952-ben már 19,6 ezrelékes élveszületési arányszámot mértek. A következő évek termékenységét azonban jelentősen módosították az ellentétes célzatú és eredményű népessedéspolitikai intézkedések. Először - elsősorban a művi vetélések eltiltására vonatkozó intézkedések hatására - a születések száma növekedett (1954-ben már 23 élveszülött jutott ezer lakosra), majd az 1956-ban kiadott újabb jogszabályok eredményeként, amelyek a művi vetélések engedélyezését tették lehetővé, ismét megindult a születések számának csökkenése.

Az 1953-1955 közötti években több mint 200 ezer gyermek született évenként; ezekben az években létrehoztuk a demográfiai hullám csúcsát. 1957-től az élveszületések száma gyors ütemben csökkent és 1962-ben mindössze 130 ezer gyermek született; ez jelentette a demográfiai hullám mélypontját.

Az 1960-as években véglegesen kialakult a magyar népesedés kettős sajátossága. Egyrészt az, hogy az élveszületések száma tartósan nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját, másrészt pedig - ezzel egyidejűleg - az, hogy az élveszületések száma erőteljesen ingadozik, s ezért a fiatalokorú népesség korösszetétele is kiegyensúlyozatlan. Az 1960-as évek második felétől - részben a gyermekgondozási segély bevezetésének és más intézkedéseknek a hatására - emelkedett az élveszületések száma és meghaladta a 150 ezer főt, azonban változatlanul elmaradt attól a szinttől, amely a népesség létszámának fenntartását hosszú távon biztosíthatta volna.

1973-ban újabb, átfogó népessedéspolitikai intézkedéseket tettünk. Részben ezek hatására 1974-1976 között az élveszületések száma ugrásszerűen emelkedett és megközelítette, illetve meghaladta a 190 ezer főt; alacsonyabb átlagos színvonalon, de megemismételtük az 1953-1955 közötti demográfiai hullámot, létrehoztuk az akkori demográfiai csúcs "tükörképét". Az élveszületések számának jelentős, de átmeneti növekedése - a termékenység kisméretű emelkedése mellett - túlnyomó részt az egyébként is tervezett gyermekek tervezettnél korábbi megszületésére és a szülőképes korú nők létszámának emelkedésére vezethető vissza. (Ezekben az években léptek szülőképes korba az 1953-1956 között született nagylétszámú korosztályok.)

Az 1977 óta élveszületettek száma gyors ütemben csökkent. A csökkenés - a termékenységi színvonal lényegi változatlansága mellett - elsősorban a szülőképes korú nők létszámának csökkenésére és az előző évek előre hozott szülései miatt "hiányzó" gyermekekre vezethető vissza. Az élveszületések száma 1979-ben 160 ezer fő volt és tendenciája változatlanul csökkenő.

1980-ban 149 ezer gyermek született, ami 13,9 ezrelékes élveszületési arányszámnak felel meg. Ez már alacsonyabb, mint az 1973. évi volt, de alatta marad az

1967-1969 évekének is, amikor a gyermekgondozási segély bevezetésének hatására emelkedett az arány 15 ezrelékes szintre.

A termékenység színvonalának az elmúlt huszonöt évben tapasztalt - gyakran ingadozó - de az egyszerű reprodukciót nem biztosító színvonala a családok átlagos gyermekszámát is folyamatosan csökkentette. Ahhoz, hogy a felnövekvő gyermek-generációk létszáma elérje a szülőkét családonként átlagosan 2,30 gyermeknek kellene születnie. Ezzel szemben a jelenlegi családtervek és a ténylegesen megvalósított családnagyság is, 1,90 és 1,05 között ingadozó, de minden esetre egy 2-höz nagyon közeli átlagos családnagyság kialakítását jelzi.

Nemzetközi mércével mérve a magyar adatokat megállapítható, hogy míg az 1960-as években a magyar születési arányszámok Európában a legalacsonyabbak voltak és így világméretekben is azok közé tartoztak, az 1970-es évekre megváltozott ez a helyzet.

A 70-es években, különösen az évtized második felében európai tőkés országok többségében erősen visszaestek az élveszületési arányszámok. Ennek következtében a legtöbb országban az 1980-as magyar élveszületési arányszámnál is alacsonyabb élveszületési gyakoriságok tapasztalhatók. Az 1978-79-es adatok szerint 1000 lakosra 10 alatt volt az élveszületési arány az NSZK-ban, 11 Ausztriában, 12 Dániában, Svédországban, Svájcban, Olaszországban és Angliában, 13 Belgiumban, Hollandiában és Norvégiában, a jelenlegi magyar szinten volt Finnországban, Franciaországban és Japánban. A magyarországinál magasabb arányt kapitalista országban csupán Déleuropában (Görögország, Spanyolország, Portugália) és az USA-ban találtunk. A többi szocialista országban azonban magasabb - és általában növekvő - az élveszületési arány, csupán az NDK-ban azonos a mienkkel. Ezer lakosra 15 élveszületés jutott 1979-ben Bulgáriában, 17 Jugoszláviában, 18 Csehszlovákiában és a Szovjetunióban és 20 Romániában és Lengyelországban.

A gyors születési arányszámcsökkenés - ami részben a népesség előregedésével kapcsolatos - az európai fejlett tőkés országok nagy többségében, de az Egyesült Államokban, Ausztráliában és Japánban is a népesség számának perspektivikus visszaesését jelzi. Az európai szocialista országok közül hasonló a helyzet az NDK-ban és Magyarországon, Bulgáriában és Jugoszláviában a népesség stagnálását, a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Romániában az elmúlt évtizedekben is a népesség távlati növekedését jelezték.

Ami a jelenlegi magyar demográfiai helyzetet, a népesedési folyamatoknak az 1970-es évek utolsó harmadában megindult és jelenleg is tartó rosszabbodását illeti, ezt több, részben előrelátott, részben váratlanul jelentkező tényező együttes hatása idézte elő.

Az előreszámítások csökkenést vártak mind a házasságkötések, mind pedig az élveszületések számában, mivel fokozatosan csökken a fiatal, házasságralépő, illetve első gyermekét megszüülő nők száma. A házasságkötési és születési mozgalomban legszámtottevőbb hatást gyakorló 20-24 éves nők száma már csak 400 ezer, ami mintegy 60 ezerrel alacsonyabb a néhány évvel ezelőttinél. Ez a tendencia a jövőben még megerősödik, az említett korosztály létszáma az 1980-as évek végére mintegy 300 ezerre fog visszaesni.

Ha azt kívánjuk meghatározni, hogyan alakul Magyarországon az elkövetkező két évtizedben a születések száma, akkor világos, hogy ebben meghatározó erővel bír a szülőképes korú női generációk lélekszáma. A 20-29 éves nők száma, akiktől az utóbbi években az összes újszülöttek 68-70 százaléka származik erősen csökkenni fog: létszámuk 1977-ben tetőzött 970 ezer fővel, azóta viszont fokozatosan fogynak: jelenleg 750 ezer főt tesznek ki, a 80-as évek végén 650 ezer főt fognak kitenni (tehát a maximális létszámuk háromnegyedét) és csak a 90-es évek folyamán várható létszámuk kismérvű növekedése, de ez is csak időszakos jellegű lesz, mivel az 1974-78-as születési hullámban született új generációk szülőképesse válása eredményezi az ezt követő években pedig ismét létszám visszaesésre kell számítani. Mindez önmagában is csökkentőleg hat az elkövetkező évtizedekben születők számára.

Ami a termékenység nagyságának jövőjét illeti, azt csak következtetni vagyunk képesek (figyelembe véve az elmúlt évek trendjeit, illetve a családtervezési vizsgálatok várható gyermekszámra vonatkozó eredményeit). A jelenleg használt - és 1979-ben, illetve 1980-ban elkészített - népességelőreszámítások két termékenységi előrebecslést alkalmaznak:

- a) Az egyik szerint az 1976-ban megkezdődött erőteljes termékenység csökkenés hasonló ütemben folytatódik 1986-ig, attól kezdve pedig a korcsoportonként kiszámított termékenység változatlan marad.
- b) A másik szerint a gyors termékenység csökkenés 1980-ban befejeződik, innen már sokkal lassabban csökken a termékenység 1986-ig, majd az egyensúlyi helyzet kialakulása 1990-ben várható. Ebben az esetben az 1978-as szinten stabilizálódnék a termékenység.

Alig lehet természetesen megmondani, hogy e két változat (pesszimistább - a), ill. optimistább - b) közül melyik fog megvalósulni. Mindenesetre ami az 1980-as évek tendenciáit, valamint az újabb, különböző vizsgálatok eredményeit illeti, valószínűbbnek tűnik, hogy a következő öt éves időszakban az alacsonyabb (a) - változat szerint fog alakulni a termékenység. Az 1986 utáni időszakot már nehezebb előrelátni, és annak trendjeit majd részben az határozza meg, hogy az akkori távlati tervezési időszakban milyen további és újabb lehetőségek állnak majd rendelkezésre a szülési kedv ösztönzésére.

A fenti két változat, ill. az előrebecsült női népesség számának hányadosaként kiszámítható a következő időszak várható újszülött száma, ill. a nyers születési arányszámok. Ezek különbsége évente nem túl nagy a kétféle termékenységi változat szerint, mivel mindkettőnél a születések számának alacsony szintjét a kislétszámú anyai nemzedék határozza meg.

3. Születések és születési arányszámok előrebecslése

1980-2000

Év	Élveszületések száma (1 000)		Ezer lakosra jutó élveszületések száma	
	A változat	B változat	A változat	B változat
1980	148	153	13,8	14,3
1981	145	149	13,5	13,8
1982	135	144	12,6	13,4
1983	127	139	11,9	12,9
1984	124	135	11,6	12,5
1985	121	131	11,4	12,2
1990	117	138	11,0	12,9
1995	124	145	11,8	13,6
2000	130	153	12,5	14,3

Annak jelzésére, hogy a változásokat zömében a népesség kor megoszlásának változása fogja okozni, csak azzal kívánjuk kiegészíteni, hogy amennyiben nem következnek be a női korszerinti termékenység semmiféle változása - vagyis a jelenlegi szinten maradna a termékenység és a jövőbeni változásokat csupán a női nemzedékek megváltozott száma okozná, akkor a nyers születési arány az 1979. évi 15 ezrelékről 1985-re 13, 1990-re 12,5, 2000-re pedig 14 ezrelékre csökkenne.

6. A halandóság alakulása

Magyarországon az 1976-tól 1980 közötti időszakban évente átlagosan 137 ezer ember halt meg, ez 12,9 ezrelékes nyers halálozási aránynak felel meg. 1980-ban a halálozások száma mintegy 146 ezer volt és a halandóság 13,6 ezrelékes értéket ért el. Ezek az értékek mind az iparosodott, fejlett egészségügyi kulturájú országok mortalitásának jelenlegi szintjéhez képest, mind az 1960-as évtizedben az ország népességére számított, nyers halálozási arányszámokhoz képest magasak.

Az 1970-es évek végén Európában csak a Német Demokratikus Köztársaságban volt magasabb a nyers halálozási arány, mint nálunk. Ausztria népességének halandósága hasonlóképpen magas, alig jobb a mienknél. Megjegyzendő azonban, hogy a fenti két országban lényegesen nagyobb az öregek részaránya, mint hazánkban. A Német Demokratikus Köztársaságban 1975-1978 között 1000 lakosra évente, átlagosan 13,9, Ausztriában 12,5 halálozás jutott.

A leginkább használt, tisztított összegező mutató: a várható élettartam⁶⁶ tanúsága szerint a kedvezőtlen halálozási viszonyok nemcsak annak következtében alakultak ki, hogy a népesség "öregszik", de annak eredményeképpen is, hogy a legtöbb korcsoportban magasak a korszpecifikus halálozási arányok, illetve a legutóbbi másfél évtizedben elsősorban a 30 éven felüli, férfi résznépességben a mortalitás színvonala emelkedett.

Az ország népességének halálozási viszonyai - összehasonlítva az iparosodott, fejlett egészségügyi kulturájú országokéval - a XX. század folyamán mindvégig kedvezőtlenek voltak. Bár az életkilátások hosszú távon nálunk nagyobb mértékben javultak, mint a kedvezőbb helyzetben levő országokban, az elmaradást nem sikerült behozni, sőt a legutóbbi években mintha újra növekednék. 1979-ben Magyarországon a férfiak várható élettartama 66,7, a nőké 73,6 év volt. Ezek az értékek a legalacsonyabbak közé tartoznak az iparosodott, fejlett egészségügyi kultúrájú országok körében. Az 1970-es évek második felében 33 iparosodott, fejlett egészségügyi kulturájú európai és Európán kívüli ország rangsorában Magyarország Lengyelországgal osztozik a 30.- 31. helyen - az utolsóelőtti helyen Portugália, az utolsó helyen a Szovjetunió áll - a férfiak életkilátásait illetően, a nők életkilátásai pedig csak Bulgáriában, Portugáliában és Romániában rosszabbak mint nálunk (4. táblázat).

Kilenc évtizeden keresztül: 1876-1965 között a halandóság alapirányzata csökkenő volt. Ennek megfelelően az 1960-as évek első felében voltak a nyers halálozási arányszámok a legalacsonyabbak Magyarországon. A legutóbbi másfél évtizedben, 1966-1980 között a halandóság alapirányzata emelkedő.

Még a múlt században kezdődött el és mind a mai napig nem fejeződött be az a bonyolult folyamat, amelynek fő jellemzője általában a halandóság csökkenő alapirányzata és a mortalitás kor- és okstrukturájának gyökeres átalakulása. Magyarországon ez a folyamat fáziskéséssel kezdődött és bizonyos máshol nem, vagy lényegesen szerényebb mértékben jelentkező sajátosságokat mutat, amennyiben a halandóság csökkenő alapirányzatát a legutóbbi másfél évtizedben annak emelkedő alapirányzata váltotta fel, miközben tovább folytatódott a mortalitás jellegét megszabó alapstrukturák átalakulása.

⁶⁶Egy adott év halálozási viszonyai alapján a születéskor várható évek száma.

4. A nyers halálozási arányok és a várható élettartamok alakulása az iparosodott, fejlett egészségügyi kulturájú országokban az 1970-es évek második felében⁶⁷

Ország	Év	1000 lakosra jut halálozás	Év	A férfiak	A nők
				születési élettartama	
Ausztria	1978	12,6	1978	68,4	75,7
Belgium	1978	11,7	1976	68,9	75,5
Bulgária	1978 ⁶⁸	10,5	1977	68,2	73,5
Csehszlovákia	1978 ⁶⁸	11,5	1975	67,2	73,6
Dánia	1978	10,3	1978	71,7	77,7
Egyesült Királyság Anglia és Wales	1978	11,9	1977	70,2	73,6
Észak Írország	1977	11,0	1977	67,5	74,1
Skócia	1978	12,6	1978	68,2	74,4
Finnország	1978 ⁶⁸	9,2	1975	67,4	76,3
Franciaország	1978 ⁶⁸	10,2	1976	69,9	77,9
Görögország	1978	8,7	1978	72,9	77,6
Hollandia	1978	8,2	1978	72,0	78,7
Írország	1977	10,3	1975	69,0	74,3
Izland	1978	6,4	1978	73,8	80,0
Jugoszlávia	1978 ⁶⁸	8,7	1977	67,8	73,0
Lengyelország	1978	9,3	1977	66,7	74,9
<u>Magyarország</u>	<u>1978</u>	<u>13,1</u>	<u>1979</u>	<u>66,7</u>	<u>73,6</u>
Német Demokratikus Köztársaság	1978	13,9	1976	68,9	74,5
Német Szövetségi Köztársaság	1978	11,8	1978	69,2	76,0
Norvégia	1978	10,0	1978	72,4	78,8
Olaszország	1978	9,5	1975	69,8	76,1
Portugália	1978	9,4	1975	65,1	72,6
Románia	1978	9,7	1978	67,3	72,4
Spanyolország	1978	7,8	1976	70,8	76,7
Svájc	1978	9,2	1978	72,0	78,9
Svédország	1978	10,8	1978	72,5	79,0
Szovjetunió	1977	9,6	1971/72	64,0	74,0
Egyesült Államok	1977	8,8	1977	69,4	77,3
Kanada	1978	7,2	1976	70,3	77,9
Japán	1978	6,1	1978	73,2	78,6
Izrael	1978	6,8	1978	71,6	75,1
Ausztrália	1978	7,6	1977	70,0	77,0
Új Zéland	1977	8,3	1976	69,4	75,6

⁶⁷ World Health Statistics Annual 1980; WHO Genéve 1980; pp. 10-13; 378-379.

⁶⁸ Előzetes adatok.

A korstruktúra átalakulásának lényege az öregesek fokozódó részaránya az összhalálkozásban. 1979-ben a népesség 17 százalékát alkotó 60 éven felüliek adták az összhalálkozás háromnegyedét, míg a populációban mindössze kb. 8 százalékot képviselő 70 éven felüliek 57 százalékát.

A csecsemőhalandóság megtorpanásokkal ugyan, de mindvégig fokozatosan csökkent a század folyamán. Az 1970-es évek végének csecsemőhalandósága töredéke a századforduló körüli értéknek. Nemzetközi összehasonlításban azonban - a rendkívüli fejlődés ellenére - hazánk csecsemőhalandóságának színvonala - 1000 élveszületésre 23 csecsemőhalálzás 1980-ban - egyike a legmagasabbaknak a fejlett országok csoportjában. A csecsemőhalandóság csökkenésének nincs számottevő befolyása az egész népesség mortalitásának alakulására.

A halandóság korstruktúrájának átrendeződésével párhuzamosan ment végbe a korszpecifikus halálzási arányszámok ellentétes irányú változása: bizonyos korcsoportokban a várakozásnak megfelelően csökkent, másokban - elsősorban a férfiak körében - nem várt módon nőtt az 1000 lakosra jutó halálzásiok száma. A 40-59 évesek körében a mortalitás szintjének emelkedése 1975 óta évente, átlagosan közel 4000, túlnyomórészt elkerülhető, "többlet" halálzásiást eredményez.

Az okstruktúra alapvetően megváltozott a XX. század folyamán. A változás lényege a fertőző betegségek okozta halálzásiok viszonylagos súlyának csökkenése és a daganatos megbetegedések, a keringési rendszer betegségei következtében felálló halálzásiok és az erőszakos eredetű halálzásiok viszonylagos súlyának növekedése. Az 1970-es évek végén az emberek közel 53 százaléka a keringési rendszer betegségeiben, 20 százaléka daganatos megbetegedésekben halt meg, míg 9 százaléka erőszakos halál áldozata lett.

A fentebb említett három betegségi főcsoportban a halandóság emelkedő alapirányzata 1979-ben 1964-hez képest összesen több mint 9000 "többlet" halálzásiást eredményezett a férfi résznépesség körében.

Néhány, növekvő gyakoriságú betegség esetében a kórokok - legalábbis részben - jól meghatározhatók. Bizonyított kapcsolat áll fenn például a dohányzás elterjedtsége és a tüdőrák frekvenciája, az alkoholista aránya és a májzsugorodás gyakorisága között. Mindkét tényező a betegséget kiváltó (bár nem kizárólagos) kóroként van számontartva. Megjegyzendő továbbá, hogy mind a dohányzás, mind a mértéktelen alkoholfogyasztás a fent említett betegségeken kívül számos egyéb kórkép fejlődésében is fontos szerepet játszik. Más betegségek esetében - ilyenek például általában a vérkeringési rendszer krónikus betegségei - nem lehet olyan kóroki tényezőt kiragadni, amelynek a betegség kifejlődését illetően elhatározó jelentősége lenne.

Ezeknek a betegségeknek a kialakulásában az esetleg fennálló örökletes diszpozíció mellett az életmódnak: - sok egyéb között - a táplálkozási szokásoknak, a testmozgás hiányának, a tartós feszültségnek tulajdonítanak kórokozó szerepet. Mindkét betegség-csoportra jellemző azonban a rendkívül lassú progresszió és a hosszú, tünetmentes időszak.

Az utóbbi megállapításnak alapvető jelentősége van a jelen megítélésében. Ami a legutóbbi másfél évtizedben - elsősorban a középkorú férfi rész népességben - történt, az ugyanis legalább egy-két-három évtizeddel korábban elkezdődött és azóta ható folyamatok végső következménye. Nagyon részben azért halnak meg jelenleg gyakrabban tüdőrákban és májzsugorodásban, mert tíz, husz, esetleg harminc évvel ezelőtt növekedni kezdett az erős dohányosok, illetve az alkoholisták aránya. Továbbá: valószínűleg azért gyakoribb például az ischaemias szívbetegségből és a magasvérnyomás betegségből származó halálozás, mert egy-két-három évtizeddel ezelőtt sok ember életmódja - egészségi szempontból - kedvezőtlen fordulatot vett.

A korszpecifikus halandóság színvonalának jól meghatározott betegségekben származó emelkedése főleg a 40-60 évesek körében egyaránt utal bizonyos betegségek "kifutási idejére", a halálhoz vezető út hosszára és bizonyos nemzedékek élettörténetének korábbi fejezeteiben elkezdődött "visszaélésekre". A jelen növekvő korszpecifikus halálozási arányszámokért túlnyomórészt a múltat, illetve a régóta tartó gyakorlatot terheli elsősorban a felelősség.

Ehhez azonban azonnal hozzá kell tenni, hogy a jelen "visszaélései" a napjainkban is terjedőben levő egészségtelen életmód a jövő halálozási viszonyait befolyásolja kedvezőtlenül. Ha tovább nő az erős dohányosok száma, ha gyakoribbá válik az alkoholizmus, tíz, husz, harminc év múlva még többen halnak majd meg tüdőrákban, illetve májzsugorodásban (feltéve, hogy nem történik áttörés ezeknek a betegségeknek a megelőzésében és gyógyításában). Ha nem sikerül változtatni étkezési szokásainkon, mozgásszegény életmódunkon, azon, hogy sokan közülünk nagy fölös testsúlyukkal a nap 24 órájában a zsákolókéhoz hasonló, szükségtelen, "plusz" megterhelést rónak az egész szervezetükre, de különösen a keringési rendszerükre azáltal, hogy nem a vállukon, de "testszerte nehéz terhet cipelnek", akkor még több lesz az ischaemias szívbetegségben meghaltak aránya.

Megjegyzendő egyébként, hogy a népesség kormegoszlásának kedvezőtlen alakulása miatt a halandóság alapirányzata még akkor is emelkedő lesz a jövőben, ha a korszpecifikus halálozási arányszámok az 1970-es évek második felének szintjén maradnak. Az ezredfordulóra az előreszámítás 14,2-14,3 ezrelékes halandóságot jelez.

A múltat nem lehet meg nem történné tenni a szervezet által elszenvedett

károsodások megmaradnak bármit teszünk is. A jelen helyzetet azonban képesek vagyunk befolyásolni. Megfelelő intézkedésekkel csökkenteni lehet a halandóságot általában és bizonyos kor- és okspecifikus arányszámokat különösen.

Igaz, hogy sem a tüdőrák, sem a májzsugorodás nem gyógyítható eredményesen, de az utóbbi betegség progressziója jelentősen lassítható. És még inkább igaz, hogy a keringési betegségek többsége megfelelő gondozással igen hosszú ideig egyensúlyban tartható.

A halandóság csökkentésének ennél fogva két sarkköve van: a megelőzés és a gondozás. Mindkettőnek a fogamzással kell kezdődnie és az egész életút folyamán végig kell kísérnie az embert. Az egészségnevelésnek meg kell tanítania az embereket arra, hogy nem elég csak "jobban" élni - egészségesen, vagy legalábbis egészségesebben élni legalább annyira szükséges.

A dohányzás és az alkoholfogyasztás visszaszorításával csökkenthető a tüdőrák- és májzsugorodásból származó halandóság. Rendszeres szűrővizsgálatokkal csökkenthető az emlő-, méhnyak- és prosztatatarák okozta mortalitás. Az idejében felismert magasvérnyomás betegség és a cukorbetegség általában egyensúlyban tartható és ezáltal nemcsak ezek, de az ischaemias szívbetegségből, az agyérelmeszedésből és egyéb érrendszeri betegségekből eredő halálozások aránya is jelentősen csökkenthető, illetve a halálozások egy későbbi időpontra tolhatók ki.

Az 1970-es évek végén a halálkori struktúrának van még egy rendkívül jelentős sajátossága, ami a vizsgálódás jelenlegi módszertanának fogyatékosága miatt rejtve marad. Az emberek többsége - kiváltképpen az öregek - nem egy betegségben halnak meg. A halál legtöbbször több betegség eredője.

Az élet alkonyán nem ritkán az történik, hogy több szervrendszer mondja fel egyszerre vagy egymás után a szolgálatot. Nem egyszerűen a szív beteg vagy a tüdő. A szervezet dezintegrálódik és ez a folyamat minőségileg más, mint egy szerv vagy szervrendszer jól körülírt betegsége.

A megkülönböztetésnek gyakorlati jelentősége van. A jelenség az öregség sajátja és ez a körülmény olyan gondozás kifejlesztését teszi szükségessé, amely az öreg embert a maga integritásában - életkora minden jellemzőjének figyelembevételével - gondozza és nem egyik vagy másik betegségét kezeli. A halandóságnak olyan a struktúrája Magyarországon, hogy a mortalitás színvonalának csökkentését igazán attól lehetremélni, ha az öregek halálozási arányszámai is alacsonyabbak lesznek. Ez pedig nem érhető el anélkül, hogy a geriatris ne foglalná el az öt megillető helyet. A gyermekek egészsége óriási hasznát látta annak, hogy az orvostudomány megértette: a

gyermek más, mint a felnőtt és lett gyermekgyógyászat: pediatria. Egy öregedő társadalomban mind az öregek, mind a társadalom óriási hasznát látná annak, hogy a jelenleginél sokkal jobban létezne, funkcionálna az "öreggyógyászat": a geriatria.

Igaz, hogy az emberek halandósága elsősorban az életkorral változik. De az embereknek egyazon életkorban is más és más az életbenmaradási esélyük (másképpen fogalmazva a halálozási valószínűségük), nemcsak a szerint, hogy férfiak-e vagy nők, de annak következtében is, hogy milyen gazdasági-társadalmi-foglalkozási csoporthoz tartoznak. Azt mondjuk a különbség részben társadalmilag meghatározott és a jelenséget úgy hívjuk: differenciális halandóság, vagy köznyelven: a halál előtti egyenlőtlenség. Nem tudjuk, hogy milyen ennek a jelentősége Magyarországon az 1980-as évek elején. Más országokban azonban, ahol régóta vizsgálják ezt a jelenséget, jelentős különbségeket találtak a különböző társadalmi osztályok (rétegek) csoportok halandósága között és elképzelhető, hogy ilyen különbségek nálunk is léteznek.

A halandóság csökkentésének három kiindulási pontja, illetve iránya van:

1. betegség orientált;
2. életkor orientált;
3. szociálisan orientált.

A betegség orientált bizonyos betegségek visszaszorításán, megszüntetésén fáradozik megelőzéssel és gondozással.

Az életkor orientált az intézményesített, korszerű, magas színvonalú geriátriát jelenti, illetve az öregek sokoldalú, adekvát gondozását.

A szociálisan orientált különös gondossággal veszi körül a népességnek azokat a csoportjait, amelyeknek halandósága a populáció egészénél magasabb színvonalú. Ezek a csoportok lehetnek foglalkozási szubpopulációk, de lehetnek nehezebben meghatározható, lazábban összetartozó olyan csoportok is, amelyeknek tagjait a társadalomban elfoglalt helyük vagy életmódjuk hasonlósága kapcsol egybe.

7. A természetes szaporodás alakulása

A természetes szaporodás az élveszületések és a halálozások évi számának egyenlege. Amennyiben a külső vándorlás (a ki- és bevándorlás) jelentéktelen, a népesség számának alakulását a természetes szaporodás nagysága határozza meg. Ennek az összetett mutatónak a változó értékei jól tükrözik a népesedés két természetes folyamatában: a születési mozgalomban és a halandóságban végbement, alapvető jelentőségű változásokat.

A II. világháború befejezését követő első évtizedre a viszonylag magas élveszületési arány és az alacsony, illetve csökkenő halálozási arány a jellemző. Ennek megfelelően a természetes szaporodás aránya jelentős, évente kb. 9-10 ezrelék, sőt 1954-ben 12,0 és 1955-ben 11,4 ezrelék. Ebben a két évben pl. a népességszám 117, illetve 113 ezerrel növekedett.

A második időszak 1956-ban kezdődik és mintegy 10 évig tart. A második évtized fő vonása a csökkenő, illetve alacsony élveszületési és halálozási arány. A természetes szaporodási arány fokozatosan csökken 9,0 ezrelékről 2,4 ezrelékre. 1962-ben - amely a legalacsonyabb élveszületési arányszámot produkálta és influenza járvány miatt viszonylag magas halandósággal járt - a természetes szaporodás rátája mindössze 2,1 ezrelék volt, ami alig 22 ezres népességszám növekedésnek felelt meg.

A harmadik időszak az 1960-as évek közepén kezdődött és napjainkig tart. Ebben a periódusban az élveszületési arány szintje hol emelkedett, hol csökkent, a halandóság viszont némi ingadozástól eltekintve fokozatosan egyre magasabb szintet ért el. Az idősokra - néhány évtől eltekintve - az alacsony és ingadozó természetes szaporodási arány jellemző, amely 1980-ban 0,3 ezrelékes értékkel mélypontra jutott. Ez az arányszám alig 3 ezres szaporulatot takar.

A népesség struktúrája olyan, hogy az alacsony élveszületési és a magas halálozási arány állandósulása biztosra vehető és már az elkövetkező években komolyan számolni kell a népesség fogyásával. Ez a kedvezőtlen folyamat akár az ezredfordulóig, sőt azon túl is eltarthat és a népességcsökkenés 20 év alatt elérheti a 350 ezer főt.

III. NÉPESEDÉSPOLITIKA

1. Az 1973-as népesedéspolitikai határozat céljai és megvalósulásuk; jövőbeni célok

Az 1970-es évek első feléig hazánkban a népesség számának és összetételének alakulását elsősorban a termékenység színvonala határozta meg. Az élveszületések száma több évtizede nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját. Emellett az 1955-1965 közötti időszakban - az élveszületések nagymértékű és ellentétes irányú ingadozása következtében - a fiatalabb korosztályok kiegyenlítetlen korösszetétele jött létre.

Az ország adott demográfiai helyzete így aktív népesedéspolitikát követelt meg, melynek legfőbb feladata a születésszám kedvező befolyásolása. Ezért 1973-ban átfogó, komplex és alapvetően ösztönző jellegű népesedéspolitikai intézkedéseket vezetünk be.

Népesedéspolitikánk hosszú távú népesedéspolitikai céljainkat az alábbiakban határozza meg:

- a) A születések számát legalább olyan mértékben kell növelni, hogy a népesség egyszerű reprodukcióját biztosítsa.
- b) Elő kell segíteni kiegyenlített létszámú, új generációk kialakítását, és ezzel fokozatosan mérsékelni kell a népesség korösszetételének egyenlenségeit.

Az élveszületések eddigi és a közeljövőben várható alakulása egyre inkább arra utal, hogy a népesedéspolitikai intézkedések a viszonylag kiegyenlítettebb létszámú generációk kialakítására vonatkozó egyik fő népesedéspolitikai céllal ellentétes hatást eredményeztek, a termékenység lényegi változatlanlansága pedig arra mutat, hogy másik fő népesedéspolitikai célunkban - a termékenység színvonalának emelésében - sem sikerült lényeges előrehaladást elérnünk.

A jelenlegi családtervek, de a termékenységük befejezéséhez közel álló 35-39 éves házasságos nők tényleges gyermekszáma is azt mutatja, hogy mintegy kétszeresére kellene emelkednie a három- és többgyermekesek arányának az egyszerű reprodukció biztosításához. Azok a törekvések, amelyek az elmúlt évtized első felétől kezdve a három- és többgyermekes családok arányának növelése irányába hatottak a kezdeti sikerek ellenére nem hoztak tartós és lényeges változásokat. A jelenlegi ösztönző rendszer mellett - a fiatalok családnagyság terveit nézve - a jövőben nem várható ezen a területen számottevő változás.

5. Házass nők megoszlása gyermekszám szerint
(befejezett termékenység)

Gyermekszám	Tényleges termékenység		Egyszerű reprodukcióhoz szükséges	Előrebecsülés minimuma (85 után)	Lehetséges változat
	fiatal házasok kivánsága	35-39 évesek			
0	3	6	5	10	5
1	18	25	15	30	10
2	61	50	45	50	65
3	14	13	30	8	16
4 +	4	6	5	2	4
Összesen	100	100	100	100	100
Átlagos gyermekszám (házass nő)	2,03	1,93	2,30	1,62	2,06

A táblázatban feltüntetett lehetséges változat elérése érdekében is - újabb hatékony népesedéspolitikai intézkedésekkel - komoly erőfeszítéseket kell tenni, mivel a három vagy több gyermeket tervezők ha később tudatosan változtatnak elképzelésükön, akkor általában két gyermek mellett maradnak, a "terven felüli" véletlen születekre pedig a - mai születésszabályozási gyakorlat ismeretében - a jövőben még ritkábban lehet számítani. Érdemes azonban figyelni arra, hogy az eredeti terveknel általában jóval többen fejezik be termékenységüket egy gyermekkel. Ezért a lehetséges változatban az egygyermekes családoknak egy olyan minimális arányával számolunk, ami egyrészt az egészségügyi biológiai korlátokat veszi figyelembe, másrészt pedig, amelyet megfelelő ösztönző rendszer kidolgozásával vélünk megvalósíthatónak. Ez más szóval azt jelenti, hogy a jövőbeni népesedéspolitikai intézkedéseknek - a háromgyermekes család-típus térnyerésének támogatását fenntartva - az eddigiektől eltérően arra is kell irányulniuk, hogy a második gyermekek megszületésére hatékonyabban ösztönözzenek. Indokolt ez azért is, mivel a háromgyermekes családdéál általánossá tétele irreális célnak bizonyult és így a következő években a termékenység színvonalának emelése helyett, mindenekelőtt a termékenységi színvonal további csökkenésének korlátozására, mérséklésére kell törekedni. Ennek egyik reálisan megvalósítható és népesedési helyzetünk szempontjából előnyös módja lehet a második gyermekek megszületésének fokozott ösztönzése.

2. Egy jövőbeni népesedéspolitika fő eszközei

A jövőbeni népesedési céloknak megfelelően kell kialakítani népesedéspoliti-

tikánk eszközrendszerét is. Az anyagi-pénzügyi támogatás legáltalánosabb eszköze a családi pótlék. Népesedéspolitikai szempontból vitatott, hogy elegendő-e a családok támogatását a 2. gyermeknél megkezdeni. Az a tény, hogy a szülők gyermeknevelési gondjai már az első gyermeknél megkezdődnek, sőt fiatal koruk, jövedelmi és lakás-helyzetük miatt éppen az első gyermek megszületése után látszanak az anyagi természetű problémák a legnehezebbnek, felvetődik a kérdés, hogy nem járnak-e el helyesen azok az országok, ahol már az első gyermek után is kapnak a családok támogatást. Ez esetben nem kerülhet sor olyan gyakran arra, hogy az előzetesen megtervezett 2. gyermek megszületésére - éppen az első gyermekkel kapcsolatos nehézségek miatt - nem kerül sor. Felvetődhet egy olyan megoldás is, hogy az első gyermek utáni családi pótlék kifizetésére csak bizonyos ideig kerül sor és ennek letelte után, ha a második gyermek nem születik meg, a családi pótlék kifizetését megszüntetik.

A családok támogatása egyszeri anyagi juttatásokban is jelentkezik. Ez főleg a gyermek születése esetén kapott segélyben - magyar kifejezéssel - anyasági segélyben mutatkozik meg. Ennek jelenlegi összege - 2 500 Ft - nemzetközi viszonylatban (az átlagos havi keresetekhez van viszonyítva) szerénynek mondható. Emelett nem tartalmaz népesedéspolitikai célt, vagyis nem változik összege a gyermek szülési sorrendjének megfelelően.

A családok segítését szolgálják egyes országokban az adókedvezmények. Bizonyos országokban a jövedelmi adó mérséklésére, ill. progresszivitásának csökkentésére tesznek intézkedést, a gyermekszámtól függően.

A gyermekgondozási segély ma is a legáltalánosabb népesedéspolitikai eszköz: a dolgozó anyák mintegy 90 %-a él vele, ha nem is a biztosított teljes időtartamig. 1973 végén még 195 ezren, 1979 végén 264 ezren részesültek gyermekgondozási segélyben; az e célra kifizetett összeg közel két és félszeresére nőtt. A "GYES" igénybevétele bizonyos ellentmondásokat teremt az amúgy is feszült munkaerőhelyzetben: ennek az a magyarázata, hogy 1979 végén az összes foglalkoztatottak 5,5 százaléka (1973-ban még csak 4 százaléka) volt gyermekgondozási segélyen. Egyes ágazatokban - ahol magasabb a női foglalkoztatottság - még számottevőbb ez az arány (pl. a textilruházati iparban 18, a textiliparban 14, a bőr-, szőrme- és cipőiparban 13 százalék). De továbbra is szükséges fenntartani azt az alapelvet, hogy úgy próbáljuk megoldani munkaerőgondjainkat, hogy csökkenteni igyekszünk a holnapiakat, vagyis a népesedéspolitika prioritást élvez a jelenlegi munkaerő-politikával szemben.

A legjelentősebb fejlődés Magyarországon az 1973. évi intézkedések eredményeként a gyermekintézmények fejlesztésében mutatkozott. Központi állami keretből, tanácsi beruházásból, vállalati, intézményi erőfeszítésekből, de társadalmi munka segítségével is jelentős számú férőhellyel bővült a gyermekintézmények hálózata.

A bölcsődei férőhelyek száma 16 ezerrel bővült és 1979 végén meghaladta a 61 ezret. Ennek ellenére még ma is állandó probléma a bölcsodék túlszűfolttsága: 100 férőhelyre átlagosan 127 gyermeket vesznek fel, de - a főleg megbetegedések miatti hiányzások miatt - így is a férőhelyek átlagos kihasználtsága 86 %. 1979 végén a megfelelő korú gyermekek 195 százaléka volt bölcsödébe beiratva (1973-ban ez az arány 12 százalék volt). Ez elég alacsonynak tűnik és ezért sokan nagyobb arányú bölcsöde fejlesztést kívánnak (a VI. ötéves terv időszakában 9-10 ezer bölcsődei férőhelyet terveznek). De ha figyelembe vesszük, hogy a 3 éven aluli gyermekek jelentős részét - társadalmi kedvezménnyel: gyermekgondozási segéllyel - anyjuk otthon tudja nevelni, akkor az "ellátásra szoruló", vagyis e kedvezménnyel nem élő dolgozó anyák 3 éven aluli gyermekeinek már több mint fele van bölcsödében elhelyezve.

Az óvodafejlesztés volt a leglátványosabb az elmúlt időszakban. Így 1979 végén az óvodai férőhelyek száma 364 ezer volt, 110 ezerrel több, mint 1973-ban. A nagy növekedés ellenére - a megfelelő korosztályokhoz tartozók számának emelkedése miatt - így is több tízezer felvételt kérő gyermeket kellett elutasítani helyhiány miatt; és az óvodák is túlszűfoltak: 100 férőhelyre átlagosan 126 gyermeket kénytelenek felvenni. De a fejlődés azért mutatkozik: a megfelelő korúaknak 1979-ben már 85 százalékát felvették az óvodákba (1973-ban egy kisebb korosztálynak csak 66 százalékát).

Különösen fontos feladat az általános iskolai tanulók napközi otthoni ellátásának mennyiségi és minőségi fejlesztése. A napközi otthoni ellátásban részesülő tanulók aránya ugyan jelentősen nőtt (az 1973. évi 25 százalékról 37 százalékra); de még mindig kevés és az étkezés minősége és kulturáltsága is sok kívánnivalót hagy maga után. Ezért ennek fejlesztése a következő időszak fontos feladata.

Népesedéspolitikai céljaink megvalósítása érdekében fontos - és talán a legnehezebb feladat - a lakáshelyzet olymértű javítása, hogy ez segítse a fiatal házaspárokat a lakáshoz jutásukban, illetve megfelelő nagyságú lakást biztosítson a gyermekes családok részére.

A lakáshelyzet és a gyermekszám közvetlen összefüggése nem bizonyítható. Sőt bizonyos kedvezmények inkább szociálpolitikai, mint népesedéspolitikai eredményűek. Így a szociálpolitikai kedvezménnyel rendelkezők jelentős része inkább visszafizeti az így kapott kölcsönt, minthogy megszüljön második gyermekét. Ez a juttatás nem járul hozzá a gyermekszám növeléséhez (az ebben részesülő családok termékenysége alacsonyabb az átlagosnál), de mégis fenntartandó és a lehetőség szerint kibővíthető, mert jelentősen hozzájárulhat a fiatal házaspárokat lakáshoz jutásukhoz, ami életviszonyaikat jelentősen javítja. Ez azért is fontos, mivel egy reprezentatív vizsgálat tanúsága szerint a fiatal házaspároknak csak 19 százaléka kezd önálló lakásban az életét (zömük a szülőkkel együtt lakik); és csak a házasságkötést követő 6. évben rendelkezik már többségük (70

százalékuk) önálló lakással. Mindez a gyermekszámok alakulását erősen befolyásolja. Az adatok azonban közvetlen összefüggést kevésbé mutatnak; alig magasabb azoknak a gyermekszáma, akik önálló lakással rendelkeznek, mint azoké, akik közösen laknak. A különbség talán abban mutatkozik, hogy azok, akik később jutnak lakáshoz, kevésbé valósítják meg eredeti lakásnagyságra vonatkozó elképzeléseiket; megállnak - ha két gyermeket is kívántak - az első, de mindenképpen a második gyermeküknél. Ami valószínűleg ennél is kedvezőtlenebbül hat a családnövekedésre, hogy a válási arány kétszeres azoknál, akik közösen laknak.

A kérdéshez az is hozzátartozik, hogy sohasem javultak annyira a lakásviszonyok hazánkban, mint az elmúlt évtizedben. Ez leginkább a laksűrűségi mutatókban látszik: a 100 szobára jutó lakók száma 1970 és 1980 között 48-cal lett kevesebb és így ma már átlagosan 151 személy él 100 szobában. De nem ennyire javultak a fiatal családok lakásviszonyai (ide azokat értve, ahol a családtagok 30 éven aluliak). 1970 óta ezeknél a laksűrűség 204-ről 170-re csökkent; vagyis az átlagosnál kisebb mértékben. A fiatal családoknál a 3 és több szobás lakások aránya még csak 7 százalékos (bár a 10 évvel ezelőttihez képest két és félszeresére emelkedett), de jóval alatta marad az átlagos 24,4 százaléknak.

Ha a népesedéspolitikai intézkedéseket tárgyaljuk, akkor végül szükséges még arra is kitérnünk, hogyan ítélné meg a különféle jogszabályok - támogatások tudatformáló hatékonysága. Másképp fogalmazva: mi várható egy komplex népesedéspolitikától - általában, függetlenül annak eszközrendszerétől -, mi módon képes megváltoztatni a kialakult népesedési helyzetet? Általános az a vélemény, hogy igen nehéz a társadalom (a családok) kialakult családesheményén változtatni. Ha egy adott időszakban például az a kép alakul ki, hogy a "családeshemény" a kétgyermekes családban testesül meg, akkor ezt az "esheményt" nagyon nehezen tudja a társadalom jogszabályokkal megváltoztatni. Az életmód, a környezet, a társadalmi tudat komplex módosítására lenne szükség ahhoz, hogy a társadalomban évtizedek során kijegesedett "családesheményt" például 3 gyermekes családnagyságra lehessen megváltoztatni.

Sokkal realisabb az a célkitűzés, hogy a népesedéspolitika segítse a családok saját családtervei megvalósítását. Minden intézkedésnek arra kell szolgálnia, hogy az egyedi tervek minél teljesebben megvalósuljanak. Ahhoz kell tehát az eszközrendszert rendelni, hogy minden házaspár az előzetes elképzeléseit megvalósíthassa. Ne kerüljön például arra sor, hogy a 3 gyermeket tervezők csak 1 vagy két gyermeket szülnék; vagy - ami még gyakoribb jelenleg a magyar társadalomban -, hogy a kétgyermekes családot kívánók megálljanak az első gyermeknél. E realis elgondolás lehet az alapja egy valóban megvalósítható népesedéspolitikának, amely később - folyamatos fejlesztéssel - átalkétható távlati maximálisabb célok irányába is. Ez először a ténylegesen tervezett gyermekszám felemelését tűzheti ki célul; majd pedig esetleg a kialakult általános családnagyságok növelését is.

T Á B L Á Z A T O K

1. Magyarország népesedésének főbb folyamatai

79/V.

1000 fő

Év	Népesség száma (jan. 1.)	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás vagy fogyás
1979	10 699,0	162,7	135,7	27,0
1980	10 726,0	153,3	136,6	16,7
1981	10 742,7	148,8	137,5	11,3
1982	10 754,0	144,0	138,4	5,6
1983	10 759,6	139,1	139,1	0,0
1984	10 759,6	134,9	139,8	- 4,9
1985	10 754,7	130,8	140,4	- 9,6
1986	10 745,1	127,4	141,0	-13,5
1987	10 731,6	129,0	141,4	-12,4
1988	10 719,2	132,1	142,1	-10,0
1989	10 709,2	134,8	142,4	- 7,6
1990	10 701,6	138,4	143,1	- 4,7
1991	10 696,9	138,5	143,6	- 5,1
1992	10 691,8	139,0	144,3	- 5,3
1993	10 686,5	140,3	145,1	- 4,8
1994	10 681,7	142,2	145,6	- 3,4
1995	10 678,3	144,8	146,3	- 1,5
1996	10 676,8	147,5	146,6	0,9
1997	10 677,7	150,0	147,2	2,8
1998	10 680,5	151,9	147,8	4,1
1999	10 684,6	152,9	148,2	4,7
2000	10 689,3	153,1	148,8	4,3
2001	10 693,6	157,2	149,1	3,6

2. A népmozgalom összefoglaló adatai

1970-1980

Év	Népesség száma az idő- szak végén ⁶⁹ (ezer fő)	Házasság- kötések	Élveszü- letések	Halálo- zások	Terészetes szaporodás	1 éven alu- li meghal- tak	Házasság- kötések	Élveszü- letések	Halálo- zások	Természetes szaporodás	1000 él- veszülött- re jut 1 éven alu- li meghalt
		száma					1000 lakosra				
1970	10 352	96 612	151 819	120 197	31 622	5 449	9,3	14,7	11,6	3,1	36
1971	10 378	94 202	150 640	123 009	27 631	5 294	9,1	14,5	11,9	2,6	35
1972	10 411	97 710	153 265	118 991	34 274	5 092	9,4	14,7	11,4	3,3	33
1973. I.félév		42 317	78 075	65 042	13 033	2 700	8,2	15,1	12,6	2,5	35
II.félév		59 297	78 149	58 324	19 825	2 586	11,3	14,9	11,1	3,8	33
Együtt	10 442	101 614	156 224	123 366	32 858	5 286	9,7	15,0	11,8	3,2	34
1974. I.félév		41 442	87 600	63 098	24 502	3 169	8,0	16,9	12,2	4,7	36
II.félév		58 520	98 688	62 718	35 970	3 221	11,1	18,7	11,9	6,8	33
Együtt	10 501	99 962	186 288	125 816	60 472	6 390	9,5	17,8	12,0	5,8	34
1975. I.félév		44 111	99 702	69 913	29 789	3 372	8,5	19,1	13,4	5,7	34
II.félév		59 664	94 538	61 189	33 349	3 008	11,2	17,8	11,5	6,3	32
Együtt	10 563	103 775	194 240	131 102	63 138	6 380	9,9	18,4	12,4	6,0	33
1976. I.félév		43 898	94 470	70 553	23 917	3 004	8,3	17,9	13,4	4,5	32
II.félév		56 574	90 935	61 687	29 248	2 524	10,6	17,0	11,6	5,4	28
Együtt	10 615	100 472	185 405	132 240	53 165	5 528	9,5	17,5	12,5	5,0	30
1977. I.félév		40 691	91 612	68 482	23 130	2 439	7,7	17,4	13,0	4,4	27
II.félév		56 296	85 926	63 263	22 663	2 195	10,5	16,0	11,8	4,2	26
Együtt	10 660	96 987	177 538	131 745	45 793	4 634	9,1	16,7	12,4	4,3	26
1978. I.félév		38 861	86 673	73 668	13 005	2 143	7,3	16,4	13,9	2,5	25
II.félév		53 577	81 487	66 453	15 034	1 954	9,9	15,1	12,3	2,8	24
Együtt	10 688	92 438	168 160	140 121	28 039	4 097	8,7	15,8	13,1	2,7	24
1979. I.félév	10 697	38 048	81 674	70 953	10 721	1 994	7,2	15,4	13,4	2,0	24
II.félév	10 710	49 124	78 690	65 876	12 814	1 850	9,1	14,6	12,2	2,4	24
Együtt	10 710	87 172	160 364	136 829	23 535	3 844	8,1	15,0	12,8	2,2	24
1980. I.félév	10 709	34 306	75 186	76 245	- 1 059	1 801	6,4	14,1	14,3	- 0,2	24

⁶⁹ Az 1980. I. 1-i népszámlálás előzetes adatai alapján korrigált népességszámok.

3. Az élveszületések száma és aránya

1951 - 1979

ezer fő; ‰

Év	Az élveszületések száma	1951 = 100	Ezer lakosra jutó élveszületés	Ezer 15-49 éves korú nőre jutó élveszületés
1951	190,6	100,0	20,2	75,4
1952	185,8	97,5	19,6	73,5
1953	206,9	108,5	21,6	81,8
1954	223,3	117,2	23,0	88,3
1955	210,4	110,4	21,4	83,0
1956	192,8	101,1	19,5	75,9
1957	167,2	87,7	17,0	66,9
1958	158,4	83,1	16,0	63,6
1959	151,2	79,3	15,2	60,7
1960	146,5	76,8	14,7	58,9
1961	140,4	73,6	14,0	56,6
1962	130,1	68,2	12,9	52,5
1963	132,3	69,4	13,1	53,4
1964	132,1	69,3	13,1	53,2
1965	133,0	69,8	13,1	53,2
1966	138,5	72,6	13,6	54,5
1967	148,9	78,1	14,6	57,7
1968	154,4	81,0	15,1	58,7
1969	154,3	81,0	15,0	58,1
1970	151,8	79,6	14,7	56,6
1971	150,6	79,0	14,5	55,9
1972	153,3	80,4	14,7	56,9
1973	156,2	82,0	15,0	58,2
1974	186,3	97,7	17,8	69,6
1975	194,2	101,9	18,4	72,8
1976	185,4	97,4	17,5	69,9
1977	177,6	93,2	16,7	67,3
1978	168,2	88,2	15,8	64,1
1979	160,4	84,2	15,0	61,5

4. Az élveszületések megoszlása a szülési sorrend szerint
1949-1979

Év	A szülési sorrend száma						Összes	A szülési sorrend átlaga
	1	2	3	4	5	6-X		
1949	40,6	26,6	13,2	7,0	4,1	8,5	100,0	2,51
1960	44,0	29,3	12,7	5,7	3,2	5,1	100,0	2,18
1961	45,0	29,0	12,3	5,6	3,0	5,1	100,0	2,16
1962	45,4	29,0	12,0	5,6	2,9	5,1	100,0	2,15
1963	45,0	30,2	11,6	5,3	2,9	5,0	100,0	2,14
1964	47,5	29,7	10,8	4,9	2,6	4,5	100,0	2,06
1965	48,8	29,9	10,1	4,5	2,5	4,2	100,0	2,01
1966	49,3	31,0	9,2	4,2	2,3	4,0	100,0	1,97
1967	48,7	32,5	9,2	3,9	2,1	3,6	100,0	1,95
1968	48,4	33,6	9,0	3,7	2,0	3,3	100,0	1,93
1969	49,1	33,5	8,9	3,5	1,8	3,2	100,0	1,90
1970	49,3	33,7	8,9	3,4	1,7	3,0	100,0	1,88
1971	49,5	33,8	8,8	3,3	1,7	2,9	100,0	1,88
1972	49,2	34,4	8,8	3,2	1,6	2,8	100,0	1,87
1973	48,9	34,3	9,5	3,1	1,5	2,7	100,0	1,86
1974	44,5	38,3	10,5	3,1	1,4	2,2	100,0	1,89
1975	43,6	39,6	10,7	2,9	1,3	1,9	100,0	1,87
1976	45,2	38,7	10,3	2,8	1,2	1,8	100,0	1,84
1977	45,0	38,9	10,4	2,8	1,2	1,7	100,0	1,83
1978	45,5	39,1	10,1	2,7	1,1	1,5	100,0	1,82
1979	45,8	38,9	10,0	2,7	1,2	1,4	100,0	1,81

5. A 20-29 éves nők⁷⁰ létszámának alakulása
1970-1990

ezer fő;%

Év	20-29 éves nők száma	20-29 évesnők aránya az 1970. évi létszám %-ban
1970. I. 1.	752,4	100,0
1971	765,1	101,7
1972	779,2	103,6
1973	787,5	104,7
1974	807,2	107,3
1975	828,7	110,1
1976	853,9	113,5
1977	871,4	115,8
1978	868,1	115,3
1979	858,0	114,0
1980	844,4	112,2
1981	825,9	109,7
1982	805,8	107,0
1983	782,1	103,9
1984	750,9	99,8
1985	711,9	94,6
1986	679,1	90,2
1987	655,6	87,1
1988	648,8	86,2
1989	648,4	86,1
1990	650,7	86,4

⁷⁰ 1971-75 között az összes újszülöttek 68-70 %-át ez a korcsoport szülte.

6. Az élveszületési arányszámok gyermekszám szerint
(15-49 éves házas nők)
1973-1979

Év	Száz				összes
	gyermektelen	1	2	3 és több	
		gyermekes			
14-59 éves házas nőre jutó élveszületés					
1973	30,2	8,3	2,1	2,9	7,8
1974	31,7	11,1	2,7	3,4	9,3
1975	32,8	12,0	2,8	3,2	9,7
1976	33,1	11,5	2,4	2,9	9,2
1977	32,6	11,3	2,3	2,7	8,8
1978	31,7	10,9	2,0	2,4	8,3
1979	31,2	10,6	1,9	2,3	7,9

7. A halálozás alakulása
1949-1979

ezer fő; ‰

Év	A meghaltak	
	száma	ezer lakosra jutó aránya
1949	105,7	11,4
1960	101,5	10,2
1961	96,4	9,6
1962	108,3	10,8
1963	99,9	9,9
1964	100,8	10,0
1965	108,1	10,7
1966	101,9	10,0
1967	109,5	10,7
1968	115,4	11,2
1969	116,5	11,4
1970	120,2	11,6
1971	123,0	11,9
1972	119,0	11,4
1973	123,4	11,8
1974	125,8	12,0
1975	131,1	12,4
1976	132,2	12,5
1977	131,7	12,4
1978	140,1	13,1
1979	136,8	12,8

B. A meghaltak ezer lakosra jutó arányának alakulása korcsoportok és nemek szerint

1961-1979

%

Korcsoport	Év (évek) átlaga					1976	1978	1979
	1961-65	1966-70	1971-1975	1971-1975 évek átlaga				
				1961-65	1966-70			
				évek százalékában				

Férfiak

0	47,2	40,2	37,6	79,7	93,5	32,9	27,6	27,0
1 - 2	2,3	1,6	1,2	52,2	75,0	1,1	1,0	0,9
3 - 6	0,7	0,6	0,5	71,4	83,3	0,4	0,4	0,4
7 - 14	0,5	0,4	0,4	80,0	100,0	0,3	0,4	0,4
15 - 39	1,8	1,7	1,8	100,0	105,9	1,7	1,9	2,0
40 - 49	4,3	4,8	5,8	134,9	120,8	6,0	6,9	7,0
50 - 59	11,6	11,8	12,8	110,3	108,5	13,0	15,2	16,1
60 - 69	31,3	32,9	33,3	106,4	101,2	34,1	37,4	36,8
70 - 79	80,2	82,3	84,1	104,9	102,2	82,8	87,2	84,1
80 - x	211,9	207,2	205,1	96,8	99,0	192,3	197,0	187,3
Összesen	10,8	11,7	12,8	118,5	109,4	13,3	14,1	13,9

Nők

0	38,0	32,6	29,9	78,7	91,7	26,5	21,0	20,8
1 - 2	2,1	1,4	1,0	47,6	71,4	0,9	0,8	0,8
3 - 6	0,5	0,5	0,4	80,0	80,0	0,4	0,3	0,3
7 - 14	0,3	0,3	0,3	100,0	100,0	0,3	0,2	0,2
15 - 39	1,0	0,8	0,8	80,0	100,0	0,8	0,8	
40 - 49	3,0	2,9	3,1	103,3	106,9	3,3	3,4	
50 - 59	7,1	6,9	7,2	101,4	104,3	7,3		
60 - 69	19,9	19,3	19,0	95,5	98,4	19,7		
70 - 79	63,1	61,3	59,5	92,7	95,4			

9. A születéskor várható átlagos élettartam
1941 - 1979

év

Év (évek átlaga)	Férfiak	Nők
1941	54,95	58,24
1949	59,81	63,97
1950	60,40	64,78
1951	60,55	65,17
1952	62,18	66,70
1953	62,35	66,44
1954	64,03	67,81
1955	65,29	69,18
1956	64,03	68,79
1957	64,51	68,90
1958	65,77	69,94
1959	65,52	70,03
1960	66,37	70,64
1961	67,24	71,67
1962	66,09	70,53
1963	67,08	71,71
1964	67,48	72,32
1965	67,22	72,02
1966	68,07	72,75
1967	67,46	72,55
1968	67,19	72,44
1969	67,20	72,54
1970	66,81	72,59
1971	66,64	72,59
1972	67,37	73,09
1973	67,16	73,04
1974	67,03	72,92
1975	66,82	72,97
1976	67,14	73,03
1977	67,20	73,54
1978	66,62	73,26
1979	66,65	73,56

ORSZÁGOS TERVHIVATAL

Népesedéspolitikai Munkacsoport

4502/2/V/1980.

Cs.sz: 11

**A NÉPESEDÉS ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA ALAKULÁSA A MÚLTBAN;
A JÖVŐBENI VÁLTOZÁSOK FŐBB TENDENCIÁI**

Budapest
1981. január

Írta:

Klinger András

Monigl István

Őry Imre

TARTALOM

	Oldal
ELŐSZÓ	273
I. A NÉPESEDÉS ALAKULÁSA A MÚLTBAN ÉS JÖVŐBEN VÁRHATÓ FŐ TENDENCIÁI	274
1. A népesedés alakulása az 1950-es évek végéig	274
2. A népesedés alakulása a legutóbbi két évtizedben	278
3. A népesedés alakulása a jövőben	287
II. NÉPESEDÉSPOLITIKA AZ ELMÚLT ÉVTIZEDBEN ÉS JÖVŐBENI LEHETSÉGES IRÁNYAI	295
1. A népesedéspolitika jellemzői és eredményei a múltban	295
2. A népesedéspolitika eszközrendszere	299
a) Anyagi, pénzügyi támogatások	299
b) Egészségpolitikai intézkedések	305
c) Tudatformálási intézkedések	308
3. A népesedéspolitika jövőben lehetséges főbb jellemzői	310
TÁBLÁZATOK	311

A tanulmánynak az a funkciója, hogy megalapozza a koncepcionális tervező tevékenységet a következő hosszabb időszakra szóló hosszú távú népesedéspolitikai koncepció kidolgozását és felvázolja azokat a szükségleteket, megválaszolandó kérdéseket, amelyek a népesedést érintő más tervezési területeken - jövedelem, lakás, egészségügy, szociálpolitika, gyermekek és öregek ellátásának intézményrendszere stb. - várnak mérlegelésre, megoldásra.

A tanulmány összegyűjti mindazokat a lényeges információkat, amelyek a következő évtizedek népesedéspolitikájának kidolgozását megalapozhatják. A prognózisok és ezek vitáinak eredményei mellett különös figyelmet fordítottunk a múltbeli tapasztalatok összefoglalására és elemzésére, a valószínű korlátok és mozgásterek feltárására, valamint a nemzetközi, ezen belül is elsősorban a szocialista országokbeli megoldási módok és tanulságok bemutatására. Törekedtünk arra, hogy mindezek együttesen elsősorban alternatív megoldások, lehetőségek felvázolását eredményezzék és így a tervező munka következő szakaszát a lehetséges mértékig nyitottan legyünk képesek elindítani és szervezni.

I. A NÉPESEDÉS ALAKULÁSA A MÚLTBAN ÉS A JOVÓBEN VÁRHATÓ FŐ TENDENCIÁI

1. A népesedés alakulása az 1950-es évek végéig

Magyarország népesedésére vonatkozó megbízható adatok a múlt század hetvenes éveitől állnak rendelkezésre. Ezek az adatok azt mutatják, hogy a demográfiai átmenet hazánkban később kezdődött és gyorsabb tempóban halad előre, mint Észak-, Nyugat-Európában. A fáziseltolódás a megkésett közép-, kelet-európai fejlődés következménye. A gyorsabb tempó részben azzal magyarázható, hogy a későbbi kezdet eredményeképpen a Magyarország népesedésében végbemenő folyamat az időközben megszületett tudományos-technikai /közegészségügyi orvosi/ felfedezések, teljesítmények hasznát is kamatoztathatta. Szerepet játszhat a demográfiai korszakváltás időnként viharos időszakainak jelentkezésében az a körülmény is, hogy a magyar társadalom a múlt század vége óta több megrázkódtatáson esett keresztül, mint a legtöbb európai ország társadalma.

Az 1880-as évek második felében 1000 lakosra még 46 élveszületés és 37 halálozás jutott. A természetes szaporodás 9 ezrelék volt. Mind az élveszületési, mind a halálozási arányszám egyike volt a legmagasabbaknak akkor Európában. Az élveszületési és halálozási arány párhuzamos csökkenése olyan volt, hogy egészen az 1920-as évek második feléig megmaradt a 9 ezrelékes természetes szaporodás. 1876 és 1930 között az élveszületési és halálozási arányszám mintegy 20 ezrelékkal csökkent. Ez azt jelenti, hogy tökéletesen rendkívül rövid idő: alig, több mint egy félévszázad alatt gyökeresen megváltozott a népesség termékenysége és halandósága Magyarországon. Az 1926-1930 közötti időszak élveszületési aránya az 1877-1880 közötti periódus értékének 57 százaléka volt. A halálozási arányszám a huszas évek második felében pedig alig 47 százalékát tette ki a félévszázaddal korábbi értéknek. A szinte egyenes vonalú fejlődést az I. világháború zavarta meg: 1915-1918 között elsősorban a születéskiesések miatt természetes fogyás következett be.

Az 1930-as évek első fele a fordulópont abban a tekintetben, hogy 1931-től kezdve az élveszületési arányszám csökkenése jelentősen meghaladja a halálozási arányszám csökkenését, s így módon a természetes szaporodási arányszám viszonylag meredeken esni kezd. Lehetséges, hogy az 1929-1932. évi nagy gazdasági válság felgyorsította a termékenységi magatartás akkor már legalább félévszázada tartó fokozatos átalakulását. Az 1930-as évtizedben az élveszületési arányszám 6 ezrelékkal csökkent, a csökkenés mértéke közel 24 százalék volt. A halandóság csak 3 ezrelékkal csökkent, a csökkenés mértéke is szerényebb volt, mindössze 17 százalék. Azt is mondhatjuk, hogy a termékenység csökke-

nésének még jelentős tartalékai voltak az 1930-as években, míg a halandóság ezeket a tartalékokat az akkor társadalmi-közegészségügyi viszonyok közepette nagyjából kimerítette.

1936-1940 között a természetes szaporodás közel 6 ezrelék volt, a II. világháború hatására pedig elsősorban a jelentős katonai és polgári veszteségek következtében 3 ezrelékre süllyedt. Az élveszületési arányszám alig csökkent 1941-1945 között. Ennél sokkal jelentősebb körülmény, hogy az 1930-as évek második felétől az 1000 lakosra jutó élveszületések száma 20 alá szállt. Ez azt jelenti, hogy az élveszületési arányszám 40-45 évvel ezelőtt érte el azt a nagyságrendet, amelyben - csökkenő alapiránnyal - azóta is mozog. Az 1930-as években változott meg úgy a természetes népmozgalmi események viszonylagos súlya, hogy a termékenység alakulása fontosabbá vált a halandóság alakulásánál a természetes szaporodásra nézve.

Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a nemzetközi átlagnál gyorsabb termékenységsökkenés következtében Magyarország a legmagasabb fertilitású országok csoportjából a közepes termékenységű országok csoportjába került és ezt a pozícióját egészen az 1950-es évek végéig megőrizte.

A felszabadulás után mintegy négy évig tartott a születési mozgalom háború utáni szokásos megélénkülése. 1951-től kezdődően azonban az élveszületési arányszám csökkenni kezdett és 1952-ben újra 20 ezrelék alá került. Ugy is fogalmazhatunk, hogy ekkorra lecsillapodott a háború közvetett hatása és az élveszületési arány a békeidők alapirányzatának megfelelően alakult.

A termékenység változásának ezt az alapvető jellegzetességét akkor nem ismerték fel. Az 1950-es évek első felének politikai légkörében szinte természetes volt a realitások iránt érzéketlen, voluntarista elhatározás, amely az embereket arra akarta kényszeríteni, amire /tartósan/ kényszeríteni őket lehetetlen, hogy ti. több gyermeket hozzanak a világra, mint amennyi szándékukban áll. A terhességmegszakításokat gyakorlatilag eltiltó rendelkezés /1953/ mindössze egy évig: 1954-ben volt igazán hatásos. Abban az évben 1000 lakosra 23 élveszületés jutott. Hogy ez mennyire természetellenes volt az abból is megítélhető, hogy ez az érték már a következő évben 1,6 ezrelékkal, tehát - a jelenség természetét és nagyságrendjét tekintve - jelentősen esett, továbbá abból, hogy a 23 ezrelék, a két évtizeddel korábbi - 1930 körüli - lényegesen magasabb halálozási aránynak és más társadalomlélektani körülményeknek megfelelő termékenységi szint erőltetését jelentette. Mindaz, ami az 1950-es évek primitív, pronatalista politikájának jegyében történt félreérthetetlen tanulság arra nézve, hogy a népesedéspolitikának, ha egyáltalán sikeres akar lenni, nem szabad kényszerítő eszközökhöz nyúlni. Az eredményesség és a humánus szempontjából az egyedül járható út a gyermekvállalás feltételeinek állandó javítása, a többgyermekes családok életkörülményeinek kedvezőbbé tétele.

1956-ban olyan, új határozat született, amely a korábbi időszakokkal ellentétesen gyakorlatilag minden feltétel nélkül engedélyezte a terhességmegszakítást a terhesség 12. hetéig bezárólag. 25 évvel ezelőtt, a modern, hatékony fogamzásgátló eszközök hiányában nem volt más mód arra, hogy az állam lehetővé tegye polgárainak, hogy elképzeléseiknek, terveiknek, körülményeiknek megfelelően alakítsák ki családjuk nagyságát, a lehetséges legkisebb - egészséget érintő - kockázattal.

1956-ban az élveszületési arányszám újra 20 ezrelék alá esett: folytatódott tehát a termékenységnek már a múlt század végén elkezdődött és az 1930-as években felgyorsult csökkenő alapirányzata. Ami rendkívüli volt: az 1956-ra következő évtizedben az a csökkenés egyedülálló mértéke volt. Néhány év alatt az élveszületési arányszám 13 ezrelék körüli értékre süllyedt, ami az 1960-as évek első felében a legalacsonyabb volt a világon.

Ennek a jelenségnek sok oka lehetett. Valószínűleg szerepet játszott benne az ötvenes évek politikájának késői visszahatása, az akkor kényszerűségből előrehozott, illetve éppen az életkörülmények javulásában bizva a későbbre halasztott szülések hatása, valamint az a körülmény, hogy az utóbbihoz először biztosították a "szabad abortusszal" az intézményesített lehetőséget. A fenti okok azonban csak másodlagosak voltak és csak arra voltak jók, hogy felerősítsenek, meggyorsítsanak egy évtizedek óta tartó folyamatot. Lényegében az történt, hogy a magyar társadalomban az 1960-as évek elejére általánossá vált - a kis létszámú - általában kétgyermekes - családeszmény és ehhez ha mégoly primitív formában is, de a megvalósítást elősegítő eszközök - mindenekelőtt a "szabad abortusz" - adottak voltak.

Az iparosodás és városiasodás elsősorban az általában magasabb termékenységű parasztság létszámát csökkentette, illetve az iskolázottság terjedésével és számos egyéb módon előrehaladó kiegyenlítődés következtében, hogy a társadalomnak korábban magasabb termékenységű csoportjaiban is uralkodóvá vált a kétnemzedékes - gyakran kétgyermekes - kis család. Az iskolázottság hatása kettős volt: az embereket nyitottabbá tette egy, a fejlődéssel együttjáró kiscsalád-eszmény befogadására, másrészt a gyermekek iskoláztatása azzal járt, hogy azok korábbi részvétele a termelésben - elsősorban a parasztság körében - fokozatosan csökkent, sőt, az ezzel járó előnyök helyébe az iskoláztatással járó anyagi gondok léptek. Amennyire ésszerű volt a családnak, mint termelési egységnek a létszámát növelni, annyira racionális volt mint fogyasztási egységnek a létszámát csökkenteni.

Az eddigiekben a termékenység csökkenését a nyers élveszületési arányszám alakulásával mutattuk be. Ez a mutató azonban sok, fontos dologra nincs tekintettel. Így például többek között arra sem mennyi a születési mozgalom szempontjából elsősorban számításba jövő, szülőképes korú nők száma. A teljes termékenység mutatója a népesség össze-

tételétől függetlenül fejezi ki a termékenység aktuális színvonalát, azaz azt mondja meg, hogy egy nő élete folyamán hány gyermeknek adna életet, ha végigélné egész termékenységi időszakát és egy adott év korszpecifikus termékenységi arányszámai hatnának rá.

A teljes termékenységi arány alakulása rendkívül meggyőzően bizonyítja a fertilitás csökkenő alapirányzatát Magyarországon a századfordulótól az 1960-as évekig és jól mutatja az 1950-es évek történéseit is.

A teljes termékenységi arány alakulása Magyarországon

Év	Teljes termékenységi arány
1900	5,32
1910	4,86
1920	3,80
1930	2,85
1940	2,45
1950	2,57
1952	2,47
1954	2,97
1960	2,02
1962	1,80

A századfordulón a teljes termékenységi arány 5,32 gyermek volt, vagy másképpen fogalmazva 1000 nőre e mutató szerint 5320 gyermek jutott, figyelembe véve a korszpecifikus termékenységi arányszámokat. Az 1960-as évek elején az arányszám a századfordulóinak alig egyharmadára zsugorodott össze. A csökkenés 76 százalékos mértéke és a 2 gyermek, pontosabban élveszületés /sőt 1962-ben a még ennél is alacsonyabb érték: 1000 nőre 1800 gyermek/ szemléltetően mutatja, mennyit csökkent a termékenység a század folyamán és hol állapodott meg a hat évtizeden át uralkodó csökkenő alapirányzat eredményeképpen az 1960-as évek elején.

A teljes termékenységi arány a nő összes élveszületett gyermekére vonatkozik. Ha ennek értéke 2,15 alá esik - ha tehát az egy nőre jutó átlagos összes élveszületések száma ennél kevesebb - a népesség reprodukciója nincs biztosítva: a gyermekek nemzedéke kisebb létszámú lesz mint a szülők nemzedéke az utánpótlás szempontjából fontos felnőtt korban. A fertilitás szempontjából azonban a női nemzedék létszáma a döntő. Az a mutató, amely csak az élveszületett leánygyermekek számát veszi figyelembe a nyers reprodukciós együttható. Mivel a halálozások az élveszületett leánygyermek egy töredékét még az előtt kiragadják az élők sorából, hogy szülőképes korba lépni, a reprodukció számításkor ezt a ténytet is figyelembe kell venni.

Éppen ezért az a demográfiai mutató fejezi ki legtisztábban a népesség reprodukciójának mértékét, amely azt mondja meg, hogy az anyai nemzedék által világra hozott élveszü-

lött leánygyermek száma elegendő lesz-e az anyai nemzedékkel azonos létszámú, szülőképes korú leánynemzedék képzéséhez, azután, hogy a születés évében uralkodó halálozási viszonyok figyelembevételével leírjuk" a generációból azokat, akik várhatólag meg fognak halni. Ez a demográfiai mutató a tiszta reprodukciós együttható. Ha értéke egy alá száll, akkor távlatilag a népesség utánpótlása nincs biztosítva. Ebben az esetben ugyanis egy kisebb létszámú leánynemzedék még az anyai nemzedékével azonos szülési kedv mellett is kevesebb gyermeket hoz a világra, mint az anyák generációja. Ezt az eshetőséget csak fokozza az a körülmény, hogy tapasztalataink szerint a szülési kedv az elmúlt 100-120 évben fokozatosan csökkent és nem várható, hogy a közeljövőben növekedni fog.

Mind a teljes termékenységi arányra, mind a nyers és a tiszta reprodukcióra vonatkozik, hogy ezek a mutatók valójában egy adott év termékenységi viszonyait tükrözik és nem egy nő, vagy egy női nemzedék egész termékenységtörténetét mutatják be.

A tiszta reprodukciós együttható hasonlóképpen a többi termékenységi mutatóhoz a fertilitás csökkenő alapirányzatát igazolja. A századfordulón ennek értéke még 1,45 volt és először 1940-ben került 1,00 alá. Majd egy hosszabbidőszakon keresztül, egészen 1957-ig bezárólag valamivel 1,00 felett volt. 1958-tól kezdve azonban - az 1974-1977 közötti periódust kivéve - a legutóbbi két évtizedben 1,00 alatti értéket mutatott.

Hasonlóképpen bizonyítja a termékenység csökkenő alapirányzatát a meghalt házasságok átlagos gyermekszámának alakulása 20 éves vagy hosszabb házasságtartamból. Ez a befejezett termékenységnek egy sajátos válfaja, amennyiben a legalább husz éves házasságtartam a legtöbb esetben olyan életkorú nőkre vonatkozik, akik életbenmaradásuk esetén is lezárt termékenységtörténettel rendelkeztek volna. Az ilyen nőknek a századfordulón átlagosan 5,32 gyermekük volt, ami azt jelenti, hogy az 1880-ban vagy korábban házasságot kötött nők körében igen gyakori lehetett az öt-hat-hét, sőt ennél több gyermek is.

Azok, akiknek a termékeny időszakuk 1920-nál korábbi időszakra, főleg a század első két évtizedére esett átlagosan 4,31 gyermekkel rendelkeztek 1940-ben történt elhalálósukkor, míg egy nagyjában-egészében husz évvel fiatalabb nemzedék, amelynek tagjai főleg a két háború között születtek 1960-ban bekövetkezett halálukkor átlagosan már csak 3,03 gyermeket mondhattak magukénak. Másképpen fogalmazva az 1960-ban meghalt unokák generációjának átlagosan alig több mint három gyermeke volt szemben a nagyanyák 5,32 átlagos gyermekszámával. A negyedik nemzedékből az 1970-es évek végén elhaltak - akik főleg az 1940-es 1950-es években szültek - átlagosan 2,2 gyermeket hoztak a világra. A dédunokák átlagos gyermekszáma alig 41 százaléka volt a dédanyákénak. Négy nemzedéknyi idő alatt a családnagyság a felénél is kisebbre zsugorodott.

2. A népesedés alakulása a legutóbbi két évtizedben

Az 1960-as évek népmozgalmi eseményeiben először mutatkoztak meg tartósan azok a kedvezőtlen jelek, amelyek népesedési helyzetünk lassu, de folyamatos romlását vetítették

előre. Erre azért is fel kell hívni a figyelmet, mert az elkövetkező évek, esetleg évtizedek kedvezőtlen népesedési helyzetének gyökerei, részben okai, erre az időszakra vezethetők vissza. Nem csupán a születések számának az 1950-es évek második felében megindult rohamos csökkenéséről van szó, hanem arról is, hogy ez a születésszám több mint másfél évtizeden keresztül olyan alacsony szinten stabilizálódott, ami a jövőre nézve mindenképpen a népesség fogyását jelentette volna. A nettó reprodukciós együttható értéke a második világháborút követően először 1958-ban süllyedt a kritikus 1-es érték alá, ami azt jelezte, hogy ha az adott év termékenységi és halálozási viszonyai megmaradnak, akkor a születendő generációk létszáma nem éri el a szülőkéét és az előbb a népesség elöregedéséhez, később pedig fogyáshoz vezet. Ennek a mutatónak az értéke 1973-ig folyamatosan népességcsökkenési perspektivákat jelzett és az 1970-es évek végén ismét ezt mutatja. Mélypontját a születések számával együtt az 1960-as évek elején érte el és ekkor a következő generáció nagyságát mintegy 20 százalékkal alacsonyabbnak mutatta az akkori termékenységi és halandósági viszonyok tartós megmaradása esetén.

Szükséges kihangsúlyozni, hogy a reprodukciós együtthatók perspektivikus mutatók, míg az, hogy egy adott évben vagy időszakban a népesség száma növekedik-e vagy csökken, attól függ, hogy a születések száma meghaladja-e vagy alatta marad a halálozásokénak. Így időszakosan elképzelhető, hogy a reprodukciós mutatók népességcsökkenési perspektivát jeleznek, ugyanakkor a népesség ténylegesen növekszik vagy megfordítva, hogy a népesség egy adott időszakban csökken, de a reprodukciós mutató növekedést jelez. Ha azonban a reprodukciós mutató értéke tartósan 1 alatti vagy feletti értéket ér el, akkor az előbb említett időszakos "ellentmondások" megszűnnek és a tényleges népesedési helyzet is a reprodukciós mutató előrejelzésének megfelelően alakul. Meggyorsíthatja a reprodukciós mutatók által távlatilag jelzett népességnövekedési vagy csökkenési folyamatokat az, ha a tényleges termékenységi és halálozási viszonyok az előrejelzettnél kedvezőbben vagy kedvezőtlenebbül alakulnak.

Annak, hogy az 1960-as évek elején, amikor a születési arányszám eddigi történelmünk mélypontján volt és a népesség száma időlegesen sem csökkent, alapvetően két oka volt. Az egyik az, hogy a születési mélyhullám idején, szerencsés módon, a nyers halálozási arányszám ugyancsak eddigi történelmünk legkedvezőbb halandósági viszonyait mutatta ami nem csupán abból adódott, hogy a népesség korstrukturája kedvezőbb volt mint a jelenlegi, hanem abból is, hogy a halandóság az 1960-as évek utolsó harmadáig minden tekintetben folyamatosan és ténylegesen javult.

A jelenlegi nyers halálozási arányszám mellett a népesség száma - ha időlegesen is - már 1960-as évek elején el kezdett volna csökkenni.

A másik - és ezt nevezhetjük történelmileg kialakult oknak - az, hogy a népesség strukturájánál fogva ekkor még olyan "belső tartalékokkal" rendelkezett, amelynek a nettó

reprodukciós együttható másfél évtizedig tartó és perspektivikusan a népesség fogyását jelző mutatója ellenére sem csökkentették a népesség számát. Ez más szóval azt jelenti, hogy az ezt megelőző időszak magyar népességtörténetében még nem volt olyan hosszú periódus amikor a született gyermekek száma - a korabeli kedvezőtlen halandósági viszonyok ellenére - tartósan alatta maradt volna a szülő generációk létszámának. Ezek a belső tartalékok azonban - amelyek az 1950-es és 1960-as években szülőképes korban lévő nők szülei vagyis akkori nagyszülők, csökkenő tendenciájú, de még viszonylag magas, és a népesség egyszerű reprodukcióját mindenképpen biztosító befejezett termékenységből adódtak - az 1970-es években erősen megcsappantak, az évtized végére pedig tényleges népese-
dési helyzetünk is a vártnál kedvezőtlenebbül alakult.

Nemzetközi mércével mérve az 1960-as évek magyar adatait megállapítható, hogy az évtized egészét tekintve, a magyar élveszületési arányszámok voltak a legalacsonyabbak Európában. Az évtized első felének 13,6 ezrelékes átlagos élveszületési arányszámát csak a svédországi adatok közelítették meg 14,5 ezrelékkal. Az évtized második felének 14,3 ezrelékes magyar adataihoz nagyságrendben hasonlót, de annál magasabbat, ugyancsak a svédországi 15,0 ezrelékes mellett csak az NDK-ban és Belgiumban mértek.

Az élveszületési arányszámokéhoz hasonlóan a magyar reprodukciós mutatók voltak a legalacsonyabbak az 1960-as években. Az európai országok közül az évtized egészét nézve csak a magyar nettó reprodukciós együttható értéke volt 1 alatt, azaz jelzett perspektivikusan népességfogyást az akkori születési és halálozási arányszámok tartós megmaradása esetén, a többi európai országban 1 fölött volt az értéke. A nem európai országok közül a magyaréhoz hasonló - hosszú távon népességcsökkenést jelző - nettó reprodukciós mutatót még Japánban észleltek.

Az 1960-as évek csökkenő termékenysége, az ennek eredményeként kialakuló kisebb családnagyság, valamint a reprodukciós mutatók elégtelensége, ráirányították a figyelmet népese-
dési helyzetünkre. Mivel a felszabadulást követően hosszú időn át nem volt átgondolt és következetesen érvényesített népesedéspolitikánk, sürgetővé vált egy hosszú távú és az általános társadalom- és gazdaságpolitikával szervesen összefüggő népesedéspolitika kidolgozása. Ennek körvonalai már az 1960-as évek elején kezdtek kialakulni. Az évtized második felében hozott kormányintézkedések pedig, amelyek a születési kedv növekedése irányába hatottak, 1966-tól kisebb, 1967-től kezdődően pedig nagyobb arányú emelkedést eredményeztek az élveszületések számában. Ennek eredményeként az élveszületési arányszám 1968-1969-ben 15 ezrelékes szintet ért el, 1970-től kezdődően azonban újabb mértékű visszaesés volt tapasztalható.

1973-ban újabb átfogó népesedéspolitikai intézkedéseket vezettünk be. Részben ezek hatására 1974-1976 között az élveszületések száma ugrásszerűen emelkedett és megközelítette, illetve meghaladta a 190 ezer főt; alacsonyabb átlagos színvonalon, de elkerülhe-

tetlenül megismétlődött az 1953-1955 közötti demográfiai hullám, létrejött az akkori demográfiai csúcs "tükörképe". Az élveszületések számának jelentős, de átmeneti növekedése - a termékenység kismértékű emelkedése mellett - túlnyomórészt az egyébként is tervezett gyermekek tervezettnél korábbi megszülésére és a szülőképes korú nők létszámának emelkedésére vezethető vissza. /Ezekben az években léptek szülőképes korba az 1953-1956 között született nagylétszámú korosztályok./

1977 óta az élveszületések száma gyors ütemben csökkent. A csökkenés - a termékenységi színvonal lényegi változatlanlansága mellett - elsősorban a szülőképes korú nők létszámának csökkenésére és az előző évek előrehozott szülei miatt "hiányzó" gyermekekre vezethető vissza. Az élveszületések száma 1979-ben 160 ezer fő volt és a tendencia változatlanul csökkenő. 1980-ban az előzetes adatok alapján becsülve 150 ezer fő alatt lesz az élveszületések száma. Ez 14 ezrelékes élveszületési arányszámnak felel meg, ami már alacsonyabb mint az 1973. évi volt, de alatta marad az 1967-1969 évekének is, amikor a gyermekgondozási segély bevezetésének hatására emelkedett az arány 15 ezrelékes szintre.

Míg az 1960-as évek magyar születési arányszámai Európában a legalacsonyabbak voltak és így világméretben is azok közé tartoztak, nem mondható el ugyanez az 1970-es évekre. Az évtized első felének 15,3 ezrelékes átlagos élveszületési arányszáma még mindig az európai átlagos szint alatt maradt, de ennél már jóval kisebb volt a születési gyakoriság az NSZK-ban és az NDK-ban 11,6, illetve 12,1 ezrelék, Finnországban és Svédországban 13,1, illetve 13,7 ezrelék, de a magyar arányszámoknál alacsonyabb élveszületési gyakoriság volt Ausztriában, Belgiumban és Dániában is.

A hetvenes évek második felében az európai tőkés országok többségében erősen visszaestek az élveszületési arányszámok. Ennek következtében a legtöbb országban még az 1980-ra várt élveszületési arányszámunknál is jóval alacsonyabb élveszületési gyakoriságot tapasztalhatunk. Az 1978-79-es adatok szerint ezer lakosra 10 alatt volt az élveszületési arány az NSZK-ban, 11 Ausztriában, 12 Dániában, Svédországban, Svájcban, Olaszországban és Angliában 13 Belgiumban, Hollandiában és Norvégiában, a jelenlegi magyar szinten volt Finnországban, Franciaországban és Japánban. A magyarországinál magasabb arányt kapitalista országban csupán Dél-Európában /Görögország, Spanyolország, Portugália/ és az USA-ban találtunk. A többi szocialista országban azonban magasabb - és általában növekvő - az élveszületési arány, csupán az NDK-ban azonos a mienkkel. Ezer lakosra 15 élveszületés jutott 1979-ben Bulgáriában, 17 Jugoszláviában, 18 Csehszlovákiában és a Szovjetunióban és 20 Romániában és Lengyelországban.

Az 1970. évek második felében felerősödött születési arányszám csökkenés következtében az európai fejlett tőkésországok nagy többségében, de az Egyesült Államokban, Ausztráliában és Japánban is a nettó reprodukciós együttható értéke a népesség számának perspektivikus csökkenését jelzi. Az európai szocialista országok közül hasonló a helyzet az

NDK-ban - ahol az 1970-es években mindvégig 1 alatt volt a nettó reprodukciós együttható értéke - és jelenleg Magyarországon, Bulgáriában és Jugoszláviában a népesség stagnálását, a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Romániában az elmúlt évtizedben is távlati népességnövekedést jeleztek a reprodukciós együtthatók.

Ami a jelenlegi magyar demográfiai helyzetet, a népesedési folyamatoknak az 1970-es évek utolsó harmadában megindult és jelenleg is tartó rosszabbodását illeti, ezt több, részben előrelátott, részben váratlanul jelentkező tényező együttes hatása idézte elő.

A különböző időpontokban készült előreszámítások csökkenést vártak mind a házasságkötések, mind pedig az élveszületések számában, mivel fokozatosan csökken a fiatal, házasságralépő, illetve első gyermekét szülő nők száma. Az 1953-55-ös születési hullámhegyidején született nemzedékek lassan már teljes számban házasságot kötöttek, illetve megszülték első, sőt növekvő arányban második gyermeküket. Jelenleg pedig az 1960-as évek elejének alacsony születési évjáratai kötnek házasságot. A házasságkötési és születési mozgalomban legszámottevőbb hatást gyakorló 20-24 éves nők száma most már csak 400 ezer, ami mintegy 60 ezerrel alacsonyabb néhány évvel ezelőttnél. Ez a tendencia a jövőben még megerősödik, az említett korosztály létszáma az 1980-as évek végére mintegy 300 ezerre fog visszaesni.

Az 1979. évi adatok már jelezték, hogy a születések számának csökkenése a vártnál nagyobb 1980-ban a népesedési helyzetet jellemző főbb mutatók tovább rosszabbodtak. Az élveszületések száma további 7%-kal esett vissza, a halálozások száma pedig az eddigi legmagasabb szintet érte el és 6%-kal haladta meg az 1979-es év adatát. A népesség szaporodása mindezek hatására lényegében megállt és 1980. március, április, május és november, december hónapokban már népességfogyás keletkezett. Tovább csökkent a házasságkötések száma is. 1980-ban ezer lakosra 7,6 házasságkötés jutott, több mint 20%-kal kevesebb, mint 1975-1976-ban. A fokozatos és következetes csökkenésnek több oka van: 1. az utóbbi években kisebb létszámúak azok a korcsoportok, amelyekben a leggyakoribb a házasságkötés, 2. a házasságkötések egy részét későbbre halasztják, 3. csökkenőben van az újraházasodási arány is.

A házasságkötések számának csökkenése önmagában is kedvezőtlenül hat az elkövetkező évek születési mozgalmára és ezt a folyamatot csak felerősítheti az a tény, hogy a szülőképes korú nők között emelkedik az elváltak aránya, ugyanakkor az újraházasodási kedv hanyatlik. Az 1980. évi népszámlálás 2%-os képviselői mintájának adatai azt mutatják, hogy míg a szülőképes korban lévő /15-49 éves/ nők száma az elmúlt tíz évben alig több mint 1%-kal csökkent, addig a hasonló korú elvált nők száma mintegy 50%-kal - 139 ezerről 207 ezerre - emelkedett. Az adatokból az is egyértelműen kiviláglik, hogy az elvált nőknek - koruktól függetlenül - kisebb az átlagos gyermekszámuk mint a házasoknak. Tény az is, hogy 1980-ban az elvált nőknek némileg magasabb volt az átlagos gyermekszámuk, mint

a hasonló családi állapotúaknak 1970-ben. Ez azonban csak annak bizonyítéka, hogy a gyermekeknek a megromlott házasságokat összetartó szerepe ma kisebb mint a múltban volt és így magasabb gyermekszámmal is könnyebben bomlanak fel a házasságok.

A legújabb népszámlálási adatok arról is tanuskodnak, hogy a házasságos nők átlagos családnagysága is csökken. Ha a népesség reprodukcióját a családonként szükséges átlagos gyermekszám oldaláról közelítjük meg, akkor azt mondhatjuk, hogy egy családba átlagosan 2,3-2,4 gyermeknek kellene születnie ahhoz, hogy a népesség egyszerű reprodukciója biztosítva legyen. Ezt az átlagos családnagyságot utoljára azok a házasságos nők érték el, akik legalább tíz-husz évvel ezelőtt fejezték be termékenységüket, vagyis a mai 60 és 70 év közötti nők, akik a második világháború előtt és alatti években voltak szülőképes koruk közepénél és még minden bizonnyal érintették őket az 1950-es évek első felének abortusztilalommal kapcsolatos adminisztratív intézkedései. Megjegyzendő azonban, hogy fiatalabb kortársaik átlagos családnagysága már elmarad az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szinttől, tehát azoké a házasságos nőké, akik az 1950-es években tartottak propagatív koruk közepénél vagy kezdték el termékenységtörténetüket és az 1970-es évek végére fejezték be azt.

A befejezett termékenységre vonatkozó legújabb népszámlálási eredményeket - a felnövekvő generációk kisebb átlagos családnagyságát -, már több mint husz év óta jelzik a különböző családtervezési vizsgálatok családnagyságra vonatkozó tervei. Akár a házasságkötéskor tervezett, vagy később a házasság folyamán kívánt gyermekek átlagos számát nézzük, megállapítható, hogy a tízenöt vagy husz évvel ezelőtti fiatal házasságok már annak idején jelezték, hogy kevesebb gyermeket kívánnak világra hozni, mint amennyit idősebb kortársaik már addig szültek, és hogy ezek a tervek megvalósításuk esetén olyan befejezett termékenységi szintet eredményeznek, ami lényegesen elmarad attól a családonkénti átlagos gyermekszámtól, ami a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges lenne.

Ahogy közeledünk időben a jelenhez, annál inkább feltűnik a tervezett és kívánt gyermekszámokból, hogy az idősebbek és a fiatalok elképzelései családjuk nagyságáról erősen közelítenek egymáshoz. Ez más szóval azt jelenti, hogy a tízenöt vagy husz évvel ezelőtti fiatal házasságok - akik ma meglelt emberek - terveiket megvalósítva kialakították végső családnagyságukat, gyermekeik pedig - a mai fiatalok - látva és elfogadva ezt a családeszményt maguk sem kívánnak vagy terveznek több gyermeket. Ez a családeszmény a kétgyermekes családnagyság, ami már legalább husz évvel ezelőtt kialakult az akkori fiatalok körében - és azóta egyre általánosabbá vált - ők maguk pedig nem tettek mást, mint éltek a családtervezés adta lehetőségekkel, a fogamzásgátlás egyre újabb és hatékonyabb eszközeivel ugyanúgy, mint a terhességmegszakítás lehetőségeivel és megpróbálták megvalósítani elképzeléseiket.

Valamennyi családtervezési vizsgálat azt bizonyította, hogy a legtöbb fiatal olyan elképzelésekkel köt házasságot, hogy két gyermeket szeretne családjában. Míg azonban

1958-ban 100 házasság közül 64 szeretett volna ekkora családnagyságot, 1977-ben már 74 tervezett ennyi gyermeket. Az is egyértelműen megállapítható, hogy rendkívül alacsony azoknak a házaspároknak az aránya - 100 közül mindössze 1 pár -, akik eleve azzal a szándékkal kötnek házasságot, hogy életüket gyermek nélkül élik le. Az egy gyermeket tervezők aránya jelentős ingadozásokat mutatott az elmúlt husz évben: 1966-ig 13-ról 20%-ra emelkedett, majd 1974-ben 6%-ra csökkent, azóta ismét emelkedik. A három és több gyermeket tervezők aránya az egygyermekesekével ellentétes irányban és arányban változott; 1966-ig számottevően csökkent, 22-ről 9%-ra. 1974-ben - főleg a népesedéspolitikai intézkedések hatásaként - jelentősen emelkedett és 21%-ot ért el, azóta ismét csökken.

A családtervek azonban - az egyes családok tekintetében - nem mindig valósulnak vagy valósulhatnak meg úgy, ahogyan azt eredetileg elképzelik. A házasság folyamán lehetnek tudatos változtatások, de előfordulhatnak akarattól független túllépések, vagy a tervektől való elmaradások. Teljesen nyilvánvaló ugyanis, hogy már csak egészségügyi-biológiai okok miatt is ma még lehetetlen, hogy 100 házasság közül csak 1 pár maradjon gyermek nélkül; az idetartozók minimális száma 5-6 között mozog. Hasonló okokból a házasságok legalább 10%-nak nem születhet egynél több gyermeke. A kétgyermekes családnagyság megvalósítására van a legnagyobb esély, de közel sem olyan magas arányban, mint ahogy ezt a házasságkötésükkor eltervezik. A két gyermeket tervezők közül kerülnek ki legtöbbször a későbbi akarattal ellentétben gyermektelenül vagy egy gyermekkel maradóknak, mások viszont tudatosan választják az egygyermekes családnagyságot az eredetileg tervezett két gyermek helyett. A három vagy ennél több gyermeket tervezőkre is inkább az jellemző, hogy később lefelé módosítják családtervüket és ritkábbak azok az esetek, amikor a két gyermeket tervezők tudatosan vagy akaratlanul később ennél nagyobb családnagyságot érnek el.

Az eredeti tervektől való elmaradások, illetve túllépések ezideig általában kiegyenlítették egymást és így az eredeti átlagos családnagyságot nem érintették számottevően. Ha az egyes családok tekintetében nem is, összességében azonban a családtervezési vizsgálatok eredményei jól jelezték a családnagyság változásának trendjeit az elmúlt husz évben.

Ha ezek alapján a jövőbe szeretnénk tekinteni, akkor a ma házasságra lépő, vagy házasságban élő fiatalok családnagyságra vonatkozó elképzeléseit és ezek megvalósításának esélyeit kell szemügyre venni. Két dolgot tisztán kell látni. Az egyik az, hogy a mai fiatal házasságkötőknél - a 25 éven aluliaknál - több gyermekük van életben, mint a tíz vagy husz évvel ezelőtti hasonló korúaknál volt, így elvileg megvan a lehetősége annak, hogy befejezett termékenységük és az ennek eredményeként kialakuló átlagos családnagyságuk is magasabb legyen. Féltünk azonban, hogy ez csak a legutóbbi születési hullám

lám eredményének időlegesen megmutatkozó hatása, mivel - és ez a másik tény - a mai fiatalok sem terveznek, vagy kívánnak jelenleg több gyermeket mint a husz évvel ezelőttiek. Ehhez hozzá kell tenni azt is, hogy ha a mai idősebb generáció meg tudta valósítani családterveit, mint ahogy ezt befejezett termékenységük szintje jelzi, akkor a mai fiataloknál még kevésbé kell tartani attól, hogy akaratuk ellenére több gyermeket szülnek, mint amennyit kívánnak.

Az 1960-as évek közepétől hazánkban a halandóság folyamatos és fokozódó romlása figyelhető meg. A halandóság alakulásának ezt az összképét nem változtatja meg az sem, hogy az 1970-es évek második felében jelentősen csökkent a csecsemőhalandóság. A népesség halandóságában végbement változások együttesen azt eredményezték, hogy az elmúlt évekre a halandóság a termékenységgel egyenrangú népesedési problémává vált. Figyelembe véve azt is, hogy az ország a fejlett egészségügyi kulturájú országok közé tartozik, a halandóság jelenlegi színvonala magas: a nyers halálozási arányszám 1979-ben 12,8, 1980 első hat hónapjában 14,4 ezrelék volt. Ennek megfelelően a születéskor és a különböző életkorokban várható élettartamok - nemzetközi összehasonlításban - viszonylag alacsonyak.

Az 1960-as évek közepe óta a halandóság színvonalának fokozatos és következetes emelkedése figyelhető meg. A nyers halálozási arányszám növekedése részben a népesség öregedésével magyarázható, részben a halandóság szerkezetében végbemenő, különböző irányú folyamatok eredője. Nevezetesen arról van szó, hogy egyazon időszakban a középkorú, felnőtt népességben, főleg a 40-59 éves férfiak körében a korszpecifikus halálozási arányszám számottevően növekszik, ezzel szemben a csecsemőhalandóság - amely kitüntetett jelentőségű mutató - jelentősen, bár még mindig nem kielégítő mértékben csökken.

Az 1970-es évek második felében a nyers halálozási arányszám átlagosan 12,6 ezrelék volt, a korábbi évtized első felének 10,1 ezrelékes értékével szemben. A kedvezőtlen változás még inkább szembeötlő, ha tekintetbe vesszük, hogy a legutóbbi két év nyers halálozási arányszámaihoz hasonló, magas értékek utoljára több mint 30 évvel ezelőtt voltak megfigyelhetők.

A születéskor várható élettartam - amely változatlan kormegoszlást feltételez, tehát kiszűri a népesség öregedésének torzító hatását - hasonlóképpen az életkilátások rosszabbodását bizonyítja. Ez a kedvezőtlen folyamat tartósan és elsősorban a férfiak esetében észlelhető, kisebb mértékben és a legutóbbi két évben azonban a nők körében is megfigyelhető. A férfiak születéskor várható élettartama 1968 óta csökken, 1967-ben 68,07 év, 1979-ben 66,17 év volt. A nők születési élettartama az 1977. évi 73,54 évről 1979-ben 73,10 évre esett vissza.

A férfi népesség halandóságának kedvezőtlenebb alakulása következtében a két nem halandóságának színvonala közötti különbség növekszik. A születési élettartamok közötti

különbség 1979-ben 6,93 év volt, az 1960-64 közötti időszak átlagosan 4,52 éves értékével szemben.

A csecsemőhalandóság igen jelentősen, de még mindig nem kielégítő mértékben javult. Az 1960-as években 57,6 ezrelékről 35,7 ezrelékre, az 1970-es évek végére pedig 24,0 ezrelékre csökkent, 1980 első öt hónapjában ugyancsak 24 ezrelék volt.

A gyermekhalandóság és a 30 éven aluliak halandósága mindkét nemre nézve számottevően javult mind az 1960-as, mind az 1970-es években. Ebben az 1-29 év közötti korcsoportban a korszpecifikus arányszámok alacsonyak. Különösképpen a gyermekek halandósága csökkent örvendetesen.

A férfiak halandósága 30 év felett - ha különböző mértékben is - de minden öt éves korcsoportban emelkedett - kivéve a 85 éveseket és idősebbeket - az 1960-as évek első feléhez képest. A legkedvezőtlenebbul a 40-49 éves férfiak mortalitása alakult. Ebben a korcsoportban az emelkedés mértéke meghaladja az 50 százalékot. A nők halandósága ezzel szemben - a 45-49 éves korcsoportot kivéve, amelyben valamelyest emelkedett minden korcsoportban csökkent.

Az 1970-es években tovább csökkent a fertőző betegségekből származó halálozások száma és aránya. A nem fertőző, soktényezős, időlt betegségek okozta halálozások és az erőszakos eredetűek száma és aránya viszont emelkedett. Mintegy 20 százalékkal nőtt a rosszindulatú daganatos betegségekből, 11 százalékkal a keringési rendszer betegségeiből és 34 százalékkal az erőszakos cselekményekből bekövetkező halálozások gyakorisága.

A legtöbb áldozatot követelő betegségek közül a cukorbetegség, a hörghurut, tüdőtágulat és asztma, a májzsugorodás és magas vérnyomás betegség által okozott halálozások gyakorisága növekedett a legnagyobb mértékben. Viszonylagos súlyánál fogva azonban legjelentősebb az ischaemias szívbetegségből, az agyérbetegségekből és a tudórákból származó halálozások gyakoriságának növekedése.

A halandóság romlásának okairól nincsenek megbízható ismereteink. Valószínű azonban hogy a halandóság kedvezőtlen alakulása szorosan összefügg a népesség jelentős részében tapasztalható egészségtelen életmóddal: táplálkozási szokásokkal, a dohányzással, a testmozgás hiányával.

Számottevő szerepet játszhat benne a nem megfelelő színvonalú egészségügyi kultúra, bizonyos népességcsoportok hátrányos társadalmi, gazdasági helyzete és nem elhanyagolható az alkoholizmus közvetlen és közvetett hatása sem. Egzakt vizsgálatok hiányában egyelőre megválaszolhatatlan az a kérdés, vajon az egészségügyi ellátás hiányosságai, elsősorban a megelőzés területén hozzájárulnak-e és ha igen, mennyiben a halandóság színvonalának immár másfél évtizede tartó emelkedéséhez.

Nemzetközi viszonylatban vizsgálva a halálozási arányszámokat, Magyarország adatai meglehetősen kedvezőtlenek.

Ami a halandóságot illeti az össznépesésre számított, születéskor várható élettartam tekintetében az alacsony halandóságu országok rangsorában az 1970-es évek második felében 29 ország közül Magyarország a 26. helyen áll. A 27. Románia, majd Portugália, végül Jugoszlávia következik. 1979-ben a születési időtartam értéke 69,99 év volt Magyarországon, 69,59 év Romániában, 68,53 év Portugáliában és 67,74 év Jugoszláviában. Ezzel szemben Izland népességére nézve ennek a mutatónak az értéke 64,99 év, Norvégia, Svédország és Japán népességére nézve pedig 74,88, 74,83, illetve 74,66 év. /A felsorolt országok adatai általában az 1970-es évek második felére vonatkoznak./

A leginkább használt specifikus mutatók a nemhez kötött és korszpecifikus arányszámok. Ezek tanúsága szerint Magyarország népességének halandóságában a csecsemőhalandóság és a középkorú férfiak halandóságának szintje viszonylag a legmagasabb, illetve az előbbiben a csökkenés mértéke nem kielégítő, az utóbbiban pedig hosszú idő óta emelkedő tendencia észlelhető.

Ennek megfelelően az iparosodott országok rangsorában az egy éven aluliak halandóságát tekintve 29 ország közül a 27., míg a 45-54 éves férfiak korcsoportját illetően a 28. helyet foglaljuk el. Viszonylag kedvező a helyzetünk a gyermekhalandóságot és a fiatal felnőtt kor halandóságát illetően.

A halandóság szintje különbözőképpen alakult az 1970-es években a fejlett egészségügyi kulturájú országokban. Ennél fogva nem lehet általánosítani, megállapítható azonban, hogy a csökkenés korábban tapasztalt üteme általában lelassult. Külön vizsgálva a férfi és a nő résznépeség halandóságát, azt az észrevételt lehet tenni, hogy néhány országban a férfi szubpopulációra nézve stagnálás, Csehszlovákiában, Észak-Irországon, Magyarországon és a Szovjetunióban pedig az 1970-es években némi rosszabbodás következett be. A női résznépeséget illetően a kép egyszerűbb: az életkilátások javulása megtorpant, de egy országban sem következett be a várható élettartam értékének csökkenése.

3. A népesedés alakulása a jövőben

A népesség egyszerű reprodukciójához családonként átlagosan 2,30 gyermekeknek kellene születnie, ezzel szemben a jelenlegi családtervek és a ténylegesen megvalósított családnagyság is, 1,90 és 2,05 között ingadozó, de mindenesetre egy 2-höz nagyobb közeli átlagos családnagyság kialakulását jelzi.

Házass nők megoszlása gyermekszám szerint
/befejezett termékenység/

Százalék

Gyermekszám	Tényleges termékenység		Egyszerű reprodukcióhoz szükséges	Előre becslés minimuma /85 után/	Lehetséges változat
	fiatal házasok kivánsága	35-39 évesek			
0	3	6	5	10	5
1	18	25	15	30	10
2	61	50	45	50	65
3	14	13	30	8	16
4	4	6	5	2	4
Összesen	100	100	100	100	100
Átlagos gyermekszám /házas nő/	2,03	1,93	2,30	1,62	2,06

Ha az átlagok mögött meghúzódó gyermekszám szerinti megoszlást nézzük akkor azt kell megállapítani, hogy a jelenlegi tervekkel, de a termékenységük befejezéséhez közel álló 35-39 éves házass nők tényleges gyermekszámával szemben is, mintegy kétszeresére kellene emelkednie a három- és többgyermekesek arányának az egyszerű reprodukció biztonságához. Azok a törekvések, amelyek az elmúlt évtized első felétől kezdve a három- és többgyermekes családok arányának növelése irányába hatottak a kezdeti sikerek ellenére nem hoztak tartós és lényeges változásokat. A jelenlegi ösztönző rendszer mellett - a fiatalok családnagyság terveit nézve - a jövőben sem várható ezen a területen számottevő változás. A táblázatban feltüntetett lehetséges változat elérése érdekében is - újabb hatékony népesedéspolitikai intézkedésekkel - komoly erőfeszítéseket kell tenni, mivel a három vagy több gyermeket tervezők ha később tudatosan változtatnak elképzelésükön, akkor általában két gyermek mellett maradnak, a "terveken felüli" véletlen születekre pedig - a mai születésszabályozási gyakorlat ismeretében - a jövőben még ritkábban lehet számítani. Érdekes azonban felfigyelni arra - és ezt a házassági longitudinális vizsgálatok eredményei is megerősítették -, hogy az eredeti terveknél általában jóval többen fejezik be termékenységüket egy gyermekkel.

Ezért a lehetséges változatban az egygyermekes családoknak egy olyan minimális arányával számoltunk, ami egyrészt az egészségügyi biológiai korlátokat veszi figyelembe, másrészt pedig, amelyet megfelelő ösztönző rendszer kidolgozásával vélünk megvalósíthatónak. Ez más szóval azt jelenti, hogy a jövőbeli népesedéspolitikai intézkedéseknek - a háromgyermekes családtípus térnyerésének támogatását fenntartva - az eddigiektől eltérően arra is kell irányulnunk, hogy a második gyermekek megszületésére hatékonyabban ösztönözzenek. Indokolt ez azért is, mivel a háromgyermekes családdéál általánossá tétele

irreális célnak bizonyult és így a következő években a termékenység színvonalának emelése helyett, mindenekelőtt a termékenységi színvonal további csökkenésének korlátozására, mérséklésére kell törekedni. Ennek egyik reálisan megvalósítható és népesedési helyzetünk szempontjából előnyös módja lehet a második gyermekek megszületésének fokozott ösztönzése.

Ha a magyar családtervezési vizsgálatok eredményeit a nemzetközi adatokkal vetjük egybe a legutóbbi Világ Termékenységi Vizsgálat tíz országra kiterjedő eredményei alapján, akkor azt kell mondani, hogy a magyar családok által kívánt gyermekek száma a legalacsonyabbak közé tartozik, és hogy csak a bolgár családokban várható kisebb családnagyság mint nálunk. A kívánt gyermekek átlagos száma - e két országot kivéve - mindenütt lényegesen kettő fölött van; 2,3 Angliában, 2,4-2,5 között van Belgiumban /Flandria/, Franciaországban, Norvégiában, a szocialista országok közül Lengyelországban és Csehszlovákiában, 2,5 fölött van Dániában, az Egyesült Államokban pedig eléri a családonkénti átlagos három gyermeket. A felsorolt országokban mindenütt a két gyermek kívánása a leggyakoribb, de sehol sem preferálják annyian ezt a családészményt, mint nálunk. A magyar adatok nemcsak a két gyermeket kívánók kiemelkedően magas, hanem az egygyermekes családot tervezők viszonylag magas arányával is kitűnnek. Míg Magyarországon a három gyermeket kívánó családok aránya kisebb, mint az egy gyermeket kívánóké, addig Franciaországban kétszer, Lengyelországban és Csehszlovákiában közel háromszor, Dániában és az Egyesült Államokban négyszer annyian szeretnének háromgyermekes családot, mint egygyermekeset. Ezekben az országokban négy vagy ennél több gyermeket is annyian, vagy többen szeretnének, mint egyet. A gyermeket nem kívánók aránya valamennyi országban az egészségi biológiai lehetőségek adta korlátok határán, vagy ez alatt van. Természetesen a felsorolt országok adatainál is figyelembe kell venni, hogy a tervek és kívánságok nem mindig valósulnak, vagy valósíthatók meg úgy, mint ahogyan azt szeretnénk. A távlati népességelőreszámításokban a legnehezebb a termékenység várható szintjének megbecsülése. Különösen így van ez olyan időszakban, amikor a trendek változnak.

Ha azt kívánjuk meghatározni, hogyan alakul Magyarországon az elkövetkező két évtizedben a születések száma, akkor világos, hogy ebben meghatározó erővel bír a szülőképes korú női generációk számának változása. A következő években erősen csökkenni fog a születések létrejöttében legszámottevőbb női generációk lélekszáma. Ezt elsősorban az okozza, hogy folyamatosan most lépnek be a huszas éveikben azon kislétszámú generációkhoz tartozó nők, akik már a születési hullám mélypontján - 1960 után - születtek. Így a 20-29 éves nők száma, akiktől az utóbbi években az összes újszülöttek 68-70%-a származik, erősen csökkenni fog: létszámuk 1977-ben tetőzött 970 ezer fővel, azóta viszont fokozatosan fogynak: jelenleg 750 ezer főt tesznek ki, a 80-as évek végén 650 ezer főt fognak kitenni /tehát a maximális létszámuk háromnegyedét/, és csak a 90-es évek folyamán várható

létszámuk kismérvű növekedése, de ez is csak időszakai jellegű lesz, mivel az 1974-1978-as születési hullámban született új generációk szülőképesse válása eredményezi, az ezt követő években pedig ismét létszám visszaesésre kell számítani.

Ami a termékenység nagyságának jövőjét illeti, azt csak következtetni vagyunk képesek /figyelembe véve az elmúlt évek trendjeit, illetve a családtervezési vizsgálatok várható gyermekszámra vonatkozó eredményeit/. A jelenleg használt - és 1979-ben, illetve 1980-ban elkészített - népességelőreszámítások két termékenységi előrebecslést alkalmaznak:

A/ Az egyik feltételezés szerint az 1976-ban megkezdődött erőteljes termékenységcsökkenés hasonló ütemben folytatódik, tehát lényegében az 1976-1980-as évek trendjét változatlanul fogadjuk el. Kifogásolható ugyan, hogy ilyen rövid időszakból következtetünk, de ez nem egészen jogosulatlan, mert pl. 1957 és 1962 között hasonló változásokat találunk. E csökkenés természetesen nem folytatódhat korlátlanul - mivel ez esetben 20 év múlva 0 termékenységet jelezne. Ezért meg kell határoznunk azt a szintet, ahol valószínűleg megáll a csökkenés. Ugy értelmeltük, hogy erre az 1,50-es nagyságu teljes termékenység szintjén kerül sor és ez a csökkenés mai ütemében 1986-ban következne be. Attól kezdve a korcsoportonkénti kiszámított termékenységet változatlanul tekintettük.

B/ A másik feltételezés szerint a gyors termékenységcsökkenés 1980-ban befejeződik, onnan már sokkal lassabban csökken a termékenység 1986-ig, majd az egyensúlyi helyzet kialakulása 1990-re várható - figyelembe véve az akkor bevezetésre kerülő ösztönző népcsedéspolitikai intézkedéseket is. Ebben az esetben az 1978-as szinten stabilizálódnék a termékenység.

Aligha lehet természetesen megmondani, hogy e két változat /pesztimistább - A/, illetve optimistább - B/ közül melyik fog megvalósulni. Mindenesetre ami az 1980-as év tendenciáit, valamint az újabb, különböző vizsgálatok eredményeit illeti, valószínűbbnek tűnik, hogy a következő ötéves időszakban az alacsonyabb /A/ - változat szerint fog alakulni a termékenység. Az 1986 utáni időszakot már nehezebb előrejelteni, és annak trendjeit majd az határozza meg, hogy az akkori távlati tervezési időszakban milyen további és újabb lehetőségek állnak majd rendelkezésre a gyermeklétszám növelésének anyagi és tudati ösztönzésére.

A fenti két változat, illetve az előrebecsült női népesség számának hányadosaként kiszámítható a következő időszak várható újszülött száma, illetve a nyers születési arányszámok. Ezek különbsége évente nem túl nagy a kétféle termékenységi változat szerint, mivel mindkettőnél a születések számának alacsony szintjét a kislétszámú anyai nemzedék határozza meg.

Születések és születési arányszámok előrebecslése

1980-2000

É v	Élveszületések száma /1000/		Ezer lakosra jutó élveszületések száma	
	A változat	B változat	A változat	B változat
1980	148	153	13,8	14,3
1981	145	149	13,5	13,8
1982	135	144	12,6	13,4
1983	127	139	11,9	12,9
1984	124	135	11,6	12,5
1985	121	131	11,4	12,2
1990	117	138	11,0	12,9
1995	124	145	11,8	13,6
2000	130	153	12,5	14,3

Annak jelzését, hogy a változásokat zömében a népesség kor megoszlásának változása fogja okozni, csak azzal kívánjuk kiegészíteni, hogy amennyiben nem következnek be a női korszertinti termékenység semmiféle változása - vagyis a jelenlegi szinten maradna a termékenység és a jövőbeli változásokat csupán a női nemzedékek megváltozó száma okozná, akkor a nyers születési arány az 1979. évi 15 ezrelékről 1985-re 13, 1990-re 12,5, 2000-re pedig 14 ezrelékre csökkenne.

A termékenység várhatólag kedvezőtlen alakulása az ezredfordulóig terjedő két évtizedben, de különösképpen az 1980-as években olyan jelenség, amelynek demográfiai előzményei az 1960-as, 1970-es évekbe nyúlnak vissza. Mint korábban már utaltunk rá, egy rövid négyéves időszaktól eltekintve, csaknem husz éven át a tiszta reprodukciós együttható értéke 1 alatt volt, amely azt mutatta, hogy a népesség utánpótlása távlatilag nem biztosított. Ez a mutató tehát két évtizeden át következetesen előrejelezte az 1980-2000 közötti időszak termékenységi viszonyait.

A népesedés jövőbeni valószínű alakulásának bemutatása nem volna teljes a halandóság várható trendjének felvázolása nélkül. Csakugy mint a termékenység alapirányzata esetében a halandóságot illetően is két biztos támpontunk van a népesség jelenlegi, illetve jövőbeni kor megoszlásának és az 1970-es évek vége halálozási viszonyainak ismerete. Amennyiben a különböző életkorokra jellemző - un. korszertifikus - halálozási arányszámok kedvezőtlen változása az eddigi mértékben folytatódik 1985-ig, majd az emelkedés mértéke attól kezdve a felére mérséklődik - figyelembe véve a népesség "öregedését" - a halandóság az ezredfordulóig mindvégig emelkedni fog. Ennek megfelelően a nyers halálozási arányszám a jelenlegi 13,6 ezrelékkal szemben 2000-ben valószínűleg 14,3 ezrelék lesz.

Mivel az élveszületési és halálozási arányszám egyenlege a termékenység bármely változatának megvalósulása esetén minden bizonnyal negatív lesz, másképpen fogalmazva: a

halálozások száma tartósan meghaladja majd az élveszületések számát a népesség fogyása az ezredfordulóig elkerülhetetlennek tűnik. A fogyás attól függően, hogy a kedvező "B" vagy a kedvezőtlen "A" variáns valósul meg lehet huszezer, de lehet négyszázezer is. Ennélfogva 2000-ben a népesség valószínű száma az 1980. évi 10 710 ezerrel szemben 10 690 - 10 310 ezer között várható.

A fejlődés általános tendenciáinak megfelelő irányban és népesedésünk sajátosságai által befolyásolt mértékben hazánkban is végbement a népesség öregedése. Az időskoru népesség számának és arányának gyors növekedése bonyolult társadalmi - gazdasági problémákat vetett fel az 1960-as évtized végén és az 1970-es évtizedben. Noha a népesség öregedése elsősorban az 1960-1970 közötti időszakban ment végbe, az öregedéshez kapcsolódó kérdések a 2000-ig szóló hosszú távú tervezés egész időszakát érintik, sőt miután a népesség kiegyenlített korösszetétele miatt bizonyosra vehető, hogy az ezredfordulót követő első évtizedekben az időskoru népesség száma és aránya újra gyorsan növekszik és igen magas szintet ér el, az öregedéshez kapcsolódó, az életszinvonalat, az életmódot, a családot, a tudati fejlődést érintő hatások feltárása, befolyásolása stb. igen hosszú távon is állandó és lényeges elemét jelentik a mindenkori népesedéspolitikának és az egész társadalmi fejlesztésnek.

E változásokat jól jellemzik azok az eltolódások, amelyek az előttünk álló évtizedekben a népesség egyes főbb korcsoportjai között végbemennek. A még nem munkaképes koru, tehát 16 évesnél fiatalabb koruak aránya 1980-ban 22,9%. Ez 1990-re 22,5%-ra, majd 2000-re 20,5%-ra csökken. Az ezredforduló után a 16 évesnél fiatalabbak aránya kismértékben növekszik és 2010-ben éri el a maximumot 21,7%-kal, 2021-ben pedig ismét 20,5%-ra csökken.

A munkaképes koru népesség száma 1976-tól 1988-ig a korábbi népesedési folyamatok hatására - 6370 ezer főről 6274 ezer főre csökken. Az 1970-es évek közepén született nagylétszámú korosztályok munkaképes korba lépésének hatására a munkaképes koru népesség száma 1989-től 1997-ig folyamatosan emelkedik és eléri a 6534 ezer főt. Ez azonban mindössze 160 ezer fővel /0,4%/ magasabb az 1976. évi létszámnál. Ezt követően megkezdődik a munkaképes koruak létszámának újbóli csökkenése: a csökkenés üteme az 1950-es években született nagylétszámú korosztályok kiöregedése miatt növekvő ütemű. Ennek hatására a munkaképes koru népesség létszáma 2006-ban visszaesik az 1976-os szintre, majd tovább csökken. Mindez azt jelenti, hogy hazánkban a következő 40-50 évben a munkaképes koru népesség - ingadozásokkal megvalósuló - stagnálására, hosszabb távon pedig csökkenésére kell számítanunk.

A munkaképes koron felüliek /55 évesnél idősebb nők és 60 évesnél idősebb férfiak/ száma 1976-ban 2169 ezer fő volt: ez a népesség 20,5%-a. Számuk 1990-ben eléri a 2350 ezer főt /21,7%/, majd 2000-ben 2370 ezer fő /21,8%/ lesz. Az öregkoruak számának gyors

növekedése az 1970-es években befejeződött, ezt követően az öregkoruak száma és aránya már csak igen kismértékben növekszik, 1995 után pedig kb. egy évtizedig előreláthatóan stagnál; arányuk azonban ekkor is növekszik. Az ezredforduló után népességünk kiegyenlített korösszetétele miatt újra nagyobb ütemben növekszik az öregkoruak száma és 2011-ben igen magas arányt, 23,5%-ot ér el, majd 2021-ben 24,5-24,7% között helyezkedik el.

A nyugdíjaskorú népesség számának és demográfiai összetételének alakulása 2000-ig, az 1960-1970 közötti időszakhoz viszonyítva, kisebb mértékű változások jellemzik. 1980-ban 2,2 millió nyugdíjaskorú élt hazánkban. 1960-hoz képest 500 ezer fővel gyarapodott az időskorúak létszáma és a következő husz évben számuk további közel 200 ezer fővel fog növekedni. Mindez azt jelenti, hogy a népesség egészén belül az 1960.évi 17%-ról 2000-re 22%-ra növekszik a nyugdíjaskorúak aránya.

A nyugdíjaskoron belül két csoportot érdemes elkülönítve vizsgálni: a 75 évesnél fiatalabbakat, illetve az ennél idősebbeket. Az ellátási gondok 75 év felett ugyanis megsokszorozódnak, az öregkorúak problémái sok tekintetben eltérőek az 55-74 évesek problémáitól. Jelenleg az öregkorúak száma közel 500 ezer fő, számuk 1960-hoz képest 200 ezer fővel nőtt, és a következő 20 évben további 80 ezer fővel fog gyarapodni.

Az egyes korcsoportok növekedése, illetve csökkenése rendkívül hullámzó. E hullámzás a világháborúk, illetve az 1929-1931-es világgazdasági válság következménye: 2000-ben három korcsoportban mutatkozik - 1980-hoz képest - csökkenés: az 55-59 évesek korcsoportjában, az idetartozók 1941-45-ben születettek; a 65-69 éveseknél, ők 1930 után jöttek a világra; és a 80-84 éveseknél, akik viszont 1916-1920 körül születettek.

A nyugdíjkorhatáron túl levők a következő 20 évben bekövetkező 200 ezer fős növekedése elsősorban a női népességszám gyarapodását jelenti: 2000-ben 130 ezer 55 éven felüli nővel és mintegy 70 ezer 60 évét betöltött férfivel lesz több hazánkban, mint jelenleg. A 75 éven felüliek 80 ezer fős növekedése szinte kizárólag a női népesség növekedéséből adódik.

Különös figyelmet érdemel az időskorúak családi állapota; ezen belül a legaggasztóbb az egyedülálló nagy száma. Míg 1970-ben közel 300 ezer, addig 1980-ban már közel 400 ezer 60 éven felüli élt egyedül, e korosztályhoz tartozókon belül az egyedülállók aránya 16%-ról 20%-ra növekedett. Ezen belül különösen kedvezőtlen a nők helyzete: míg a férfiaknak csak 10%-a, addig a nőknek több mint 30%-a egyedülálló. A 75 év felettiek-nél az arány még kedvezőtlenebb: minden negyedig öregkoru - mintegy 120 ezer fő - volt egyedülálló. A nukleáris családforma gyakoribbá válásával várhatóan fokozódni fog az egyedül élő idősök száma. A négy és több gyerekkel rendelkezőknél ugyanis meglehetősen valószínűtlen, hogy idős korukban magukra maradjanak, viszont minél kevesebb gyermeke született az idős korukban, annál valószínűbb, hogy egyedül marad.

Jelenleg úgy tűnik, hogy 2000-re az idősek lakóhely szerinti megoszlása alapvetően nem fog változni. Míg jelenleg az idős népesség 36%-a lakik városban és 64%-a községekben, addig az 1980-ban 40-59 éveseknél a városokban élők aránya 40%. Így a városban élő 60 év felettek száma 2000-re a jelenlegi 650 ezerről előreláthatóan 800 ezerre növekszik. Ugyanakkor a 75 évesek, és ennél idősebb, városban élő közel 200 ezres népesség csak azért fog kismértékben növekedni, mert a korosztály létszáma is nő, és a városban élés aránya a jelenlegi 55-74 éveseknél megegyezik az öregkoruakéval.

A következő évtizedekben az időskorúak létszámánál és összetételénél az alábbi főbb tendenciák várhatók:

- 200 ezerrel fog nőni a nyugdíjkorhatáron túl lévők száma, arányuk az össznépességben belül a jelenlegi 20%-ról 22%-ra fog növekedni,
- a 75 éves, illetve az ennél idősebbek száma az 1980. évi 500 ezer főről 580 ezer főre emelkedik,
- tovább nő az egyedül élők nagy száma, számuk az 1980. évi 400 ezer főről várhatóan 500 ezer főre emelkedik,
- a városban élő 60 évnél idősebbek száma az 1980. évi 650 ezerről 800 ezerre fog növekedni.

II. NÉPESEDÉSPOLITIKA AZ ELMULT ÉVTIZEDBEN ÉS JÖVŐBENI LEHETSÉGES IRÁNYAI

1. A népesedéspolitika jellemzői és eredményei a múltban

Attól az időtől kezdve, hogy a szervezett államok kialakultak és foglalkozni kezdtek azzal, hogy a népesség száma és szaporodása hogyan függ össze az állam - a társadalom - fejlődésével, az államok vezetői befolyásolni kívánták a spontánul kialakult népesedési folyamatokat. A befolyásolás módjai a történelem folyamán különbözőek voltak - ismerünk közvetlen és közvetett, népességnövelő vagy népességcsökkentő eszközöket - de mindegyikre az a jellemző, hogy a társadalmi elvárások ellentétesek voltak a társadalom tagjainak - a családoknak - egyedi gyakorlatával. Más szóval az állam népesedéspolitikai célja mindig ellentétes volt azzal, ami a társadalomban kialakult. Ez önmagában természetes is, hiszen ha a népesség szaporodása spontánul úgy alakulna, mint ahogy az állam kívánságainak, céljainak, szükségleteinek megfelel, nincs szükség semmiféle állami - jogszabályi - intézkedésre. Csupán, ha nem a kívánt irányba történik a fejlődés, van arra szükség, hogy a társadalom valamilyen eszközzel beavatkozzék a családok magatartásába és befolyásolja akaratukat.

A történelem folyamán kialakult népesedéspolitikai intézkedések egy elképzelt "közjó" érdekében születtek, lényegében olyan társadalmi ideák érdekében, amelyek az adott ország - társadalmi, gazdasági, politikai szempontból - optimális népességszámát, illetve az ennek eléréséhez szükséges népességszaporodást veszik alapul. A népesedéspolitikai intézkedéseket ezért e cél érdekében fogalmazzák meg. A célok tekintetében, ha a népesség növelését kívánják "pronatalista", ha a népességszám, vagy népességszaporodás csökkenését kívánják, ezzel ellentétben "anti-natalista" népesedéspolitikáról beszélhetünk. Tekintettel arra, hogy a népesség növekedését vagy csökkenését valamennyi népesedési folyamat befolyásolhatja, a népesedéspolitikai intézkedések ezek mindegyikét érinthetik. Így az alapvető reprodukció meghatározóit: a születéseket és halálozásokat; a családalapítás és megszűnés jogi szabályait: a házasságkötések és házasságmegszűnések /válások/ alakulását; illetve a népesség lakóhelyváltoztatását, mind az adott országon belül, mind különböző országok között /akár a ki- akár a bevándorlások tekintetében/.

Ily módon a népesedéspolitikát általánosabban valamennyi népesedési folyamat megváltoztatására irányuló állami intézkedésként foghatjuk fel, szűkebb értelemben azonban a születések, vagyis a gyermekszám /családnagyság/ befolyásolását értik népesedéspolitikán. Ezt az indokolja, hogy a történelem folyamán a legtöbb népesedéspolitikai intézkedés éppen a reprodukció alapvető meghatározójának tekintett népesedési folyamatot kívánta

módosítani. Másrészt mivel a születendő gyermekek számát ténylegesen a szülők kívánsága, elképzelése határozza meg, a törvényhozók úgy vélték, hogy éppen a gyermekek létszáma az, amely közvetlen vagy közvetett intézkedésekkel befolyásolható. Ezért a jelenlegi állami népesedéspolitikai intézkedések is elsősorban a születésszám befolyásolását tekintik alapvető céljuknak. A reprodukció másik meghatározója: a halandóság közvetlen intézkedésekkel történő befolyásolása kevésbé lehetséges; a halálozás ténye természetesen nem zárható ki, csak az élettartam meghosszabbítására lehetséges megfelelő egészségpolitikai, életszínvonalpolitikai, életmódot javító intézkedéseket tenni.

A jelenlegi időszakban a világ csaknem minden országa foglalkozik azzal a gondolat-
tal, hogy milyen népesedésszaporodás tekinthető a jelenlegi helyzetben a legmegfelelőbb-
nek ahhoz, hogy a jövő gazdasági, társadalmi, kulturális céljai megvalósíthatók legyenek.
Különböző számítások, elemzések, módszerek eredményei egyre inkább általánossá teszik azt
a megállapítást, hogy a világ egészére, illetve azon belül az országok többségére az lenne
a legideálisabb, ha a népességszám bizonyos idő után stabilizálódna. Ez azt jelenti,
hogy olyan népesedési helyzetet kellene elérni, amelyben - optimális kormegoszlás alap-
ján, a gyermekkorúak, a munkaképes korúak és az öregkorúak a népesség meghatározott, gaz-
dasági-, munkaerő- és utánpótlási szempontból is a legmegfelelőbb hányadát alkotnák - a
születések és a halálozások száma évente lényegében egyforma lenne. Ez azt is jelentené,
hogy az egyes nemzedékek nagysága is kiegyenlített lenne, és csak a biológiailag megha-
tározott későbbi élettartamban kezdődne el az egyes nemzedékek lassu fokozatos csökkenése.

Ez a stabil népesedési helyzet, amelyet másnéven a "0-népesség szaporodással" is je-
lölnek, célul tűzhető ki a világ ma még erősen elváló két részére. Jelenleg a gazdasági-
társadalmi helyzetüket tekintve fejlődő országokban még igen magas a népesség szaporodá-
si üteme amit az igen magas termékenység mellett még a halandóság viszonylag nagyobb ará-
nya sem tud ellensúlyozni. Ugyanakkor - mint az előzőekben láttuk - az iparilag fejlett
országok zömében a halandóság meghaladja a születések számát, mivel a termékenység nagy-
sága csaknem mindenütt alatta marad az egyszerű reprodukció szükségletének. Így mindkét
országcsoporthoz népesedéspolitikai céljai meghatározásánál egyformán a stabil népesedési
helyzetet tekintik elrendőnek, azzal a különbséggel, hogy a fejlődő országok a termékeny-
ség csökkentésével, a fejlett országok a termékenység növelésével kívánják azt megvaló-
sítani. Így az előbbieket "antinatalista" eszközökkel, az utóbbiak pedig "pro-natalista"
intézkedésekkel élnek. Természetesen vannak országok, ahol a felismert helyzet ellenére
sem tesznek semmit a fennálló helyzet megváltoztatására. Másutt viszont úgy ítélik meg,
hogy a társadalmi-gazdasági körülmények a "0-növekedéssel" szemben bizonyos kisebb mérvű
tényleges népességnövekedést tesznek szükségessé és így népesedéspolitikai céljaikban
ezt határozzák meg.

Nemcsak elméleti kérdés annak felvetése, hogy azonosnak vagy eltérőnek tekintsük-e

a "szociálpolitikát" /vagy "családpolitikát"/ és a népesedéspolitikát. A kérdés megválaszolása azért is fontos, mert nálunk is gyakran felcserélik a két kifejezést /és intézkedést/, főleg amiatt mert a kétfajta politika eszközrendszere igen gyakran egybeesik. Egyre inkább elfogadott az a nézet, hogy az általánosan megfogalmazott szociál- vagy családpolitika alapvető célja annak biztosítása, hogy az egyes családok jövedelme és így életszínvonala ne különbözzön nagymértékben egymástól amiatt, hogy milyen a család nagysága, illetve korszerinti összetétele. Tehát alapvető családpolitikai intézkedések aszerint biztosítanak kedvezményeket, hogy a családok anyagi kiegyenlítődését szolgálják. Ezzel szemben a népesedéspolitikai intézkedések azon családokat kívánják kedvezőbb helyzetbe hozni, amelyeket a kívánt népesedéspolitikai célokból kiemelten segíteni kívánnak.

Ilyen megközelítésben a népesedéspolitika általában "diszkriminatív" jellegű: bizonyos típusú családokat kiemelten segít, másokat pedig ezzel szemben nem támogat. /A társadalmi elosztás szempontjából ez diszkrimináció, mert az elosztásban történő nagyobb arányú részesülés az egyik csoportnál, természetesen egy másik csoport terhére történhet./ Jó példa erre a családi pótlék rendszer: ha minden eltartott kiskorú gyermek után a család azonos nagyságú családi pótlékban részesül - akkor családpolitikáról beszélhetünk. Ha a harmadik gyermek után kiemelten nagyobb összegű családi pótlék kerül megállapításra, mint a második vagy a negyedik és további gyermek után és az első gyermek után nem fizetnek családi pótlékot - akkor a 3. gyermek nagyobb arányú megszületése érdekében tett népesedéspolitikai intézkedésről beszélhetünk.

A családok társadalmi, kulturális helyzetüket és jövedelmüket tekintve nagyon különbözőek és az intézkedések megválasztásában erre mindenképpen gondolni kell. A népesedéspolitikai intézkedések igen sokfélék, még az adott azonos cél érdekében is. Elfogadott az a vélemény, hogy ezek egyike sem olyan, hogy önmagában alkalmas lenne befolyásolni minden család demográfiai magatartását. Ezért a legtöbb országban, ahol a népesedéspolitika a nemzeti politika fontos részévé vált, az 1970-es évek folyamán tudatosan komplex népesedéspolitikai intézkedések sorozata alakult ki, amelyeket az jellemzett, hogy ezek folyamatosságot biztosítottak és az eszközöket bizonyos kombinációban bocsátották a családok rendelkezésére. Különösen jellemző ez az európai szocialista országokra, ahol az elmúlt évtizedben a népesedéspolitika az általános társadalmi, gazdasági tervezés részévé vált és intézkedései egységesen a családnagyság növelését, illetve stabilizálódását célozzák.

Az 1973-ban meghirdetett magyar népesedéspolitika figyelembe veszi a fentebb elmondottakat és természetesen sok hasonlóságot mutat azoknak az országoknak a népesedéspolitikájával, amelyeknek a demográfiai helyzetét - csakugy, mint a miénket - a termékenység alacsony szintje és a stabilizálódás igénye jellemez. Valószínűleg annyi-

ban speciális az az intézkedés sorozat, amely a megfelelő tartalmu párthatározatok nyomán a Minisztertanács 1040/1973. /X.18./Mt. h.sz. határozatával került kihirdetésre, hogy egyetlen volt az európai országok között, amely komplex módon összefoglalta mindazokata tennivalókat, amelyek a kívánt cél érdekében megvalósíthatók.

Az 1970-es évek első felében bevezetett átfogó, komplex és alapvetően ösztönző jellegű népesedéspolitikai intézkedések kettős célt szolgáltak:

- a születések számát legalább olyan mértékben kell növelni, hogy a népesség egyszerű reprodukcióját biztosítsa;
- elő kell segíteni kiegyenlítettebb létszámú új generációk kialakítását és ezzel fokozatosan mérsékelni kell a népesség korösszetételének egyenetlenségeit.

A népesedéspolitikai intézkedések bevezetése óta eltelt időszak tapasztalatai azt mutatják, hogy a határozat végrehajtását egyidejűleg jellemzik eredmények és feszültségek. A népesedéspolitikai intézkedések egésze - összhangban a társadalompolitikánkkal - megfelelően szolgált a kitűzött perspektivikus célokat. Növekedett a társadalom tehervállalása a gyermeknevelés költségeiben. Lényegesen javultak az érintett családi lakás-körülményei és javultak a lakáshoz jutás lehetőségei is. A gyermekszülés egészségügyi feltételei - az 1970-es évek közepétől eltekintve - javultak. A gyermeknevelés /bölcsőde, óvoda, általános iskolai napközi ellátás/ körülményei kevésbé javultak, mint ahogy kívánatos lenne, így az ellátáshoz kapcsolódó feszültségek növekedtek. Pozitív irányú változások elsősorban az egészségügyi ellátás bizonyos területein alakultak ki. Lényegesen megváltozott a lakosság magatartása a terhesség megelőzését és megszakítását illetően, valamelyest csökkent a koraszülések és számottevően a csecsemőhalandóság aránya. A népesedési intézkedések legpozitívabb hatásaként - a tartós, nagyhatású propaganda kampány eredményeként is - a közgondokodásban kedvező változások mentek végbe a gyermek és a család értékéről.

Az 1970-es évek utolsó harmadában hazánkban új népesedéspolitikai helyzet alakult ki. Ebben meghatározó szerepet játszanak az alábbiak:

- a termékenység tartósan alacsony színvonalu lesz és nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját;
- az élveszületések száma mintegy másfél évtizeden át csökken és változatlanul nagymértékben ingadozik;
- a népesség halálozásában várhatóan a jövőben is érvényesülnek az utóbbi évek tendenciái és így a férfiak és a nők halálozása - bár különböző mértékben - tartósan romló, esetleg stagnáló tendenciát fog mutatni;
- a népesség öregedése folytatódik és az öregkorúak aránya a népességben a következő két évtized után elérheti a 23-25%-ot.

A népesedés új vonásai és az ebből adódó teendők lényegében arra vezethetők vissza, hogy a háromgyermekes családeideál általánosabbá tétele irreális célnak bizonyult és így a következő években a termékenység színvonalának emelése helyett mindenekelőtt a termékenységi színvonal további csökkenésének korlátozására, mérséklésére kell törekedni.

Hazánkban a következő hosszabb időszakban nem számíthatunk a termékenységi magatartás pozitív változására és csak hosszabb távon reális a népesség korszecifikus halandóságának javulása. A következő 10-15 évben folyamatosan csökkenő nagyságu és az 1980-as évek közepétől igen alacsony létszámú korosztályok születnek. Ez - a halandóság alakulását is figyelembe véve - már az 1980-as évek első harmadától-közepétől a népesség tartós bár nem túlzottan nagymértékű csökkenését eredményezi és együttjár a népesség további elöregedésével is. Az 1980-as évek elejétől kezdődő időszak így népesedéspolitikai és társadalmi szempontból is új szakasza lesz népedésünknek.

Noha arról, hogy hogyan érintheti a csökkenő népesség egy modern társadalom fejlődését, a demográfia alig rendelkezik tapasztalatokkal, kétségtelennek látszik, hogy ezek a hatások sokrétűek és egyes vonatkozásokban jelentősek lehetnek és lesznek.

A fiatal korcsoportok arányának csökkenése, az öregkoruak arányának növekedése, a családok összetételének várható változásai, az egyedülállók számának növekedése, a fiatal korosztályok arányának visszaesése, a szellemi kapacitások növekedési ütemének dinamizmusának visszaesése stb. összességében minden bizonnyal hat egyes rétegek társadalmi helyzetére és szerepére, a társadalmi kapcsolatok jellemzőire, alakítja a gazdasági és társadalmi fejlődés körülményeit, a társadalom egyes rétegeinek és egészének értékeit, a kulturális viszonyokat stb.

Hosszabb távon hazánk népesedési sajátosságai megkívánják, hogy a társadalom tudatosan törekedjék egyrészt a rendellenesen alacsony, a népesség reprodukcióját nem biztosító termékenység emelésére, másrészt a lakosság korösszetételének kiegyenlítésére, a lakosság egészségi állapotának a viszonylag gyors javítására és így a várható átlagos élettartam emelésére, a népesség öregedésének megfelelő viszonyok kialakítására és a népesség területi mozgásának befolyásolására, a városi népesség aránya gyors növekedésének korlátozására. Ezek a sajátosságok nemcsak a népesedéspolitika céljait határozzák meg, hanem hosszabb távon is - 3-4 évtized távlatában - meghatározzák a népesség nagyságát és összetételét és így közvetlen - egyes vonatkozásokban meghatározó - szerepet játszanak társadalmi és gazdasági fejlődésünkben.

2. A népesedéspolitika eszkörendszere

a/ Anyagi-pénzügyi támogatások

A társadalom legáltalánosabban közvetlen anyagi-pénzügyi hozzájárulással segíti a családokat gyermekeik felnevelésében. Nem lehet cél, hogy a társadalom /az állam/ átve-

gye a gyermeknevelés összes terhét a szülőktől, vagyis az, hogy a különféle juttatások teljes egészében fedezzék a gyermek költségeit. Alapvetően csak arra lehet törekedni, hogy az anyagi juttatásokkal csökkentsék a gyermekszám miatti jövedelemkülönbségeket /ez az előbb említettek szerint szociálpolitikai cél/, illetve bizonyos gyermekszámú családokat kiemelten magasabb összegekben részesítsenek /ez már népesedéspolitikai cél/.

Az anyagi-pénzügyi támogatás legáltalánosabb eszköze a családi pótlék. Ezt valamennyi ország ismeri, és a céloknak megfelelő kombinációja ez mindenütt a szociálpolitikai és népesedéspolitikai intézkedéseknek. Az utóbbi abban jelentkezik, hogy az országok egyrészében - ugyanugy mint Magyarországon - nem biztosítanak családi pótlékot az első gyermek után, illetve kiemelten magasabb családi pótlékot biztosítanak a 3. gyermek után.

Magyarországon az 1973. évi népesedéspolitikai intézkedések hatására a kifizetett családi pótlék összege több, mint kétszeresére nőtt 1974-1980 között. Ezt egyrészt a családok számának növekedése, másrészt pedig a családi pótlék összegének növelése okozta. 1974-től kezdődően négyizben került sor családi pótlék emelésre /1974-ben a kétgyermekes, 1975-ben, 1976-ban és 1979-ben részben az áremelés miatt valamennyi, 1980-ban pedig - kiemelt módon - a háromgyermekes családoknál/.

Jelenlegi családi pótlék rendszerünket éppen a háromgyermekes családok kiemelten magasabb családi pótléka jellemzi /a kivánt népesedéspolitikai célból eredően a 3. gyermekek számának növelése érdekében/.

Magyarországon közel kétszerese a 3. gyermek után fizetett családi pótlék a 2. gyermek után fizetettnek. Még nagyobb a differencia - hasonló célból - az NDK-ban /ahol két és félszeres/, 80%-kal nagyobb Bulgáriában és Lengyelországban /és Franciaországban/. Ezzel szemben csak egyharmadnyi az eltérés Csehszlovákiában és 10%-os Romániában. A másik jellemző a magyar rendszerben, hogy az első gyermek után nem kerül családi pótlék kifizetésre, szemben azzal, hogy valamennyi szocialista országban - ha a 2. gyermek után kapottnál kisebb összegben is - rendszeresítik azt már az első megszületett gyermek-től kezdődően.

Népesedéspolitikai szempontból vitatott, hogy elegendő-e a családok támogatását a 2. gyermeknél megkezdeni és a 3. gyermek születését kiemelt családi pótlékkal elérni. Az a tény, hogy a szülők gyermeknevelési gondjai már az első gyermeknél megkezdődnek, sőt fiatal koruk, jövedelmi és lakáshelyzetük miatt éppen az első gyermek megszületése után látszanak az anyagi természetű problémák a legnehezebbnek, felvetődik a kérdés, hogy nem járnak-e helyesen azok az országok, ahol már az első gyermek után is kapnak a családok támogatást. Ez esetben nem kerülhet sor olyan gyakran arra, hogy az előzetes megtervezett 2. gyermek megszületésére - éppen az első gyermekkel kapcsolatos nehézségek miatt -

nem kerül sor. Felvetődhet egy olyan megoldás is, hogy az első gyermek utáni családi pótlék kifizetésére csak bizonyos ideig kerül sor és ennek letelte után, ha a második gyermek nem születik meg, a családi pótlék kifizetését megszüntetik.

A családi pótlék tényleges értékét jól jelzik azok a különbségek, amelyek a családi pótlék összegének az átlagos havi keresethez viszonyított arányában megmutatkoznak. Magyarországon a háromgyermekes családoknak fizetett családi pótlék összege az átlagos havi keresethez viszonyítva 1973-tól 1980-ig 38%-ról mintegy 50%-ra emelkedett. Ez az arány csak Bulgáriában hasonló, de csak egyharmadát teszi ki az átlagos havi keresetnek Csehszlovákiában, Lengyelországban és Romániában és csak egyötödét az NDK-ban /ez utóbbi arány azonos Franciaországban/.

A családok támogatása egyszeri anyagi juttatásokban is jelentkezik. Ez főleg a gyermek születése esetén kapott segélyben - magyar kifejezéssel - anyasági segélyben - mutatkozik meg. Ennek jelenlegi összege - 2500 Ft - nemzetközi viszonylatban /az átlagos havi keresetekhez viszonyítva/ szerénynek mondható. Emellett nem tartalmaz népesedéspolitikai célt, vagyis nem változik összege a gyermek születési sorrendjének megfelelően. Ez utóbbi rendszer áll fenn Bulgáriában /ahol a 3. gyermek megszületésekor ötször annyi anyasági segélyt fizetnek, mint az első gyermeknél/ és hasonló lesz Franciaországban is 1981-től, ahol a 3. gyermek megszületésekor a szülő igen magas prémiumban /10 000 Ft-ban, a normális segély közel négyszeresében/ részesül. Ilyen vonatkozású a román segélyrendszer is, ott csak a 2. gyermek megszületésétől kezdődően folyósítanak segélyt.

A családok segítését szolgálják egyes országokban az adókedvezmények. Bizonyos országokban a jövedelmi adó mérséklésére, illetve progresszivitásának csökkentésére tesznek intézkedést, a gyermekszámtól függően. /Ez a helyzet Csehszlovákiában, az NDK-ban és csaknem minden tőkés országban./ Másutt még ismerik az "aggregény" és a "gyermektelenségi" adót és ennek megszűnése magasabb jövedelemhez juttatja a családokat. /Ez a helyzet Bulgáriában és Romániában./ Ez sok esetben még jelentősebb "nettó-jövedelem" kedvezményt jelenthet, mint a ténylegesen kifizetett társadalombiztosítási segélyezés.

Tekintettel arra, hogy Magyarországon is, mint a legtöbb szocialista országban a szülő nők döntő többsége dolgozó nő, jelentős kedvezményt jelentenek azok a juttatások, amelyeket a dolgozó anyák gyermekszülés, illetve gyermeknevelés idejére - a munkából történő, fizetett kiválásukkor kapnak.

A legáltalánosabb - minden fejlett országban ismert - az a kedvezmény, amelyet a dolgozó anya kap gyermeke születésével kapcsolatban. Ez lényegében a fizetett szabadság egy fajtája, amelyet a dolgozó anya gyermeke születése után /vagy azt közvetlenül megelőzően/ igénybe vehet. Nálunk ennek időtartama 20 hét, amelyre az anya teljes fizetését kapja. Vannak olyan országok, ahol ennek hossza is különbözik a gyermek születési sorrendje szerint - vagyis ez az intézkedés is népesedéspolitikai jellegű. Így Bulgáriában az első

gyermek születése után 17, a másodiknál 21, és a harmadik és további szülőtnél 26 hetes terhességi-gyermekágyi szabadságot kap a dolgozó anya. Lengyelországban az első gyermek szülését követően 16, a további szülőtteknél 18 hetes ez a kedvezmény. Franciaországban általában csak 16 hetet biztosítanak, de 1981-től a harmadik és további szülőttek után 26 hetet. Ugyancsak 26 hetes ez a szabadság Csehszlovákiában és az NDK-ban /de ez utóbbiban ebből 6 hetet köteles az anya a szülés előtt kivenni, egészségi okokból/. A 4 hét szülés előtti szabadság nálunk is "javasolt", de általában nem élnek vele. Felmerült sokak részéről, hogy esetleges időtartam emelés esetén Magyarországon is kötelezővé kellene tenni a szülés előtti szabadságot, amivel csökkenthető lenne a magas koraszülési arány és egyúttal a terhességi táppénz-igénybevétel. A legtöbb szocialista országban - ugyanugy mint nálunk - a szabadság idejére a teljes fizetést folyósítják, de néhány országban csak annak 90%-át /Csehszlovákia, NDK, Franciaország - az utóbbiban a harmadik gyermek után teljes fizetést folyósítanak/.

A gyermekgondozási segély a magyar népesedéspolitika sajátos eszköze. Bevezetésére - 1967-ben - először a világon nálunk került sor. Ez biztosítja azt, hogy a dolgozó anya gyermeke 3 éves koráig otthon nevelhesse gyermekét és ezért a társadalombiztosítástól az átlagos havi fizetés 25-40%-ában részesül. 1974-től a segély összege gyermekszám szerint differenciált /1. gyermek után: 800 Ft, 2. gyermek után: 900 Ft, 3. és minden további gyermek után: 1000 Ft/.

Ma is a legáltalánosabb népesedéspolitikai eszköz: a dolgozó anyák mintegy 90%-a él vele, ha nem is a biztosított teljes időtartamig. 1973 végén még 195 ezren, 1979 végén 264 ezren részesültek gyermekgondozási segélyben: az e célra kifizetett összeg közel két és félszeresére nőtt. A "gyes." igénybevétele bizonyos ellentmondásokat teremt az amúgyis feszült munkaerőhelyzetben: ezt az magyarázza, hogy 1979 végén az összes foglalkoztatottak 5,5%-a /1973-ban még csak 4%-a/ volt gyermekgondozási segélyben. Egyes ágazatokban - ahol magasabb a női foglalkoztatottság - még számottevőbb ez az arány /pl. a textilruházati iparban 18, a textiliparban 14, a bőr-, szőrme- és cipőiparban 13%/. De továbbra is szükséges fenntartani azt az alapvetést, hogy úgy próbáljuk megoldani mai munkaerőgondjainkat, hogy csökkenteni igyekszünk a holnapiakat, vagyis a népesedéspolitika prioritást élvez a jelenlegi munkaerő-politikával szemben.

A magyar példát követően néhány szocialista országban is bevezettek az elmúlt években hasonló - de korántsem ilyen általános - segélyezési rendszert. Így Bulgáriában a dolgozó anyák gyermekük egyéves koráig részesülnek, az átlagos kereset 55%-ának megfelelően segélyben. Az NDK-ban ugyancsak a gyermek egyéves koráig vehető igénybe ilyen segély, de csak a 2. gyermektől kezdve. Összege azonos az anya tényleges fizetése 50%-ával. Csehszlovákiában a gyes a gyermek 2 éves koráig vehető igénybe, de itt is csak a 2. gyermektől kezdve. Összege aszerint változik /az átlagos kereset 20 és 50%-a között/.

hogy a családban hány két éven aluli gyermeket nevelnek. Lengyelországban is mérlegelik a gyermek egyéves koráig e rendszer bevezetését.

Az 1974-ben bevezetett intézkedéseink sorába tartoztak további olyan lépések, amelyek a terhességi idő alatt, illetve a gyermeknevelés céljaira /különösen a beteg kis-gyermek ápolására/ különböző kedvezmények kiterjesztését jelentették. Ezek sorába tartozott a gyermekápolási táppénzjogosultság kiterjesztése /3 éven aluli gyermeknél évi 60, 3-6 éves gyermekeknél évi 30 napra/. A dolgozó nő életkörülményeinek javítása érdekében az addigi havi egy fizetésnélküli szabadnapon túlmenően egy 14 éven aluli gyermek esetében évenként 2 nap, két 14 éven aluli gyermeknél 5 nap, 3 vagy több 14 éven aluli gyermek esetében 9 nap fizetett szabadságot kell biztosítani. Növekedett a gyermekápolási táppénz igénybevétele: 1973 és 1979 között az ily módon táppénzen lévők napi átlagos száma 13 ezerről 21 ezerre emelkedett, ami annyit jelent, hogy naponta átlagosan a dolgozók 0,5%-a van e címen távol.

Általában a többi szocialista ország is hasonló kedvezményeket biztosít a dolgozó nőknek, gyermekeik nevelése-ápolása érdekében. E téren Bulgária jár az élen: itt a gyermek 2 éves koráig korlátlan a gyermekápolási táppénz igénybevétel - a gyermekgondozási segély összegének megfelelően - , ezen felül a gyermek 16 éves koráig évi 60 napos táppénz vehető igénybe.

A közvetlen pénzügyi segélyezésnél nagyobb segítséget jelentenek a családoknak azok a természetbeni juttatások, amelyeket a társadalom a fiatal házasoknak, illetve a kis-gyermekes családoknak biztosít. Ide tartozik a gyermekintézmények hálózatának kiépítése, az egészségügy és oktatás ingyenessége, valamint a különféle lakástámogatások.

A legjelentősebb fejlődés Magyarországon az 1973. évi intézkedések eredményeként a gyermekintézmények fejlesztésében mutatkozott. Központi állami keretből, tanácsi beruházásból, vállalati-intézményi erőfeszítésekből, de társadalmi munka segítségével is jelentős számú férőhellyel bővült a gyermekintézmények hálózata.

A bölcsődei férőhelyek száma 16 ezerrel bővült és 1979 végén meghaladta a 61 ezret. Ennek ellenére még ma is állandó probléma a bölcsődék túlzusufaltsága: száz férőhelyre átlagosan 127 gyermeket vesznek fel, de - a főleg megbetegedések miatti hiányzások miatt - 1979 is a férőhelyek átlagos kihasználtsága 86%. 1979 végén a megfelelő koru gyermekek 15%-a volt bölcsődébe beiratva /1973-ban ez az arány 12% volt/. Ez elég alacsonynak tűnik és ezért sokan nagyobb arányú bölcsőde fejlesztést kívánnak /a VI. ötéves terv időszakában 9-10 ezer bölcsődei férőhelyet terveznek/. De ha figyelembe vesszük, hogy a 3 éven aluli gyermekek jelentős részét - társadalmi kedvezménnyel: gyermekágyi és gyermekgondozási segéllyel - anyjuk otthon tudja nevelni, akkor az "ellátásra szoruló", vagyis e kedvezménnyel nem élő dolgozó anyák 3 éven aluli gyermekeinek már több mint fele van bölcsődében elhelyezve. Az általános gyermekgondozási segély hiányában a szomszédos szocia-

lista országokban a bölcsődei ellátás aránya általában magasabb: Bulgáriában és Csehszlovákiában 20%-os, az NDK-ban, ahol a világon a legmagasabb 60%-os, Lengyelországban és Romániában a 10%-ot sem éri el.

Az óvodafejlesztés volt a leglátványosabb az elmúlt időszakban. Így 1979 végén az óvodai férőhelyek száma 364 ezer volt, 110 ezerrel több, mint 1973-ban. A nagy növekedés ellenére - a megfelelő korosztályokhoz tartozók számának emelkedése miatt - így is több tízezer felvételt kérő gyermeket kellett elutasítani helyhiány miatt; és az óvodák is túlszűfoltak: 100 férőhelyre átlagosan 126 gyermeket kénytelenek felvenni. De a fejlődés azért megmutatkozik: a megfelelő koruaknak 1979-ben már 85%-át felvették az óvodákba /1973-ban egy kisebb korosztálynak csak 66%-át/. Ez az arány már nemzetközi viszonylatban is magas: az NDK-ban 90, Csehszlovákiában 80, Bulgáriában 77%-os az óvodai ellátottsági mutató; Romániában az 50, Lengyelországban a 40%-ot sem éri el. A VI. ötéves tervben 30-35 ezer óvodai férőhely megépítését tervezik; ezzel és a gyermeklétszám várható csökkenésével biztosítottnak látszik minden igénylő gyermek óvodai felvétele.

Különösen növekvő fontosságú feladat az általános iskolai tanulók napközi otthoni ellátásának mennyiségi és minőségi fejlesztése. A napközi otthoni ellátásban részesülő tanulók aránya ugyan jelentősen nőtt /az 1973. évi 25%-ról 37%-ra/; de ez még mindig kevés és az étkezés minősége és kulturáltsága is sok kívánnivalót hagy maga után. Ezért ennek fejlesztése a következő időszak fontos feladata.

Népesedéspolitikai céljaink megvalósítása érdekében fontos - és talán legnehezebb feladat - a lakáshelyzet olymértű javítása, hogy ez segítse a fiatal házaspárokat a lakáshoz jutásukat, illetve megfelelő nagyságú lakást biztosítson a gyermekes családok részére.

Népesedéspolitikai intézkedéseink sok kedvezményt biztosítanak a fiatalok és sokgyermekesek számára. Ezek az elmúlt időszakban tovább fejlődtek - az 1980 végén elfogadott lakásrendeletekkel is. Így mindazok a kedvezmények, amelyek a fiatal házaspároknak rendelkezésére állnak a lakáskölcsönökkel, szociálpolitikai kedvezménnyel, a tanácsi lakások kiutalásával, jelentős fejlődésnek számítanak. Ugyancsak az elmúlt időszak nagy vívmánya az a tanácsi kezdeményezésre ma már országos rendszerre vált támogatás, amelyben a 3 és többgyermekes családok minőségi lakáscsere terén részesültek. 1974 és 1979 között több mint 25 ezer többgyermekes család jutott ilyen lakáshoz, de az igények növekedését jelzi, hogy 1979 végén 12 ezer 3 és többgyermekes család várakozott lakásra.

A lakáshelyzet és a gyermekszám közvetlen összefüggése nem bizonyítható. Sőt bizonyos kedvezmények inkább szociálpolitikai, mint népesedéspolitikai eredményűek. Így a szociálpolitikai kedvezménnyel rendelkezők jelentős része inkább visszafizeti az így kapott kölcsönt, minthogy megszüljön második gyermekét. Ez a juttatás nem járul hozzá a gyermekszám növeléséhez /az ebben részesülő családok termékenysége alacsonyabb az átl-

gosnál/, de mégis fenntartandó és a lehetőségek szerint kibővitendő, mert jelentősen hozzájárulhat a fiatal házások lakáshoz jutásához, ami életviszonyaikat jelentősen javítja. Ez azért is fontos, mivel egy reprezentatív vizsgálat tanúsága szerint a fiatal házásoknak csak 19%-a kezdi önálló lakásban az életét /zömük a szülőkkel együtt lakik/; és csak a házasságkötést követő 6. évben rendelkezik már többségük /70%-uk/ önálló lakással.

Mindez a gyermekszámuk alakulását erősen befolyásolja. Az adatok azonban közvetlen összefüggést kevésbé mutatnak: alig magasabb azoknak a gyermekszáma, akik önálló lakással rendelkeznek, mint azoké, akik közösen laknak. A különbség talán abban mutatkozik, hogy azok akik később jutnak lakáshoz, kevésbé valósítják meg eredeti családnagyságra vonatkozó elképzeléseiket: megállnak - ha két gyermeket is kívántak - az első, de mindenképpen a második gyermeküknél. Ami valószínűleg ennél is kedvezőtlenebbül hat a családnövekedésre, hogy a válási arány kétszeres azoknál, akik közösen laknak. A kérdéshez az is hozzátartozik, hogy sohasem javultak annyira a lakásviszonyok hazánkban, mint az elmúlt évtizedben. Ez leginkább a laksűrűségi mutatókban látszik: a 100 szobára jutó lakók száma 1970 és 1980 között 48-al lett kevesebb és így ma már átlagosan 151 személy él 100 szobában. De nem ennyire javultak a fiatal családok lakásviszonyai /ide azokat értve, ahol a családtagok 30 éven aluliak/. 1970 óta ezeknél a laksűrűség 204-ről 170-re csökkent; vagyis az átlagosnál kisebb mértékben. A fiatal családoknál a 3 és több szobás lakások aránya még csak 7%-os /bár tíz évvel ezelőttihez képest két és félszeresére emelkedett/, de jóval alatta marad az átlagos 24,4%-nak.

A lakásviszonyok népesedéspolitikai szempontból történő megjavítása a többi szocialista országban is elsőrendű feladat. Különféle, a miénkhez hasonló intézkedéseket tesznek. Különösen az NDK-ban és Csehszlovákiában magasak a kedvezmények e vonatkozásban és ezért ezekben az országokban a fiatal házások viszonylag rövidebb időn belül /1-3 éves időszakban/ részesülnek állami lakásban. A lakáskölcsönök nagysága és kedvezménye is elterjedt, mindenütt a miénkhez hasonló szociálpolitikai kedvezménnyel.

b/ Egészségpolitikai intézkedések

Ha nem is közvetlenül függnek össze a kimondott népesedéspolitikai célokkal, mégis általában ennek részeként tárgyalják azokat az egészségpolitikai intézkedéseket, amelyek a korszerűbb családtervezést hivatottak megvalósítani, illetve közvetett módon hozzájárulnak a népesség minőségének javításához.

Általános az a nézet, hogy azok a módszerek, amelyeket a társadalom rendelkezésére bocsát a családtervezés megvalósítására, nem meghatározói a gyermekszámnak. A családnagyság a szülők tudatos elhatározásának az eredménye, és nem azon múlik a termékenység nagysága, hogy milyen az adott ország jogszabályalkotása a védekezés vagy a terhesség megszakítása kérdésében.

A rendelkezésre álló információk is bizonyítják, hogy a jogszabályok kiadása /bizonyos módszerek - így főleg a művi abortusz - legalizálása, használatának korlátozása, vagy eltiltása/ a tényleges befejezett termékenységet - hosszú távon - nem befolyásolja, csak időszakosan változtathatja meg a születések évi számát, de igazi családnagyság növekedést nem befolyásolhat.

Népesedéspolitikánk fenntartja azt az alapelvet, hogy a család /a szülők/ határozzák meg azt, hogy hány gyermeket akarnak és mikor kívánják ezt megszülni, de egészségpolitikai célból azt kívánja elérni, hogy a nem kívánt terhességet lehetőleg kockázatmentesen kerüljék el. Így minden eszközzel arra törekszik az egészségügyi felvilágosítás és a születésszabályozással kapcsolatos orvosi gyakorlat, hogy a családtervezés eszköze ne a művi abortusz, hanem a korszerű és hatékony fogamzásgátlás legyen. Ezt célozzák az 1973-as intézkedések is, amelyek a művi abortusz engedélyezését feltételekhez kötötték és minden eszközzel kiterjesztették a modern fogamzásgátlók /elsősorban a hormonális hatású orális szerek/ használatát.

A bevezetett kétirányú intézkedések igen hatásosaknak bizonyultak. A művi vetélések száma 1974-től fokozatosan csökkent: az intézkedéseket megelőzően még minden élveszületésre jutott egy művi vetélés /sőt 1964-ben még a művi abortuszok száma 40%-kal meghaladta az élveszületéseket/; az elmúlt néhány évben már két élveszületésre jut egy művi abortusz.

Ezzel egyidejűleg erősen megnövekedett az orális szereket szedők száma: 1980-ban már 680 ezer nő élt ezzel a védekezési eszközzel, két és félszer annyi, mint 1973-ban. Ez annyit jelent, hogy az orális szerrel védekező 17-49 éves nők aránya 11%-ról 27%-ra növekedett.

Eredményeink nemzetközi szinten is számottevőek. A szocialista országok körében Magyarország a születésszabályozási módszerek tekintetében az NDK-hoz hasonlít. A 40 éven aluli védekező házaspároknak nálunk mintegy 60%-a modern fogamzásgátló módszert használ. Ez az arány megfelel az e téren legfejlettebb nyugati országokénak /USA, Norvégia/, de magasabb, mint Franciaországban, Angliában, vagy Dániában, 50% körüli/. A modern fogamzásgátlási eszközök elterjedése jóval kisebb Csehszlovákiában /csak 30% körüli/, alig ismert Bulgáriában vagy Lengyelországban /5% körüli/, és ismeretlen - ill. törvényesen eltiltott - Romániában.

A művi abortuszok aránya tekintetében a magyar helyzet korántsem látszik annyira kedvezőtlennek, mint a hatvanas években, amikor a mutatóink a legmagasabbak voltak Európában. Azóta csaknem minden országban legalizálták a művi abortuszokat; néhányan, így egyes európai szocialista országokban: hazánk mellett Bulgáriában és Csehszlovákiában a régebbi teljesen liberális gyakorlatot megszigorították; sőt Romániában 1966-ban teljesen betil-

tották. E jogszabálymódosítások hatására a legtöbb észak- és nyugat-európai országban az abortuszok száma erősen növekedett, a szocialista országokban pedig - általában - visszaesés következett be, bár a vetelési arány általában még az utóbbiakban magasabb. Ezek között azonban a magyar arány - 100 élveszülöttre 50 művi vetelés - már az alacsonyabbak közé tartozik. Bulgáriában ez meghaladja az élveszületéseket és Romániában is - a tiltó jogszabály ellenére - azonos azzal; sőt Csehszlovákiában 100 élveszülöttre közel 80 abortusz jut és az NDK-ban is 60 körül mozog ez az arány. Csupán Lengyelország statisztikája mutat alacsonyabb előfordulást /30 körül/.

Közvetett módon összefügg a népesedéspolitikai intézkedések eredményével, hogy a megszületett nemzedék egészsége és életbentartása érdekében is jelentős intézkedések születtek, amelyek szintén eredményesek voltak. Bár a koraszülöttek aránya hosszabb idő után kisebb mértékben csökkent, alig csökkent a koraszülöttek aránya. /Az élveszülötteknek ma is 10,5%-a 2500 grammon aluli súllyal születik, alig kisebb arányban, mint 1973-ban amikor, ez 11,5% volt/. Főleg a kissúllyal születettek életbenmaradásának eredményeként csecsemőhalandóságunk jelentősen javult: 1973-ban még ezer élveszülött közül 34 halt meg egy éves születésnapja előtt, 1980-ban már csak 23. Ezzel azonban nem lehetünk megelégedve, mert a legfejlettebb - főleg észak-európai országokban - ma már a csecsemőhalandóság a 10 ezreléket sem éri el.

A lakosság egészségi állapota alapvetően függ a születéskori biológiai értéktől és az élet folyamán ért pozitív és negatív hatásoktól. Az elmúlt két évtizedben hazánk igen nagy problémája volt a világviszonylatban rendkívül magas koraszülési gyakoriság, melyet még súlyosbított a szülés körüli ellátás színvonalának hiányossága. Az ezidő alatt kialakult jól szervezett és mind magasabb színvonalon tevékenykedő gyermekegészségügyi ellátás csökkentette a szerzett betegségek következményeiként létrejövő fogyatékosságokat, de nem tudta ellensúlyozni a születés körüli időszakban szerzetteket.

Az egészségügyi ellátás javítása ellentmondásosan növelte az azelőtt megmenthetetlen most megmentett, de különféle módon és szinten fogyatékos egyedek számát. Az országosan, vagy kísérletesen bevezetett újszülött szűrések bizonyították, hogy az időben felfedezett genetikai ártalmak korszerű kezelésével számottevő, azelőtt gyógyíthatatlan beteg válik teljes értékű emberré, de ez magában hordozza e genetikai ártalmak sokszorozódásának lehetőségét. Éppen ezért a jövőben várhatóan növekednek azok a társadalmi problémák, melyek a felnövekvő nemzedék biológiai értékével /erőnléte, egészségi állapota/ függenek össze.

Az 1973-as népesedéspolitikai határozat egészségügyi határozatainak végrehajtásában szerzett tapasztalatok azóta bebizonyították azok értékét és indokolják következetes végrehajtását. A hozott szervezeti és szakmai intézkedések alapvetően járultak hozzá a lakosság egészségkultúrájának növeléséhez, magatartásának korszerűsödéséhez, a pre-konceptiónális és a szülés körüli ellátás színvonalának javulásához és mindezek eredményeként a cse-

csemőhalálózás, valamint szülési sérülések arányának csökkenéséhez. Alig sikerült azonban csökkenteni az alapvető problémát, a koraszülés gyakoriságát, bár az elért mintegy 10%-os mérséklődés sem elhanyagolható.

A következő generációk egészségi állapotának javítása tehát változatlanul egészségügyi, biológiai ismeretek bővítésétől, és ennek eredményeként saját egészségvédelmük és magatartásuk pozitív változásától várható. A korszerű családtervezés és a gyermekkel kapcsolatos egészségi problémák csökkenése, illetve az ellátás színvonalasabbá válása, a családi élettel kapcsolatos biológiai problémák csökkentése pozitívan hathat a kívánt mértékű reprodukció elérésére. Arányaiban ugyan nem jelentős a meddőség, kezelése, a meddő családok gyermekhez juttatása feltételeinek javítása azonban társadalompolitikai szempontból igen fontos. Mind a reprodukció, mind az egészségi állapot javítására az elkövetkező évtizedben alapvető feladat a korszerű családtervezés továbbfejlesztése, a terhesgondozás jelentős minőségi javítása, a szülés körüli és csecsemőellátás színvonalának további emelése.

A gyermekvállalást az egészségügyi feltételeknél sokkal inkább befolyásolják a gyermek ellátásával kapcsolatos körülmények. A 3 éven aluli korosztály megbetegedési gyakorisága sokszorozódik a közösségi életbe való illeszkedéssel, különösen ha ott a fertőződési veszélyek mellett az e korban az ellenállást mélyrehatóan befolyásoló pszichológiai feltételeket nem tudjuk biztosítani. Éppen ezért egyértelműen jónak kell minősíteni a gyermekgondozási segély intézményét, amely lehetővé teszi az anya-gyermek harmonikus kapcsolatának fenntartását 3 éves korig. Ezen intézmény korszerűsítése, szerepének növelése, anyagi értékének állandó fenntartása mind egészségügyi, mind emberi, mind gazdasági szempontból a legmegfelelőbb népesedéspolitikai eszköz. Ezért a VI. ötéves tervidőszak végére tervezett, mintegy 20%-os bölcsődei ellátottság hosszú távon is elégségesnek tűnik.

A különféle fogyatékoságban szenvedő gyermekek mind nagyobb problémát fognak jelenteni a társadalomnak az elkövetkező évtizedekben. Csökkenteni kell az ilyen gyermeket nevelő családok terheit, korszerűsíteni ellátási feltételeiket, olyan formában, hogy ez minél inkább alkalmas legyen nevezettek társadalmi integrálására és hasznos tevékenységre felkészítésükre.

c/ Tudatformálási intézkedések

A közvetlen támogatások mellett igen nagy jelentősége van annak, hogy népesedéspolitikánt gondolt arra is, hogy az egész népesség demográfiai magatartását kívánja befolyásolni, megfelelő tudatformálási eszközökkel. Ezek látható jelei az 1973-as intézkedésekben találhatók. Így minden oktatási formában kötelező módon bevezetésre került a családi életre nevelés tanítása; ami a felnövekvő fiatal nemzedék előkészítését szolgálja a megfelelő családnagyság kialakítására, a korszerű szocialista családeideál megalkotására, a családtervezés modern módszereinek megismerésére.

Az oktatás mellett ugyanezt a célt volt hivatva segíteni a fiatal házaspárok esetében a házasság előtti kötelező orvosi tanácsadás elrendelése. Mindkét intézmény működik, hatá-
sossága még nem mérhető le. De annyi bizonyos, hogy az esetek többségében inkább formális
megvalósításról beszélhetünk. A tartalmi kérdések kidolgozása, az oktatás és tanácsadás
célra orientált, valóban hasznos elvégzése még várat magára. Ehhez először az oktatókat
és a tanácsadást végzőket lenne szükséges "átnevelni" és számukra megfelelő segítséget
adni.

Mindezt segíthetné a tömegkommunikáció is. Sajnos a kezdeti igen nagyarányú propa-
ganda munkát követően - ami a népesedéspolitikai intézkedések kiadása idején a sajtóban,
rádióban, TV-ben létrejött - az egész kérdés tárgyalása háttérbe szorult és különösen
a népesedéspolitikai célok által meghatározott családeszmény pozitív megvilágítására a-
lig került sor. A közelmúltban a kérdésben elhangzott állásfoglalások egyrésztére is az
jellemző, hogy irreális igényeket támasztanak és elfeledkeznek arról, hogy a családnagy-
ság végső soron a házaspárok elhatározásán múlik.

Ha a népesedéspolitikai intézkedéseket tárgyaljuk, akkor végül szükséges még arra is
kitérnünk, hogyan ítélhető meg a különféle jogszabályok—támogatások tudatformáló haté-
konysága. Másképp fogalmazva: mi várható egy komplex népesedéspolitikától - általában,
függetlenül annak eszközrendszerétől - mi módon képes megváltoztatni a kialakult népese-
dési helyzetet?

Többféle válasz lehetséges erre a kérdésre és a nemzetközi irodalomban is többféle-
képpen ítélik meg a népesedéspolitika hatékonyságát. Általános az a vélemény, hogy igen
nehéz a társadalom /a családok/ kialakult családeszményén változtatni. Ha egy adott idő-
szakban pl. az a kép alakul ki, hogy a "családeszmény" a kétgyermekes családban testesül
meg, akkor ezt az "eszményt" nagyon nehezen tudja a társadalom jogszabályokkal megváltoz-
tatni. Az életmód, a környezet, a társadalmi tudat komplex módosítására lenne szükség ah-
hoz, hogy a társadalomban évtizedek során kijegesedett "családeszményt" pl. háromgyerme-
kes családnagyságra lehessen változtatni.

Sokkal realisabb az a célkitűzés, hogy a népesedéspolitika segítse a családok saját
családtervei megvalósítását. Minden intézkedésnek arra kell szolgálnia, hogy az egyedi
tervek minél teljesebben megvalósuljanak. Ahhoz kell tehát az eszközrendszert rendelni,
hogy minden házaspár az előzetes elképzeléseit megvalósíthassa. Ne kerüljön pl. arra sor,
hogy a három gyermeket tervezők csak egy vagy két gyermeket szülnek; vagy - ami még gya-
koribb jelenleg a magyar társadalomban -, hogy a kétgyermekes családot kívánók megállja-
nak az első gyermeknél. E "realis" elgondolás lehet az alapja egy valóban megvalósítható
népesedéspolitikának, amely később - folyamatos fejlesztéssel - átalakítható távlati
maximálistább célok irányába is. Ez először a ténylegesen tervezett gyermekszám feleme-
lését tűzheti ki célul; majd pedig esetleg a kialakult általános családnagyságok növelé-
sét is.

3. A népesedéspolitika jövőben lehetséges főbb jellemzői

1973-tól alkalmazott népesedéspolitikánk jellegén, az alapvető vonásain nem kell változtatni.

A népesedéspolitika tartalmát azonban - a népesedési folyamatok változása alapján - a jövőben bővíteni kell. A termékenységgel egyenrangú kérdésként kell kezelni a halandóságot. Az utolsó néhány év társadalmi folyamatai azt is jelzik, hogy feszültségek alakultak ki a népesség területi elhelyezkedésével és mozgásával összefüggésben. Ez, valamint az idős népességgel, végül a népesség minőségi reprodukciójával való foglalkozás a jövőben ugyancsak a népesedéspolitika elemévé válik. Ugyanakkor gondoskodni kell arról, hogy a középtávú népgazdasági tervezés az elmúlt éveknél szervezesebben és hatékonyabban foglalkozzék a népesedési folyamatok - figyelemmel kísérésével és befolyásolásával -, illetve a népesedés oldaláról adott feltételek figyelembevételével.

Szükségesnek látszik, hogy a jelenlegi és jövőbeni népesedési helyzetünkről megfelelőbb módon és folyamatosabban tájékoztassuk a közvéleményt. Fel kell hívni a figyelmet a fent vázolt tendenciák objektív jellegére és arra, hogy a pillanatnyi helyzet megváltozására csak hosszú távon van lehetőség. Semmiféle gyors és látványos intézkedésről nem lehet azt várni, hogy alapvetően befolyásolja a termékenységben és halandóságban kialakult irányzatokat. A tapasztalatok alapján egyre világosabb, hogy a gyermeknevelés anyagifeltételeinek javulása ugyan nélkülözhetetlen feltétele, de semmiképpen sem biztosítéka a termékenységi magatartás változásának. Ez is felhívja a figyelmet a komplex befolyásolás és a tudati tényezőknek a korábban hittnél lényegesen nagyobb fontosságára.

Tájékoztatásunknak arra kell irányulnia, hogy a valósághoz hűen mutassuk be a jelenlegi helyzetet, a nemzetközi összehasonlításban és a jövőbeni hazai várható tendenciákat.

A népesedésnek a következő egy, másfél évtizedre kirajzolódó tendenciái, az életszínvonal várható alakulása, a gazdasági fejlődést várhatóan jellemző sajátosságok azt indokolhatják, hogy:

- az 1980-as évek elején korszerűsítsük hosszú távu népesedéspolitikánkat, és ennek alapján az 1980-as években folyamatos, aktív, komplex és a korábbiaknál szélesebb tartalmu népesedéspolitikát folytassunk;
- a VI. ötéves tervben a termékenység alakulásának megfelelően hatékony ösztönző intézkedéseket tegyünk, tartsuk fenn a meghirdetett népesedéspolitika folyamatosságát, a halandóság csökkentésére pedig kiemelten fejlesszük az egészségügyi ellátást és sokoldaluan törekedjünk a népesség nem kielégítő egészségi állapotát okozó tényezők negatív hatásainak lehetőség szerinti korlátozására.

TÁBLÁZATOK

1. Magyarország népesedésének főbb folyamatai
79/II.

1000 fő

Év	Népesség száma /jan. 1./	Élveszületés	Halálozás	Természetes szapo- rodás vagy fogyás
1979	10 699,0	162,7	135,7	27,0
1980	10 726,0	153,3	136,6	16,7
1981	10 742,7	145,0	137,6	7,4
1982	10 750,1	135,5	138,5	- 3,0
1983	10 747,1	126,8	139,2	-12,4
1984	10 734,7	123,8	139,9	-16,1
1985	10 718,6	121,2	140,5	-19,3
1986	10 699,3	119,2	141,1	-21,9
1987	10 677,4	117,8	141,6	-23,8
1988	10 653,6	117,0	142,0	-25,0
1989	10 628,6	116,8	142,3	-25,5
1990	10 603,1	116,8	142,7	-25,9
1991	10 577,2	117,2	143,3	-26,1
1992	10 551,1	117,9	144,0	-26,0
1993	10 525,1	119,2	144,6	-25,4
1994	10 499,7	121,2	145,2	-24,0
1995	10 475,7	123,6	145,7	-22,1
1996	10 453,6	126,0	146,1	-20,1
1997	10 433,5	128,0	146,6	-18,6
1998	10 414,9	129,5	147,1	-17,6
1999	10 397,3	130,2	147,6	-17,4
2000	10 379,3	130,0	148,1	-18,1
2001	10 361,8			

2. A népmozgalom összefoglaló adatai
1970-1980

Év	Népesség száma az időszak végén ⁷¹ (ezer fő)	Házasságkötések	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás	1 éven aluli meghaltak	Házasságkötések	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás	1000 élveszülöttre jut 1 éven aluli meghalt
		száma					1000 lakosra				
1970	10 352	96 612	151 819	120 197	31 622	5 449	9,3	14,7	11,6	3,1	36
1971	10 378	94 202	150 640	123 009	27 631	5 294	9,1	14,5	11,9	2,6	35
1972	10 411	97 710	153 265	118 991	34 274	5 092	9,4	14,7	11,4	3,3	33
1973 I.félév		42 317	78 075	65 042	13 033	2 700	8,2	15,1	12,6	2,5	35
II.félév		59 297	78 149	58 324	19 825	2 586	11,3	14,9	11,1	3,8	33
Együtt	10 442	101 614	156 224	123 366	32 858	5 286	9,7	15,0	11,8	3,2	34
1974 I.félév		41 442	87 600	63 098	24 502	3 169	8,0	16,9	12,2	4,7	36
II.félév		58 520	98 688	62 718	35 970	3 221	11,1	18,7	11,9	6,8	33
Együtt	10 501	99 962	186 288	125 816	60 472	6 390	9,5	17,8	12,0	5,8	34
1975 I.félév		44 111	99 702	69 913	29 789	3 372	8,5	19,1	13,4	5,7	34
II.félév		59 664	94 538	61 189	33 349	3 008	11,2	17,8	11,5	6,3	32
Együtt	10 563	103 775	194 240	131 102	63 138	6 380	9,9	18,4	12,4	6,0	33
1976 I.félév		43 898	94 470	70 553	23 917	3 004	8,3	17,9	13,4	4,5	32
II.félév		56 574	90 935	61 687	29 248	2 524	10,6	17,0	11,6	5,4	28
Együtt	10 615	100 472	185 405	132 240	53 165	5 528	9,5	17,5	12,5	5,0	30
1977 I.félév		40 691	91 612	68 482	23 130	2 439	7,7	17,4	13,0	4,4	27
II.félév		56 296	85 926	63 263	22 663	2 195	10,5	16,0	11,8	4,2	26
Együtt	10 660	96 987	177 538	131 745	45 793	4 634	9,1	16,7	12,4	4,3	26
1978 I.félév		38 861	86 673	73 668	13 005	2 143	7,3	16,4	13,9	2,5	25
II.félév		53 577	81 487	66 453	15 034	1 954	9,9	15,1	12,3	2,8	24
Együtt	10 688	92 438	168 160	140 121	28 039	4 097	8,7	15,8	13,1	2,7	24
1979 I.félév	10 697	38 048	81 674	70 953	10 721	1 994	7,2	15,4	13,4	2,0	24
II.félév	10 710	49 124	78 690	65 867	12 814	1 850	9,1	14,6	12,2	2,4	24
Együtt	10 710	87 172	160 364	136 829	23 535	3 844	8,1	15,0	12,8	2,2	24
1980 ⁷² I.félév	10 709	34 296	75 249	76 224	- 975	1 790	6,4	14,1	14,3	- 0,2	24
II.félév	10 713	46 026	73 561	69 325	4 236	1 644	8,5	13,7	12,9	0,8	22
Együtt	10 713	80 322	148 810	145 549	3 261	3 434	7,5	13,9	13,6	0,3	23

⁷¹ Az 1980. I.1-i népszámlálás előzetes adatai alapján korrigált népességszámok.⁷² Előzetes és részben becsült adatok.

3. Az élveszületések száma és aránya

1951-1980

Ezer fő; ‰

Év	Az élveszületések száma	1951=100	Ezer lakosra jutó élveszületés	Ezer 15-49 éves koru nőre jutó élveszületés
1951	190,6	100,0	20,2	75,4
1952	185,8	97,5	19,6	73,5
1953	206,9	108,5	21,6	81,8
1954	223,3	117,2	23,0	88,3
1955	210,4	110,4	21,4	83,0
1956	192,8	101,1	19,5	75,9
1957	167,2	87,7	17,0	66,9
1958	158,4	83,1	16,0	63,6
1959	151,2	79,3	15,2	60,7
1960	146,5	76,8	14,7	58,9
1961	140,4	73,6	14,0	56,6
1962	130,1	68,2	12,9	52,5
1963	132,3	69,4	13,1	53,4
1964	132,1	69,3	13,1	53,2
1965	133,0	69,8	13,1	53,2
1966	138,5	72,6	13,6	54,5
1967	148,9	78,1	14,6	57,7
1968	154,4	81,0	15,1	58,7
1969	154,3	81,0	15,0	58,1
1970	151,8	79,6	14,7	56,6
1971	150,6	79,0	14,5	55,9
1972	153,3	80,4	14,7	56,9
1973	156,2	82,0	15,0	58,2
1974	186,3	97,7	17,8	69,6
1975	194,2	101,9	18,4	72,8
1976	185,4	97,4	17,5	69,9
1977	177,6	93,2	16,7	67,3
1978	168,2	88,2	15,8	64,1
1979	160,4	84,2	15,0	61,5
1980 ⁷³	148,8	78,1	13,9	57,3

73 Előzetes és részben becsült adatok.

4. Az élveszületések megoszlása a szülési sorrend
szerint 1949-1980

Év	A szülési sorrend száma							A szülési sorrend átlaga
	1	2	3	4	5	6-X	Összesen	
1949	40,6	26,6	13,2	7,0	4,1	8,5	100,0	2,51
1960	44,0	29,3	12,7	5,7	3,2	5,1	100,0	2,18
1961	45,0	29,0	12,3	5,6	3,0	5,1	100,0	2,16
1962	45,4	29,0	12,0	5,6	2,9	5,1	100,0	2,15
1963	45,0	30,2	11,6	5,3	2,9	5,0	100,0	2,14
1964	47,5	29,7	10,8	4,9	2,6	4,5	100,0	2,06
1965	48,8	29,9	10,1	4,5	2,5	4,2	100,0	2,01
1966	49,3	31,0	9,2	4,2	2,3	4,0	100,0	1,97
1967	48,7	32,5	9,2	3,9	2,1	3,6	100,0	1,95
1968	48,4	33,6	9,0	3,7	2,0	3,3	100,0	1,93
1969	49,1	33,5	8,9	3,5	1,8	3,2	100,0	1,90
1970	49,3	33,7	8,9	3,4	1,7	3,0	100,0	1,88
1971	49,5	33,8	8,8	3,3	1,7	2,9	100,0	1,88
1972	49,2	34,4	8,8	3,2	1,6	2,8	100,0	1,87
1973	48,9	34,3	9,5	3,1	1,5	2,7	100,0	1,86
1974	44,5	38,3	10,5	3,1	1,4	2,2	100,0	1,89
1975	43,6	39,6	10,7	2,9	1,3	1,9	100,0	1,87
1976	45,2	38,7	10,3	2,8	1,2	1,8	100,0	1,84
1977	45,0	38,9	10,4	2,8	1,2	1,7	100,0	1,83
1978	45,5	39,1	10,1	2,7	1,1	1,5	100,0	1,82
1979	45,8	38,9	10,0	2,7	1,2	1,4	100,0	1,81
1980 ⁷⁴	45,7	38,8	10,1	2,7	1,2	1,5	100,0	1,82

74 Előzetes és részben becsült adatok.

5. A 20-29 éves nők⁷⁵ létszámának alakulása
1970-1990

Év	Ezer fő; %	
	20-29 éves nők száma	20-29 éves nők aránya az 1970. évi létszám %-ban
1970. I. I.	752,4	100,0
1971	765,1	101,7
1972	779,2	103,6
1973	787,5	104,7
1974	807,2	107,3
1975	828,7	110,1
1976	853,9	113,5
<u>1977</u>	<u>871,4</u>	<u>115,8</u>
1978	868,1	115,3
1979	858,0	114,0
1980	844,4	112,2
1981	825,9	109,7
1982	805,8	107,0
1983	782,1	103,9
1984	<u>750,9</u>	<u>99,8</u>
1985	711,9	94,6
1986	679,1	90,2
1987	655,6	87,1
1988	648,8	86,2
1989	<u>648,4</u>	<u>86,1</u>
1990	650,7	86,4

75 1971-1975 között az összes újszülöttek 68-70%-át ez a korcsoport szülte.

6. Az élveszületési arányszámok gyermekszám szerint
/15-49 éves házas nők/
1973-1980

Év	Gyermektelen	Száz			Összesen
		1	2	3 és több	
		gyermekes 14-49 éves házas nőre jutó élveszületés			
1973	<u>30,2</u>	8,3	2,1	2,9	7,8
1974	<u>31,7</u>	11,1	2,7	3,4	9,3
1975	<u>32,8</u>	12,0	2,8	3,2	9,7
1976	33,1	11,5	2,4	2,9	9,2
1977	32,6	11,3	2,3	2,7	8,8
1978	31,7	10,9	2,0	2,4	8,3
1979	31,2	10,6	1,9	2,3	7,9
1980 ⁷⁶	29,1	9,7	1,7	2,4	7,3

76 Előzetes és részben becsült adatok.

7. A halálozás alakulása 1949-1980

Ezer fő, ‰

Év	A meghaltak	
	száma	ezer lakosra jutó aránya
1949	105,7	11,4
1960	101,5	10,2
1961	96,4	9,6
1962	108,3	10,8
1963	99,9	9,9
1964	100,8	10,0
1965	108,1	10,7
1966	101,9	10,0
1967	109,5	10,7
1968	115,4	11,2
1969	116,6	11,4
1970	120,2	11,6
1971	123,0	11,9
1972	119,0	11,4
1973	123,4	11,8
1974	125,8	12,0
1975	131,1	12,4
1976	132,2	12,5
1977	131,7	12,4
1978	140,1	13,1
1979	136,8	12,8
1980 ⁷⁷	145,5	13,6

77 Előzetes és részben becsült adatok.

3. A meghaltak ezer lakosra jutó arányának alakulása korcsoportok és
nemek szerint, 1961-1980

Korcsoport	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1971-1975 évek átlaga		1976	1978	1979	1980 ⁷⁸
				1961-65	1966-70				
				évek százalékában					
Férfiak									
0	47,2	40,2	37,6	79,7	93,5	32,9	27,6	27,0	26,1
1-2	2,3	1,6	1,2	52,2	75,0	1,1	1,0	0,9	0,9
3-6	0,7	0,6	0,5	71,4	83,3	0,4	0,4	0,4	0,5
7-14	0,5	0,4	0,4	80,0	100,0	0,3	0,4	0,4	0,4
15-39	1,8	1,7	1,8	100,0	105,9	1,7	1,9	2,0	2,1
40-49	4,3	4,8	5,8	134,9	120,8	6,0	6,9	7,0	7,7
50-59	11,6	11,3	12,8	110,3	108,5	13,0	15,2	16,1	17,2
60-69	31,3	32,9	33,5	106,4	101,2	34,1	37,4	36,8	38,8
70-79	80,2	82,3	84,1	104,9	102,2	82,8	87,2	84,1	88,4
80-X	211,9	207,2	205,2	96,8	99,0	192,3	197,0	187,3	201,6
Összesen	10,8	11,7	12,8	118,5	109,4	13,3	14,1	13,9	14,8
Nők									
0	38,0	32,6	29,9	78,7	91,7	26,5	21,0	20,8	19,9
1-2	2,1	1,4	1,0	47,6	71,4	0,9	0,8	0,8	0,7
3-6	0,5	0,5	0,4	80,0	80,0	0,4	0,3	0,3	0,3
7-14	0,3	0,3	0,3	100,0	100,0	0,3	0,2	0,2	0,2
15-39	1,0	0,8	0,8	80,0	100,0	0,8	0,8	0,8	0,9
40-49	3,0	2,9	3,1	103,3	106,9	3,3	3,4	3,4	3,6
50-59	7,1	6,9	7,2	101,4	104,3	7,3	7,6	7,9	8,1
60-69	19,9	19,3	19,0	95,5	98,4	19,3	20,7	20,2	21,2
70-79	63,1	61,3	59,5	92,7	95,4	56,1	57,6	54,1	56,2
80-X	186,5	182,2	172,6	92,5	94,7	160,2	165,2	153,4	165,2
Összesen	9,6	10,3	11,1	115,6	107,8	11,7	12,2	11,7	12,5

78 Előzetes és részben becsült adatok.

9. Születéskor várható átlagos élettartam

1941-1979

Év

Év /évek átlaga/	Férfiak	Nők
1941	54,95	58,24
1949	59,81	63,97
1950	60,40	64,78
1951	60,55	65,17
1952	62,18	66,70
1953	62,35	66,44
1954	64,03	67,81
1955	65,29	69,18
1956	64,03	68,79
1957	64,51	68,90
1958	65,77	69,94
1959	65,52	70,03
1960	66,37	70,64
1961	67,24	71,67
1962	66,09	70,53
1963	67,08	71,71
1964	67,48	72,32
1965	67,22	72,02
1966	68,07	72,75
1967	67,46	72,55
1968	67,19	72,44
1969	67,20	72,54
1970	66,81	72,59
1971	66,64	72,59
1972	67,37	73,09
1973	67,16	73,04
1974	67,03	72,92
1975	66,82	72,97
1976	67,14	73,03
1977	67,20	73,54
1978	66,62	73,26
1979	66,65	73,56

A NÉPESEDÉSPOLITIKA TÁVLATI TERVKONCEPCIÓJA 1981-2000

(Előzetes változat)

Budapest

1982. október

Összeállította:

Klinger András

Monigl István

Munkatársak:

Bies Klára

Józan Péter

Kepecs Gábor

Szabó Kálmán

Varga Alajos

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
BEVEZETÉS	325
I. A NÉPESEDÉS ALAKULÁSA 1950-1982 KÖZÖTT	327
1. Házasságkötések	327
2. Válások	329
3. A termékenység alakulása	330
4. A halandóság alakulása	333
5. A háztartás és család	335
6. A népesség számának alakulása	336
II. A NÉPESEDÉS JÖVŐBENI ALAKULÁSA ÉS A NÉPESEDÉSBŐL ADÓDÓ MEGHATÁROZOTTSÁGOK A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS SZÁMÁRA	338
1. A népesedés jövőbeni alakulása	338
2. Demográfiai adottságok a társadalmi-gazdasági fejlődés és a fejlesztéspolitika számára	344
III. A NÉPESEDÉSI HELYZET ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA VÁLTOZÁSA	346
1. A népesedési helyzet változása	346
2. A népesedéspolitika változásai	347
3. A jövőbeni népesedéspolitika céljai	348
4. A jövőbeni népesedéspolitika alapelvei és eszközei	350
5. Kulturális-tudati elemek és népesedéspropaganda	352
TÁBLÁZATOK	357
MELLÉKLET	367

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedben készült távlati népesedéspolitikai koncepciók alapvetően a termékenységgel foglalkoztak. Az 1970-es évtized közepétől kezdődő időszak tapasztalatai, hazánk népesedési helyzetének kedvezőtlenebbé válása, arra hívják fel a figyelmet, hogy - a távlati népesedéspolitikai koncepció részeként - elemzéseket kell végezni, célokat kell kijelölni és a célok elérését szolgáló eszközrendszerrel kell kidolgozni a termékenység mellett más népesedési folyamatokra is és ennek alapján konkrét hosszabb távú cselekvési programot kell összeállítani.

1981 szeptemberében az MSZMP Politikai Bizottsága megtárgyalta a népesedési helyzetről szóló jelentést és javaslatokat fogadott el a jövőbeni népesedéspolitikai feladatokról. Ezt követően 1981 novemberében a Minisztertanács határozatot hozott arról, hogy 1983. december 31-ig a népgazdaság távlati tervezésének keretében az OT és a KSH felelőssége mellett ki kell dolgozni a hosszú távú népesedéspolitikai koncepciót és megvalósításának eszközrendszerét. Ezzel egyidejűleg a Minisztertanács úgy határozott, hogy az Egészségügyi Minisztérium és az Országos Tervhivatal felelőssége mellett az egészségügyi ellátás hosszú távú koncepciója keretében és ugyancsak 1983. december 31-ig ki kell dolgozni azt az átfogó programot, amely egységes rendszerbe foglalja a hosszú távú népesedéspolitikai célokkal összefüggő egészségügyi feladatokat és azok feltételeit.

A hosszú távú népesedéspolitikai koncepció kidolgozása során abból kell kiindulni, hogy a Politikai Bizottság határozata a jövőbeni népesedéspolitikai tartalmának, céljainak, jellegének alapvető vonásait és stratégiájának lényegét megfogalmazta, a népesedés alakulását és népesedéspolitikánkat nagyfontosságú nemzeti kérdésnek tekinti. Mindezeknek a részletesebb megfogalmazása és a társadalompolitika egészébe integrált programmá formálása - konkrétan a népesedéspolitikai eszközrendszerének és cselekvési programjának kidolgozása azonban még előttünk álló feladat.

Az 1981-2000 közötti időszakra szóló hosszú távú népgazdasági tervezés programja szerint 1982. II. félévében kell elkészíteni a távlati népesedéspolitikai koncepciót; ennek időbeni elkészülte egyik alapja a távlati társadalom- és gazdaságfejlesztésre vonatkozó összefoglaló elgondolások megalapozott kidolgozásának.

Ez a dokumentum kettős funkciót tölt be; egyrészt a távlati tervezés összefoglaló dokumentuma, másrészt a Minisztertanács által előírt hosszú távú népesedéspoli-

तिकai koncepció kiinduló anyaga. Első minőségében alapjául szolgál a távlati népgazdasági tervezés összefoglaló munkáinak és ennek érdekében

- összefoglalja a népesedés alakulását jellemző főbb folyamatokat és tendenciákat az 1950-1982 közötti időszakban;
- felvázolja a népesedés jövőbeni alakulásának fő tendenciáit és az ebből a társadalmi-gazdasági fejlesztéspolitika számára származó adottságokat;
- áttekinti a népesedési helyzet változása alapján a népesedéspolitika egyes elvi kérdéseit, tartalmát, jellegét, céljait és eszközrendszere fejlesztésének fő irányait.

Második minőségben kiinduló pontja azoknak a munkáknak, amelyek során - az előzőeken túlmenően és egy hosszú távú népesedéspolitikai koncepció és cselekvési program alapjaként - választ kell adni arra, hogy

- milyen feltételeket jelentenek az előttünk álló évtizedekben a társadalmi-gazdasági fejlődés és a fejlesztéspolitika számára a kialakult és a jövőben érvényesülő népesedési folyamatok, strukturák és tendenciák;
- hogyan hatnak a népesedésre az előttünk álló évtizedekben a tervezett, prognosztizált társadalmi-gazdasági fejlesztés és fejlődés folyamatai;
- milyen intézményi, szervezeti, szervezési, anyagi és egyéb feltételeket igényel a népesedéspolitikai célok megvalósítása;
- mennyire biztosítottak és biztosíthatók ezek a népesedést érintő társadalmi és gazdasági területek távlati-fejlesztési koncepcióban és a népgazdaság középtávú terveiben.

A munka előzményeiből és jellegéből adódóan a koncepcionális kérdésekre már a munka első fázisában választ kell adni: a népesedéspolitikai célokból fakadó következmények meghatározására, az eszközrendszer részletes kidolgozására, majd ezek alapján a hosszú távú népesedéspolitikai koncepció részeként a konkrét cselekvési program kidolgozására 1983 őszéig kerülhet sor.

I. A NÉPESEDÉS ALAKULÁSA 1950-1982 KÖZÖTT

Az elmúlt három évtized utolsó éveiben a népesedési folyamatok kedvezőtlenül alakultak, kevesebben kötöttek házasságot, kevesebb gyermek született és többen haltak meg, illetve váltak el, mint a korábbi években. A kedvezőtlen demográfiai jelenségek okai között megemlíthető, hogy az embereknek megváltozott a házasságról vallott felfogása; gyökeresen átalakult a családnagyságról korábban kialakult elképzelés, ennek következtében jelentősen csökkent a termékenység. A kedvezőtlen halálozási arányok annak következtében alakultak ki, hogy a népesség öregszik, illetve a legtöbb korcsoportban magasak a korszpecifikus halálozási arányok.

Magyarország népességének száma 1950. január 1-én 9 293 ezer, 1982. január 1-én 10 711 ezer fő volt. Az eltelt harminckét év alatt a népesség 1 millió 418 ezer fővel gyarapodott (1.sz. tábla).

Az 1950-1955 közötti évekre a viszonylag magas élveszületési arány és az alacsony, illetve a csökkenő halálozási arány a jellemző. Ennek megfelelően a természetes szaporodás aránya jelentős, évente 8-10 ezrelék, sőt 1954-ben és 1955-ben - a felszabadulás után eltelt években - a legmagasabb 12,0, illetve 11,4 ezrelék.

Az 1956-1965 közötti évek jellemzője a csökkenő, illetve alacsony élveszületési és halálozási arány. A természetes szaporodás aránya 9,0 ezrelékről 2,4 ezrelékre fokozatosan csökkent. Az 1962-ben - eddig ekkor volt a legalacsonyabb az élveszületési arány (12,9 ezrelék) - a természetes szaporodás 2,1 ezrelék volt, ami még 22 ezer fős népességszám növekedést eredményezett (2.sz. tábla).

1966-tól napjainkig az élveszületési arány hol emelkedett, hol süllyedt, a halandóság viszont fokozatosan egyre magasabbá vált. 1981. évben a halálozások száma közel 1900 fővel meghaladta az élveszületések számát, így - a felszabadulás óta először - természetes fogyás következett be.

1. Házasságkötések

A házassági szokásokban rendkívül erős a hagyomány ereje, ennél fogva a változások igen lassan érlelődnek. A második világháború után megélénkülő házassági kedv az 1950-es évek közepéig tartott. Az 1950-es évek második felétől kezdődően az emberek házassági hajlandósága fokozatosan csökkent. Csak az 1973-1976 években jelentkezett

átmeneti fellendülés. A nagyobb házasodási kedv és a házasságkötési korba lépő népesebb nemzedékek együttes jelentkezése néhány évig a házasságkötések számát 100 ezer körüli értékre, az 1000 lakosra jutó arányszámot pedig 9,7-re emelte. 1980-ban azonban az arányszám már csak 7,5 ezrelék volt és ez is tovább csökken 1982-ben - az előzetes adatok szerint - 7,0 ezrelékre.

A házasságkötések számának csökkenése részben a házasodási korba lépők számának visszaesésével magyarázható. Ezzel párhuzamosan azonban csökkent a házasodási kedv is. Az ezer 15 éves és idősebb nem házas férfira jutó házasságkötések száma 1948-1949-től 26,5 százalékkal, 1975-től 23,4 százalékkal csökkent 1981-ben.

A megfelelő korú nem házas nőknél 27,2, illetve 25,7 százalékkal esett vissza a házasságkötések száma ugyanebben az időszakban (3.sz. tábla). A házasodási kedv hanyatlása a 25 éves és idősebb nőtlen férfiak és hajadon nők valamennyi korcsoportjában megfigyelhető és különösen az 1970-es évek közepétől vált gyakoribbá.

Jelentős változás észlelhető az újjaházasodási szokásokban is. A második világháborút követően az 1960-as évekig a megözvegyült és elvált férfiak és nők egyre nagyobb arányban kötöttek ismételten házasságot. Az 1970-es években ez az irányzat megváltozott és azóta csökkent a megözvegyültek, az elváltak újjaházasodási kedve, annak ellenére, hogy arányuk az össznépességben belül és így a házasságra lépők között is emelkedik. 1950-ben a házasságkötések 21,5 százalékánál volt az egyik vagy mindkét fél már előzőleg is házas családi állapotú. Ez az arány 1975-ben 24,7, 1981-ben 30 százalékra emelkedett.

Az ezer elvált férfira jutó házasságkötések száma 1948-1949 óta 66, 1975 óta 30 százalékkal csökkent az 1981. évben. Az elvált nőknél kisebb mértékben 50, illetve 24 százalékkal esett vissza az újjaházasulók aránya ugyanebben az időszakban. Az elváltaknál nagyobb mértékben csökkent az özvegyek újjaházasodása az elmúlt harminckét évben. Az ezer özvegy férfira jutó házasságkötések száma 1981-ben 1948-1949-hez viszonyítva 68, 1975. évhez viszonyítva 26 százalékkal kevesebb. Az özvegy nőknél - ugyanezen időszakban - 71, illetve 26 százalékkal esett vissza az újjaházasulók aránya.

1975-ben megfordult az a mintegy 30 éven át fennálló irányzat, amelynek eredményeképpen mind a házasuló férfiak, mind a házasuló nők átlagos életkora fokozatosan csökkent. A férfiak esetében ez az életkor 29 év körüli értékről 26 év körülire, a nők esetében 24 és fél évről 23 évre változott három évtized lefolyása alatt. A legutóbbi 6 évben a házasságkötés átlagos életkora mindkét nemnél egy évvel emelkedett.

A férfiak és a nők hagyományosan életük harmadik évtizedében kötnek házasságot. Mind a férfiak, mind a nők 25 évesnél fiatalabb korban határozzák el magukat a leggyakrabban a házasságkötésre. Ezek részaránya a férfiaknál 1950-ben 38,4, a nőknél

64,7 százalék; 1981-re a férfiaknál 48,4, a nőknél 68,9 százalékra emelkedett. 1981-ben a nők 31 százaléka (1950-ben 27 százalék) 20 évesnél fiatalabb korban férjhez ment, míg a férfiak 30 százaléka (illetve egyharmada) 25-29 éves korban nősült meg.

A házasságkötések és a megszűnt házasságok számának egybevetése a házassági mérleg. A mérleg egészen 1977-ig a házasságkötések többletét mutatta, igaz hogy ez a többlet évről évre fokozatosan csökkent (1950-ben a többlet 51,1, 1977-ben 5,5 ezer házasságkötés volt). 1978-ban a házasságkötések és megszűnésének egyenlege először járt az előbbiek hiányával. A házasság megszűnések 1978-ban 4,4, 1980-ben már 17,9, 1981-ben pedig 20,4 ezerrel haladták meg a házasságkötések számát.

2. Válások

A felszabadulás utáni időszakban a válások száma és aránya kisebb-nagyobb ingadozásokkal 1978-ig fokozatosan emelkedett. Az 1940-es évek végén elérte az évi 10 ezret, az 1960-as évek közepétől pedig évente több mint 20 ezer házasságot bontottak fel a bíróságok. Az elmúlt évek adatait figyelembe véve 1978-ban volt a legmagasabb a válások száma (28 400), valamint az ezer fennálló házasságra (10,1), illetve az ezer lakosra (2,7) jutó válások száma. 1979-ben és 1980-ban valamivel kevesebb házasságot bontottak fel, de 1982-ben az előzetes adatok szerint a válások száma meghaladja a 29 ezret.

A férfiaknál legnagyobb súllyal a 25-29, a 30-34 és a 40-49 évesek; a nőknél a 20-24, a 25-29 és a 30-34 évesek jelentkeznek az elváltak között. Az 1981. évi adatok alapján megállapítható, hogy elsősorban azon házasságokat bontották fel, ahol a 25-29 éves férfi az azonos korú nővel élt házassági közösségben. Ezt követte a 30-34 éves férfi és a 25-29 éves nő, illetve a 25-29 éves férfi és a 20-24 éves nő házasságának felbontása.

Az ezer megfelelő korú összes házasságos férfira, nőre jutó válás gyakorisága 1978-ban volt a legmagasabb. A férfiaknál minimálisan több (10,09 ezrelék), mint a nőknél (10,08 ezrelék), 1948-1949-ben a férfiaknál 5,61, a nőknél 5,60 ezrelék volt. 1981-ben mindkét nemnél azonos 9,83 ezrelék (4.sz. tábla). 1981-ben az ezer megfelelő korú összes házasságos férfira, nőre jutó válás gyakorisága legmagasabb a 20-24 és a 25-29 éves férfiaknál; a 19 éves és fiatalabb, illetve a 20-24 éves nőknél.

Az elváltak korösszetételében mutatkozó koreltolódást az elváltak átlagos életkorának csökkenése is mutatja. 1948-ban az elvált férfiak átlagos életkora 39, a nőké 35 év, 1981-re a férfiaknál 36, a nőknél 33 évre csökkent. A házasságok stabilitására a felbontott házasságok időtartama ad választ. A múltban és napjainkban is általában a két-négy éve fennálló házasságok bizonyultak a legkevésbé stabilnak.

A házasságfelbontások nemcsak az elvált felekre, hanem a házasságból származó gyermekekre is hatással van. A házasfeleket a múltban jelentősen befolyásolta az a körülmény, hogy származott-e a házasságból gyermek, vagy sem. Ez a befolyás napjainkban egyre jobban veszt jelentőségéből. 1960-ban 55, 1981-ben 70 százalékot tett ki azon válások aránya, ahol a felbontott házasságból gyermek született. Sajnálatos, hogy egyre több olyan házasságot bontanak fel, ahol kiskorú gyermekek élnek. 1956-ban 8 ezer, 1981-ben már 26 ezer volt az életben levő gyermekek közül a tizennyolc éven aluliak száma.

Mivel egyre több olyan házasságot bontanak fel, ahol gyermek született, ennek következtében növekedett a 100 elvált családi állapotú nőre jutó élveszületések száma. Az 1970. és az 1980. évi népszámlálás adatai szerint 1970-ben 149, 1980-ban 151 élveszületés jut 100 elvált családi állapotú nőre.

Az először elváltak aránya mindkét nemnél csökkenő, az ismételten elválók aránya emelkedő tendenciát mutat. 1956-ban az először elvált férfiak aránya 94, a nőké 95 százalék. 1981-re az arányszám a férfiaknál 81, a nőknél 82 százalékra csökkent. Az elváltak közel 60 százaléka azonos iskolai végzettséggel rendelkezik, így egyre csökkenő azoknak az elváltaknak az aránya, akiknek a házassága azért szakadt meg, mert a férj és a feleség különböző iskolai végzettséggel rendelkezik.

Az elmúlt években a népesség gazdasági aktivitásában tapasztalt változások eredményeként módosult az elváltak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása. 1956-ban az elváló férfiak mindegyike, a nők 79 százaléka kereső volt. 1981-re az arány a férfiaknál 99,7 százalékra csökkent, a nőknél 95 százalékra emelkedett. Az ezer azonos osztály- és rétegtagozódású személyre jutó válások aránya 1980-ra nézve a következő: a nem fizikai (szellemi) foglalkozású, illetve a munkásosztályba tartozó kereső nőknél (8,6, ill. 8,2 ezrelék), valamint a munkásosztályba tartozó és a szellemi foglalkozású, illetve a kisárutermelő, kiskereskedő kereső férfiaknál a legmagasabb (8,8, ill. 7,9 ezrelék).

3. A termékenység alakulása

A második világháború előtti években tapasztalt 20 ezrelék körüli élveszületési arányszámával Magyarország az európai országok sorában közepesen helyezkedett el. A második világháborút követően nem volt tapasztalható a születések számának olyan arányú emelkedése, mint amilyen az első világháború után minden hadviselő országra jellemző volt.

1947 és 1950 között viszonylag magasabb szintű - 21 ezrelék körüli - élveszületési arány alakult ki, ami magasabb volt a születések múlt század óta tapasztalt általános csökkenési trendjénél. Ezután megindult a születések számának a háborút követő kompenzáló időszak utáni "szokásos" csökkenése: 1952-ben az élveszületési arányszám már 19,6 ezrelék volt. A következő évek termékenységét azonban jelentősen módosították az ellentétes célzatú és eredményű népesedéspolitikai intézkedések. A művi vetélések eltiltására vonatkozó intézkedések hatására a születések száma növekedett (1954-ben már 23 élveszülött jutott ezer lakosra), majd az 1956-ban kiadott újabb jogszabályok eredményeként, amelyek a művi vetélések engedélyezését tették lehetővé, ismét megindult a születések számának csökkenése.

Az 1953-1955 közötti években több mint 200 ezer gyermek született évenként. 1957-től az élveszületések száma gyors ütemben csökkent, 1962-ben mindössze 130 ezer gyermek született; ez jelentette a demográfiai mélypontot.

Az 1960-as években kialakult a magyar népesedés kettős sajátossága:

- egyrészt az, hogy az élveszületések száma tartósan nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját,
- másrészt pedig - ezzel egyidejűleg - az, hogy az élveszületések száma erőteljesen ingadozik, s ezért a fiatalok népesség korösszetétele kiegyensúlyozatlan.

Az 1960-as évek második felétől - részben a gyermekgondozási segély bevezetésének és más intézkedések hatására - emelkedett az élveszületések száma és meghaladta a 150 ezer főt, azonban változatlanul elmaradt attól a szinttől, amely a népesség létszámának fenntartását hosszú távon biztosíthatta volna.

1973-ban újabb, átfogó népesedéspolitikai intézkedések léptek életbe. Részben ezek hatására 1974-1976 között az élveszületések száma nagyobb mértékben emelkedett és megközelítette, illetve meghaladta a 190 ezer főt; alacsonyabb színvonalon megismétlődött az 1953-1955 közötti demográfiai hullám. Az élveszületések számának átmeneti emelkedése, az egyébként is tervezett gyermekek tervezettnél korábbi megszületésére és a szülőképes nők létszámának emelkedésére vezethető vissza, mert ezekben az években léptek szülőképes korba az 1953-1955 között született nagylétszámú korosztályok.

1977-ben az élveszületések száma 178 ezer volt, 1980-ban már csak 149 ezer gyermek született, ami 13,9 ezrelékes élveszületési arányszámnak felelt meg. Ez már alacsonyabb, mint az 1973. évi (15,0 ezrelék) volt, de alatta marad az 1967-1969. évinek is, amikor a gyermekgondozási segély bevezetésének hatására emelkedett az arány 15 ezrelékes szintre. 1981-ben tovább csökkent az élveszületések száma. 1982-ben - előzetes adatok szerint - csak 131 ezer gyermek születik, ami 12,2 ezrelékes élveszüle-

tési arányszámnak felel meg.

A termékenység általános csökkenése azzal járt együtt, hogy a szülő nők között egyre nagyobb részarányt képviselnek a fiatalok - a 25 éven aluliak. A gyermekek születése közötti időszak lerövidült, a kisebb átlagos családnagyságot hamarabb valósítják meg a házaspárok. Így a fiatal - 20-24 éves - házasságok szülés-gyakorisága csak kisebb mértékben csökkent, sőt a 20 éven aluliaké az elmúlt évtizedben emelkedett. A termékenység legjelentősebben a 30 éven felüli házasságok körében esett vissza a magasabb sorszámú - harmadik, negyedik - gyermekek elmaradása miatt (5.sz. tábla).

1950-ben a született gyermekek 42 százaléka első, 26 százaléka második, 13 százaléka harmadik, és 19 százaléka negyedik és további szülő volt. 1981-ben az elsőszülöttek aránya 7 százalékkal, a másodszületettek aránya 48 százalékkal magasabb, ugyanakkor a harmadszületettek aránya 15 százalékkal, a negyedik és további szülöttek aránya pedig több mint 70 százalékkal kevesebb, mint 1950-ben volt (6.sz. tábla). Az élveszületési sorrend átlaga 1950-ben megközelítette a 2,5 gyermeket, az elmúlt 15 évben viszont nem érte el a két gyermeket, 1981-ben az átlag 1,84 gyermek.

A kulturális színvonal, a különböző társadalmi rétegbe tartozás, a lakóhely, a nők gazdasági aktivitása stb. mint olyan tényezők, amelyek befolyásolják a termékenységi magatartásokat, a születendő gyermekek számát. A magasabb iskolai végzettséggel párosuló kisebb családnagyság ma is általános jelenség. 1980-ban a 40-49 éves, felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkező házasságok befejezett családnagysága - száz nőre 145 gyermek jutott - több mint 40 %-kal volt kisebb, mint azoké, akik az általános iskola 8 osztályát sem végezték el (száz nőre 246 gyermek jutott), és 23 százalékkal maradt el az általános iskola 8 osztályát végzettektől (7.sz. tábla). Csak a nyolc általánosnál alacsonyabb iskolai végzettségű családokban születik annyi gyermek, ami az egyszerű reprodukciót biztosítja. A kulturális színvonal emelkedése, az alacsonyabb iskolai végzettségűek részarányának csökkenése tehát a termékenység visszaesése irányba hat.

Hasonló a kép, ha a különböző társadalmi rétegekbe tartozók termékenységét nézzük. A különbségek itt is mérséklődtek, de ma is - mint a múltban - a mezőgazdasági népesség átlagos családnagysága meghaladja a szellemi foglalkozásúakét és magasabb, mint a nem mezőgazdasági fizikaiaké (8.sz. tábla). A mezőgazdasági népességnél - annak ellenére, hogy az elmúlt 20 évben a termékenységük szintje 27 százalékkal csökkent - ma még az egyszerű reprodukcióhoz elegendő gyermek születik - száz 40-49 éves házasság nőre 237 gyermek -, a nem mezőgazdasági fizikaiak átlagos családnagysága kisebb ennél - száz 40-49 éves házasság nőre 213 gyermek. A szellemi foglalkozásúaknál született gyermekek száma pedig lényegesen elmarad a reprodukciós szinttől (száz hasonló korú és családi állapotú nőre 156 gyermek).

1980-ban száz 40-49 éves házas nőre jutó élveszületett gyermekek száma a fővárosban a legkisebb és az elmúlt 10 évben csökkent. A vidéki városokban és a községekben élő házas nők átlagos gyermekszáma is mérséklődött. A területi különbségek ma jóval kisebbek, mint 10 évvel ezelőtt, de a budapesti házas nők átlagos családnagysága még mindig csak 2/3-a a községekben élőkének és alig több mint 3/4-e a vidéki városi házas nőkének (9.sz. tábla).

4. A halandóság alakulása

Magyarországon 1950-1959. években átlagosan 105 ezer, 1960-1969. években 106 ezer, 1970-1979. években 128 ezer, az 1980-1982. években átlagosan 146 ezer ember halt meg. Ez az első tíz évben 10,9, a második tíz évben 10,5, a harmadik tíz évben 12,2 ezrelékes nyers halálozási arányszámnak felelt meg. Az 1980-as években az ezer lakosra jutó halálozás már elérte a 13,6 ezreléket. Ezek az értékek mind az iparosodott, fejlett egészségi kultúrájú országok halandóságának jelenlegi szintjéhez képest, mind az 1960-as évtizedben az ország népességére számított, nyers halálozási arányszámokhoz képest magasak.

Közel két évtizeden keresztül a halandóság alapirányzata csökkenő volt. Ennek megfelelően az 1960-as évek első felében voltak a nyers halálozási arányszámok a legalacsonyabbak. 1965-1982 között a halandóság alapirányzata emelkedő.

A nyers halálozási arány közel 20 év alatt 11,4 ezrelékről 13,7 ezrelékre nőtt. Ennek a nem kívánatos változásnak a háttérében három meghatározható demográfiai jelenség áll:

1. a népesség öregedése,
2. a korszpecifikus halálozási arányszámok változása,
3. az okspecifikus arányszámok változása.

Ha a kormegoszlás a legutóbbi három évtizedben nem változott volna, a nyers halálozási arány 9 ezrelék körül lenne. Az 1960-as évek eleje óta a népesség számottevő öregedése következett be. Ez a körülmény, valamint az öregedéssel párhuzamosan egy sokkal összetettebb folyamat, a korszpecifikus halálozási arányszámok ellentétes irányú változása is végbement és így ezek együttesen a nyers halálozási arány meghatározójává váltak.

A korszpecifikus halálozási arányszámok bizonyos korcsoportokban - elsősorban az egy éven aluliaknál - a várakozásnak megfelelően csökkentek, másokban elsősorban a 40-59 éves férfiak körében - nem várt módon nőttek (10.sz. tábla). A korszpecifikus halálozási arányszámok ellentétes irányú változása eltörölte ezeknek a halandóság szin-

vonalára gyakorolt hatását és ezért keletkezett az a látszat, hogy a halandóság alakulása - elrejtve a középkorú férfi népesség halálozási viszonyainak rosszabbodását - kizárólag az öregedés következménye. A legutóbbi tizenöt évben a 40-59 éves népesség körében végbement kedvezőtlen fejlődés mérlege átlagosan mintegy 4000 többlet halálozás évente.

A csecsemőhalandóság megtorpanásokkal ugyan, de 1950-től mindvégig fokozatosan csökkent. 1000 élveszülöttre 1950-ben 85,7, 1960-ban 47,6, 1970-ben 35,9, 1980-ban 23,2, 1982-ben - becsült adatok szerint - 20 egy éven aluli meghalt jutott, illetve jut. Tehát az eltelt harminckét év alatt mintegy egynegyedére csökkent a csecsemőhalandóság. A csecsemőhalottak legnagyobb része kis súlyú újszülött, koraszülött. Mennél kisebb súllyal születik egy újszülött, annál rosszabbak az életben maradás esélyei. 1954-ben a 2500 grammon felüli csecsemőhalandóság 41,5 ezrelék, 1981-ben 8,0 ezrelék, 2500 grammon alul 1954-ben 315,9, 1981-ben 133,7 ezrelék volt (1000 gramm alatt a csecsemők kb. 93 százaléka meghal).

Az elmúlt időszak legszembetűnőbb jelensége a csecsemő- és gyermekhalálozás viszonylagos súlyának csökkenése mellett a 70 éven felüliek halálozási részarányának rendkívüli mértékű növekedése. 1981-ben az egy éven aluli meghaltak részaránya csak 2 százalék (1950-ben 16 százalék), az 1-14 éveseké mintegy 1 százalék (1950-ben 4 százalék), a 70 éven felülieké pedig már 60 százalék (1950-ben 35 százalék) volt.

Az okstruktúra alapvetően megváltozott a XX. század folyamán. A változás lényege a fertőző betegségek okozta halálozások viszonylagos súlyának csökkenése és a daganatos megbetegedések, a keringési rendszer betegségei következtében fellépő halálozások és az erőszakos eredetű halálozások viszonylagos súlyának növekedése. 1950-ben az emberek 36 százaléka (1981-ben már 53 százaléka) a keringési rendszer betegségeiben, 15 százaléka (1981-ben egyötöde) daganatos megbetegedésekben halt meg, míg 6 százalék (1981-ben 9 százalék) erőszakos halál áldozata lett.

A halandóság szintjének a legutóbbi mintegy 15 évben bekövetkezett emelkedésétől kb. 78 százalék a népesség öregedésének következménye, 22 százalék pedig annak eredménye, hogy néhány haláloki főcsoportban - elsősorban a keringési rendszer betegségei, a dagاناتok, a sérülések és mérgezések csoportjában - az öregedéstől függetlenül nőtt a halálozások gyakorisága.

5. A háztartás és család⁷⁹

1980. január 1-én az ország 10 millió 709 ezer lakosából 9 millió 374 ezer személy élt, 2863 ezer családháztartásban és 1 millió 3 ezer lakos tartozott 856 ezer egyéb jellegű háztartásba (ll.sz. tábla). 1960 és 1980 között a családháztartások részaránya csökkent, a nem családháztartásoké növekedett. Ez utóbbiak közül az egyszemélyes háztartások viszonylagos súlya emelkedett leginkább. Az emelkedés mértéke azonban az egyéb háztartások esetében a legszámottevőbb (ezek azonban a háztartások összességében jelentéktelen hányadot képviselnek).

A 100 háztartásra jutó személyek száma az 1960. évi 310-ről, 1970-re 295-re, 1980-ban pedig már 279-re mérséklődött. A csökkenés azzal magyarázható, hogy a háztartások számának növekedése számottevően meghaladta a háztartásokban élők létszám emelkedését. Pl. 1970 és 1980 között a háztartások száma 10 százalékkal, a háztartásokban élők száma csak 4 százalékkal emelkedett. Az egyháztartásban élők csökkenő száma népesedéspolitikai, valamint lakáspolitikai intézkedések eredménye. Csökkent a rokonnal, vagy rokon-családdal együtt élők aránya, emelkedett az egy családból álló háztartások részaránya, ahol nem él sem rokon, sem idegen személy.

1980-ban a családból álló háztartások több mint 94 százaléka egycsaládos. A kétcsaládos háztartásokban túlnyomó többségben szülők élnek együtt egy lakásban gyermekük családjával. Ezeknek a kétcsaládos háztartásoknak csökkenését az magyarázza, hogy - a javuló lakáshelyzet következtében - jelenleg már egyre kevesebb szülő- és gyermek házaspár kényszerül együtt lakni, mint tíz, illetve 20 évvel korábban. 1980. január 1-én 9374 ezer főnyi, családi háztartásban élő népességből 8898 ezren éltek 3028 ezer családban és mintegy 476 ezret tett ki a családdal együtt élő rokon és nem rokon személyek száma. Az átlagos családnagyság - a 100 családra jutó családtagok száma - 1960. évi 312-ről 1970-ben 301-re, 1980-ban 294-re csökkent.

A családok összetétele csak kismértékben változott 1970 óta: kissé csökkent a házaspárból álló családok részaránya és némileg emelkedett a gyermekükkel élő és egyedülálló szülők családjainak hányada. A házaspár családtípusban viszonylag jelentősen nőtt a gyermek nélküliek száma, e családoknak több mint egyharmada él gyermek nélkül.

---

⁷⁹ A család a háztartási, illetve vérségi kapcsolatban együttélők legszűkebb köre. A háztartás pedig az együttlakó személyek gazdasági közössége. A háztartás állhat egy vagy több családból és ha családmagon kívül más személy nem tartozik a háztartásba, a család azonos a háztartással. Az egy- és többcsaládos háztartások alkotják az ún. családháztartásokat.

A családok nagysága elsősorban a családban élő gyermekek számától függ. A családban élő gyermekek számát nemcsak a termékenység befolyásolja, hanem a házasságtartam, a családi életciklus meghosszabbodása és a gyermekek gyorsabb kiválása a családból. Számottevően növelte a gyermek nélkül élő családok számát - és arányát - az a tény is, hogy az életkor meghosszabbodott.

100 családra 1960-ban 126, 1970-ben 111 és 1980-ban már csak 105 gyermek jut. Az elmúlt két évtizedben tovább növekedett a gyermek nélküli (1960-ban 30,8, 1970-ben 33,7, 1980-ban 35,2 százalék) és a kétgyermekes családok aránya (1960-ban 21,6, 1970-ben 22,3 és 1980-ban 24,8 százalék).

Az egy gyermekkel élő családok aránya az 1960. évi 34,7 százalékról 1980-ban 33,7 százalékra csökkent. A 3 gyermekkel élő családok aránya 1960-tól 7,8 százalékról csökkent 1970-ben 5,6 százalékra, 1980-ban 4,7 százalékra, és ugyancsak visszaesett a 4 és több gyermekkel élő családok aránya is; 1960-ban a családok 5,1, 1970-ben 3,0, 1980-ban már csak 1,6 százalékban volt 4 és több gyermek.

6. A népesség számának alakulása

1949-1982 között az ország népességszáma 1 millió 506 ezer fővel gyarapodott, vagyis ennyivel volt több az élveszületések száma, mint a halálozásoké.

A két nemhez tartozók gyarapodása csaknem azonos volt. A férfiaknál az egy árnyalattal magasabb növekedés azzal az eredménnyel járt, hogy a nőtöbbség 1949 és 1982 között 1,4 százalékkal csökkent - ezer férfira 1949-ben 1081, 1981-ben 1066 nő jut (12.sz. tábla).

A népesedési mozgás következtében bizonyos eltolódás következett be az ország népességének kor megoszlásában. 1982-ben a gyermekkorúak (0-14 évesek) száma 3 százalékkal a munkaképes korúak (15-59 évesek) száma 11 százalékkal, a hatvan évesek és idősebbek száma közel háromnegyeddél több mint 1949-ben volt. A munkaképes korú népességben belül a 15-29 évesek aránya csökkent, a 30-39 évesek aránya nagyobb mértékben emelkedett, mint a 40-59 éveseké. 1982. év elején 2,4 millió tizenöt éven aluli élt az országban. 1949-1982 között tovább folytatódott a népesség öregedése, 1982-ben a hatvan évesek és idősebbek száma 1872 ezer volt. A munkaképes korúak 15-59 évesek száma harminchárom év alatt 635 ezerrel nőtt (13.sz. tábla).

A családi állapot módosulások (házasodás, özvegyülés, válás következtében) különböző módon hatottak a népesség családi állapot szerinti összetételére. Az 1949-1982 között a 15 éves és idősebb népességben egyötöddel csökkent a nőtlének, hajadonok száma, ugyanakkor 30 százalékkal nőtt a házas, egyötöddel az özvegy családi állapotúak

száma és ötször több az elváltak száma, mint 1949-ben volt. Az emelkedés az elvált családi állapotúak számában volt a legszámtöbb; 1982. év elején az országban 168 ezer férfi, 267 ezer nő elvált családi állapotú volt. Az özvegy családi állapotúak száma 881 ezer, ebből 145 ezer férfi, 736 nő. A házas családi állapotúak száma 5561 ezer és így a fennálló házasságok száma meghaladja a 2780 ezret (14.sz. tábla).

A megváltozott vándormozgalom, illetve más vonatkozásban a területi egységenként eltérő természetes szaporodás következtében eltérő módon alakult az ország népességének területi megoszlása. 1982. január 1-én Budapesten a népesség száma 2064 ezer, a többi városban 3717 ezer, a községekben 4930 ezer. Az eltelt 33 év alatt Budapest népessége 30 százalékkal, a többi város népessége kétharmaddal nőtt. A községeké 9 százalékkal (466 ezer fővel) csökkent.

1949-1982 időszakban Budapest népességi súlya 17 százalékról 19 százalékra, a többi vidéki városé 24 százalékról 35 százalékra emelkedett. 1949-ben a népesség 59 százaléka, 1982-ben csak 46 százaléka élt a községekben (15.sz. tábla).

II. A NÉPESEDÉS JÖVŐBENI ALAKULÁSA ÉS A NÉPESEDÉSBŐL ADÓDÓ MEGHATÁROZOTTSÁGOK A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FEJLŐDÉS SZÁMÁRA

1. A népesedés jövőbeni alakulása

Az egyes népesedési folyamatok előrejelzésére a népesedési folyamatok természete és a rendelkezésre álló prognosztikai módszertan egészében kedvező lehetőségeket biztosít. Ugyanakkor az egyes folyamatok természetéről, az azt befolyásoló tényezőkről, a működő hatásmechanizmusokról létező tudományos ismeretek eltérő megbízhatóságú, különböző megalapozottságú előrejelzéseket tesznek lehetővé. Így viszonylag megbízhatóan prognosztizálható a halandóság, a termékenység és ennek alapján a népesség összlétszámának és különösen életkori és nemek szerinti strukturájának alakulása. Lényegesen kevesebb tudományos megalapozottsággal vagyunk képesek előrejelezni a házasságra, a válásra, a család egyéb jellemzőire, például a nemzedékek együttélésére vagy szétválására vonatkozó tendenciákat.

Külön is említést érdemel, hogy a jövőbeni népesedéspolitika és ezen túlmenően a társadalmi-gazdasági fejlődés (fejlesztés) fő jellemzőinek ismerete egyik feltétele megalapozott prognózisok elkészítésének. Ez minden népesedési folyamatra igaz, meghatározó azonban azoknál a népesedési folyamatoknál, amelyeket a népesedés "automatiz-musa" nem, vagy alig, a társadalmi fejlődés jellemzői pedig igen nagymértékben határoznak meg. Ilyennek tekinthetjük például a lakosság területi mobilitására vonatkozó előrejelzéseket.

Az elveszületések számát Magyarországon a következő két évtizedben a termékenység szintvonalának alakulása mellett a szülőképes korú nők számának változása határozza meg.

A leginkább aktív szülőképes korú nők számának csökkenése az elmúlt években már megkezdődött. Ezt az okozza, hogy folyamatosan lépnek be a huszas évekbe azok a nők, akik az 1960-as évtizedben született, kislétszámú generációkhoz tartoznak. Így a 20-29 éves nők létszáma, akiktől az utóbbi években az összes újszülöttek 68-70 %-a származik erősen csökkeni fog; létszámuk 1977-ben tetőzött 970 ezer fővel, az 1980-as év elején számuk 750 ezer, az évtized végén 650 ezer főt tesz ki. Emelkedés csak az 1990-es évek közepétől várható az 1970-es évek 3-4 nagyobb létszámú generációjának szülőképes korba lépésével. Ezt követően azonban újabb jelentős mérvű és hosszantartó csökkenésre kell

számítanunk; e visszaesés időtartama elérheti az egy évtizedet is.

Az elvégzett vizsgálatok, a kidolgozott népességprognózisok eredményei és nemzetközi tapasztalatok alapján az 1970-es évek közepén kezdődött erőteljesebb termékenység-csökkenés üteme az 1980-as évtized túlnyomó részében érvényesülni fog és mélypontját 1986-1990 között érheti el. Ezt követően néhány éves stagnálás után - hatékony népesedéspolitika és a népesedést segítő társadalmi-gazdasági fejlődés és korszellem esetén az 1990-es évek közepétől a termékenység színvonalának lassú emelkedését érhetjük el.

Az 1990-ig terjedő időszak trendjét viszonylag nagyobb biztonsággal határozhatjuk meg; ennek alapján számítanunk kell arra, hogy már 1983-ban szinte bizonyosan kevesebb gyermek születik, mint az 1962-es mélyponton. Ugyanakkor igen fontos annak megállapítása, hogy a termékenység ilyen kedvezőtlen alakulása olyan jelenség, amelynek közvetlen demográfiai előzményei az elmúlt két-három évtizedre nyulnak vissza; a tiszta reprodukciós együttható értéke ezekben az évtizedekben - néhány évtől eltekintve - 1,0 alatt maradt és így jelezte, hogy a népesség utánpótlása távlatilag nem biztosított.

A halálozások számát Magyarországon a következő két évtizedben a halandóság színvonalának alakulása mellett, a népesség öregedése is befolyásolja. A népesség öregedése, amely nagyrészt az 1960-as és az 1970-es évtizedben ment végbe az előttünk álló két évtizedben a korábbinál kisebb ütemben folytatódik. Ennek hatása azonban - az 1980-as évek elejére jellemző magas halandósági szint és a kedvezőtlen öregkori kor-specifikus halandósági arányszámok alapján - viszonylag jelentős.

A halandóság alakulásában reálisan az 1960-as évek közepétől érvényesülő és az 1980-as években felerősödött tendenciáknak - pontosabban a kor-specifikus halandóság romlásának - az 1990-es évtized egészében történő lényegében változatlan érvényesülésével számíthatunk. A halandóság további romlásának megállítása nagyhatású társadalmi-egészségügyi programok végrehajtása, az egészségügyi ellátás kiemelt fejlesztése az egészségi kultúra javulása esetén sem remélhető megalapozottan az 1990-es évtized eleje-közepe előtt; a javulás csak ezt követően jelentkezhethet.

A halálozások száma 1981-től folyamatosan meghaladja az élveszületések számát; hazánk népességének csökkenése már megkezdődött és a hosszabb távon is elkerülhetetlen. Várható, hogy a népesség csökkenés az előttünk álló két évtizedben folyamatosan érvényesül. Így nemcsak a népességcsökkenés tényét, hanem ennek feltétlenül bekövetkező mértékét is bizonyosra vehetjük. Az 1980. évi termékenységi és halandósági színvonal változatlansága esetén hazánk népessége 2000-ig 200-220 ezer fővel csökkenne. Miután a termékenységi és halandósági szintek átlagosan bizonyosan kedvezőtlenebbek

lesznek 1981-2000 között, mint 1980-ban, a ténylegesen várható népességcsökkenés mértéke 400-700 ezer fő közötti intervallumban határozható meg.

A fejlődés általános tendenciáinak megfelelően és népességünk sajátosságai által befolyásolt mértékben hazánkban is végbement a népesség öregedése. Az időskorú népesség számának és arányának gyors növekedése bonyolult társadalmi-gazdasági problémákat vetett fel az 1960-as évtized végén és az 1970-es évtizedben. Az öregedéshez kapcsolódó kérdések a 2000-ig szóló hosszú távú tervezés egész időszakát érintik. Az öregedéshez kapcsolódó, az életszínvonalat, az életmódot, a családot, a tudati fejlődést érintő hatások feltárása, befolyásolása stb. hosszú távon állandó és lényeges elemét jelentik a mindenkori népesedéspolitikának és az egész társadalmi fejlesztésnek.

E változásokat jól jellemzik azok az eltolódások, amelyek az előttünk álló évtizedekben a népesség egyes főbb korcsoportjai között végbemennek. A még nem munkaképes korú, tehát 16 évesnél fiatalabb korúak aránya 1980-ban 22,9 %. Ez 1990-re 22,5 %-ra, majd 2000-re 20,5 %-ra csökken.

A munkaképes korú népesség száma 1976-tól 1988-ig a korábbi népesedési folyamatok hatására - 6370 ezer főről 6274 ezer főre csökken. Az 1970-es évek közepén született nagylétszámú korosztályok munkaképes korba lépésének hatására a munkaképes korú népesség száma 1989-től 1997-ig folyamatosan emelkedik és eléri a 6534 ezer főt. Ez azonban mindössze 160 ezer fővel (0,4 %) magasabb az 1976. évi létszámnál. Ezt követően megkezdődik a munkaképes korúak létszámának újbóli csökkenése; a csökkenés üteme az 1950-es években született nagylétszámú korosztályok kiöregedése miatt növekvő ütemű.

A munkaképes koron felüliek (55 évesnél idősebb nők és 60 évesnél idősebb férfiak) száma 1976-ban 2169 ezer fő volt; ez a népesség 20,7 %-a. Számuk 1990-ben eléri a 2350 ezer főt (21,7 %), majd 2000-ben 2370 ezer fő (21,8 %) lesz. Az öregkorúak számának gyors növekedése az 1970-es években befejeződött, ezt követően az öregkorúak száma és aránya már igen kismértékben növekszik, 1995 után pedig kb. egy évtizedig előreláthatóan stagnál.

A nyugdíjaskorú népesség számának és demográfiai összetételének alakulása 2000-ig, az 1960-1970 közötti időszakhoz viszonyítva, kisebb mértékű változások jellemzik. 1980-ban 2,2 millió nyugdíjaskorú élt hazánkban. 1960-hoz képest 500 ezer fővel gyarapodott az időskorúak létszáma és a következő húsz évben számuk további közel 200 ezer fővel fog növekedni. Mindez azt jelenti, hogy a népesség egészén belül az 1960. évi 17 %-ról 2000-re 22 %-ra növekszik a nyugdíjaskorúak aránya.

A nyugdíjaskoron belül két csoportot érdemes elkülönítve vizsgálni: a 75 évesnél fiatalabbakat, illetve az ennél idősebbeket. Az ellátási gondok 75 év felett ugyanis megsokszorozódnak, az öregkorúak problémái sok tekintetben eltérőek az 55-74 évesek

problémáitól. Jelenleg az öregkorúak száma közel 500 ezer fő, számuk 1960-hoz képest 200 ezer fővel nőtt, és a következő 20 évben további 80 ezer fővel fog gyarapodni.

Az egyes korcsoportok növekedése, illetve csökkenése rendkívül hullámzó. E hullámzás a világháborúk, illetve az 1929-1931-es világgazdasági válság következménye: 2000-ben három korcsoportban mutatkozik - 1980-hoz képest - csökkenés: az 55-59 évesek korcsoportjában: az idetartozók 1941-45-ben születtek; a 65-69 éveseknél: ők 1930 után jöttek a világra; és a 80-84 éveseknél, akik viszont 1916-1920 körül születtek.

A nyugdíjaskorúak a következő 20 évben bekövetkező 200 ezer fős növekedése elsősorban a női népességszám gyarapodásának következménye: 2000-ben 130 ezer 55 éven felüli nővel és mintegy 70 ezer 60 évét betöltött férfivel lesz több hazánkban, mint jelenleg. A 75 éven felüliek 80 ezer fős növekedése szinte kizárólag a női népesség növekedéséből adódik.

Különös figyelmet érdemel az időskorúak családi állapota; ezen belül a legaggasztóbb az egyedülálló nagy száma. Míg 1970-ben közel 300 ezer, addig 1980-ban már közel 400 ezer 60 éven felüli élt egyedül. E korosztályhoz tartozók között az egyedülállók aránya 16 %-ról 20 %-ra növekedett. Ezen belül különösen kedvezőtlen a nők helyzete: míg a férfiaknak csak 10 %-a, addig a nőknek több mint 30 %-a egyedülálló. A 75 év felettieknél az arány még kedvezőtlenebb: minden negyedik öregkorú - mintegy 120 ezer fő - volt egyedülálló. A nukleáris családforma gyakoribbá válásával várhatóan fokozódni fog az egyedül élő idősök száma. A négy és több gyerekkel rendelkezőknél ugyanis meg lehetőségen valószínűtlen, hogy idős korukban magukra maradjanak, viszont minél kevesebb gyermeke született korábban az idős korúnak, annál valószínűbb, hogy egyedül marad.

Jelenleg úgy tűnik, hogy 2000-re az idősök lakóhely szerinti megoszlása alapvetően nem fog változni. Míg jelenleg az idős népesség 36 %-a lakik városban és 64 %-a a községekben, addig az 1980-ban 40-59 éveseknél a városban élők aránya 40 %. Így a városban élő 60 év felettiak száma 2000-re a jelenlegi 650 ezerről előreláthatóan 800 ezerre növekszik. Ugyanakkor a 75 évesek, és ennél idősebb, városban élő közel 200 ezres népesség csak azért fog kismértékben növekedni, mert a korosztály létszáma is nő, és a városban élés aránya a jelenlegi 55-74 éveseknél megegyezik az öregkorúakéval.

A következő évtizedekben az időskorúak létszámánál és összetételénél az alábbi főbb tendenciák várhatók:

- 200 ezerrel fog nőni a nyugdíjaskorúak száma, arányuk az össznépességen belül a jelenlegi 20 %-ról 22 %-ra fog növekedni;
- a 75 éves, illetve az ennél idősebbek száma az 1980. évi 500 ezer főről 580 ezer főre emelkedik;

- tovább nő az egyedül élők nagy száma, számuk az 1980. évi 400 ezer főről várhatóan 500 ezer főre emelkedik;
- a városban élő 60 évnél idősebbek száma az 1980. évi 650 ezerről 800 ezerre fog növekedni.

Az elmúlt évtizedek folyamatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a népesség folyamatos növekedésével párhuzamosan a családok száma is gyorsan emelkedett, 1960-hoz képest 20 év alatt 10 százalékkal, 2757 ezerről, 3028 ezerre nőtt. A családok számának növekedése a gyermekszám fokozatos csökkenése miatt együttjárt a családok átlagos létszámának folyamatos csökkenésével. A népesség jövőbeni csökkenése új helyzetet teremt a területen is. A 70-es évtizedben jelentősen megnövekvő válási arány (amely Magyarországot már régebben is jellemezte), a különélések számának viszonylag gyors növekedése, az özvegyülés a családtöredékek számát növelték. A 70-es évtizedben a házassági hajlandóság mintegy 25 %-kal csökkent. A népesség korstruktúrájából adódott, hogy a házasságkötések száma csupán 10 %-kal (97 ezerről 87 ezerre) mérséklődött.

A családtöredékek tömeges létrejötte, amely kétségtelenül az elmúlt évtized egyik legkedvezőtlenebb jelensége számos olyan problémát vet fel, amelyek megválaszolása a jövőbeli teendőknel elengedhetetlen.

Az elmúlt évtizedekben a családtöredékek számának gyors, 50 ezres növekedése a következő 1-2 évtizedben feltehetően lassul, 20 esztendő alatt így is azonban mintegy 60 ezres növekedés várható. Ez azt jelenti, hogy 2000-re valószínűleg 400 ezret meghaladó szülő-gyermekes csonkacsalád él majd társadalmunkban. Ennek következményei a beilleszkedési zavarok további erősödését eredményezhetik, hiszen már az elmúlt időszakban is e körből került ki az állami gondozottak, veszélyeztetett gyerekek jelentős része; de jelentős problémákat vet fel ez a körülmény a gyereket nevelő szülő életmódjánál, munkahelyi közösségbe való beilleszkedésénél is.

A házasságkötések számának folyamatos csökkenése feltételezhetően legalább a 80-as évtized végéig tart, a 90-es évtizedben elsősorban a korstruktúra változása miatt kisebb emelkedés várható. A 15 éves és idősebb népességen belül a férfiak 60,8 százaléka volt házas 1980-ban, ez 1990-ben az előzőekben jelzett folyamatokat feltételezve, mintegy 2-3 %-kal csökken, míg 2000-ben várhatóan ismét megközelíti a jelenlegi szintet. A házas nők aránya ebben az esetben 64 %-ról 62 %-ra csökken 10 év alatt, s ezt követően 2000-re eléri az 1980-as 64 %-ot.

A házasságkötések alakulásában alapvető szerepet játszik, hogy a házasságon kívüli együttélések száma várhatóan Európa többi országához hasonlóan nálunk is növekszik, bár feltehetően nem ölt továbbra sem tömeges méretet.

A házasságkötések, válások tendenciájában a múltbeli folyamatok intenzitása várhatóan kismértékben csökken a 80-as évtizedben, s a nehezebb gazdasági fejlődés viszonyai között, a családalapítás anyagi feltételeinek előteremtéséhez szükséges munkával eltöltött idő növekedésével elképzelhető, hogy megváltozik, későbbre tolódik az átlagos házasságkötési kor. Ebben az esetben a házaspáros családok száma 10 év alatt minimálisan 50-70 ezerrel csökken, ugyanakkor közel ennyivel megnő a szülő-gyerekes családok száma is (340 ezerről 380-400 ezerre). A 90-es évtizedben a házasságkötési arányok szintenmaradását és a válások kisebb csökkenését feltételezve, a családtörések száma csak 20-25 ezerrel, míg a házaspáros családok száma a korstruktúra változása miatt mintegy 80-100 ezerrel megnő. E folyamatok hatására a népesség 300-400 ezres csökkenése a családok mintegy 90-100 ezres növekedésével járna együtt a kedvező két évtizedben.

A családok mellett népesedéspolitikai szempontból is különös jelentősége van a háztartások száma alakulásának, elsősorban az idős népesség ellátása, gondozása szempontjából.

A háztartások nagysága az 1970-es évtizedben jelentősen csökkent, s a folyamat várhatóan a jövőben sem változik meg alapvetően. Az elkövetkező húsz esztendősi periódusban, s különösen 1980-1990 között az egyszemélyes háztartások száma közel 150 ezerrel emelkedik, elsősorban az özvegyülés, ezen belül is döntően a nők egyedül maradása miatt.

Feltételezve, hogy a 80-as években a családok együttélésére kevesebb lehetőség, illetve kisebb hajlandóság lesz a háztartások száma 1980-1990 között mintegy 140-160 ezerrel növekszik, amelynek több mint felét az egyszemélyes háztartások növekedése okozza. Itt kell megemlíteni, hogy az egyszemélyes háztartások felét az öregkorú háztartások képezték 1980-ban, s ezek közel 45 %-a községekben volt.

1980-ban 283 ezer kétszemélyes öregkorú háztartás volt, amelyeknek 50 %-a községekben található. Mindenképpen feltételezhető, hogy az öregkorú egyszemélyes háztartások száma a községekben még tovább növekszik, s 1990-re 210-220 ezer, 2000-ben 255-260 ezer ilyen háztartás lesz. Az 1990-2000 közötti időszakban a többgenerációs együttélést jobban lehetővé tevő lakáshelyzet kialakulása esetén - amely éppen a magányos öregek ápolása, ellátása szempontjából is lényeges lehet - a háztartások száma csupán 100 ezerrel növekedne, ennek elmaradása esetén közel 200 ezres növekedés is elképzelhető.

A 20 éves időszak család-háztartás összetételét jól jellemzi, hogy e periódus alatt a 100 háztartásra jutó személyek száma 279-ről 250-255-re, ezen belül a család-háztartásoké pedig 327-ről 295-300-ra esik vissza.

A népesség két nagyobb korcsoportjának területi elhelyezkedése nagyon lényeges a következő 20 év gazdasági-társadalmi fejlődése és nem utolsósorban társadalompolitikai feladatai szempontjából.

A munkaképes korú lakosság területi alakulása lényegében követi a népesség egészének strukturális változását, hiszen 2000-ben 1980-hoz képest 18 %-kal lesz a városok részesedése magasabb, míg a községeké természetesen ennek megfelelő mértékben csökken. A városokban az 550 ezres növekmény jelentős munkaerőforrást jelent, ugyanakkor a községekben a munkaerő további intenzív helyettesítésével oldható csak fel a 400 ezer főt meghaladó abszolút csökkenés. Budapesten a munkaképes korúak száma a 2 évtized alatt kisebb mértékben változik, a maihoz képest a maximális csökkenés: 47 ezer fő, 1990-re prognosztizálható. 2000-ben Budapesten megközelítőleg 1150 ezer fő munkaképes korú lakos lesz a mai 1190 ezerrel szemben.

A nyugdíjaskorú lakosság strukturájában is jelentős változások zajlanak le. A városokban mintegy 160-200 ezerrel több nyugdíjaskorú lakos lesz, mint jelenleg s ez a növekedésnek mintegy negyedét a 75 év felettek létszámának 40 ezres növekedése jelenti.

Budapesten annak ellenére, hogy a népesség összlétszáma, sőt a nyugdíjaskorúak száma 1990 után alacsonyabb lesz, mint 1980-ban volt, a 75 év felettek létszáma az időszak egésze alatt meghaladja a jelenlegi 110 ezer főt. E korosztályok aránya Budapesten 5,3 %-ról 6,7 %-ra növekszik. Mivel a községek lélekszáma 20 év alatt mintegy 750 ezer fővel csökken, itt az elöregedési folyamat arányait tekintve ugyancsak jelentős: 1980-ban a 75 év felettek aránya a községekben 4,9 % volt, ez 2000-re 6,0 %-ra növekszik.

2. Demográfiai adottságok a társadalmi-gazdasági fejlődés és a fejlesztéspolitika számára

Az utóbbi években egyre elfogadottabbá válik az a nézet, amely szerint az előttünk álló évtizedekben a népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés közötti összetett és bonyolult kapcsolatok jellege más lesz, mint az elmúlt 30-40 évben; a népesedési folyamatoknak a társadalmi-gazdasági fejlődésben játszott szerepe növekszik. Ez a változás - noha mértékéről ma még csak részleges és így kiegészítésre szoruló képünk van - az előttünk álló évtizedek fejlődésének és fejlesztéspolitikájának egésze szempontjából is lényegesnek tűnik.

A változás okait a népesedésben, illetve más társadalmi folyamatokban és a gazdaság fejlődésében egyaránt megtalálhatjuk. A hazai népesedés sajátos vonásainak kiala-

kulása, a korábban nagyjából viharos társadalmi átalakulások lelassulása, a gazdasági fejlődés feltételeinek megváltozása és egy tartósan alacsonyabb szintű gazdasági növekedés hozták létre azt a helyzetet, amelyben a népesedési tényezőknek és folyamatoknak nagyobb szerep jut. A fejlesztéspolitikában, az azt megalapozó népgazdasági tervezésben - ezen belül is elsősorban a hosszú távú társadalmi-gazdasági tervezésben - a korábbiaknál lényegesen nagyobb szerepet kap a fejlődés automatizmusainak meghatározása.

Ezért különösen fontos, hogy képesek legyünk definiálni, mit értünk demográfiai meghatározottságon.

Első megközelítésben abból kell kiindulnunk, hogy a demográfiai mozzanat minden társadalmi-gazdasági mozgásban valamilyen mértékig megjelenik. Ezt a jelenlétet azonban nem tekinthetjük automatikusan meghatározottnak.

Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy nem elégedhetünk meg a tisztán demográfiai összefüggések feltárásával hanem kívánatos ezek hatásainak, következményeinek elemzése is.

A népesedés oldaláról kiindulva, túlnyomórészt 2000-ig terjedő időszakra és a lényeges összefüggésekre koncentrálni tárgyaljuk a népesedési meghatározottságokat. Ezek a meghatározottságok - az előzők alapján - több csoportba sorolhatók. Így beszélhetünk

- a magyar népesedés főbb sajátosságaival összefüggő meghatározottságokról (csökkenő népességszám, alacsony termékenység, magas halandóság);
- a népesség struktúrájával is összefüggő meghatározottságok (demográfiai hullámok, öregedés, munkaképes korúak, fiatalok, területi elhelyezkedés és mozgás);
- a családdal és a háztartással összefüggő meghatározottságok (házasság, válás, egyedüllét);
- a népesedéspolitikáról, mint sajátos meghatározottságról.

III. A NÉPESEDÉSI HELYZET ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA VÁLTOZÁSA

1. A népesedési helyzet változása

Az 1970-es évek második felétől hazánkban új népesedési helyzet alakult ki. Ebben meghatározó szerepet játszanak az alábbiak:

- a termékenység tartósan alacsony színvonalú és nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját;
- az élveszületések száma mintegy másfél évtizeden át csökkenő és változatlanul nagymértékben ingadozik;
- a népesség halálozásában várhatóan a jövőben is érvényesülnek az utóbbi évek tendenciái és így a férfiak és a nők halálozása - bár különböző mértékben - tartósan romló, esetleg stagnáló tendenciát fog mutatni;
- a népesség öregedése folytatódik és az öregkorúak aránya a népességben a következő két évtized után elérheti a 23-25 %-ot;
- a következő 1-2 évtizedben népességcsökkenés megy végbe.

A népesedéspolitika fő törekvése, a két-, háromgyermekes családeideál általánosabbá tétele rövidebb távon irreális célnak bizonyult és így a következő években a termékenység színvonalának emelése helyett mindenekelőtt a termékenységi színvonal további csökkenésének mérséklésére kell törekedni; a népesedéspolitika másik célja ugyancsak nem teljesült; új demográfiai hullám alakult ki.

Hazánkban a következő hosszabb időszakban nem számíthatunk a termékenységi magatartás kedvező változására és csak hosszabb távon lehet reális a népesség korszecifikus halandóságának javulása. A következő 10-15 évben folyamatosan csökkenő nagyságú és az 1980-as évek közepétől igen alacsony létszámú korosztályok születnek. Ez - a halandóság alakulását is figyelembe véve - a népesség csökkenését eredményezi és együttjár a népesség további öregedésével is. Az 1980-as évek elejétől kezdődő időszak így népesedéspolitikai szempontból is új szakasza lesz népesedésünknek.

Hosszabb távon hazánk népesedési sajátosságai megkívánják, hogy a társadalom tudatosan törekedjék egyrészt a rendellenesen alacsony, a népesség reprodukcióját nem biztosító termékenység emelésére, másrészt a lakosság korösszetételének kiegyenlítésére, a lakosság egészségi állapotának viszonylag gyors javítására és így a várható átlagos élettartam emelésére, a népesség öregedésének megfelelő viszonyok kialakítására

és a népesség területi mozgásának befolyásolására, a városi népesség aránya gyors növekedésének korlátozására, a család társadalmi szerepének és stabilitásának fokozására, a demográfiai hullámok és a népességcsökkenés kedvezőtlen hatásainak csökkentésére. Ezek a sajátosságok nemcsak a népesedéspolitika céljait határozzák meg, hanem hosszabb távon meghatározzák a népesség nagyságát és összetételét is és így közvetlen szerepet játszanak társadalmi és gazdasági fejlődésünkben.

2. A népesedéspolitika változásai

Az 1970-es évtizedben megváltozott népesedési helyzet a népesedéspolitika tartalmának és céljainak bővítését, eszközrendszerének kiegészítését igényli.

Ilyen népesedéspolitika hosszabb távon alkalmas lehet arra, hogy a kedvezőtlen tendenciákat befolyásolhassuk. Az 1980-as években tett lépések tehát évtizedek múltán gyümölcsözhetnek; ezek a távlatok lehetővé teszik és meg is kívánják a megfontolt, kiegyensúlyozott társadalmi cselekvést, a folyamatos és kitartó erőfeszítéseket, viszont szükségtelemmé teszik a látványos, gyors lépéseket. Ugyanakkor világosan mérlegelnünk kell azt a nemzeti és társadalmi felelősséget is, amelyet az 1980-as évtizedben halaszt-hatatlan cselekvés elmaradása, lassúsága, elégtelensége jelenthet.

E népesedéspolitika kidolgozása során az alábbi elvek érvényesítése kívánatos:

- a népesedéspolitika a jövőben átfogóbban és szervezettebben kapcsolódjék a társadalompolitika egészéhez;
- a népesedési összefüggések és a népesedéspolitika átfogóbban és szervezettebben jusson érvényre a különböző időtartamú - mindenekelőtt a hosszú és középtávú népgazdasági tervekben;
- az életszínvonal-, a lakás-, a szociálpolitikában, az egészségügyben, a foglalkozás-, a család- és területfejlesztési politikában egységes koncepció alapján összehangoltan érvényesüljenek a népesedéspolitikai törekvések;
- erősíteni kell a demográfiai kutatások és a népgazdasági tervezés kapcsolatát;
- a népesedéspolitikában kapjanak nagyobb szerepet a kulturális-tudati elemek;
- növekedjék a társadalom részvállalása a gyermeknevelés terheiben;
- az időskorúak ellátásában javuló feltételek mellett növekedjék a családok szerepe és felelőssége;
- csökkenjenek az életmódból, a környezeti ártalmakból, a munkakörülményekből adódó, a népesség egészségi állapotát és újratermelésének minőségi vonásait kedvezőtlenül érintő hatások.

3. A jövőbeni népesedéspolitika céljai

1973-ban hosszú távú, ösztönző, a társadalompolitikai célkitűzésekkel összehangolt népesedéspolitikát hirdettünk meg. Ez a népesedéspolitika alapvetően a termékenységre irányult. A végrehajtás tapasztalatai, valamint az 1970-es évtizedben megváltozott népesedési helyzet a népesedéspolitika tartalmának és céljainak bővítését, elveinek és eszközrendszerének kiegészítését kívánja meg.

Hazánk népesedésének sajátosságai hosszabb távon is megkívánják, hogy a társadalom tudatosan törekedjék

- a rendellenesen alacsony, a népesség egyszerű reprodukcióját nem biztosító termékenységi színvonal emelésére és ezzel összhangban a jövőben születendő nemzedékek korösszetételének fokozatos kiegyenlítésére;
- a család fokozottabb támogatására és védelmére, a család növekvő jelentőségű funkcióinak reálisabb ellátásához szükséges feltételek jobb biztosítására;
- a lakosság egészségi állapotának javítására, a halandóság csökkentésére és így a várható átlagos élettartam emelésére;
- a népesség egészségi-biológiai állapotának, a népesedés minőségének fokozottabb védelmére;
- a népesség öregedésével jobban összhangban levő társadalmi-emberi viszonyok és megfelelőbb intézményrendszerek kialakítására;
- a népességcsökkenésből, a demográfiai hullámokból adódó kedvezőtlen hatások csökkentésére, valamint
- a népesség területi mozgásának kedvező hatású befolyásolására.

A termékenységi színvonal az 1970-es évtizedben - az élveszületések számának néhány évig tartó ugrásszerű növekedése mellett - nem emelkedett, hanem fokozatosan csökkent és további csökkenése a jövőben is várható. A következő években, esetleg az 1980-as évtized egészében, mindenképp a termékenységi színvonal további csökkenésének korlátozására, az élveszületések számának nagymértékű visszaesésének csökkentésére lehet reálisan törekedni. Ez mindenképp azt kívánja meg, hogy ebben az időszakban erőfeszítéseinket a második gyermek megszületésének támogatására koncentráljuk. Ez megkívánja az egygyermekes családok támogatását és hozzájárulhat az egygyermekes családok arányának csökkentéséhez.

A családok zavartalanabb működése, létük társadalmi védelme és a népesedéssel kapcsolatos tudatos társadalmi befolyásolása a jövőbeni népesedéspolitika döntő fontos-

ságú kérdése. Ezért az eddigieknél erőteljesebben kell biztosítani a család stabilitását, felhasználva az anyagi-pénzügyi, és a tudati-kulturális eszközöket. A házasság intézményének fokozottabb megbecsülését szükséges szorgalmazni. A kölcsönös megbecsülés, az egymás iránti tisztelet és a gyermekekért, a család együttmaradásáért érzett felelősség viselkedésmintáit általánosabban elfogadottá kell tenni. Reálisabbá és teljesebben elláthatóvá kell tenni a család növekvő jelentőségű funkcióit a gyermekek érzelmi nevelésében és szocializációjában. A család stabilitásának megerősödése, zavarmentesebb működése népesedéspolitikai céljaink mindégycikének eléréséhez hozzájárulást jelenthet.

A halandóság a termékenységgel lényegében egyenrangú népesedéspolitikai és még inkább társadalompolitikai kérdéssé vált. A halandóság csökkentésének két meghatározó fontosságú eleme a megelőzés és a gondozás. Mindkettőnek a fogamzással kell kezdődnie és az egész életút folyamán végig kell kísérnie az embert. Az egészségügyi ellátás segítse elő, hogy a születő új generációk minél egészségesebbek legyenek. Kiemelt figyelmet kell fordítani az anya- és csecsemővédelemre, a leggyakoribb, valamint a legtöbb halálozást okozó megbetegedések elleni küzdelemre. Az egészségi kultúra színvonalának általános emelésével meg kell tanítani az embert arra, hogy nem elég csak "jobban" élni, hanem egészségesen, vagy legalábbis egészségesebben kell élni.

A népesség egészségi-biológiai állapotának, a népesedés minőségének védelmére az eddigieknél szervezettebben, magasabb színvonalon és szélesebb körben kell felhasználni a genetikai tanácsadást, a speciális szűrővizsgálatokat, a terhes nőkről való gondoskodást. Kiemelt figyelmet kell fordítani a veszélyeztetett terhességek, különösen pedig a koraszülések arányának csökkentésére, elősegítve az életmód olyan változásait is, amelyek ezt kellően megalapozhatják. Az egészségügyi ellátás színvonalának és szervezettségének javításával is csökkenteni kell a veleszületett szellemi és testi fogyatékosok arányát. A környezeti és munkahelyi ártalmak népesedést - elsősorban a termékenységet és a halandóságot - érintő hatásait fokozatosan korlátozni kell, teljesebben feltárva ezeket.

El kell érni a népesség egészségi állapotának fokozatos javulását, biztosítva, hogy a csecsemő- és gyermekkorban a testi-értelem fejlődés, növekedés a genetikai adottságok határain belül optimális legyen, felnőttkorban a kialakult testi-értelem fejlettség és a továbbfejlődés lehetősége magas szinten stabilizálódjon és végül az idősokkal együttjáró természetes változások ne idő előtt következzenek be. Így az aktívan megélhető magas élettartam elérésének lehetősége növekvő mértékben legyen biztosított. Nagyhatású társadalmi programokat kell indítani a lakosság egészségi kultúrájának javítására, a halandóság csökkentésére, az egészségügyi ellátás kiemelt fejlesztésére.

Az öregek általános helyzete, az öregség, mint társadalmi probléma a fejlődés következő szakaszában egyik legjelentősebb társadalmi problémánk és gondunk lesz. Az öregedő és nagymértékben előregedett népesség a korábbiaktól eltérő feltételeket teremthet a társadalmi-gazdasági fejlődés számára.

Ezek mind a társadalomra és a társadalmi szervezetekre, mind a családra vonatkozóan új funkciókat, a munkamegosztás átalakulását hozhatják magukkal.

Az időskorúak társadalmi-gazdasági helyzetét a jövőben egyre inkább az fogja meghatározni - a viszonylag alacsony nyugdíjkorhatár mellett -, hogy milyen mértékben lesznek képesek munkavégző képességüket társadalmilag hasznosítani és társadalmi-emberi kapcsolataikat fenntartani, ezek beszűkülését későbbre halasztani. Ezért az öregek helyzetének javulásában az egyik fő lehetőség a megfelelő munkavégzés feltételeinek biztosítása lesz.

A társadalom és az időskorúak szempontjából is a legtermészetesebb és leghatékonyabb gondozási forma a családon belül - lehetőség szerint a család fiatalabb nemzedékeire támaszkodó - gondozási, ellátási, együttélési formák hatékony működése. E formák mellett szól humánus voltuk is. Ezért a társadalomnak arra kell törekednie, hogy a családok felelősségvállalása és szerepe az időskorúak gondozásában és társadalmi-gazdasági helyzetük alakításában növekedjék, ehhez biztosítva az intézményes lehetőségeket és bővítve azokat a feltételeket, amelyek ezt az egyes családok számára a mainál reálisabbá tehetik.

A demográfiai hullámok, és a népességcsökkenés társadalmi-gazdasági hatásainak tudományos felmérése és a szükséges intézkedéseknek a népesedéspolitika keretében történő integrálása egyik fő területe a népesedési adottságok feltárásának. A népesség területi mozgását befolyásoló területi politika csökkentheti az e mozgásból származó kedvezőtlen társadalmi-gazdasági hatásokat.

4. A jövőbeni népesedéspolitika alapelvei és eszközei

A népesedéspolitika a jövőben szükségképpen átfogóbban, sokoldalúbban, és szervezesebben kapcsolódik a társadalompolitika egészéhez; ez egyaránt érinti a népesedéspolitika alapelveit és eszközeit.

A népesedéspolitika tartalmának bővülése új módon veti fel a népesedéspolitika és más politikák (családpolitika, szociálpolitika stb.) közötti kapcsolat kérdését. Amellett, hogy ezek a kapcsolatok a korábbiaknál szélesebb körűek lesznek, várhatóan bonyolultabbá és sokrétűbbé is válnak. Igen valószínűnek látszik, hogy miközben a népesedés-

politika növekvő mértékben érvényesül, eszközrendszerét egyre inkább a népesedést érintő egyes politikákkal való integrálódás fogja jellemezni. Úgy tűnik, hogy ebből a szempontból kiemelt fontosságot kell tulajdonítani a következő hosszabb időszakban a szélesebb értelemben vett szociálpolitikának, a családpolitikának, az egészségügyi és a foglalkoztatáspolitikának.

A népesedéspolitika kielégítő megalapozásában, integrálásában jelentős feladatok hárulnak a tudományos kutatásra és a népgazdasági tervezésre. Jelentős feladat a népesedési és az ezt befolyásoló társadalmi adottságok teljesebb feltárása is. Nagyobb részt tehát előttünk álló feladat a bővebb tartalmú népesedéspolitika gyakorlati megvalósítása, bonyolult eszközrendszerének kidolgozása és integrálása.

A népesedéspolitika változatlanul érvényesülő alapelve, a családok cselekvési és választási lehetőségeinek bővítése. Mindez megköveteli az anyagi feltételek, intézmények olyan további fejlesztését, hogy azok alkalmasabbá váljanak a differenciáltabb társadalmi szükségletek kielégítésére.

A népesedéspolitika egyik alapvető vonása és tudományos megalapozottságának egyik fő feltétele hosszú távú volta. A népesedési folyamatok társadalmi-gazdasági tényezők bonyolult mechanizmusain keresztül meghatározottak és ugyanakkor e társadalmi-gazdasági tényezők, folyamatok hatása a népesedésre jelentős időeltolódással érvényesül. Népesedési helyzetünk csak hosszabb távon, a társadalmi-gazdasági környezet változása alapján, a kulturális-tudati viszonyok befolyásolása révén és következetes, kiegyensúlyozott népesedéspolitika eredményeként javulhat. Ezért népesedéspolitikánkban a hosszú távú jelleget az előzőeknél fokozottabban kell érvényesíteni, és el kell érni, hogy a közép- és hosszú távú tervekben az eddiginél nagyobb mértékben és átfogóbban hassanak a társadalmi-gazdasági fejlődés, a gazdasági fejlesztés és népesedés közötti összefüggések. Ez népesedéspolitikai céljaink elérése során az eddigieknél nagyobb folyamatosságot is meg kell, hogy alapozzon.

A népesedéspolitika eszköztára a jövőben - a népesedéspolitika céljainak megfelelően - átalakul. A már létrejött anyagi-, szociálpolitikai és jogi szabályozási eszközök, az alapvető elemek megtartása mellett, korszerűbbé, sokoldalubbá tehetők. A népesedéspolitika érvényesítése során növekszik a társadalompolitika egészével, különösen pedig egyes területeivel - mindenekelőtt a foglalkoztatáspolitikával, a családpolitikával és az egészségügyi politikával - részben már korábban is kialakult kapcsolatoknak a terjedelme és a fontossága, ugyanakkor a népesedéspolitikát szolgáló eszközök a jövőben valószínűleg kevésbé esnek egybe a jövedelem és szociálpolitika eszközeivel. Az eszközrendszer differenciáltságának a fokozásával is elő kell segíteni a kedvezőbb népesedési folyamatok kibontakozását. Végül és az előzőekből adódóan, a kampányszerűség az ilyen jellegű népesedéspolitikától természetesen idegen.

A bővebb tartalmú népesedéspolitikában új jelentőséget kap mindazoknak a társadalmi-gazdasági folyamatoknak a figyelembevétele és hatásmechanizmusa - így a foglalkoztatási és munkaviszonyok, a társadalmi és területi mobilitás, az életszínvonal és az életmód, az iskolázás és a kultúra, valamint a tudat egyes elemeinek változásai -, amelyek a népesedést érintik, a társadalmi-gazdasági fejlődés folyamatainak részeként formálják.

5. Kulturális-tudati elemek és népesedéspropaganda

a/ Kulturális-tudati tényezők

A jövőben a népesedéspolitikai magatartásban a korábbiaknál nagyobb szerepet kell adni a kulturális-tudati tényezőknek. Noha ezt hazai és nemzetközi tapasztalatok egyaránt alátámasztják, ilyen jellegű ismereteink meglehetősen korlátozottak. Az elmúlt évtized tapasztalatai mutatják, hogy a közvetlen és nem kellően rétegspecifikus tudati ráhatás "eredményei" meglehetősen jelentéktelenek. Ismereteink színvonala a szorosabban vett kulturális vonatkozásokban sem mondható jobbnak. Ezért a népesedési folyamatok, a népesedési magatartás, valamint a kulturális viszonyok és az életmód közötti összefüggések a jövőben a tudományos kutatás egyik fontos feladatát kell, hogy jelentésük.

Itt lényegében két különálló kérdéssel találkozunk; a kulturális-tudati tényezők szerepével a népesedésben, illetve a népesedéspropaganda kérdésével. Az első összefüggésben azt mondhatjuk, hogy a népesedés tisztán demográfiai tényezőkből kiinduló, illetve közgazdasági alapokon álló elméletei mellett a szociológiai megközelítés abból indul ki, hogy adott társadalmi csoportban, rétegben kialakulnak, léteznek bizonyos normák és értékek, amelyek beépülnek a szociológiai értelemben vett kultúrába és ezek befolyásolják, meghatározzák a népesedési - közelebbről elsősorban a termékenységi - magatartást. Ezeket az értékeket, normákat olyan folyamatok befolyásolhatják a fejlett országokban, mint a nők törekvése a férfiakkal egyenlő helyzet elérésére, a foglalkozási karrierre. Ezeknek az attitűdöknek, normáknak és értékeknek a vizsgálata azonban annyira új irányzat a demográfiában, hogy megalapozott eredményekre még nem támaszkodhatunk.

Eddigi és nemcsak a népesedési folyamatokkal összefüggő ismereteink alapján a népesedési folyamatok tudati-kulturális befolyásolása több síkon képzelhető el. Mivel a legfontosabb népesedési folyamatok (a házasságok, válások, termékenység, de részben és bizonyos közvetítésekkel még a halálozások is) egyéni döntések eredőjeként jönnek létre, legáltalánosabban azt mondhatjuk, hogy minden olyan kulturális hatás, amely a

társadalmi tudatállapotot, az uralkodó értékrendet, az egyének által követett életmód- és viselkedésmintákat befolyásolja, egyúttal a demográfiai viselkedésnek is egyik meghatározó tényezője. Igen fontos tehát annak tudatosítása, hogy a népesedéspolitikai célok elérését a kulturális intézményrendszer és a tömegkommunikáció nemcsak a népesedési eseményekre vonatkozó tematikus, propagandisztikus művekkel és műsorokkal szolgálhatja, s valószínűleg nem is ezekkel szolgálja a leghatékonyabban.

A társadalmi értékrend átalakítása, az anyagi javakra, szerzésre, fogyasztásra és presztizsfogyasztásra orientált életmód megváltoztatása, az emberi kvalitások, az emberi összetartozás értékének növelése, az erkölcsi normák megszilárdítása, a viselkedéskultúra fejlesztése minden bizonnyal kedvező változásokat idézne elő a népesedési folyamatokban is.

Mindezek mellett szükség van természetesen azokra a műsorokra, kiadványokra, rendezvényekre is, amelyek konkrét ismereteket közvetítenek, rétegspecifikus módszerekkel ismertetik meg az emberekkel a népesedéspolitikai intézkedéseket, a kedvezmények igénybevételeének módját, a családtervezés módszereit és lehetőségeit, az egészséges életmód kialakításához szükséges tudásanyagot és az emberi együttélés, emberi viselkedés alapvető törvényszerűségeit.

Végül, de nem utolsósorban, utalnunk kell arra, hogy a gyermekintézmények nem csupán befogadóképességükkel befolyásolják a népesedési folyamatokat, hanem legalább ugyanolyan mértékben azokkal a tudattartalmakkal is amelyeket az általuk nevelt új generációk számára közvetítenek. Az óvoda, az iskola, a nevelőotthonok szocializációs szerepének növekedése napjainkban is tartó folyamat. Folyamatosan nő azoknak a fiataloknak a száma, akik napi gyakorlatukban nem szerezhetik meg azokat a tapasztalatokat, amelyekre a családi együttélésben a későbbiekben szükségük lehet. Ezek pótlása természetesen nem várható el az óvodától és az iskolától, de az igen, hogy a tankönyveken, kötelező olvasmányokon és saját közösségszervező gyakorlatán keresztül olyan mintákat nyújtson a gyermekeknek, amelyek követése a későbbiekben megkönnyíti számukra a társadalmi és családi beilleszkedést és hozzájárul egészséges demográfiai viselkedésük kialakulásához.

A népesedéspropaganda hosszú távú hatását elsősorban tehát nem a tömegkommunikációtól kell várnunk. Sokkal sürgősebb tennivalók lennének azon a téren, amit tudományos zsargonnal élve "szocializációs feladatnak" nevezhetnénk: a fiatal generációk családi életre felkészítése terén.

Részben annak eredményeként, hogy a felszabadulás után az általános iskolai tananyagból kikerült a házastársi ismeretek, családi ismeretek oktatása, részben pedig annak következtében, hogy a család maga is elsősorban "pályára", nem pedig csa-

ládi életre orientálja gyermekeit, a fiatal házaspárok kifejezetten tanácstalanul kerülnek be egy merőben új életformába. Az iskolai "felkészítés" az utóbbi időben már foglalkozni kezdett ezzel, elsősorban a szexuális életre, a születésszabályozásra, illetve fogamzásgátlásra vonatkozó ismeretek nyújtásával. A párválasztással, családi élettel kapcsolatos osztályfőnöki órák elsősorban ennek érzelmi oldalát, "szépségeit" hangsúlyozzák, s kevésbé készítik fel a fiatal generációt arra, hogy a családalapítás súlyos megpróbáltatásokkal jár, nehéz feladatok teljesítésével, amihez ismeretek, tudásanyag szükséges. Lányok és fiúk kötnek házasságot anélkül, hogy tudnák: hogyan kell pénzt beosztani, takarítani, csecsemőt gondozni, beteget ápolni, főzni, diétás étrendet készíteni, hivatalos ügyekben eljárni, időt beosztani, nagytakarítást-nagy-mosást végezni, varrni, családi munkamegosztást megszervezni stb. Ezeknek az ismereteknek hiánya gyakorlásának rutintalansága nemegyszer igen gyorsan vezet súlyos, nem megoldható családi konfliktusokhoz. A gondoknak, nehézségek csökkentésének sokszor egyetlen lehetősége a fiatal házaspárok számára éppenséggel a kevés gyermek vállalása.

A családi életre, a "szülő-státusra" felkészítés intézményes háttere sem biztosított ma. Az általános iskolák többségében - amely fő színtere lehetne ennek - olyan, fiatal generációt tanít, amely maga is hasonló problémákkal küszködik. Más vonatkozásokban - pl. magukra maradt öregek, betegek ellátása kapcsán - sokszor, és sokféle-képpen beszélünk a családgondozás társadalmi megszervezésének szükségességéről. A családi, háztartási ismeretek korai életkorban történő elsajátítása nemcsak ennek sajátos "káder-utánpótlását" jelenthetné, hanem energia-tartalékokat is biztosíthatna: távolabbi családtagok gondozása nemegyszer azért jelent megoldhatatlan nehézséget, mert a fiatalabb generációnak ilyenfajta feladatok ellátásában semmiféle rutinja nincsen.

b/ Népesedéspropaganda

Áttérve a propaganda kérdéseire a leginkább meghatározó elem az, hogy a népesedéspolitika ügyei nagytávú, szinte történeti léptékű folyamatokban öltének testet. Ezért - legyen bár mégoly kedvezőtlen a jelenlegi helyzet - nem szabad "pánik-reakciókat" produkálni, a kampányszerűség megszokott eszközeihez folyamodni. Ezek mindig az "agitatív voluntarizmust" táplálják, s emellett még illúziókat is szülnek. Nem az a fontos, hogy sokat beszéljünk valamiről, hanem az, hogy kinek, mikor és miről beszéljünk.

Óvakodnunk kellene attól a szinte mindig fenyegető (és rendszerint nem is tudatosan megfogalmazott alakban fenyegető) hiedelemtől, hogy mivel "baj van" és mivel a közeli években az anyagi eszközeink korlátozottabbak lesznek, ezért válik fontosabbá a tudatformálás, az eszmei hatás, az "emberi tényező" stb. A tudatalakítás nem teljesíthet kompenzáló funkciót: az eszközök és lehetőségek hiánya vagy korlátozottsága a

tudatalakítást is megnehezíti. Egyebek közt ezért is fontos az agitativ harsányság, a cselekvést pótló, meddő "túlbeszélés", a moralizáló és prédikáló hangvétel elkerülése.

A tudatformálást valóban az átfogó "társadalmi befolyásolási" stratégia szerves részének kell tekintenünk. Ehhez azonban arra van szükség, hogy a mai magyar társadalomnak a népesedéspolitikai kérdéseket érintő - és rendkívül differenciált - mindennapi tudatát, aspirációt, történeti-kulturális hagyományait és azok átalakulásait az eddigiéknél jobban ismerjük. Egyébként semmifajta céltudatos és hatásos tudatformálás nem képzelhető el.

Ugyancsak kevés ismeretünk van arról, hogy a társadalom átfogó hangulati állapota, közérzete, kilátásai (közelebbről a gazdasági és társadalmi perspektívák, az egyének jövőképzetei, a nemzetközi zaklatottságok, a bizonytalanság tömeges élménye, az átmenetiség hangulatai stb.) miképpen hatnak a népesedési folyamatokra. Valamilyen összefüggés kétségtelenül felfedezhető, de keveset tudunk a közvetítésekről, az átmenetekről. Érdeemes volna szemügyre venni egész tudatformáló munkánkat abból a szempontból, hogy vajon nem túlságosan rövidlejáratú-e? Milyenek az idő-dimenziói? Milyen reális perspektivákat ápol és tart ébren - a társadalom, a család, az öregek és általában az egyén szintjén.

c/ Népesedéspropaganda konkrét vonásai

Kétségtelen, hogy a népesedéspropaganda az 1980-as években tartalmilag bővebb lesz, mint korábban volt; az anyaság, a gyermekvállalás témakörei mellett a házastársi kapcsolatok, a családi együttélés, az egészséges életmód, az egészségi kultúra stb. témaköreivel bővül.

A népesedéspolitika hosszú távú, komplex feladatainak megfelelően a népesedéspropaganda korábbinál nagyobb fokú differenciáltsága rétegspecifikus jellegének erősítése lenne kívánatos. A népesedéspropaganda sajátos, ún. "cél-közönségei" (mint pl. a nemi érés időszakában lévő serdülők, a családalapítás előtt álló, pályakezdő fiatalok, a csecsemőt gondozó házaspárok a többgyermekes, az idős emberek gondozását ellátó családok stb.) sajátos problémákkal rendelkeznek. Ugyanakkor az egy-egy "cél-közönség" belül is eltérő kulturális szinten álló, eltérő ismeretanyaggal és beállítódással rendelkező egyénekhez és családokhoz az ismeretterjesztésnek, a propagandának is más és más eszközei, műfajai, szóhasználati találmányai csak utat.

E "cél-közönségek" esetében a népesedéspropaganda feladata az lehet, hogy oldja azokat a feszültségeket, amelyeket e rétegek és csoportok a sajátmagukra, családi életükre vonatkozó terveik, aspirációik, és azok megvalósításának esélyei között indokolatlan, vagy indokolatlanul éreznek.

Mindez természetesen nem jelentheti azt, hogy a népesedéspropagandának nincsenek "össztársadalmi", a közvélemény egészét érintő feladatai. Az ismeretterjesztés, a tájékoztatás, a propaganda széles eszköztárát kell felhasználni a közvélemény rendszeres, tárgyilagos informálására az ország népesedési helyzetéről, a családi életet szolgáló, a társadalom, a szociálpolitika által biztosított jogokról és lehetőségekről. Az élet minden területén erősíteni kell a társadalmi toleranciát, a terhes anyák, a kisgyermekesek, a nagycsaládosok, a gyermeket egyedül nevelő szülők intézményes, és a mindennapi együttélésben való megbecsülését, az idősek, magányosok, megromlott egészségűek, hátrányos helyzetben lévők támogatását. Üsztönözni, nevelni kell az egészség őrzésére, az egészséges életmódra, lehetőséget biztosítva arra, hogy ezzel kapcsolatban a lakosság széles rétegei kapjanak állandó, rendszeres tanácsokat.

A népesedéspropaganda hatékonysága, nyitottsága, megkivánná, hogy a jelenleginél több, és többféle fórum álljon a lakosság rendelkezésére abból a célból, hogy a népesedéspolitikai kérdésekkel kapcsolatban véleményt nyilvánítson. Ez biztosítaná a propaganda hatásának nyomon követését és a véleménynyilvánítás maga is segítene a helyes közgondolkodás kialakításában.

TÁBLÁZATOK

1. A természetes népmozgalom főbb adatainak alakulása

Év	A népesség száma év elején (1000 fő)	Házasságkötések	Válások	Élveszületések	Halálozások	Természetes szaporodás fogyás (-)	1 éven aluli meghaltak
1950	9 293	106 261	11 263	195 567	106 902	88 665	16 759
1951	9 383	93 362	11 262	190 645	109 998	80 647	15 993
1952	9 463	104 836	13 514	185 820	107 443	78 377	12 987
1953	9 545	91 621	9 021	206 926	112 039	94 887	14 647
1954	9 645	107 368	12 144	223 347	106 670	116 677	13 556
1955	9 767	103 020	15 989	210 430	97 848	112 582	12 622
1956	9 883	96 133	12 479	192 810	104 236	88 574	11 332
1957	9 829	97 992	17 854	167 202	103 645	63 557	10 543
1958	9 850	91 439	14 916	158 428	97 866	60 562	9 204
1959	9 913	90 313	21 927	151 194	103 880	47 314	7 926
1960	9 961	88 566	16 590	146 461	101 525	44 936	6 976
1961	10 007	83 072	17 480	140 365	96 410	43 955	6 185
1962	10 052	81 354	17 410	130 053	108 273	21 780	6 232
1963	10 074	84 387	18 364	132 335	99 871	32 464	5 676
1964	10 108	87 581	19 700	132 141	100 830	31 311	5 284
1965	10 140	89 611	20 363	133 009	108 119	24 890	5 166
1966	10 166	93 230	20 631	138 489	101 943	36 546	5 313
1967	10 203	96 199	21 078	148 886	109 530	39 356	5 508
1968	10 244	95 613	21 265	154 419	115 354	39 065	5 521
1969	10 284	95 614	21 855	154 418	116 659	37 659	5 511
1970	10 322	96 612	22 841	151 819	120 197	31 622	5 449
1971	10 352	94 202	23 560	150 620	123 009	27 631	5 294
1972	10 378	97 710	24 190	153 265	118 991	34 274	5 092
1973	10 410	101 614	25 354	156 224	123 366	32 858	5 286
1974	10 442	99 962	24 517	186 288	125 816	60 472	6 390
1975	10 501	103 775	25 997	194 240	131 102	63 138	6 380
1976	10 563	100 472	27 075	185 405	132 240	53 165	5 528
1977	10 615	97 015	27 167	177 574	132 031	45 543	4 660
1978	10 660	92 438	28 407	168 160	140 121	28 039	4 097
1979	10 687	87 172	27 606	160 364	136 829	23 535	3 844
1980	10 709	80 331	27 797	148 673	145 355	3 318	3 443
1981	10 713	77 131	27 426	142 890	144 757	-1 867	2 970
1982 ⁸⁰	10 711	75 400	29 400	131 000	146 700	-15 700	2 600

⁸⁰ Előzetes adatok.

2. A természetes népmozgalom főbb adatainak alakulása 1000 lakosra

Év	Házasság- kötések	Válások	Élveszü- letések	Halálozá- sok	Természetes szaporodás, fogyás (-)	1000 élveszü- löttre jut 1 éven aluli meghalt
	1000 lakosra					
1950	11,4	1,2	20,9	11,4	9,5	85,7
1951	9,9	1,2	20,2	11,7	8,5	83,9
1952	11,0	1,4	19,6	11,3	8,3	69,9
1953	9,5	0,9	21,6	11,7	9,9	70,8
1954	11,1	1,3	23,0	11,0	12,0	60,7
1955	10,5	1,6	21,4	10,0	11,4	60,0
1956	9,7	1,3	19,5	10,5	9,0	58,8
1957	10,0	1,8	17,0	10,5	6,5	63,1
1958	9,3	1,5	16,0	9,9	6,1	58,1
1959	9,1	2,2	15,2	10,5	4,7	52,4
1960	8,9	1,7	14,7	10,2	4,5	47,6
1961	8,3	1,7	14,0	9,6	4,4	44,1
1962	8,1	1,7	12,9	10,8	2,1	47,9
1963	8,4	1,8	13,1	9,9	3,2	42,9
1964	8,7	1,9	13,1	10,0	3,1	40,0
1965	8,8	2,0	13,1	10,7	2,4	38,8
1966	9,2	2,0	13,6	10,0	3,6	38,4
1967	9,4	2,1	14,6	10,7	3,9	37,0
1968	9,3	2,1	15,1	11,2	3,9	35,8
1969	9,3	2,1	15,0	11,4	3,6	35,7
1970	9,3	2,2	14,7	11,6	3,1	35,9
1971	9,1	2,3	14,5	11,9	2,6	35,1
1972	9,4	2,3	14,7	11,4	3,3	33,2
1973	9,7	2,4	15,0	11,8	3,2	33,8
1974	9,5	2,3	17,8	12,0	5,8	34,3
1975	9,9	2,5	18,4	12,4	6,0	32,8
1976	9,5	2,6	17,5	12,5	5,0	29,8
1977	9,1	2,6	16,7	12,4	4,3	26,2
1978	8,7	2,7	15,8	13,1	2,7	24,4
1979	8,1	2,6	15,0	12,8	2,2	24,0
1980	7,5	2,6	13,9	13,6	0,3	23,2
1981	7,2	2,6	13,3	13,5	-0,2	20,8
1982 ⁸¹	7,0	2,7	12,2	13,7	-1,5	19,8

⁸¹ Előzetes adatok.

3. A házasságkötések alakulása korcsoport szerint

Év /évek átlaga/	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-x	Összesen
1000 megfelelő korú nem házas férfira jut házasságkötés									
1948-1949	8,7	119,7	228,3	214,4	152,7	96,2	60,3	15,1	88,8
1959-1960	14,4	148,3	280,2	196,4	153,6	111,3	69,0	20,3	89,4
1965	11,1	156,5	250,3	171,4	126,5	98,4	60,7	17,5	83,5
1969-1970	12,7	173,9	243,4	143,9	106,6	78,2	52,1	15,4	82,2
1975	23,0	168,8	215,6	117,4	77,5	59,1	43,3	14,1	85,3
1976	22,2	161,7	199,3	112,9	74,1	56,6	43,5	13,8	83,0
1977	21,6	156,7	188,1	109,5	72,9	52,5	40,0	12,4	80,6
1978	20,5	153,1	175,8	100,9	66,9	48,3	37,0	10,7	77,1
1979	19,8	142,7	169,5	92,3	62,6	44,6	33,7	10,1	72,7
1980	18,0	133,1	168,4	90,9	62,8	40,2	30,0	10,9	68,7
1981	17,1	125,9	161,8	86,5	59,0	37,7	28,4	10,1	65,3
1000 megfelelő korú nem házas nőre jut házasságkötés									
1948-1949	78,1	207,4	158,5	88,1	55,2	26,0	8,5	1,3	66,6
1959-1960	95,8	270,1	184,0	112,9	69,4	34,1	13,8	2,3	64,2
1965	83,6	277,0	179,8	104,4	65,7	36,7	13,0	1,8	61,3
1969-1970	89,4	281,9	184,5	104,4	60,8	31,5	11,0	1,8	62,3
1975	112,8	267,3	160,1	88,5	52,0	28,2	10,8	2,1	65,3
1976	110,7	263,9	155,1	86,9	54,1	28,4	11,1	2,0	63,5
1977	110,4	260,5	159,9	86,6	51,9	27,6	10,1	1,8	61,5
1978	109,2	258,3	154,9	82,6	50,1	26,7	10,0	1,5	58,7
1979	104,7	252,9	151,5	77,7	48,4	25,8	9,2	1,4	55,3
1980	95,0	241,7	151,7	80,3	44,6	23,6	8,6	1,4	51,8
1981	89,3	238,4	148,1	77,3	42,6	22,7	8,3	1,3	48,5

4. A válások alakulása korcsoport szerint

Év /évek átlaga/	-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-x	Összesen
---------------------	-----	-------	-------	-------	-------	-------	-------	------	----------

1000 megfelelő korú házaspárra jutó válás

1948-1949	5,34		9,46	11,48	8,84	5,33		2,04	5,61
1959-1960	30,20	17,08	14,38	12,06	9,40	7,10	4,15	1,95	7,66
1965	10,83	17,05	16,12	13,35	10,22	7,29	4,14	1,80	7,77
1969-1970	7,72	18,63	18,10	14,04	10,44	7,50	4,06	1,73	8,23
1975	9,89	18,70	19,25	16,09	12,43	8,67	4,76	1,82	9,30
1976	11,02	20,04	19,53	16,67	12,76	8,84	4,87	1,89	9,65
1977	12,37	20,12	19,17	16,70	12,84	8,83	4,72	1,89	9,65
1978	11,11	21,89	20,43	17,14	13,85	9,22	4,63	1,74	10,09
1979	11,18	21,44	20,14	16,49	13,29	8,80	4,50	1,76	9,83
1980	11,07	20,83	21,04	17,09	13,84	8,84	4,22	1,69	9,89
1981	9,61	20,63	20,60	17,73	13,69	8,86	4,20	1,55	9,83

1000 megfelelő korú házaspárra jutó válás

1948-1949	4,70	8,78	10,29	9,18	6,47	3,98		1,81	5,60
1959-1960	9,63	12,99	12,80	10,43	8,18	6,32	3,78	1,98	7,63
1965	12,66	17,47	13,87	10,37	8,43	5,99	3,25	1,39	7,74
1969-1970	12,63	19,32	15,86	10,80	8,48	6,14	3,16	1,36	8,22
1975	11,75	20,12	17,28	13,37	10,27	7,05	3,59	1,44	9,29
1976	14,42	20,64	17,55	14,08	10,64	7,09	3,73	1,46	9,64
1977	16,28	20,51	16,84	14,04	11,19	7,13	3,59	1,44	9,64
1978	17,01	21,77	18,52	14,40	11,37	7,22	3,55	1,43	10,08
1979	18,04	21,49	17,78	14,18	11,08	6,98	3,39	1,40	9,82
1980	19,17	21,49	18,87	14,51	11,35	7,01	3,21	1,33	9,89
1981	19,06	21,27	18,95	14,80	11,51	6,89	3,12	1,24	9,83

5. Házasságból elveszültek arányszáma az anya korcsoportja szerint

Év (évek átlaga)	1000 megfelelő korú házas nőre jut házasságból elveszületés						
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	15-49 összesen
1950	338,6	282,8	177,5	107,0	59,9	12,9	111,6
1955	349,7	282,4	174,6	106,1	58,9	10,6	112,4
1959-1960	322,1	230,2	118,9	59,2	28,7	3,9	79,7
1965	323,1	220,0	114,0	51,4	19,4	3,3	71,2
1969-1970	355,4	239,3	126,7	57,1	20,0	2,5	76,8
1973	365,9	231,3	121,5	52,6	18,8	2,2	78,0
1974	400,1	269,2	149,6	66,0	21,1	2,4	92,9
1975	414,7	274,0	156,0	68,5	21,5	2,3	96,7
1976	416,4	264,2	141,9	60,0	19,2	2,0	91,9
1977	404,3	252,2	132,9	56,5	18,4	2,1	87,8
1978	392,6	243,5	123,3	52,1	16,6	1,7	82,9
1979	392,3	236,8	121,1	46,9	15,5	1,7	79,1
1980	370,7	225,6	116,1	44,5	14,2	1,5	73,7
1981	361,7	223,9	116,6	44,3	13,4	1,5	71,3

6. Élveszületések megoszlása születési sorrend szerint
(Százalék)

Év	Születési sorrend				Átlag
	1.	2.	3.	4-x	
1950	41,8	26,1	13,1	19,0	2,48
1955	37,4	29,5	15,0	18,1	2,44
1960	44,0	29,3	12,7	14,0	2,18
1965	48,8	29,9	10,1	11,2	2,01
1970	49,3	33,7	8,9	8,1	1,88
1973	48,9	34,3	9,5	7,3	1,86
1974	44,5	38,3	10,5	6,7	1,89
1975	43,6	39,6	10,7	6,1	1,87
1976	45,2	38,7	10,3	5,8	1,84
1977	45,0	38,9	10,4	5,7	1,83
1978	45,5	38,9	10,1	5,3	1,82
1979	45,8	38,9	10,0	5,3	1,81
1980	45,5	38,9	10,2	5,4	1,82
1981	44,8	38,5	11,2	5,5	1,84

7. Száz 40-49 éves házas nőre jutó élveszületett gyermekszám
legmagasabb iskolai végzettség szerint

Megnevezés	1960	1970	1980
Általános iskola/osztály			
-5	333	318	312
6-7	247	233	219
8	177	187	187
Befejezett középiskola	185	167	152
Befejezett felsőfokú tanintézet	174	160	145

8. Száz 40-49 éves házas nőre jutó élveszületett gyermekszám
társadalmi réteg szerint

Megnevezés	1960	1970	1980
Mezőgazdasági fizikai	325	264	237
Nem mezőgazdasági fizikai	256	230	213
Szellemi	186	174	156

9. Száz 40-49 éves házas nőre jutó élveszületett gyermekszám
lakóhely szerint

Megnevezés	1970 ⁸²	1980
Budapest	160	149
Városok	212	192
Községek	247	223

⁸² 1970. július 1. államigazgatási beosztás szerint.

10. Meghaltak arányának alakulása korcsoportok szerint
(1000 megfelelő korú lakosra jut halálozás)

Korcsoport (év)	Év (évek átlaga)					
	1948-1949	1959-1960	1969-1970	1975	1980	1981
Férfi						
0	101,97	55,13	39,29	36,35	25,86	23,26
1	9,11	4,13	1,87	1,27	1,18	1,10
2	4,28	1,59	0,97	0,77	0,70	0,54
3- 4	2,54	0,83	0,66	0,61	0,48	0,50
5- 9	1,51	0,58	0,46	0,42	0,41	0,37
10-14	1,20	0,62	0,47	0,45	0,42	0,40
15-19	2,22	1,20	1,06	1,05	1,00	1,05
20-24	3,68	1,60	1,45	1,45	1,57	1,53
25-29	3,72	1,62	1,68	1,44	1,78	1,83
30-34	4,03	1,99	2,04	2,24	2,24	2,63
35-39	4,61	2,54	2,72	2,95	3,91	3,90
40-44	6,26	3,48	4,23	4,79	6,17	6,39
45-49	8,40	5,50	6,12	7,49	9,17	9,50
50-54	11,83	9,14	9,53	10,92	14,18	15,10
55-59	17,27	16,08	14,78	15,42	20,90	21,23
60-64	25,32	25,30	25,80	26,67	29,98	29,39
65-69	37,52	40,02	42,68	41,57	45,26	46,99
70-74	60,86	63,35	66,49	67,64	71,17	70,72
75-79	97,18	101,79	104,51	105,84	113,54	110,87
80-84	154,69	162,29	159,00	164,74	164,98	162,19
85-x	257,39	271,33	269,11	258,55	275,23	251,43
Összesen	12,47	10,93	12,33	13,34	14,79	14,75
Nő						
0	82,44	44,65	32,07	29,13	20,33	18,21
1	8,03	3,69	1,76	1,07	0,91	0,78
2	4,03	1,45	0,78	0,70	0,55	0,39
3- 4	2,39	0,69	0,54	0,38	0,30	0,26
5- 9	1,33	0,40	0,31	0,27	0,23	0,21
10-14	1,09	0,33	0,28	0,25	0,27	0,25
15-19	2,04	0,59	0,41	0,45	0,44	0,41
20-24	2,94	0,79	0,53	0,54	0,54	0,59
25-29	2,86	0,99	0,67	0,68	0,70	0,70
30-34	2,97	1,28	0,95	0,93	1,04	1,17
35-39	3,29	1,84	1,45	1,39	1,71	1,82
40-44	4,01	2,72	2,27	2,40	2,77	2,80
45-49	5,60	3,85	3,59	3,94	4,40	4,45
50-54	7,83	5,93	5,82	5,96	6,43	6,94
55-59	11,63	9,41	8,43	8,62	9,77	9,62
60-64	18,17	15,82	13,95	13,99	15,33	14,31
65-69	29,81	28,07	24,90	23,83	24,94	25,44
70-74	50,44	48,98	44,78	42,48	42,95	42,34
75-79	85,30	86,92	77,91	76,14	74,28	74,39
80-84	136,19	145,96	131,31	129,03	127,15	121,50
85-x	226,39	239,91	227,18	228,42	225,14	216,72
Összesen	10,58	9,73	10,67	11,58	12,43	12,35

11. A háztartások számának és összetételének alakulása

Háztartások összetétele	Szám (1000-ben)			Százalékban		
	1960	1970	1980	1960	1970	1980
1 családos háztartás	2 424	2 515	2 705	78,7	74,5	72,8
2 családos háztartás	160	180	153	5,2	5,3	4,1
3-x családos háztartás	4	5	5	0,2	0,1	0,1
Család-háztartás együtt	2 588	2 700	2 863	84,1	79,9	77,0
Egyszemélyesháztartás	447	591	731	14,5	17,5	19,6
Egyéb háztartás	44	87	125	1,4	2,6	3,4
család-háztartás együtt	491	678	856	15,9	20,1	23,0
Háztartások összesen	3 079	3 378	3 719	100,0	100,0	100,0
100 háztartásra jutó személyek száma	310	295	279	-	-	-

12. A népesség száma és aránya nemek szerint

Év elején	Férfi	Nő	Összesen	Férfiak	Nők	1000 férfira jutó nő
	1000 fő			aránya		
1949	4 423,4	4 781,4	9 204,8	48,1	51,9	1 081
1960	4 804,0	5 157,0	9 961,0	48,2	51,8	1 073
1970	5 003,7	5 318,4	10 322,1	48,5	51,5	1 063
1980	5 188,7	5 520,8	10 709,5	48,4	51,6	1 064
1981	5 188,1	5 524,7	10 712,8	48,4	51,6	1 065
1982	5 184,5	5 526,4	10 710,9	48,4	51,6	1 066

13. A népesség főbb korcsoportok és nemek szerint

(1000 fő)

Év elején	0-14	15-29	30-39	40-59	60 éves és idősebb	Összesen
	éves					
Férfi						
1949	1 161,3	1 138,3	585,1	1 066,1	472,6	4 423,4
1960	1 291,0	1 062,8	725,3	1 134,8	590,1	4 804,0
1970	1 119,4	1 237,3	675,5	1 214,6	756,9	5 003,7
1980	1 205,3	1 202,1	739,9	1 283,6	757,7	5 188,7
1981	1 212,4	1 180,1	754,7	1 279,8	761,1	5 188,1
1982	1 214,5	1 162,7	769,0	1 270,8	767,5	5 184,5
Nő						
1949	1 128,8	1 193,9	652,4	1 205,8	600,5	4 781,4
1960	1 238,5	1 092,1	782,2	1 261,7	782,5	5 157,0
1970	1 057,1	1 199,9	708,7	1 349,8	1 002,9	5 318,4
1980	1 135,8	1 153,9	736,7	1 422,0	1 072,4	5 520,8
1981	1 143,9	1 131,6	748,0	1 413,5	1 087,7	5 524,7
1982	1 148,3	1 111,6	761,5	1 400,5	1 104,5	5 526,4
Összesen						
1949	2 290,1	2 332,2	1 237,5	2 271,9	1 073,1	9 204,8
1960	2 529,5	2 154,9	1 507,5	2 396,5	1 372,6	9 961,0
1970	2 176,5	2 437,2	1 384,2	2 564,4	1 759,8	10 322,1
1980	2 341,2	2 356,0	1 476,6	2 705,6	1 830,1	10 709,5
1981	2 356,3	2 311,7	1 502,7	2 693,3	1 848,8	10 712,8
1982	2 362,8	2 274,3	1 530,5	2 671,3	1 872,0	10 710,9

MELLÉKLET

A NÉPESEDÉSPOLITIKA ELVI KÉRDÉSEI ÉS TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE

1. A népesedéspolitika fogalma

Népesedéspolitikán első megközelítésben a népesedési folyamatok területén meghatározott célok és a célok elérését szolgáló eszközök együttesét, a népesedés tudatos társadalmi befolyásolását értjük. A népesedéspolitika fogalmát differenciáltabban kezelítve abból kell kiindulnunk, hogy a népesedéspolitikát részletesebben meghatározza az adott népesedéspolitika

- tartalma,
- céljai,
- alapelvei,
- jellege.

Attól függően, hogy a népesedéspolitika a népesedés hány területét vagy folyamatát érinti, beszélhetünk egy-, vagy többtényezős népesedéspolitikáról. A korábbi évtizedekben - nemzetközi gyakorlatban is - a népesedéspolitikai célokat és így a népesedéspolitika tartalmát alapvetően a népesedés feszültségei és ellentmondásai - ezen belül is elsősorban a termékenységhez kapcsolódóan - határozták meg. Az utóbbi egy-másfél évtizedben - elsősorban az állami-társadalmi fejlesztéspolitikák szélesedő kidolgozásával és alkalmazásával a világszerte, de különösen a gazdaságilag fejlett országokban, általános tendencia a népesedéspolitika tartalmának bővülése. Így míg korábban a népesedéspolitika alapvetően a népesség számának és összetételének befolyásolására irányult, napjainkban egyre inkább az jellemzi a különböző népesedéspolitikákat, hogy a népesedési és az azt érintő társadalmi-gazdasági folyamatok növekvő körét fogják át, illetve érintik. A népesedéspolitika tartalmának a bővülése egyben a célok szaporodását is jelenti. A termékenység és ezen keresztül a népesség összlétszámának a problémái mellett más népesedési folyamatok és jelenségek (házasodási mozgalom, család stb.) a népesség strukturális kérdései (pl. öregedés) is önálló szerepet kapnak.

A népesedéspolitika alapelvei és ezzel szoros összhangban eszközei a népesedéspolitika megvalósításának hogyanját-mikéntjét fejezik ki. A népesedéspolitika átfogó, minden lényeges, a népesedést befolyásoló tényezőt felölelő volta, esetleg ennek hiá-

nyossanai, az, hogy céljait tisztánzesseli, készletesseli vagy több-kevesebb közvetett, vagy közvetlen kényszerrel - korlátozással akarja-e elérni, azaz megvalósítása során fokozza-e az egyén, a családok választási szabadságát, vagy korlátozza azt az, hogy milyen mértékben és módon van összehangolva a társadalmi-gazdasági fejlődés és fejlesztés egészével és így hogyan szolgálja hosszú távon a társadalom egészének és benne az egyes egyéneknek és családoknak a jólétét; javítja-e és milyen mértékben élet-színvonalukat, életük minőségét -, mindez együttesen adja a népesedéspolitika jelle-
gét.

Attól az időtől kezdve, hogy a szervezett államok kialakultak és foglalkozni kezdtek azzal, hogy a népesség száma és szaporodása hogyan függ össze az állam - a társadalom fejlődésével, az államok vezetői befolyásolni kívánták a spontánul kialakult népesedési folyamatokat. A befolyásolás módjai a történelem folyamán különbözőek voltak - ismertünk közvetlen és közvetett, népességnövelő vagy népességcsökkentő eszközöket -, de mindegyikre az a jellemző, hogy a társadalmi elvárások ellentétesek voltak a társadalom tagjainak - a családoknak - egyedi gyakorlatával. Más szóval az állam népesedéspolitikai célja mindig ellentétes volt azzal, ami a társadalomban kialakult. Ez önmagában természetes is, hiszen ha például a népesség szaporodása spontánul úgy alakulna, mint ahogy az állam kívánságainak, céljainak, szükségleteinek megfelel, nincs szükség semmiféle állami - jogszabályi - intézkedésre. Úgy tűnt, hogy csupán, ha nem a kívánt irányban történik a fejlődés, van arra szükség, hogy a társadalom valamilyen eszközzel beavatkozzék a családok magatartásába és befolyásolja akaratukat.

A történelem folyamán kialakult népesedéspolitikai - tegyük hozzá; termékenység-centrikus - intézkedések egy elképzelt "közjó" érdekében születtek, lényegében olyan társadalmi ideák érdekében, amelyek az adott ország - társadalmi, gazdasági, politikai szempontból - optimális népességszámát, illetve az ennek eléréséhez szükséges népességszaporodást veszik alapul. A népesedéspolitikai intézkedéseket ezért e cél érdekében fogalmazták meg. A célok tekintetében, ha a népesség növelését kívánták, "pronatalista", ha a népességszám, vagy népességszaporodás csökkenését kívánták, ezzel ellentétben "antinatalista" népesedéspolitikáról beszélhetünk. Tekintettel arra, hogy ezt a népesedési folyamat egésze befolyásolhatja, a népesedéspolitikai intézkedések ezek mindegyikét érinthetik. Így az alapvető reprodukció meghatározóit: a születéseket és halálozásokat, a családalapítás és -megszűnés jogi szabályait, a házasságkötések és házasságmegszűnések (válások) alakulását, illetve a népesség lakóhelyváltoztatását, mind az adott országon belül, mind különböző országok között (akár a ki-, akár a bevándorlások tekintetében).

Ily módon a népesedéspolitikát általánosabban valamennyi népesedési folyamat megváltoztatására irányuló állami intézkedésként foghatjuk fel, szűkebb értelemben azon-

ban a születések, vagyis a gyermekszám (családnagyság) befolyásolását értik népesedéspolitikán. Ezt az indokolja, hogy a történelem folyamán a legtöbb népesedéspolitikai intézkedés éppen ezt, a reprodukció alapvető meghatározójának tekintett népesedési folyamatot kívánta módosítani. Mivel a születendő gyermekek számát ténylegesen a szülők kívánsága, elképzelése határozza meg, úgy vélték, hogy éppen a gyermekek létszáma az, amely közvetlen vagy közvetett intézkedésekkel befolyásolható. Az elmúlt évtizedek az 1950-es, 1970-es évek állami népesedéspolitikai intézkedései is elsősorban a születésszám befolyásolását tekintették alapvető céljuknak. A reprodukció másik fő meghatározója: a halandóság közvetlen és rövid idő alatti intézkedésekkel történő befolyásolása kevésbé lehetséges; a halálozás ténye természetszerűen nem zárható ki, csak az élettartam meghosszabbítására lehetséges megfelelő egészségpolitika, életszínvonalpolitikai, életmódon javító intézkedéseket tenni, amelyek hatása hosszú idő alatt bontakozhat ki.

2. A népesedéspolitikák történeti fejlődése

A modern népesedéspolitikák az 1930-as évek nagy gazdasági válsága után, az ezzel összefüggésben igen alacsonyra csökkent termékenység növelése érdekében indultak meg egyes európai országokban, így Franciaországban, Svédországban. A népesedéspolitikák fejlődésének második szakaszát az 1950-es évektől számíthatjuk elsősorban az európai kultúrához számítható országokban. Az 1950-es és az 1960-as években a népesedéspolitikák középpontjában - mint erre már utaltunk - változatlanul a termékenység állt. Az európai kultúrkörben érvényesülő, a termékenységet és a lakosság számát középpontba helyező, népesedéspolitikák mintegy 50 éves múltja elegendőnek látszik két igen lényeges tapasztalat levonásához:

- a kényszerintézkedéseket alkalmazó, különösen a korábbi liberális helyzetet megszigorító népesedéspolitikák csak átmeneti hatást értek el;
- a gyermekes családok anyagi helyzetét javító, a gyermeknevelés terheit mérséklő intézkedések kisebb-nagyobb mértékben elősegítették a termékenység emelkedését.

A népesedéspolitikák fejlődésének harmadik szakasza az 1960-as és az 1970-es évekre jellemző. Ezt a fejlődő országokban a népesedéspolitikák kialakulása, a fejlett országokban pedig egyrészt a népesedéspolitikák tartalmi bővülése - a termékenység mellett más népesedési folyamatok integrálása, másrészt a társadalmi fejlesztéspolitikák és népesedéspolitikák kapcsolatainak szorosabbá válása, ez utóbbi a fejlődő országokra is jellemző.

A népesedéspolitikai célkitűzések mindig egy adott - optimálisnak tekintett - népességszám, struktúra és növekedési arány stb. elérését, illetve közelítését kívánják és ehhez dolgozzák ki a megfelelő népesedési modellt. Ez elsősorban a népmozgalom mutatóinak bizonyos irányú és arányú megváltoztatását kívánja. A megoldásra váró feladatoktól, az elérni kívánt céloktól és a rendelkezésre álló erőforrásoktól függően egyes országok népesedéspolitikája térben és időben szükségszerűen eltérő képet mutat. Az alapvető irányvonal azonossága tekintetében mégis két nagyobb csoport különböztethető meg, a fejlődő, illetve a fejlett országok csoportja.

A fejlődő országokban a politikának sokféle problémával kell egyszerre foglalkoznia. A népesedési trendek befolyásolásának általában direkt módszereit alkalmazzák, közvetlenül hatva a halandóság, a termékenység és a vándorlás alakulására. A fejlődő országokban a gyors népességnövekedés okoz egyre súlyosabb gondokat, így a népesedéspolitikai fő célkitűzése általában a születésszabályozás propagálása, a termékenység csökkentése. Meg kell azonban jegyezni, hogy néhány fejlődő ország kedvező erőforrásaikra hivatkozva nem tartja szükségesnek a termékenység visszaszorítását (pl. Latin-Amerika).

Míg korábban a népességszám stabilizálásának kérdését elszigetelten, tisztán népesedési kérdésként kezelték - s ennek megfelelően az erőfeszítések hatékonysága meglehetősen alacsony volt - az utóbbi években a fejlődő országok gyakorlata is egyre inkább kifejezi, hogy a népesedés kérdéseit csak átfogó társadalmi-gazdasági fejlesztési programok keretében - tehát indirekt módon - lehet megoldani. A népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés közötti szoros összefüggés felismerése alapján az országok optimalizálni kívánják a népesség és az erőforrások közötti viszonyt. Általában az egyes fejlődő országok demográfiai fejlődésük jövőbeni alakulását gazdasági és társadalmi fejlődésük optimalizálása szempontjából kívánják befolyásolni.

A fejlődő országokban tehát történelmi fejlődési sajátosságaik és társadalmi helyzetük miatt a népesedéspolitikai a fejlesztési politika integráns része. Ezt a megállapítást jól bizonyítja, hogy a fejlesztés érdekében hozott olyan intézkedések, mint a nők státusának javítása, fokozódó bevonása a társadalmi termelésbe, az oktatás és az egészségügyi ellátás kiterjesztése, színvonalának emelése egyszersmind a termékenység csökkentése szempontjából is fontos tényezők.

A fejlődő országok népesedéspolitikája azonban nem korlátozódik a termékenység magatartás befolyásolására, a születések számának visszaszorítására. Ezen országok többségében még mindig igen kedvezőtlen a halandóság, s ezen belül az anyai- és a csecsemőhalandóság alakulása. A halandóság csökkentését célzó népesedéspolitikai intézkedések, egészségügyi és táplálkozási programok csak az általános fejlesztési straté-

giába építve, egymást kölcsönösen támogató, komplex társadalmpolitikai intézkedésekkel kiegészítve válhatnak hatékonyá. További problémát jelent a fejlődő országok gazdasági és népesedési helyzetében egyaránt a faluból városba irányuló, a kívánatosnál nagyobb arányú vándorlás is. Az elnéptelenedett és következésképp megműveletlen mezőgazdasági területek további nehézségeket okoznak a lakosság élelmiszerellátásában, a nagyvárosok túlzott növekedése szintén számos munkaerőgazdálkodási, társadalmi- és gazdaságpolitikai problémát vet fel.

Az elmondottakból következik, hogy a fejlődő országok demográfiai helyzetében változás csak tartós társadalmi-gazdasági fejlődéssel, a lakosság életszínvonalának és életkörülményeinek tényleges javulásával párhuzamosan érhető el. Ugyanakkor a kapcsolat kölcsönös, mert a kedvező demográfiai helyzet elősegítheti a fejlődés útjában álló akadályok gyorsabb és eredményesebb leküzdését.

A fejlett országokban kialakult népesedéspolitikai elvek több szempontból bonyolultabbak. Az országok többségében a "demográfiai átmenet" befejeződött, a termékenység és a halandóság relative egyensúlyi helyzetbe került. Mindez a népesedésben új helyzetet teremtett, s a népesedéspolitikát új feladatok elé állította. A termékenység alacsony színvonala egyes kormányokat pronatalista népesedéspolitikai intézkedések bevezetésére szorította (pl. Svédország, Franciaország), más országok viszont egyensúlyi helyzet fenntartását, a zéro népességnövekedést tűzve ki célul, nem hoztak ösztönző rendelkezéseket annak ellenére, hogy a termékenységük színvonala ezt rövidebb távon, 1-2 évtized távlatában egyébként indokolttá tette volna.

Míg a fejlett országokban alkalmazott népesedéspolitika általában indirekt, s a demográfiai jelenségeket elsősorban társadalmi-gazdasági intézkedéseken keresztül kívánja befolyásolni, a termékenység területén számos direkt, gyakran kényszerítő jellegű rendszabállyal találkozunk. Ilyenek a születésszabályozás eszközei, illetve az abortusz tilalmával vagy engedélyezésével kapcsolatos jogszabályok. Egyre általánosabbá vált az a felismerés, hogy az ilyen jellegű közvetlenül az eszközökre irányuló befolyásolás önmagában nem elegendő - az elért hatás csak átmenetinek bizonyul (lásd Románia). A hatékony, távlati eredményekre törekvő népesedéspolitikának a demográfiai magatartásra ható motivációs rendszerek megváltoztatására is törekednie kell. Ez csak a közvetett, gazdaságpolitikai, illetve társadalmpolitikai jellegű befolyásolás révén valósítható meg.

A fejlett országokban az utóbbi években az integrált népesedéspolitika hatáskörének kibővülését tette szükségessé a halandóság emelkedése, valamint az időskorú népesség arányának növekedése. Mint arra a későbbiekben, a magyarországi népesedéspolitikai rendszer tárgyalásánál visszatérünk ez a viszonylag új, de távlatilag tartósan tekinthető trend számos szociálpolitikai, egészségügyi, gazdaságpolitikai kérdést vet

fel a népesedéspolitikai problematika mellett, ezért a kérdés komplex kezelése még a termékenységi témakörnél is fokozottabban szükséges és indokolt.

A halandóság integrálásának szükségessége - a halálozási arányszámok függvényében - az egyes iparilag fejlett országokban nem azonos súllyal jelentkezik. Míg a szomszédos Ausztriában, Csehszlovákiában, NDK-ban vagy az NSZK-ban a halálozások száma és aránya a magyarországihoz hasonlóan magas, más európai országokban - esetleg azonos születési arányszám és korstruktúra mellett - a halandóság kedvező, tartósan alacsony színvonalon mozog (pl. Hollandia, Svájc, Olaszország).

A házasság és a család intézményében az utóbbi években kedvezőtlen, vagy legalábbis vitatható változásoknak lehetünk tanui az európai országok egy részében. A házasságkötési arány csökkenésével párhuzamosan megnövekedett az élettársi kapcsolatban élők száma és aránya, amely jelenség a népesedési hatásokon túlmenően összetett társadalmi következményeket is von maga után. Ezért a kérdés ebben az esetben is komplexen, a népesedéspolitika mellett a társadalompolitika egészének eszközzrendszerével közelíthető meg.

A népesedési helyzetről, a népesedéspolitikák célkitűzéséről, problematikájáról nyújtott rövid és mozaikszerű nemzetközi kitekintéssel csak azt kívántuk bemutatni - nem térve ki a vándorlással, a népességkoncentrációval, a nők társadalmi-gazdasági aktivitásával, a népességelőrejelzéssel kapcsolatos számos szűkebb vagy tágabb értelemben szintén a népesedéspolitikához kapcsolódó kérdésre -, hogy a népesedéspolitika és más fejlesztési politikák összefonódása a fejlett és a fejlődő országok többségében is megfigyelhető, s mikor a továbbiakban a magyarországi helyzetet elemezzük, mind a problémák felvetődésében, mind a megoldás módozataiban számos analógiával fogunk találkozni.

A jelenlegi időszakban a világ csaknem minden országa foglalkozik azzal a gondolattal, hogy milyen népességszaporodás tekinthető a mai helyzetben a legmegfelelőbbnek ahhoz, hogy a jövő gazdasági, társadalmi, kulturális céljai megvalósíthatók legyenek. Különböző számítások, elemzések, módszerek eredményei egyre inkább általánossá teszik azt a megoldást, hogy a világ egészére, illetve azon belül az országok többségére az lenne a legideálisabb, ha a népességszám bizonyos idő után stabilizálódna. Ez azt jelenti, hogy olyan népesedési helyzetet kellene elérni, amelyben - optimális kor megosztás alapján, a gyermekkorúak, a munkaképes korúak és az öreg korúak a népesség meghatározott gazdasági, munkaerő és utánpótlási szempontból is a legmegfelelőbb hányadát alkotnák - a születések és a halálozások száma évente lényegében egyforma lenne. Ez azt is jelentené, hogy az egyes nemzedékek nagysága is kiegyenlített lenne, és csak a biológiailag meghatározott későbbi élettartamban kezdődne el az egyes nemzedékek lassú, fokozatos csökkenése.

Ez a stabil népesedési helyzet, amelyet más néven a "0-népeségszaporodással" is jelölnek. Jelenleg a gazdasági-társadalmi helyzetüket tekintve fejlődő országokban még igen magas a népesség szaporodási üteme, amit az igen magas termékenység mellett még a halandóság viszonylag nagyobb aránya sem tud ellensúlyozni. Ugyanakkor - mint az előzőekben láttuk - az iparilag fejlett országok zömében a halandóság meghaladja a születések számát, mivel a termékenység nagysága csaknem mindenütt alatta marad az egyszerű reprodukció szükségletének. Így mindkét országcsoport népesedéspolitikai céljai meghatározásánál egyformán a stabil népesedési helyzetet tekintik elrendőnek, azzal a különbséggel, hogy a fejlődő országok a termékenység csökkentésével, a fejlett országok a termékenység növelésével kívánják azt megvalósítani. Így az előbbiek "antinatalista" eszközökkel, az utóbbiak pedig "pronatalista" intézkedésekkel élnek. Természetesen vannak országok, ahol a felismert helyzet ellenére sem tesznek semmit a fennálló helyzet megváltoztatására. Másutt viszont úgy ítélik meg, hogy a társadalmi-gazdasági körülmények a "0-növekedéssel" szemben bizonyos kisebb mérvű tényleges népességnövekedést tesznek szükségessé és így népesedéspolitikai céljaikban ezt határozzák el.

A családok társadalmi-kulturális helyzetüket és jövedelmüket tekintve nagyon különbözőek és az intézkedések megválasztásában erre mindenképpen gondolni kell. A népesedéspolitikai intézkedések igen sokfélék, még az adott azonos cél érdekében is. Elfogadott az a vélemény, hogy ezek egyike sem olyan, hogy önmagában alkalmas lenne befolyásolni minden család demográfiai magatartását. Ezért a legtöbb országban, ahol a népesedéspolitika a nemzeti politika fontos részévé vált, az 1970-es évek folyamán komplex népesedéspolitikai intézkedések sorozata alakult ki, amelyeket az jellemzett, hogy ezek folyamatosságot biztosítottak és az eszközöket bizonyos kombinációban bocsátották a családok rendelkezésére. Különösen jellemző ez az európai szocialista országokra, ahol az elmúlt évtizedben a népesedéspolitika az általános társadalmi-gazdasági tervezés részévé vált és intézkedései egységesen a családnagyság növelését, illetve stabilizálódását célozták.

Öszefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az utóbbi évtized hazai és nemzetközi tapasztalatai szerint egyre inkább az a helyzet, hogy a társadalmak, a népesedéssel kapcsolatos politikák, nemcsak a kedvezőtlenül alakuló demográfiai folyamatok (például az öregedés) egyes negatív társadalmi, gazdasági, társadalompolitikai és társadalomlélektani következményeinek korlátozását és megszüntetését, de a népesedés társadalmi fejlődést elősegítő, a család és az egyén széles értelemezett jólétét szolgáló pozitív folyamatainak, tendenciáinak támogatását, elősegítését is egyre teljesebben feladatuknak tekintik.

3. Néhány következtetés a történeti fejlődés és a nemzetközi tapasztalatok alapján

A népesedéspolitikák korábban érintett és az előzőekben vázolt eme általános történeti fejlődési tendenciái, jellemzői napjainkban Magyarországon is egyre sürgetőbben vetik fel a bővülő tartalmú, változó jellegű népesedéspolitika tudományos megalapozhatóságának, az ehhez szükséges kutatásoknak, a népesedéspolitika és más politikák, valamint a népesedés alakulása, befolyásolása és az általános társadalmi-gazdasági fejlesztéspolitika közötti kapcsolat elméleti, módszertani és gyakorlati kérdéseit. Kézenfekvőnek látszik, hogy a népesség nagyságát és az ezt leginkább meghatározó termékenységet kiemelő népesedéspolitikától lényeges vonásokban térhet el a többi népesedési folyamatra kiterjedő, a népesség állapotát, ennek jellemzőit átfogóbban szemlélő és befolyásolni szándékozó népesedéspolitikai magatartás. Az is kétségtelennek látszik, hogy az ilyen szélesebb értelmű népesedéspolitika szervezesebben, közvetlenebbül kapcsolódhat a társadalompolitikához, ugyanakkor felhasznált eszközrendszere lényegesen bonyolultabb az eddigieknél.

A jövőbeni népesedéspolitika kidolgozása során szem előtt kell tartanunk azt is, hogy a népesedéspolitika tartalmának bővülése e politika jellemző vonásait módosíthatja. Így a termékenység melletti népesedési folyamatok, célok jelenléte e politikában szükségképpen erősíti, hangsúlyozza annak hosszú távú jellegét. A korábban ismert népesedéspolitikákat a családok termékenységi magatartásának különböző eszközökkel történő rövid idő alatti megváltoztatására való törekvések jellemezték. Ennek alapja az, hogy a családok az általuk vállalt gyermekek számáról reális döntési lehetőséggel rendelkeznek, amelyet a társadalom erre irányuló intézkedésekkel befolyásolhat. Ez a lehetőség fennáll a vándorlás esetében is, szinte teljesen hiányzik azonban a halandóság vagy az öregedés problémája esetében.

Az előzőek egyben avval a következménnyel is járnak, hogy a bővebb tartalmú népesedéspolitika közvetett jellege növekszik. Csökken a népesedésre közvetlenül irányuló állami-jogi intézkedések relatív szerepe; a társadalmi cselekvés fokozottabban irányul azokra a társadalmi-gazdasági elemekre és folyamatokra, amelyek a népesedést, annak egyes elemeit érintik, befolyásolják. Ez a népesedéspolitika eszközrendszerét főként úgy érinti, hogy annak önállósága-elkülönültsége korlátozódik; a népesedéspolitikai célokat egyre inkább a társadalom és gazdaságpolitikán keresztül lehet és kell megalapozni. Ezért bővebb tartalmú népesedéspolitika esetében a társadalom és gazdaságfejlesztés irányainak és céljainak a népesedési célokkal való konfrontálása és e célok népesedéspolitikai szempontból való integrálása különös fontosságú.

A bővebb tartalmú népesedéspolitikát minden bizonnyal fokozottabban jellemzi az érintett népesség valamilyen fokon aktív és tudatos részvétele e politika megvalósításában. Így például a halandóság befolyásolása, az öregek társadalmi helyzetének módosítása feltételezi e részvételt. Ez ugyanakkor megkívánja a népesség szélesen vett demográfiai ismereteinek megteremtését, bővítését és ezzel egyenrangúan a népesség népesedéssel, annak egyes elemeivel, és a népesedéspolitikával kapcsolatos véleményeinek rendszeres megismerését.

Végül a népesedés és a társadalmi fejlesztés kapcsolatában végbemenő lényegbevágó változás ugyancsak befolyásolja a népesedéspolitika egészét. E változást abban foglalthatjuk össze, hogy míg az elmúlt három évtizedben a népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés kölcsönös kapcsolatainak rendszerében alapvetően az utóbbi befolyásolta a népesedést, addig az előttünk álló évtizedekben a népesedés társadalmi-gazdasági fejlődésre gyakorolt hatása nagymértékben növekszik.

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem-66-19-21-0524-8
Formátum: A/4 Terjedelem: 47,25 /A/5/ iv